

Juridisko un Sociālo Zinātņu
un Sociālo Zinātņu **BALTIJAS ŽURNĀLS**

Juridisko un Sociālo Zinātņu
BALTIJAS ŽURNĀLS

Baltic Journal
of Legal and Social
Sciences

Rīga:

Baltijas Starptautiskā Akadēmija

ISSN 2592-8813

 IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING

EDITORIAL BOARD

The editorial board implements the editorial policy of the Journal, determines the topical topic of the Journal, organizes scientific review and editing of articles, approves the content of the regular numbers of the Journal, prepares materials for publication, determines issues of distribution of the Journal.

The Senate of the Baltic International Academy approves the composition (or changes) of the editorial board.

Editor-in-chief of the Journal:

Dr. sc. Soc. **Vladislav Volkov** (*Latvia*)

Members of the editorial board:

J.D., PhD., LL.D. **William Elliot Butler** (*USA, UK*)

Dr. iur. **Mikhail Brinchuk** (*Russia*)

PhD. in Law **Sergiy Glibko** (*Ukraine*)

Dr. hist. **Ivelin Arginov Ivanov** (*Bulgaria*)

Dr. habil. iur. **Viktoras Justickis** (*Lithuania*)

Dr. iur. **Sandra Kaija** (*Latvia*)

PhD. in Law **Tatiana Kalin** (*Estonia*)

Dr. iur. **Valery Matveichuk** (*Ukraine*)

PhD. **Irena Mikulaco** (*Croatia*)

Dr. iur. **Aleksandr Petrishyn** (*Ukraine*)

Dr. psych. **Irina Plotka** (*Latvia*)

Dr., PhD. **Pietro Andrea Podda** (*Czech Republic*)

Dr.habil.iur. **Gerhard Robber** (*Germany*)

Dr. psych. **Aleksey Ruzha** (*Latvia*)

Dr. hist. **Helena Shimkuva** (*Latvia*)

Dr. iur. **Andrejs Vilks** (*Latvia*)

Dr. iur. **Vladimirs Vituško** (*Belarus*)

Dr. habil.sc. **Jacek Zelinski** (*Poland*)

Cover design author professor **Mihail Kopeikin** (*Latvia*)

Baltic Journal of Legal and Social Sciences,

Number 2. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2021, 200 pages.

Baltic International Academy is a co-publisher of this periodical.

Printed and bound in Riga by LLC Publishing House "Baltija Publishing".

Journal is available: www.baltijapublishing.lv/index.php/bjlss

DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813>

Type of publication from the application:

Journal-Digital-Online

Issue ISSN 2592-8813

Contents

Peter Mons

THE LOYALTY-QUESTION OF BALTIC GERMAN MPS TOWARDS
THE REPUBLIC OF LATVIA (1918–1940) IN GERMAN HISTORIOGRAPHY.....6

Raimonds Rublovskis

RE-THINKING OF NATIONAL SECURITY IN THE AGE OF PANDEMICS.....15

Вікторія Балабушка

ДИНАМІКА ТЕОРЕТИЧНИХ ОБҐРУНТУВАНЬ ПОНЯТТЯ «ТРАДИЦІЯ»
ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ.....26

Аліна Бахвалова

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ
ЖУРНАЛІСТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛІЗАЦІЙ.....31

Дмитро Волков, Олена Абатурова

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ:
АСПЕКТ СТАТЕВИХ ВІДМІННОСТЕЙ.....39

Інна Ільницька

ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕЧНОСТІ
У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНО-ПРАВОВИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....49

Анна Керопян

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ
АБО ПРОВЕДЕННЮ ЗБОРІВ, МІТИНГІВ, ПОХОДІВ І ДЕМОНСТРАЦІЙ.....64

Віталій Козінчук

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КАНОНУ В ІКОНОГРАФІЇ.....73

Mykola Logvunenko, Iryna Kordunian

REGISTERS OF MEDIATORS IN EUROPE:
COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS.....81

Артур Михайлик

ДІТИ ЯК ОБ'ЄКТ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ
РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-Х РР.....87

Ганна Охріменко

ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КНИЖНА КУЛЬТУРА»
У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ Й ІНОЗЕМНОМУ ДИСКУРСІ.....95

Анна Петрикiна

ПОРiВНЯЛЬНИЙ АНАЛiЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СФОРМОВАНОСТi ОСОБИСТIСНОГО КОМПОНЕНТА ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТi ПiДЛiТКiВ iЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА З НОРМАЛЬНИМ ЗОРОМ.....	101
---	-----

Ирина Положешина

КОМУНiКАЦIЯ – ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНiЗМ СТВОРЕННЯ СПРОМОЖНИХ ГРОМАД.....	107
---	-----

Олександра Сакорська

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ВiЛЬГЕЛЬМА КОТАРБiНСЬКОГО В МУЗЕЇ ХАНЕНКiВ: СХiДНi РЕМiНiСЦЕНЦiЇ.....	116
--	-----

Вiра Синякова

ДОСЛiДЖЕННЯ МОТИВАЦiЇ ЗАМiСНИХ ФОРМ БАТЬКiВСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ УСПiШНОГО ФУНКЦIОНУВАННЯ.....	126
---	-----

Христина Солнцева

ДЕЯКi ПИТАННЯ ЩОДО ОРГАНiЗАЦiЇ МiЖВiДОМЧОЇ ВЗАЄМОДiЇ ОРГАНiВ НАЦIОНАЛЬНОЇ ПОЛiЦiЇ З iНШИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ (iНТЕГРОВАНА ОРГАНiЗАЦIЯ ПОЛiЦЕЙСЬКОЇ ДiЯЛЬНОСТi).....	131
--	-----

Вiктор Степурко

НАРАТИВНА СУТНiСТЬ МОВНОГО КОНТЕНТУ У ВИСЛОВЛЕННi КОМПОЗИТОРОМ ОЦiНКИ ВЛАСНОЇ ТВОРЧОСТi.....	136
---	-----

Serhii Teslenko

POLITICAL STABILITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE: EXAMPLE OF SINGAPORE.....	143
---	-----

Олександр Ткаченко, Анастасiя Сапарова

КОМПАРАТИВiСТСЬКИЙ ДИСКУРС УНiВЕРСАЛЬНОСТi ПРАВА.....	150
---	-----

Олена Устименко

ОКРЕМi АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЄДИНОГО МЕДИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ	158
--	-----

Светлана Фокина

СЕМИОСФЕРА БРОДВЕЯ В НОСТАЛЬГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ВЕРЫ ЗУБАРЕВОЙ.....	164
--	-----

Олег Цевельов

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ СЦЕНАРІЇВ ВИРІШЕННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ:
ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....171

Ганна Швед

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ ПРОСТОРИ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ180

Віктор Щербак

РОЗКРИТТЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ
У РАМКАХ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ.....185

Ян Цзюнь

СИМФОНІЧНА МУЗИКА СУЧАСНОГО КИТАЮ: ВИКОНАВСЬКИЙ ВИМІР.....191

INFORMATION FOR AUTHORS.....198

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-1>

THE LOYALTY-QUESTION OF BALTIC GERMAN MPS TOWARDS THE REPUBLIC OF LATVIA (1918–1940) IN GERMAN HISTORIOGRAPHY

Peter Mons,

*Undergraduate Student of the European Studies Department
Baltic International Academy, Riga*

Abstract. A total of 18 governments took turns during the period of Latvian parliamentarism between 1918 and 1934. In science, the question of a felt loyalty by the Baltic Germans, as an imagined collective, towards the new Latvian state belongs to the more frequently asked discussion. This work focuses on the question of how Baltic German loyalty is perceived in German historiography, ascribed by the activities of their representatives in the national parliament. Their activities are closely related to their minority's overall relation to the Latvian state and evolved over five parliamentary phases. Those will be reevaluated, under consideration of the perception in German historiography, showing that the respective zeitgeist was crucial to understand the Baltic German attitude towards the Latvian state and to finally answer the question of a felt loyalty.

Key words: Latvia, Saeima, Baltic Germans, Minority Policy, German Historiography.

Introduction

The disintegrating Russian Empire at the end of WWI confronted Baltic Germans with a new order in which their elitist status was no longer guaranteed. A change of power happened with symbolic character in July 1919 as the People's Council of Latvia (Latvijas Tautas Padome) had its first caucus in the 'Ritterhaus', the House of the Livonian Noble Corporation, representing a shift from a leading German nobility to a majoritarian Latvian ruled state.

In science, the question of a felt loyalty by the Baltic Germans, as an imagined collective, towards the new Latvian state belongs to the more frequently asked discussion. This work focuses on the question of how Baltic German loyalty is perceived in German historiography, ascribed by the activities of their representatives in the national parliament at the time of Latvian parliamentarism between 1918 and 1934. For this purpose, the most important contemporary work will be consulted by Benjamin Conrad from 2016 that deals with the question of Baltic German loyalty, identity and political areas in conversion (Conrad, 2016: 1–98). It is mostly based on the expressions of Wolfgang Wachsmuth, a former official at the Latvian Education Ministry and presidium member of the Baltic German minority committee, which is understood as a source of tradition (Wachsmuth, 1951). Nevertheless, Wachsmuth's work is rich and inevitable to consult for today's science. Also Michael Garleff consulted Wachsmuth, but unlike him, he kept the necessary scientific distance to evaluate the activities of Baltic German parliamentarians. Already his dissertation from 1969 was dedicated to their activities and he belongs to the most important thinkers of Baltic German history (Garleff, 1969). Svetlana Bogojavlenska researched the interrelations of minorities in the Saeima of the First Latvian Republic. In her opinion, the history of Latvian parliamentarism is still untold, since its minorities were commonly viewed separately from one another (Bogojavlenska, 2015: 83–98). Her objective was therefore to research the cooperation of German and Russian representatives, as both of them lost their role as leading political and cultural elites 'overnight'. Even if the declaration of independence intended a state for all people of Latvia, it had its own nationalistic imprint that brings us to her assumption; minorities presumably tried to unite forces to fight together for their rights. Of considerable importance is Mads Ole Balling's unique handbook from 1991 that gives statistical access to election turnouts and a biographical index of Baltic German politicians (Balling, 1991: 131–154). It is widely recognised in science for its content-related correctness and provides a general overview of German politicians in Eastern Europe in inter-war times.

A total of 18 governments took turns during the period of Latvian parliamentarianism until May 1934. The German party system existed from 1919 and is closely related to their minority's relation to the Latvian state as such, since it evolved over five parliamentary phases. Those phases will be reevaluated in the following, with respect to the previously mentioned instances in German historiography, showing that the respective zeitgeist was crucial to understand the Baltic German attitude towards the Latvian state and to finally answer the question of a felt loyalty.

1918–1919: Time of the Independence War

From the proclamation of the first Latvian Republic, Baltic Germans were split into Left and Right. Those who opposed a Latvian state were called 'Old Baltic' or 'Right' and sought for a privileged status within the new order, whilst others who placed themselves on the basis of the Republic were called 'Young Baltic' or 'Left' (Conrad, 2016: 21, 26, 76). Hence, only the German liberals were willing to take part in the People's Council and the provisional government under Karlis Ulmanis under the condition that they would respect minority interests in return. It took the Old Baltics until the defeat of the 'Landeswehr' in summer 1919, before they also began to accept the Latvian state. At that time, the inter-ethnic relations between Germans and Latvians were already seriously damaged. To avoid open identification with Latvia the conservatives invented the decisive idea of 'Heimat' (homeland) which was anational and identity spending at the same time. For instance, Latvia protected their homeland from belonging to the Soviet Union, which was unanimously viewed as positive by the Baltic Germans, so they would signal willingness for cooperation in preserving this status quo. However, there was no direct loyalty expressed to the Republic as such. At the same time, Baltic Germans were stylized as foreigners and got their imprint like bishop Albert, seen as invader, intended to help develop a Latvian folk history (Grudule, 2013).

The history of Baltic German parliamentarians in Latvia began with the entry of five members on the 2nd of December 1918 at the third session of the People's Council (Conrad, 2016: 44). To the outside world, the Baltic Germans always demonstrated themselves as a unit, so that the priority of national affiliation over political orientation was the dominant. Surprisingly, even with this outwardly demonstrated unity, political and social attitudes were nevertheless marked by considerable differences and internal personal rivalries (Conrad, 2016: 30). The Baltic German Democratic Party, headed by Paul Schiemann, became the dominant left-liberal oriented force in summer 1919. Schiemann, who as editor-in-chief of the 'Rigasche Rundschau' also played a key role in shaping political opinion and will-making outside the parliament, had become the most important German politician without reservation. His importance lay in the ability to collect almost all Baltic German forces in Latvia under the motto of 'national and social solidarity' (Garleff, 2014: 91). Even beyond Latvia, Schiemann was a leading minority politician of his time, who rejected a privileged status for the Baltic Germans out of democratic conviction. The reason against a collecting party for all Germans was undoubtedly the expectation that Paul Schiemann would have become its chairman. His position would have been additionally strengthened and would thereby marginalize opposing conservative Rights.

In the first legislature of the People's Council, eight German MPs campaigned for the interests of their ethnic group by realizing the legally guaranteed autonomy of German schools (Bogojavlenska, 2015: 84). Their request for autonomy referred exclusively to the interests of their own group and didn't intend to include other minorities. Still, their proposal was a blueprint, used as an example by other minority MPs. According to Bogojavlenska, this example would show that the administrative experienced Germans served the interests of other minorities too and could act as a role model. Moreover, it could be attested that the Germans were even the most active faction compared to other minorities. Even though full autonomy could never be achieved with parliament's approval.

Worth mentioning is that free speech on an item of the agenda was always allowed in Latvian, German and Russian language between 1918 and 1934. It was a concession to the non-Latvian MPs, whose cooperation would otherwise have been impossible due to their poor knowledge of Latvian (Conrad, 2016: 42). A sign of demonstrated tolerance, as the Latvian government tried to stabilize its power base by winning the minorities for them. However, they were nevertheless expected to learn the Latvian language. According to Conrad, the MPs had strong difficulties to actually follow the predominantly Latvian negotiations (Conrad, 2016: 46). When speaking in parliament, the German MPs almost exclusively chose to speak in German, rarely Latvian and never in Russian. As law officers they followed the custom of using Latvian, but the symbolism of the mother tongue usage dominated, even if it had disadvantages in terms of achieving political goals. Only from the 1930s on, the MPs began to make less and less use of German, as it was increasingly perceived as annoying by emerging nationalism.

Latvia's new electoral law passed on the 19th of August 1919 and intended a division of the country into five constituencies (Courland, Latgale, Livonia, Riga and Zemgale). This vision was met with strong criticism from the German MPs, as it was feared that the few Germans in Latgale had no prospect of winning seats. The People's Council nevertheless accepted the law and in summer 1922 it was adopted to the Saeima, which had been reduced to a size of 100 seats. It would influence the upcoming behaviour of the German group.

1919–1923: Preservation of Minority Rights

The second phase of Baltic German parliamentarism was dominated by the preservation of minority rights, in which they mostly acted defensively. When the future list of ministers was read out in the People's Council on the 13th of July 1919, the Germans were denied applause. This symbolic gesture reflected the tensions on the German-Latvian relationship from the recent independence war. Nonetheless, efforts were made by the Baltic Germans not to exclusively represent self-interests alone, but to create trust with a non-partisan understanding of office in order to promote the consolidation of the Latvian state (Conrad, 2016: 65).

The common tensions reached a climax when the Latvian government symbolically declared war on Germany on the 26th of November 1919, due to the activities of the Belarusian Liberation Army with the support of German soldiers. Young Balts like Paul Schiemann supported this measure (Conrad, 2016: 27). After repelling the attack by the Bermondts Army in December 1919, Karlis Ulmanis saw the opportunity to curtail the influence of the Baltic Germans, which was felt troublesome to him. When the cabinet was renewed, the number of minority ministers was reduced from three to two, but since key functions such as the Finance Ministry and the State Controller continued to be occupied by Germans, the parliamentary group spoke out reluctantly in favor of the new cabinet. Within the distribution of seats in the committees, the German minority achieved a concentration in key positions, such as constitution, warfare, finance and budget, nationality issues and agricultural legislation. It shows their special status amongst the other minorities that couldn't achieve the same.

In the Constitutional Assembly (Satversmes sapulce) from 1920 till 1922, the Baltic Germans were represented with 6/150 mandates and got 32.256 electoral votes (Balling, 1991: 138). Furthermore, the following elections for the first Saeima in October 1922 ended with an increased turnout of even 42.088 votes, giving 6/100 mandates in the parliament (considering its reduced size). The minority could fully exhaust its voter potential and was actually overrepresented, supported by returning German migrants to Latvia. Unlike them, the Russian minority had only 3/100 seats, even though having a share of 7.8% of the total population (Bogojavlenska, 2015: 84). It is said that as early as 1922, all German parliamentarians spoke Latvian so well that they were able to give legal presentations (Conrad, 2016: 52). At that time, Germans and Jews in particular showed a great willingness to take responsibility as law officers.

At the beginning of 1923 all minorities got together, caused by the belief that reforms in the national school law would significantly limit their autonomy rights. On the initiative of Paul Schiemann, the first so-called 'Minority Office' was founded with the aim to create a platform in which common issues could be discussed. On this existential occasion, the minority MPs were unanimous and therefore willing to write a joint protest letter to the government on February 7th, the same year (Bogojavlenska, 2015: 85). The following German draft law on cultural self-government and its usage of the German language represented a continuation of the struggle for autonomy, but also a forge ahead. Other applications by Poles and Russians followed in 1924, that of the Jews in 1925, showing that common ties were quite loose. All submitted drafts, especially the Russian, were very similar to the German, or largely adopted. They proposed that citizens shall be registered to belong to a respective minority group and then elect a council that works on the interests of their group. Ultimately, however, none of the submitted drafts were passed by the first Saeima, so that full cultural autonomy of Latvia's minorities was never achieved.

The second parliamentary phase came to an end in 1923. The Germans had to painfully adapt to its situation as representatives of a minority by accepting the common national holiday, the new constitution, the agrarian reform and finally, the removal of the 'Jakobikirche' from their own community. However, successes were also achieved, such as the amnesty law in the war of independence and pragmatic policies, such as the introduction of the Lat under a German minister. On the 5th birthday of the Latvian Republic in November 1923, the German parliamentary group and representatives of the education system came to the request to hang up the national coat of arms in German schools and to let the students sing the national anthem as a sign of solidarity.

1923–1929: Normalizing Relationship

It was followed by a six-year phase of German activism with relative political stability, at which the common relationship to the Latvian state calmed down and normalized. During these years the political integration of German MPs also reached its climax. The parliamentary group was often involved in the formation of the government, providing the Minister of Justice from 1928 to 1929, whilst Schiemann represented Latvia as Deputy Delegate to the League of Nations in 1929. In the elections for the second Saeima in October 1925, Baltic German politicians could even increase their electoral votes to a total amount of 42.248. Though, the first disadvantages of the new election system became visible, since their mandates decreased from six to four (Balling, 1991: 138).

During the 2nd Saeima in particular, a conflict between the German and Russian minority emerged. In April 1926, three Russian MPs voted for the overthrow of the current government under Ulmanis, thereby provoking German MPs who saw it as support for an anti-minority government alternative (Bogojavlenska, 2015: 88). In order to create a political counterweight, an association of minority representatives was founded on the 20th of October 1926, again on the initiative of Paul Schiemann. Despite a divided public opinion about a minority bloc, the amalgamation of the 16 MPs was intended to guarantee the development and preservation of minority cultures that they saw to be endangered. The aim was to discuss issues that affect every minority in Latvia, namely the education law, citizenship and real estate acquisition. However, only after ten days the bloc broke up, due to inconsistencies in the preparation of a thematic catalog. Russian MPs perceived Schiemann's idea of uniform voting as denying their independence whereby the Germans broke off negotiations, so that they ultimately blamed each other to be responsible for the failure. The Russian newspaper 'Slovo' saw the root for conflict on the German side, provoked by the attempt to take the leading role amongst the minorities and to implement their own goals with the voices of others. The Latvian MP Arveds Bergs described the failure of the minority bloc as inevitable (Bogojavlenska, 2015: 91). The Eastern-Russian and Western-German culture would be incompatible and therefore cause an eternal dispute. The Latvian newspaper 'Brīva Tēvija' even saw the reason for failure in the lack of connection between Russians

and Jews with what is considered to be Latvian (Bogojavlenska, 2015: 92). In contrast to them, German history and Baltic Germans in Latvia were seen as part of their own national identity. For Bogojavlenska, this conflict frankly revealed the contradictions and mutual latent hostility that shaped the coexistence of different ethnic groups in Latvia of 1926.

Another example of existing recantiments followed in the same year. After Albering's government fell apart in December 1926, the newly founded Democratic Association, consisting of Jews and Poles, was offered to form a government. With the help of the Social Democrats and the promise of German support, a majority in parliament could be reached. But in the same month, under pressure from the Latvian press, the Democratic Association resigned from its mandate. In media such as 'Pirmdiena', it was called a shame for the Latvian nation not to be able to form a government without the help of the minorities (Bogojavlenska, 2015: 94). A year later, from the 28th of December 1927, Paul Schiemann was also commissioned by President Zemgals to form the new government. The fact that he wasn't even trying with a possible narrow majority was interpreted as a comprehensible political foresight at that time. However, Conrad views it as a missed political chance to send a signal that could have gone far beyond Latvia, especially under the condition that the minority government would anyways have been in office for only ten months, only until the next legislative period was intended (Conrad, 2016: 69). However, the shere gesture to give commission to a minority representative shows that Prime Ministers of non-Latvian nationality were conceivable in the political system back then.

In the elections for the third Saeima in October 1928, once again, the Baltic Germans could increase their election turnout and got a total of 43.352 electoral votes, returning to six mandates in the national parliament (Balling, 1991: 138). A victory could be achieved through an additional reformation of the national election system. Under certain circumstances, citizens were now allowed to cast their votes in another district, which the Germans used for their advantage by transporting them in more promising districts, in order to improve the overall result. In the following November, the 10th anniversary of the foundation of the Latvian Republic was celebrated in the Saeima in which all German MPs took part.

1929–1933: Renewed German-Latvian Living Apart

Competing cultures of remembrance by Latvians and Baltic Germans caused an unprecedented intensity on the 10th anniversary of the conquest of Riga in 1929. The different historical classification of the Landeswehr aroused incomprehension on the Latvian side. With the demolition of the Landeswehr monument and the Landeswehr Act of 1929 a process of renewed alienation by the Germans towards the Latvian state returned, which heralded the fourth phase of parliamentary activity. In November the same year, Schiemann warned in advance that the fragile foundation of common cooperation would get destroyed (Conrad, 2016: 81). The following adoption of the Landeswehr Act by the Saeima on the 22nd of November 1929 with 51 against 39 votes and the subsequent exit of the German parliamentary group from the governmental coalition initiated the final drifting apart of the Baltic German minority from Latvia. Moreover, from March 1931 till the beginning of the next legislative period, Paul Schiemann was absent due to illness and for the first time it can be attested that Young-Balts lost their political vision.

In the elections for the fourth Saeima in October 1931, Baltic German representatives cast a total of 45.098 votes on them, reaching an electoral peak (Balling, 1991: 138). Nevertheless, the grouping continued to be represented by six MPs. The election ended with a shift towards the nationalistic right. For the first time, the peasants' party got an absolute majority, whilst nationalist tones reached unprecedented proportions in the foregone election campaign, in a country that was hit by the global economic crisis. The request to speak by German MPs collapsed and thus lost the longstanding parliamentary primacy over other minorities (Conrad, 2016: 54). In addition, Latvia's lack of regulation

for official languages ended in the wake of increased nationalism in February 1932 with a restrictive law, introduced by Prime Minister Margers Skujenieks by emergency decree. Previously, the German language had already disappeared bit by bit from public space and now finally lost its meaning. The Latvian historian Mara Grudule describes the Baltic German culture as colonial culture, without having a concrete center for cultural development (Grudule, 2013). Despite the loose, but decisive invention of 'Heimat', it can be said, however, that Paul Schiemann until his absence could represent a political center for the Baltic Germans, due to his extraordinary interconnection among the minority.

1933-1934: Decisive Internal Conflicts

From 1933 onwards, this precarious situation, which actually persisted, was overshadowed by the serious internal conflicts within the Baltic Germans. The takeover of power by the Nazis in Germany caused a before unknown sharpness in internal political discourses, which had a paralyzing effect on the joint parliamentary activity. In addition, there were policies of the Skujeniek and Bodniek governments, hostile to minorities, which provoked a decline in interest in advocating for the state by means of Baltic German law officers. Whilst Russian MPs compensated for their own limited abilities to influence the political agenda by the symbolic use of their own language, the Germans reacted with passivity (Conrad, 2016: 54). Furthermore, the absence of Paul Schiemann, who last spoke to the Saeima on the 10th of February 1933, made itself felt due to his renewed illness. Consequently the turning away from liberalism was also reflected in the parliamentary group leadership.

At the beginning 1930s, Schiemann and his presidium colleague Fircks resolutely fought against the emerging Nazi ideology, but its changing seizure of power in Germany also changed the balance within the Baltic Germans. From now on the German Reich directly interfered in Baltic German affairs and acquired a majority stake of the 'Rigasche Rundschau' in March 1933, thereby depriving Schiemann of his own media opportunities. In addition, there was a request from the Jewish community, asking to publicly distance Baltic Germans from the new anti-semitic rulers in Germany, what the Presidium didn't approve (Conrad, 2016: 37). Furthermore, with the rise of National Socialism, opponents saw themselves in the strong position of eliminating Lefts like Schiemann, attempting to bring the Baltic Germans finally into a unity party. With a shift towards the political right and against the set goal of a German unity party, however, the climax of political fragmentation was reached. In March 1934 the German MPs eventually managed to come to a consensus again. Together they cast their votes for Karlis Ulmanis, as ironically shortly later, on the 15th of May 1934, the democratic order in Latvia was overturned by the authoritarian regime they had elected. With the dissolution of parliament and parties, the activities of all German MPs had ended. After Schiemann left, the Baltic Germans lost their overall political vision. Moreover, the constitutional reform that Ulmanis introduced in the autumn of 1933, which tended to work against the rights of minorities, should rather have urged great caution. Very soon, English was introduced as the first foreign language in all Latvian schools (Gibiete, 2011). Since 1934, only Latvian language has been permitted in the filing of state institutions. Furthermore, all management functions could only be carried out by ethnic Latvians.

At the latest after the end of WWII, the Baltic Germans were Germans in Germany. Their formative experience of being a linguistic, cultural and ethnic minority was no longer an everyday occurrence. In fact, the unspoken opinion seems to be that the history of the Baltic Germans as an ethnic group and community came to an end with the loss of their community building invention of 'Heimat'. However, the work of historians like Martin Pabst disprove this approach, referring to cultural associations found in diaspora which prevailed till today (Pabst, 2013).

Conclusion

After the collapse of Baltic German plans in summer 1919, their parliamentary era began with a growing integration of all relevant political streams. A German elite formed early, being ahead of

other minorities which lasted until the early 1930s, only lasting until they finally drifted apart from Latvia. As experienced politicians, they primarily occupied posts in the Parliamentary Presidium, had the most requests to speak and submitted the applications for school and cultural autonomy (what other minorities used as blueprint). In addition, they participated in governmental coalitions the most. The grouping was well structured and able to consequently mobilize more and more voters for themselves, even though their actual political influence stagnated and later consequently decreased.

German historiography has paid little attention to the relationship between Baltic Germans and the presidential elections in Latvia. However, their behavior reflects the self-restraints of all minorities: Their parliamentarians never nominated their own candidates, nor did they support the nomination of candidates from Latvian parties in return. In doing so, they signaled that the position of the first man in state should be reserved for Latvian ethnicity. This behaviour was apparently intended to keep their chances for participation and cooperation with others always open.

The Baltic German parliamentary group was characterized by enormous activism in terms of the desire to participate in the common state. According to Wachsmuth, a decisive intention for contribution was not the felt loyalty to the Republic of Latvia, but the loyalty to one's own 'Heimat' (Wachsmuth, 1943: 355, 364). However, this prescription does not reflect the different time periods, the different political streams and challenges the group had to encounter. Conrad believes that the group's activism was aimed to avoid a more restrictive minority policy by being a cooperative partner (Conrad, 2016: 75). By abstaining from votes of confidence, they could always become a coalition partner for everyone, having the chance to influence the common agenda. Furthermore, the German parliamentary group was characterized by its unity and reliability on the question of contributing to the government.

In German historiography the Baltic Germans were always perceived as a socially and confessionally extremely homogenous group, which is not further questioned. Even though they lacked a concrete center for organization and developing cultural processes upon their minority, believed by Mara Grudule. Bogojavlenska says that the German minority was clearly a role model for the Russian population in Latvia, who always strived to establish unity, but repeatedly failed (Bogojavlenska, 2015: 97). Like others, she names the homogeneous Baltic German group as a reason, who unlike the Russians, wouldn't come from different political and cultural camps. Hence, Conrad refers to non-marginal political streams amongst the Baltic Germans, split into Left and Right, even though they were capable of cooperating with all internal political streams in the 1920's. The impression arises that they were always one step ahead with their ideas compared to other minorities. Own projects were taken over by the other minorities and used profitably to realize self-interests. Clearly, experienced politicians and especially the leading figure of Paul Schieman, with his visions and media influence, were key factors of which the Baltic Germans could make profit. He left a legacy, as historians like Michael Garleff expanded his services for his own ethnic group to that of a minority politician in an international context (Garleff, 2014: 115). It can be attested that Schieman called for a new type of nation state that is faithful to the principles of democracy and simultaneously shares power with minorities, which is still inspiring for European minority politics of today.

Bogojavlenska believes that Baltic Germans were firmly convinced of a state in which all citizens had equal rights, driving them to seek ways of working with the representatives of other minorities (Bogojavlenska, 2015: 97). It should be refused, since especially the Germans always attempted to forge ahead in order to realize the interests of their own group. The Russian perception of a German self-understanding as *primus* amongst the minorities led to the disintegration of the minority bloc. It gives the impression that a compromise with the Latvians was sought, but other minorities were only viewed with secondary importance by the Baltic German MPs.

Ascribed by the previous explanations on the five parliamentary phases, it can be stated that the Baltic Germans were eager to serve for the Latvian Republic as long as they were (at least) met

on eye level, but preferably superior to other minorities, in order to work on common interests. Otherwise they would lack the incentive to seek compromise and common development. Crucial for understanding their attitude is the invention of 'Heimat' as a substitution for expressing loyalty to the Latvian Republic. As such, we cannot speak about Baltic German loyalty to Latvia, since the country could theoretically be replaced by any other entity (like Estonia) in which Baltic Germans find their representation. Therefore, it makes sense to speak about a constructive relation, based on reaching common goals to bring the shared homeland forward.

References:

1. Balling M. O. (1991) Von Reval bis Bukarest. Statistisch-Biographisches Handbuch der Parlamentarier der deutschen Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1945. Dokumentation Verlag, Copenhagen, Volume 1, pp. 131–154 ["From Reval to Bucharest. Statistical-Biographical Handbook of the Parliamentarians of the German Minorities in East-Central and Southeastern Europe 1919-1945"].
2. Bogojavlenska S. (2015) Deutsche und russische Parlamentarier in Kooperation und Konfrontation in Lettland 1919-1927. – Conrad, Kusber, Maner "Parlamentarier der deutschen Minderheit im Europa der Zwischenkriegszeit", Düsseldorf, Volume 170, pp. 83–98 ["German and Russian parliamentarians in cooperation and confrontation in Latvia 1919–1927", in "Parliamentarians of the German minority in Europe in the inter-war period"].
3. Conrad B. (2016) Loyalitäten, Identitäten und Interessen. Deutsche Parlamentarier im Lettland und Polen der Zwischenkriegszeit. Mainz University Press, V&R Academic, pp. 1–98 ["Loyalties, Identities and Interests. German Parliamentarians in Latvia and Poland of inter-war times"].
4. Garleff M. (1969) Die parlamentarische Tätigkeit der deutsch-baltischen Parteien in Estland und Lettland zwischen 1919 und 1939. Dissertation at the University of Kiel, published under the title "Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Die parlamentarische Tätigkeit der deutschbaltischen Parteien in Lettland und Estland", Scientific Archive, Bonn-Bad Godesberg 1976 ["The parliamentary activities of the German-Baltic parties in Estonia and Latvia between 1919 and 1939", dissertation at the University of Kiel, published under the title "German Baltic politics between the world wars. The parliamentary activities of the Baltic German parties in Latvia and Estonia"].
5. Garleff M. (2014) Zur Rezeptionsgeschichte Paul Schiemanns. –Deutsch-Baltisches Jahrbuch. Volume 62. Carl-Schirren-Gesellschaft e.V. & Deutsch-Baltische Gesellschaft e.V., pp. 88–115 ["On the reception history of Paul Schiemann"].
6. Gibiete L., Gibiete S. (2011) Die auf ewig verlorene Heimat. Die Zwangsumsiedlung der Deutschbalten aus Lettland 1939–1941. Nord Ost Institut at the University of Hamburg, <https://www.ikgn.de/ubersetzte-geschichte/uebersetzte-geschichte-artikel/umsiedlung-der-deutschbalten.html> (07/11/2021) ["The forever lost home. The forced resettlement of the Baltic Germans from Latvia 1939–1941"].
7. Grudule M. (2013) Die Deutschbalten in der Kulturgeschichte Lettlands und der Letten. Nord Ost Institut at the University of Hamburg, <https://www.ikgn.de/ubersetzte-geschichte/uebersetzte-geschichte-artikel/mara-grudule-deutschbalten-in-der-kulturgeschichte.html> (07/11/2021) ["The Baltic Germans in the cultural history Latvias and the Latvians"].
8. Pabst M. (2013) Deutschbaltischer Neubeginn 1945–1952. – Forschungen zur baltischen Geschichte. Vol. 8. pp. 165–191. Akadeemiline Ajalooselts, Estonia ["Baltic German new beginning 1945–1952"].
9. Wachsmuth W. (1943) Von deutscher Schulpolitik und Schularbeiten im baltischen Raum, von ihren Anfängen bis 1939. Part II, in "Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung VII", pp. 351–396 ["About German school policy and school work in the Baltic region, from its beginnings to 1939"].
10. Wachsmuth W. (1951-1953) Von deutscher Arbeit in Lettland 1918–1934. Ein Tätigkeitsbericht. Materialien zur Geschichte des baltischen Deutschtums. 1st Volume (1951), "Die deutsch-baltische

Volksgemeinschaft 1923–1934”, 2nd Volume (1952), “Die autonome deutsche Schule in Lettland 1920–1934”, 3rd Volume (1953), “Das politische Gesicht der deutschen Volksgruppe in Lettland in der parlamentarischen Periode 1918–1934”, Comel, Cologne. “Of German labour in Latvia 1918–1934. An activity report. Materials on the history of the Baltic Germanness”, 1st Volume, “The German-Baltic national community 1923–1934”, 2nd Volume [“The autonomous German school in Latvia 1920–1934”, 3rd Volume, “The political face of the German ethnic group in Latvia in the parliamentary period 1918–1934”].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-2>

RE-THINKING OF NATIONAL SECURITY IN THE AGE OF PANDEMICS

Raimonds Rublovskis,

Colonel (Retired), PhD Political Science, Mg. Hist., Mg. Military Studies

Abstract. The magnitude of COVID-19 pandemic caught the world off guard. Therefore, strategic anticipation in policy making, exit strategy out from COVID-19 environment, and strategic impact of the pandemic for international, regional, and national security in post-COVID-19 world will be the most important issues in the foreseeable future. Increasingly complex and complicated strategic security environment of the beginning of the 21st century will be characterized by further global and regional instability in failed and/or failing states, and regional crises and conflicts. Moreover, global security environment in post-COVID-19 world will finalize transition from unipolar, the United States dominated global security framework – legacy of post-Cold War settlement after the collapse of the Soviet Union in 1991-into multipolar global security order with China, Russian Federation, India and other actors who will be increasingly challenging the United States and the West politically, economically and militarily. Post-COVID-19 global security environment will be further challenged by decreased ability of international organizations, such as UN, OSCE, EU, and others, to address urgent and simultaneous security threats and challenges, therefore, the role of the state will increase both-internationally and domestically. However, since numbers of states are rather weak in terms of social cohesion and institutional capability- these states will be increasingly vulnerable to maintain effective institutional framework in order to address security challenges of the post-COVID-19 world. Moreover, these security challenges will specifically target small states due to the fact that small states are heavily dependent for their own security and defence arrangements on politically powerful and militarily capable global actors, therefore, small states will become increasingly vulnerable to address their political, social, economic and military challenges. The threat of terrorism, illegal migration, conventional military conflict, organized crime, cyber threats, CBRN threats, conventional arms control (CAC) issue, further development and control of nuclear weapons, non-proliferation of weapons of mass destruction- these are just a few domains of global and regional security, which will remain of utmost importance in post-COVID-19 world. Subsequently, defence, security and law enforcement institutions will face substantial legal, operational, moral, and institutional challenges in post-COVID-19 security environment. These challenges will include the limits of recruitment, standing operational procedures (SOP), rules of engagement (ROE), morale of personnel, and other relevant domains. Moreover, possibility of open involvement of active and former members of defence, security and law enforcement institutions into internal political affairs of a state will significantly increase.

Key words: COVID-19, Security, Multipolarity, Europe, Defence, Law Enforcement.

Introduction

The aim of this paper is to analyse security environment in post-pandemic world, and the impact of pandemic for global, regional, and national security; transition to new world order and shift from unipolar global security architecture to multipolar security architecture, as well as consequences of the transition to international organizations, global and regional actors, small states and, subsequently, for Europe and European Union. Additionally, the aim of this paper is to analyse the role of defence, security and law enforcement institutions in the post-COVID-19 world.

The post-COVID-19 global security environment will witness fundamental changes which would be fully comparable with major political, societal, economic and security changes in the past. Westphalian system of future nation states (1648) after Thirty Years War (1618–1648), Vienna Congress (1815) after the Great French Revolution in 1789 and Napoleonic Wars (1793–1815), Versailles system (1919) after World War I (1914–1918), Yalta – Potsdam security environment and the Cold War (1945–1991) after World War II (1939–1945), creation and development of bipolar global security system dominated by the United States and Soviet Union. The Paris Charter (1990), the end of the Cold War, collapse of Soviet Union in 1991 had created unipolar, the United States –

dominated global security environment. However, increasingly complex, and complicated strategic security environment of the 21st century has created further global and regional instability, failing and failed states, and increase of regional crises and conflicts. Such conflicts and crises like in Syria, Libya, Nagorno-Karabakh, Belarus, Ukraine and Afghanistan have been pivotal for further global and regional instability. Moreover, political, economic and military interests of the United States and their NATO Allies, Russian Federation and China have been fundamentally different on issue how to deal with these conflicts, rebuilt trust and confidence among the states, and as the result, Russian Federation and China have been increasingly challenging unipolar global security architecture which have been dominated by the United States and the West. It is highly likely that pandemic of COVID-19 will accelerate and finalize the transition from unipolar- the United States dominated security environment to multipolar global security environment where China, Russian Federation, and other significant regional actors will play prominent role. Post COVID-19 security environment will be challenging for international and regional organizations such as UN, OSCE, EU, NATO, and others. Taking into account the fact that most of those organizations were established during Cold War or immediately after Cold War period, within different global security environment and tasks suited for the Cold War period, it will be challenging for international organizations to maintain effectiveness and efficiency in the post-COVID-19 world.

Small states will have increased challenges for their political, economic and defence sectors because small states are heavily dependent on politically powerful and military capable global actor or security organization where such an actor plays prominent role. Considering that within multipolar global security architecture there will be number of such an actors, the small states will be under increasing political, military and economic pressure. European Union's political stability and security will be increasingly dependent on global political, economic, and military dynamics, especially on the status of relationships between the United States/ NATO with Russian Federation and China.

Taking into account that military power in the 21st century has returned as one of the key assets of a states' international and foreign policy, it is obvious that the United States, Russian Federation and China will further develop and strengthen their military sector, whereas Europe's debellated societies (Grey, 2005), significant decrease of military spending and military capabilities have significantly diminished Europe as credible military entity. However, post-COVID-19 security environment in Europe will have permanent security challenges which will persist in post-pandemic world, such as rapidly increased possibility of conventional military conflict, terrorism, organized crime, illegal migration, cyber threats, CBRN threats, conventional arms control (CAC), nuclear arms control and non-proliferation of the weapons of mass destruction (WMD), and other security issues. Subsequently, defence, security and law enforcement institutions will have substantial legal, operational, moral, and institutional challenges within abovementioned security environment.

National Security and Global Security Environment in the beginning of the 21st Century. Multipolarity and Challenges for International Organizations and Small States

The unipolar security order has been increasingly challenged by Russian Federation and rising China resulting into increased regional conflicts and security challenges. Since milestone speech of Russian President Vladimir Putin in Munich Security Conference in 2007, increased political, economic and military tensions among the United States, Russian Federation and China have resulted into number of regional security crises, such as Georgia in 2008, Syria since 2011, Ukraine since 2013, Libya, Iran, North Korea, Nagorno- Karabakh in 2020, Belarus in 2020–2021, catastrophic American withdrawal from Afghanistan in August 2021, and many others. Moreover, fundamentally different security threat assessments among the United States, China and Russian Federation have led to fundamental problems in conventional arms control (CAC), control of nuclear weapons, and increased CBRN threats. Abovementioned facts led to conclusion that the United States' domination

has been increasingly challenged in last decade, whereas COVID-19, and aftermath of it, will rapidly accelerate all abovementioned security challenges resulting into full and final transformation of unipolar global security order into multipolar security order.

However, besides “new normal” security environment, one has to admit that a complex and unpredictable security environment of the beginning of the 21st century has created fundamental and simultaneous security threats and challenges for political, economic, social, military and environmental security of states and societies. Rapid development and scope of simultaneous security threats and challenges for global, regional and, subsequently, national security level, such as competing ideologies, further radicalization of societies due to ideological, political, economic and security challenges, rather weak institutional capabilities of international and regional organizations, increasing poverty and inequality, marginalization and exclusion, environmental degradation, unemployment, threat to social order, public safety and critical infrastructure, negative impact of uncontrolled migration. rise of terrorism, development of organized crime networks, illegal drug and human trafficking, cyber threats, CBRN threats, rapid development and use of new technologies- all abovementioned security threats are just a few which will seriously impact global, regional, and national security (Rublovskis et al., 2019). Considering fundamentally different approaches of various states, international and regional security institutions to address these threats effectively, it is obvious that it will be difficult to deliver one common and sustained policy in order to counter abovementioned threats in post-COVID-19 world.

These security challenges will especially and specifically target and apply to small states because small states heavily depend for their own security and defence arrangements upon a politically powerful and military capable global actor or upon a security and defence organization where such an actor plays prominent role. (Rublovskis et al., 2013) In this light, the key issue of determining whether or not state is small it is necessary to address key security and defence issues and take into account the fact that external factors shape a small state security mentality (Vayryanen, 1997). Therefore, it is obvious that global and regional security and military challenges will continue to have profound impact on political stability, economic development, and prolonged security, including very independence of small states. However, one would argue that in post-COVID-19 world there will be not just one politically powerful and militarily capable actor like the United States in previous unilateral global security environment but number of other states will create other security poles, especially China and Russian Federation. Therefore, within upcoming change of balance of power in favour of multipolarity, small states will have increasingly challenging security environment where their political, economic, social and military sectors’ capacity will become increasingly vulnerable, and, in some cases, their very independence, territorial integrity, and governmental decision-making process will be fundamentally challenged by powerful global and regional actors.

Previously mentioned security challenges will further undermine institutional capability of international organizations which main task had always been to maintain peace, stability, prosperity and security-both globally and regionally. One would suggest that, global and regional security organizations also will suffer institutional and capability challenges in post-COVID-19 world. Almost all these international organizations, including UN, NATO, OSCE, and EU-were established and developed either immediately after World War II, during the Cold War, or within the post-Cold War political settlement. One would conclude that institutional structure and the set of tasks of these organizations have been designed for completely different global and regional security environment which has been fundamentally changed since then, and it means that existing global and regional institutional network is increasingly vulnerable to address security threats and challenges. Moreover, emergence and finalization of multipolar global security environment will deeply impact these international organizations such as UN, OSCE, NATO, EU, therefore, significant regional organizations, such as BRICS, SCO, CSTO will offer alternative options for political

cooperation, economic development, and military security, thus challenging existing international security framework which has been dominated by the United States and/or its European allies. On the other hand- the United States and the West will attempt to prevent further decrease of their political, economic and military influence by consolidating their allies into global political “framework of democracies”.

Political and Military Relationships among the United States, China, and Russian Federation: The Shaping Factor for European Security

European security and political stability have been increasingly challenged since outbreak of number of global and regional conflicts in Syria, Iraq, Libya, Belarus, Ukraine, Nagorno-Karabakh, Afghanistan, and elsewhere, which resulted in significant increase of uncontrolled migration from collapsed/destroyed states within immediate proximity from Europe and, subsequently, radicalization of societies in Europe and increase of terrorist acts, and increased political, economic and military confrontation with Russian Federation and China. One would argue that several strategic mistakes have led to political, social and security turbulences within Europe due to poor leadership of EU and several European states. For instance, the political leadership of some European countries failed to address timely and decisively urgent security challenges which arose from uncontrolled migration process across whole Europe in summer of 2015. Inability of European military, police, security and border guard institutions to deal with the border control on EU external borders and/or European states' borders, poor performance of police institutions to maintain public order and safety, inability of security institutions to prevent development of terrorist networks and terrorist attacks in Europe, intrusion of individual terrorists into law enforcement, security and military institutions, radicalization of personnel of these institutions – all those examples revealed ongoing vulnerabilities of European security and defence sector.

Yet another strategic challenge for Europe is fundamental transformation of global and regional security architecture and further decrease of Europe's ability to shape and counter current and emerging security threats and challenges (Munich Security Report, 2020). Highly likely, that post-COVID-19 global and regional security environment will further escalate decrease of European ability to shape global and regional security policy. Far-reaching power shifts in the world, substantial challenges from other powerful global and regional actors, and rapid technological change contribute to a sense of anxiety and restlessness in Europe. Arnold Toynbee in his work “A Study of History” developed concept of continuous cycle of *Challenge and Response* for civilization development (Toynbee, 1990), and COVID-19 seems to be previously unprecedented challenge for the world, and Europe, while the response is to be delivered yet.

Obviously, the world is becoming less European and less Western. But, more importantly, Europe itself may and will become less Western. This is what we call “*Westlessness*” (Munich Security Report 2020), and this assessment of current European security environment fits well into Oswald Spengler's conclusions of his work “The Decline of the West” a century ago (Spengler, 1993). For the past decades, the answer to the question what it was that kept Europe and The West together was straightforward: a commitment to liberal democracy and human rights, to a market-based economy, and to international cooperation and international institutions. After collapse of the Soviet Union in 1991, it seemed that the values of liberal democracy will become universal without serious opposition. According to Francis Fukuyama's “The End of the History and the Last Man” statement in 1992, “humanity has reached not just...the passing of a particular period of post-war history, but *the end of history* as such: That is, the end-point of mankind's ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as the final form of human government”. However, almost unchecked global spread of Western liberal democracy started to slow down and retreat in the beginning of 21st century, and one would argue that the *Clash of Civilisations* concept of Samuel Huntington

(Huntington, 1996) which states that people's cultural and religious identities will be primary source of conflict in post-Cold War world – has persisted.

Today, the meaning of the West is increasingly contested again, and one is witnessing “decay of the West” as relatively cohesive geopolitical configuration. (Munich Security Report, 2020). One would further emphasize that in post-COVID-19 security environment, abovementioned framework of values of liberal democracy, human rights, market based economy, international cooperation and international institutions will rapidly erode, therefore, one could argue that liberal framework of values will be in full retreat globally and, subsequently, in Europe. Rapid collapse of twenty years long sustained effort of the United States and NATO in Afghanistan in August of 2021 is vivid example of retreat of liberal democracy. The President of France Emmanuel Macron stated in August of 2019 “we were used to an international order that had been based on Western hegemony since the 18th century. Things change and as the result of these changes is also the emergence of new powers whose impact we have probably underestimated for far too long” (Munich Security Report, 2020). As the result, Europe's ability to safeguard its security and prosperity and conduct of an independent foreign policy with the necessary means is already being challenged on various fronts. It is obvious that if Europe will not learn the language of power, it would disappear “geographically” (The Economist, 2019) or have others to determine its fate. (Munich Security Report, 2020).

The lack of coordination and fundamental differences over Europe's strategic direction between France and Germany, United Kingdom's departure from European Union, further disagreements on European policies towards the United States, Russian Federation and China, as well as fundamentally new threat of COVID-19 outbreak in Europe in February/March of 2020 have shown increased vulnerabilities of Europe within political, economic, social and military sectors of security, and proved disunity of states within EU. Furthermore, disintegrated and reluctant efforts of different European states to address COVID-19 threat, and lack of the leadership of various EU institutions, for instance, European Commission with rather slow and late decisions during COVID-19 crises throughout 2020 and 2021, have proved that EU institutions were not prepared for crisis and they are rather useless for critical situations like outbreak of COVID-19. Moreover, this situation has further complicated security environment, for example, closure of internal borders by some EU states led to potential outbreak of violence and threat to public security and safety on the certain border (Germany/ Poland border in March of 2020). Further spread of COVID-19 has already put extreme pressure on law enforcement, security, and military institutions of European states.

Considering abovementioned aspects, it is, however, obvious that Europe and the West as such, is in retreat, in decline, and under constant attack both- from within and from outside. (Munich Security Report, 2020) One would conclude that rapid and simultaneous security threats and challenges, including outbreak of COVID-19, have created an unprecedented problems for security environment in Europe, increasing pressure for political, economic, social, military and environmental sectors of security, and, subsequently, unprecedented challenges for law enforcement, security and defence institutions. One would argue that there is the deepest systemic crisis in entire history of EU, and strategic decisions have to be taken concerning whether EU will proceed as economic union or political project, moreover, the ability of European Union and European states to deal successfully with COVID-19, as well as political, economic, social and military consequences of this crisis will definitely determine very survival of European Union as political and economic project.

One would argue that European security developments will be fundamentally determined by several strategic factors: further dynamics of American- Russian-Chinese-European political, economic, ideological, and military relationships, further developments of global and regional conflicts (Middle East, Iran, Ukraine, North Korea, Afghanistan, and others), and the ability of European Union to maintain sustained internal coherence of the Union. One of key issues in the future is how EU will address its security concerns within the US – Russia relationship framework considering increasingly

negative trend of political, economic and military aspects of those relationships. However, the US-Russia relationships are of paramount importance and status of these relationships is the key to effective solutions of global and regional security, political and economic development. Unfortunately, the escalation of events in Ukraine since 2014 has drawn NATO-Russia relationships into deep systemic crisis, with Moscow seen by the Brussels as security threat. Lack of trust, mutual suspicion of intents and actions of each other, fundamentally different threat perceptions and security concerns characterizes current security situation, therefore, enhanced dialogue and new framework of confidence building measures is urgently needed within the US/NATO – Russia relationships framework. However, an attempt of the United States to maintain and sustain its so far unrivalled global political, economic and military leadership via increasing forward global presence and support of Arab Spring in the Middle East, the Afghanistan Government, and Maidan in Ukraine has been challenged by Russian Federation and People's Republic of China. Extremely dangerous escalation over Ukraine has occurred in April and November of 2021 resulting in large scale Russian military exercises and deployment of Russian military forces in close proximity of Ukrainian border.

One would assume that the United States will try to maintain its position as the world's preeminent global military superpower; the United States will face a series of deepening strategic dilemmas when confronting warfare from now through 2030. U.S. adversaries- China, Russia, Iran, North Korea, and terrorist groups, likely will remain constant but U.S. allies are liable to change as Europe becomes increasingly fragmented and inward-looking and as Asia reacts to the rise of China (Cohen et al., 2020). The Biden Administration has outlined its goals, means and ways in order to retain American global leadership. The main approaches of current American security policy consists of, firstly, "America is back" approach with American attempts to strengthen democracies and prevent spread of authoritarian regimes across the globe. However, recent catastrophic disaster of American withdrawal from Afghanistan and fall of this country under Taliban regime dealt very serious blow to the credibility of the Biden Administration and, subsequently, to the ability of the United States to remain credible and trusted global partner. Taking into account abovementioned point of view of President Biden and the Biden Administration on American global security and defence policy, it is obvious that Russian Federation and China are named as American arch rivals in political, economic, ideological, and military domains (Biden, Foreign Affairs, 2020).

It could trigger much closer Russian-Chinese cooperation, especially, within military domain. Such a military alliance could seriously challenge the United States and NATO. Therefore, from American perspective, such dangerous situation could be avoided, if Russia would be kept outside potential US-China conflict, and persuaded not to take serious attempts to forge military alliance with China. From the Russian perspective, American global and regional political, economic, and military actions are directly aimed against Russian political, economic and security interests, and Russian perception is that Americans will definitely try to seek to impose regime change in Moscow, and further aim for complete fragmentation of Russian influence in its near abroad via so called "colour revolutions", or even worse, Russia itself. Therefore, although Russian political leadership remain pragmatic, and they are prepared to reach agreements, irrespective of counterpart's ideology, in the Kremlin's view, the United States and European Union's support for democracy and human rights is just their political tool of foreign policy that is more effective in changing regimes than in, subsequently, building democratic systems of governance on their ruins (Trenin, 2020). Unfortunately, current situation, which is further complicated by outbreak of COVID-19, requires much more strength of political will on all sides in order to understand fundamental security concerns and, subsequently, achieve satisfactory level of mutual trust and confidence. Therefore, it depends on current American and Russian political leadership whether the gap and mistrust between the United States and Russian Federation will further increase or there will be serious attempt to bridge the lines in order to solve urgent security challenges in post-COVID-19 world. Biden-Putin Summit in Geneva in June 2021 and their further

conversation in December 2021 has delivered cautious optimism on the future of American-Russian relationships. However, Russian proposals to negotiate new- legally-bound set of treaties concerning stop of further NATO enlargement into Ukraine and Georgia, and withdrawal of NATO military infrastructure from Central- Eastern European members of NATO would, probably, cause new escalation of events in the beginning of 2022.

However, fundamental security concerns and threat perceptions of Russian Federation towards the collective West remains the same since the end of the Cold War, signature of Paris Charter in November of 1990, and dissolution of the Soviet Union in 1991. From Russian perspective, sequence of events in Europe in 1990ties, such as breakdown of Yugoslavia in 1992 and subsequent military conflicts in former Yugoslavia (1992–1995), military action of NATO against Yugoslavia in 1999, recognition of independence of Kosovo, enlargement of NATO into Eastern Europe and within the former Soviet Union territory as well as simultaneous enlargement of European Union Eastwards did not contribute to overall security and stability in Europe, and all abovementioned events have fundamentally different assessment- positive from the West perspective and negative from Russian perspective. Moreover, EU Eastern Partnership initiative is seen by Russian side as an attempt to challenge Russia politically, economically, and militarily in Ukraine, Moldova, Belarus, and Caucasus Region, therefore, Russia had to respond in kind. Events in Belarus in August-November of 2020 just confirmed this point of view in Russia. One of the most important strategic answers and changes of Russian foreign and security policy is the fact that Russia has fundamentally pivoted away from the European choice that Russian President Vladimir Putin announced in early 2000s, and that the country had de facto pursued since the breakdown of the Soviet Union in 1991 (Trenin, 2020).

This pivot to Russia's own cultural and historical heritage, with an emphasis to the imperial period, is often described as Eurasianism, and Eurasian integration process will also shape parts of former Soviet Union. The European influence remains, but in its historical rather than the contemporary, EU- shaped form (Trenin, 2020). As the result, in 2016 Russian President Putin came up with Russia's National idea: patriotism. In this version, Russian patriotism is above all about the state, which is the highest civic value. Attitudes toward the state have become the main criteria in judging historical and contemporary figures and ordinary citizens. The Russian state is believed to be the centre of Russian world, a civilization that traces its spiritual and temporal roots to Byzantium and Orthodox Christianity (Trenin, 2020). It is obvious that the longer-term consequences of the coronavirus will include further intensification of the US-Chinese rivalry, and the emerging Sino-American bipolarity. Subsequently, Russia's top priority should be to carefully maintain equilibrium-though not equidistance-between the United States and China (Trenin, 2020) One would conclude that Russian Federation will sustain its policies in order to build a new-more equal, multi-polar global international order and cooperate with the United States, China, EU and other significant global and regional actors in order to effectively address global and regional security, defence, political and economic threats and challenges. However, this comprehensive cooperation will be possible only if parties will recognize each other's political, economic and security interests. Unfortunately, it seems that main actors are shifting towards further escalation of political, economic, and military conflict.

Persistent Security Threats and Challenges in the Post-COVID-19 World

However, there are several avenues of approach where enhanced political and military cooperation between the United States, European Union, China, and Russian Federation is practicable and mutually beneficial. Potential of cooperation between the United States, EU, China and Russian Federation could be significantly improved within following areas: fight against terrorism, uncontrolled migration, illegal human trafficking, organized crime, drug trafficking, fight against pandemic, climate change, conventional arms control, non- proliferation of weapons of mass destruction and negotiations on nuclear weapons and control of cyberspace.

Global fight against terrorism should be one of top priorities for the United States, EU, and Russian Federation. This includes increasingly effective actions against home-grown terrorism in the US, Russia and Europe and requires enhanced and efficient intelligence information exchange among the actors. Secondly, it requires complete and decisive defeat of ISIS in Syria and Iraq and, thirdly, sustained assistance of re-building effective state institutions in Syria and Iraq and establishment of prolonged peace in the Middle East.

Achievement of previously mentioned goals would definitely significantly decrease level of uncontrolled migration from the Middle East and Northern Africa into Europe and it would increase the ability of European military, police and security institutions to deal with uncontrolled migration and gain control over the process of migration. Combating organized crime networks is another important field where the United States, EU and Russian Federation can and should effectively cooperate. Illegal human trafficking, illegal drugs trafficking, illegal economic and finance networks—all those issues could be effectively solved via enhanced cooperation among abovementioned actors.

Over 30 years after the end of the Cold War, military tensions have returned to Europe. Both the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and Russia are boosting their deployments in close proximity to one another and in multiple domains. At the same time, a host of new or dramatically improved conventional and nuclear capabilities have been fielded, introducing a significant level of uncertainty into the security environment. (Charap et al., 2020) Currently, most of the treaties that formed the core of the arms control system are either gone or being undermined, and conventional arms control is yet another fundamental European security challenge with unsettled framework. It is especially relevant for wider European security provisions. On the one hand, fundamental security and defence documents of Russian Federation clearly state the sum of actions that constitute direct military endangerment and direct military threat to Russia, therefore, any, even limited military conflict would rapidly escalate into full-scale NATO-Russia conflict, therefore conventional arms control is increasingly important issue which cannot be separated from other important global and regional security such as non-proliferation of weapons of mass destruction, development of nuclear capabilities and missile defence systems. On the other hand, although it once served as a cornerstone of European security, the current regional conventional arms control (CAC) regime is outdated and largely irrelevant to today's challenges. (Charap et al., 2020). Moreover, increasing lack of openness, mutual trust and confidence between NATO and Russian Federation will further challenge security situation and overall security level in Europe.

Any future conventional arms control negotiations and agreements have to incorporate measures which would reduce the risk of conflict through misunderstanding and miscalculation and address military drivers of potential NATO-Russia conflict in Europe via innovative CAC measures, which would increase warning and decision-making time, complicating surprise attacks, and lowering overall tensions (Charap et al., 2020). Furthermore, any future CAC agreement has to provide an effective means in order to address European security issues and sub regional security and defence issues, therefore, one has to address also issue of permanent and rapid development of technologies within military domain. Emerging new types of conventional military capabilities should be included within any future negotiations of conventional arms control framework. One would conclude that there are several issues which will have significant impact on any future conventional arms control negotiations and agreements for Europe. Firstly, status of NATO/US relationships with Russian Federation will have profound influence on the Region and, therefore, it is definitely important to take into account not only arguments of European states but also Russian security concerns and considerations within the future conventional arms control framework. It could require development of special sub regional conventional arms control agreements which would politically and legally reinforce overall CAC agreement.

Secondly, future CAC agreement has to be legally and politically sound and effective to fulfil its tasks and, therefore, one would argue that stability of global and regional security environment will be further challenged by new arms race which includes several domains: space, cyberspace, conventional arms, nuclear weapons and CBRN. Considering previously mentioned issues and since both NATO Alliance and Russian Federation – are nuclear powers, any escalation of situation between NATO/US and Russian Federation could rapidly turn into nuclear stand-off. Military drivers of potential Russia-NATO conflict include military activities or exercises in strategically sensitive locations, enhanced readiness, massing of forces or capabilities, long-range strike deployments, and threats to vulnerable lines of communications (Charap et al., 2020). Therefore, further development of nuclear capabilities and proliferation of weapons of mass destruction is yet another global and regional security challenge which will have fundamental impact also on European security. The possibility of new arms race among multilateral actors, such as the United States, Russian Federation, People's Republic of China, India and the others, including Iran and North Korea, would not be limited only within space, cyber-space or conventional arms domains. The domain of CBRN threats and nuclear military capabilities in particular, will certainly witness new developments, however, one has to take into account the fact that entire system of control over nuclear weapons is not in its best shape, for example, after the collapse of the INF Treaty, global security has faced unconstrained arms race in the domain of intermediate-range missiles (Ifft, 2020).

Moreover, April of 2020 marked the 10th anniversary of the New START Treaty. The nuclear arms reduction agreement between the US and Russia, originally signed in 2010, was due to expire in February of 2021 unless it were extended by Presidents Trump and Putin, and one would argue that it would be reckless to forego the benefits of New START when the alternative to extension is “no limits, no verification, and no transparency” (Rusten, 2020). Fortunately, The Biden Administration proposed to prolong the Treaty in February 2021. Return to effective conventional and nuclear arms control framework is global issue which could be successfully addressed only if global actors will cooperate in order to decrease tensions because one has to understand very serious consequences, also for European security, if relationships between the United States and Russian Federation will further deteriorate, especially in the domain of arms control. Cyber security is yet another global challenge which is increasingly important to address it timely and effectively taking into account, firstly, importance of cyber security in fight against the terrorism and, secondly, increasing tensions among global actors over political issues on possible interference via cyber space on political processes and elections.

Conclusions

Although, COVID -19 has brought previously unprecedented challenges, abovementioned security issues will remain and even increase after the end of the pandemic- conventional and nuclear arms control, global security problems among the United States, China, Russian Federation, and European Union. Moreover, security issues of the Middle East, Iran, North Korea, Belarus, Ukraine and others will remain as well in post-COVID-19 world. One must conclude that, most probably, there will be fundamental geopolitical, institutional, and ideological changes in post-COVID-19 world. The most important strategic transformation will accelerate finalization of transition of global security architecture from unipolar- the US dominated- global security order into multi-polar global security order with China and Russian Federation as contenders to play significant role in future global and regional security architecture. Moreover, it seems that China has successfully countered outbreak of the pandemic, and it will strengthen China's political and economic situation. (Jinping, 2018) Rapid development of technologies and artificial intelligence will be further used for increased surveillance, information, and data collection by a state; therefore, the values of liberal democracy will further diminish globally and regionally. Further change of balance between security of society and human

rights will change in favour of security, therefore erosion of democracy and liberal order will continue, and some countries will crack under these multiple and simultaneous pressures. (Osman, 2020). Obviously, Francis Fukuyama's concept of the end of the history and globalization is over, whereas, the world after COVID-19 will witness the return of the strong state. However, one would argue that countries are quite different, and many states will prove unable to meet the expectations of their people (Osman, 2020). The most challenging areas for the state to prove it effective will be: economic recovery and struggle with rapid increase of unemployment, security and state's ability to maintain public order and security, and ability of state's institutional framework to perform its duties within confused and complex COVID-19 environment.

Obviously, European Union will face further political, social, and economic and security challenges in post-COVID-19 world and very cohesion of the Union will be at stake. Furthermore, members of the EU will pursue fundamentally different concepts of further development of the Union, which could trigger possible disintegration of European Union. However, one would argue, that disintegration of EU would be global political and economic disaster of such a scale that there will be serious attempts to avoid this scenario. It is self-evident that abovementioned challenges of European Union and hypothetical scenario of disintegration will primarily impact small states of EU, for instance, the Baltic States, which are heavily dependent economically on EU, and militarily on NATO. The pandemic also highlighted increased role of the state and diminishing role of international organizations, such as UN, OSCE, EU and others, therefore, reassessment of role of international organizations and their ability and capabilities to address current security challenges will be paramount. It is obvious that international organizations which were created in different security environment of the 20th century for different tasks are not suited to address security challenges of the 21st century effectively.

One would argue that global security threats and challenges, including the outbreak of COVID-19 are the same for the United States, Russian Federation and European Union, therefore, these security threats should be addressed comprehensively and collectively. However, because of abovementioned mentioned transformative trends and dynamics, the bigger changes will come in a chain of reactions what will initially affect economies, many areas of our lives, the organization of many societies and domestic politics. In turn, these changes will unleash new forms of global strategic confrontations (Osman 2020).

References:

1. Charap S, S., Drennan J.J., Lynch A., Massicot D., Paoli G.P. (2020) A New Approach to Conventional Arms Control in Europe. Addressing the Security Challenges of the 21st Century. The RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4346.html,
2. Cohen R.S., Chandler N., Efron S., Frederick B., Han E., Klein K., Morgan F.E., Rhoades A.L., Shatz H.J., Shokh Y. (2020) Peering into the Crystal Ball. Holistically Assessing the Future of Warfare. The RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10073.html
3. Grey C. S. (2005) Another Bloody Century: Future Warfare. Weidenfeld and Nicolson
4. Huntington S.P. (1993) The Clash of Civilizations. Remaking of World Order. Touchstone
5. Ifft E. (2020) *Dealing with the INF Crisis*. European Leadership Network. <https://europeanleadershipnetwork.uk5.list-manage.com/track>
6. Jinping Xi. (2018) The Governance of China. Foreign Languages Press
7. Lukas J., Rublovskis R. (2019) Threats for Urban Security in the 21st Century and Holistic Security Strategy. Riga Case. – Security Dialogues. № 10 (1–2). Pp. 101–111.
8. Munich Security Conference. (2020) Munich Security Report 2020. Munich MSC.
9. Osman T. (2020) Transformative Trends on the Horizon. Ahramonline. <http://english.ahram.org.eg/News/Content/P/4/367254/Opinion/>
10. Rublovskis R., Seselgyte M. (2013) Defence and Security for the Small. Centre for Small State Studies of Institute of International Affairs.

11. Rusten L. (2020) Will New START Get a New Lease of Life?. European Leadership Network. <https://europeanleadershipnetwork.uk5.list-manage.com/track>
12. Шпенглер О. (1993) Закат Европы. Moscow: Мысль.
13. The Economist. (2019) “Emmanuel Macron in His Own Words”. – The Economist. November 7, 2019.
14. Тойнби А. Дж. (1991) Постижение Истории. Прогресс
15. Trenin D. (2020) Russia-U.S.: No Reset, Just Guardrails. Carnegie Moscow Center. <https://carnegie.ru/commentary/81680>
16. Vayryanen R. (1997) Small States: Persisting Despite Doubts. The National Security of Small States in the Changing World. Frank Cass

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-3>

ДИНАМІКА ТЕОРЕТИЧНИХ ОБҐРУНТУВАНЬ ПОНЯТТЯ «ТРАДИЦІЯ» ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ

Вікторія Балабушка,

аспірант

Київського національного університету культури і мистецтва (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4271-6993

balabuskaviktoria@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена динаміці й еволюції поняття «традиція», яке у європейській історіографії еволюціонувало у синергію суміжних наук, таких як філософія, етнологія, релігієзнавство, мистецтвознавство, етнографія та ін. Розшифровується зміст етимології поняття «традиція», аналізуються види та класифікація цього поняття, що комплексно складають наукове пізнання цієї проблематики. Основою змістовного розуміння поняття «традиція» було і залишається результат матеріальної та духовної соціально-культурної спадщини, що зумовлює національну ідентичність, державність, є результатом спільної людської діяльності загалом і кожної нації зокрема. Дослідження базується на евристичному методі систематизації сучасної наукової думки, котрий становить культурологічний напрямок реконструкції цілісного процесу проблеми; історико-ретроспективному для дослідження історико-теоретичних аспектів змісту поняття «традиції», еволюції розвитку у національній і зарубіжній історіографії; хронологічному для розкриття стану наукового дослідження проблеми в історико-хронологічному порядку.

Ключові слова: види традицій, класифікація традицій, обґрунтування поняття «традиція».

DYNAMICS OF THE THEORETICAL RATIONALE FOR THE CONCEPT OF “TRADITION” AND ITS CLASSIFICATION

Victoria Balabushka,

Postgraduate Student

Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4271-6993

balabuskaviktoria@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the dynamics and evolution of the concept of «tradition» which for a long time in European historiography has evolved into a synergy of related sciences such as philosophy, ethnology, religion, art history, ethnography, and others. In this work, the content of the etymology of the concept of “tradition” is deciphered, the types and classification of this concept are analyzed, which comprehensively constitutes scientific knowledge on this issue. The foundation of a meaningful understanding of the concept of “tradition” was and continues to be the result of material and spiritual socio-cultural heritage, which determines national identity and statehood and is the result of collective human activity in general and each nation in particular. The following research is based on the heuristic method of systematization of existing modern scientific thought, which formed the cultural studies direction of the reconstruction of the holistic process of the problem; historical and retrospective for the study of historical and theoretical aspects of the content of the concept of “tradition”, the evolution of development in national and foreign historiography, and chronological to reveal the state of scientific research on the problem in historical and chronological order.

Key words: types of traditions, classification of traditions, rationale for the concept of “tradition”.

Вступ. Поняття «традиція» трактують як соціальне явище й історичний процес передачі накопичених культурних цінностей як у межах однієї нації, так і у загальному світовому контексті: від античної традиції до християнсько-середньовічної, епох Відродження, Просвітництва й аж

до сучасності. У довідниковій літературі «традиція» асоціюється з латинським «tradition», що споріднене з поняттям «tronslade» (перехід) і «traspaso» (перенесення). У сучасній науковій літературі філософського напрямку наявні праці: А. Стешенка, Н. Рагозіна, В. Артюха, Т. Пітякової, О. Шуби, Г. Ковальського, О. Шейко, С. Дробовцевої; з культурології – В. Балабушки у співавторстві В. Яремченко, К. Гнидки, А. Щедріна; з юридичних наук – К. Мануїлової; з педагогічних – Г. Біктагірової; з історичних – К. Галушко; соціологічних – А. Саблукова, А. Гофмана; з мистецтвознавства – Т. Степанівської у співавторстві з В. Наумовою.

Мета – систематизувати й узагальнити поняття «традиція» з погляду суміжних наук, показати історичну еволюцію поняття, розкрити наукові школи, котрі досліджують це явище, показати види та класифікацію. **Методи досліджень** базуються на евристичному, історико-ретроспективному, хронологічному для розкриття стану наукового дослідження проблеми.

Велике значення у розвитку культури мають традиції. Автор статті у співавторстві з кандидатом іст. наук, доцентом В. Яремченко «Деякі аспекти досліджень поняття «традиція» у структурі соціально-культурної сфери» (Балабушка, Яремченко, 2018: 7–21), працюючи над темою, зверталися до визначення поняття «традиція», яке має багато різноманітних значень. Найбільш вдале визначення – те, за яким «традиція» як результат матеріальної та духовної соціально-культурної спадщини ідентифікує національну ідентичність, державність. Як особливий механізм соціальної пам'яті та як історичний процес позабіологічної передачі від покоління до покоління сталих соціально-культурних особливостей, котрі зберігаються народами та передаються різними елементами соціально-культурного життя та побуту, що формуються на основі норм поведінки, цінностей, ідей, звичаїв, обрядів та історично трансформувалася з покоління у покоління, існуючи впродовж тривалого часу. Це своєрідний конгломерат, який склався історично з ідей, поглядів, взаємовідносин, неписаних правил, що охоплюють широку сферу життєдіяльності народу, суспільства, нації, держави. Також було проаналізовано значний історіографічний доробок із цієї проблематики, а саме монографії Й. Гердера, Г. Кона, А. Бичко, Л. Яроцького; статті І. Загребельного, О. Олійника, А. Гоцалюк, О. Ткаченка, О. Кравчука, Ю. Крячко, Н. Головач, О. Климової, Г. Піреєвої, О. Малоожон, Ю. Оборотова, Д. Вовка, Ю. Лободи, Л. Троєльнікової, П. Герчанівської, О. Копієвської, О. Парфьонової; розвідки Є. Романовської, З. Будаєвої, В. Рябцевої, О. Алексєєвої, Р. Сулипова (Балабушка, Яремченко, 2018: 7–21).

Продовжує дослідження у цій сфері й кандидат пед. наук, доцент Г. Біктагірова, котра більш детально аналізує зв'язок взаємодії з різними науками та дисциплінами, такими як філософія, етнографія, педагогіка, етнологія, мистецтвознавство, естетика, культурологія та ін. Автором розглядаються дефініції слова «традиція» різними дослідниками як форми поведінки, умов, елементів, способу, форми передачі духовних цінностей, історично накопиченого досвіду, соціального зв'язку та частини спадщини, як особливого соціального зв'язку груп та індивідів у суспільстві (Биктагірова, 2013: 725). К. Гнидка виокремлює етнонаціональні звичаї та традиції, які пов'язує з ефективним регулятором соціального поведіння, що презентують психологію кожного народу. Через традиції кожний етнос оцінює дійсність, у традиціях відбивається його історія. Вони забезпечують «зустріч поколінь», відтворюють, зберігають і омолоджують культуру. Відмова від традицій, на її думку, «призводить до замикання культури в собі, втрати минулого й можливостей її відновлення» (Гнидка, 2014: 132). Кандидат юрид. наук, доцент К. Мануїлова вважає, що «традиції можуть виконувати функції захисту від непродуманих і волонтаристських новацій». На її погляд, традиції «формують типові фактори конкретних соціальних явищ держави, права, влади, справедливості, а з іншого – у них присутні механізми контролю та трансляції унікального соціально-правового й етнополітичного досвіду, який зумовлює специфічний культурно-цивілізаційний тип конкретного державно-правового простору» (Мануїлова, 2017: 37). У дисертаційному дослідженні А. Стешенко проаналізо-

вано деякі історичні епохи, котрі частково зверталися до філософської проблематики традиції. Як зазначає дослідниця, перше звернення сягає Давнього Китаю, де «традиції» розглядалися як етичний імператив, що вимагав дотримання комплексу цінностей і норм для збереження порядку і гармонії, генералізований принцип поведінки та нормативний імператив соціального життя. У давньогрецькій філософії пов'язувався зі звичаєм як духовним утворенням соціально-життєвого прояву і людської вдачі, сутності зв'язку минулого з теперішнім, у давньоримській філософії – з визнанням закону як непорушної засади співжиття (Стешенко, 2008: 15).

Робить спробу проаналізувати роль традицій в античну епоху Т. Пітякова. Вона визначає, що Західна цивілізація успадкувала гнучкість у сприйнятті інших традицій. Формування різноманітних культурних традицій, пов'язаних між собою складними відносинами заперечення та наступності з попереднім історико-культурним розвитком, сприяли ставлення до іншої традиції як зразка, який вимагає критичного аналізу, виконання та перетворення (Пітякова, 2015: 77). Християнство в епоху Середньовіччя водить лінійність в історію, закладає історизацію культурної свідомості, основи європейського світогляду (Стешенко, 2008: 16). Середньовіччя – це минуле, а минуле цінне саме по собі, є епохою максимального втілення традицій, це ікона традиції, зрозуміла на своєму вищому рівні. Як стверджує кандидат філос. наук О. Шуба, у більшості народів світу становлення і зміцнення культурних традицій відбувається на релігійній основі. Кожна релігія, існуючи на певному етнічному ґрунті, більшою або меншою мірою взаємодіє з культурою, традиціями, звичаями тих народів у свідомості, побуті (Шуба, 1989: 15), однак є чітке розуміння традиції та новації, яке ввійде тільки у філософії Нового часу. Першим, хто звернув увагу на важливість поняття «традиція», був французький філософ, родоначальник інтегрального традиціоналізму Рене Генон, що розглядав поняття «традиція» як фундаментальну опозицію сучасності. На думку доктора мистецтвознавства, професора Т. Степанської у співавторстві з доктором мистецтвознавства, професором В. Наумовою (Степанская, Наумова, 2017: 262), котрі аналізують його дослідження, для нього традиція є «не продукт локальної традиційної культури, а знання людини про істину та про те, що може додаватися, розмиватися». Як констатує доктор культурології, проф. А. Щедрін, для Р. Генона «“традиція” є основним поняттям філософії, яке тлумачиться як сукупність знань “надлюдського” походження, котрі передаються та є духовною основою здорового суспільства й окремої людини» (Щедрін, 2012: 112). Кандидат філос. наук, доцент В. Артюх вважає, що відданість традиціям може призводити до усвідомленого вибору, тоді виникає традиціоналізм як форма ідеології й утвердження традиційних норм за повного усвідомлення їх традиційної природи та переконання у тому, що їхня цінність зумовлена традиційною передачею із деякого сакрального першоджерела (Артюх, 2010: 47). Більш детальний аналіз європейської історіографії подано у статті кандидата іст. наук, доцента К. Галушко «Традиція історична» (http://www.history.org.ua/?termin=Tradyciia_istorychna), де структуровано філософські досягнення таких мислителів, як Й. Гердер, О. Конт, К. Маркс, К. Мангейм, Х. Арентс, Е. Гобсбаум та ін. На основі вказаної дослідницької бази знань науковець розкриває античне походження поняття «традиція», його соціально-культурне значення.

Доктор соціол. наук А. Саблуков розглядав три наукові школи, котрі досліджували поняття «традиції». До першої школи відніс соціолога, логіка, доктора філософії, професора К. Поппера, засновника «критичного реалізму», тобто способу філософського мислення, що характеризувався обережно-оптимістичним кутом зору на життя. Традиції розумілися як «єдність і постійна форма поведінки, спільність позицій, цінностей і смаків». Друга школа – структурного функціоналізму, представником якої є відомий американський соціолог Е. Шилза, котрий вважав, що «традиціями є вірування, зразки та правила, вербалізовані більшою чи меншою мірою, але ніколи повністю, отримані від попереднього покоління у процесі безперервної трансмісії між поколіннями». Третя – заснована німецьким філософом, доктором філософії, професором,

батьком феноменології Е. Гуссерлем, котрий розумів традиції як усталені усвідомлено чи не усвідомлені принципи поведінки (Саблуков, 2020: 281).

Якщо звертатися до класифікації поняття «традиція», то існує декілька класифікаторів, наприклад, традиції поділяються на види: прості та складні; природно сформовані та штучно створені; довгострокові та короткострокові; а також за ступенем пов'язаності з матеріалом. Традиції можуть існувати як зразки та як стереотипи етнічні, локальні, регіональні та ін. (Степанская, Наумова, 2017: 262). Іншу класифікацію подає доктор соціол. наук, професор А. Гофман, а саме цивілізаційного типу: античні, римські, візантійські, східні; релігійного типу: християнські, язичницькі, ісламські, буддистські; традиції як форми суспільної свідомості релігійні, правові, політичні, літературні, побутові, наукові; культурно-часового типу (Гофман, 2008: 121). Кандидат філос. наук С. Дробовцева проаналізувала типологію традицій за схемою «Схід – Захід», до них віднесла науковців А. Бахтизіна, Б. Єрасова, Н. Трубнікова; до релігійно-світських вчень – М. Еліаде; езотеричних – Є. Шацького; до живих-мертвих, діючих-бездіяльних і тих, що функціонують і не функціонують, – В. Плахова; до духовно-матеріальних – А. Ульдова (Дробовцева, 2013: 9). Кандидат філос. наук, доцент Г. Ковальський у монографії «Традиціоналістський конструкт українського соціуму» розглянув традиції у трьох взаємопов'язаних аспектах: когнітивному – це взаємодія народів, націй, культур, етнографічному – звичаї, побут, філософсько-антропологічному – комунікація, система соціальних і расово-антропологічних зв'язків. На його думку, дослідження традицій – це суперечливий процес, у якому переплелися і взаємовпливають окремі історичні суспільні явища та чинники (Ковальський, 2015: 8). Кандидат філос. наук, доцент М. Рагозін подає види захисників історичних традицій, котрі поділяє на три типи: 1) консерватор-охоронець; 2) реакціонер-реставратор, що прагне до відродження якогось зразка (цінності або інституту), який, на його думку, здатний вирішити суттєві проблеми сучасного суспільства; 3) традиціоналіст, що відстоює не існуючі або ті, які існували, інститути та цінності, а сам принцип органічного зростання суспільства і безперервності історичних традицій. Акцентує увагу на початковому значенні слова «традиція», що служить для вираження цілком матеріальних відносин «передачі-залишення-заповіту» створених матеріальних цінностей для «користування-володіння-збереження» (Рагозін, 2016: 49). Соціально-історична спадщина є об'єднаним пасивом минулих традицій, що водночас продукує створення нових традицій.

У дисертаційному дослідженні О. Шейко розроблена типологія традицій для вивчення динамічного аспекту буття традиції у суспільстві. Автор виділив два типи: автентичні традиції, зумовлені соціальною потребою у створенні сталої первинної бази діяльності, необхідністю для збереження сутнісних характеристик соціальної системи, з метою її подальшого якісного удосконалення, та неавтентичні, котрі суперечать об'єктивним умовам розвитку суспільства, але продовжують своє функціонування, створюються штучно (усвідомленим) шляхом і виступають як декларовані норми, які ще не підтвердили своєї ціннісної природи у суспільній практиці (Шейко, 2001: 9–10). А. Гофман подає два визначення традиції, запропоновані М. Вебером. У першому значенні він розглядає традиційність і традицію як один із необхідних елементів дихотомії, іншим елементом якої є раціональність і раціоналізація як універсальна тенденція історичного процесу (Гофман, 2008: 120). У другому значенні традиція розуміється як певна цінність або система цінностей. Відповідно, традиційне виступає як різновид ціннісно-раціональної дії. Він наполегливо підкреслює «прикордонний» характер традиційного дії у своїй типології та його близькість до ціннісно-раціонального типу (Гофман, 2008: 122).

Результати та їх обговорення. Дослідження презентувалася на кафедрі суспільно-гуманітарних наук Луганської державної академії культури та мистецтв і було практично втілене у навчальній дисципліні «Філософія культури» для студентів першого (бакалаврського), другого

(магістерського) рівня освіти: 02 Культура і мистецтво, вузькопрофільного 024 «Хореографія», 025 «Музичне мистецтво» 026 «Сценічне мистецтво».

Висновки. Таким чином, враховуючи вище заявлену історіографію, на основі якої було проведено аналіз проблеми, «традиція» – це особливий вид і механізм соціальної пам'яті й історичний процес позабіологічної передачі, притаманний всім епохам у різні часи. На базі поняття та різного тлумачення цього явища виникають наукові школи, котрі його вивчають. Дослідники поділяють традиції на види: прості, складні, стереотипи, етнічні, локальні, регіональні, цивілізаційного типу, автентичні, живі-мертві, діючі-бездіяльні, такі, що функціонують і не функціонують, та багато інші видів.

References:

1. Artiuh V. (2010). The notion of “tradition” in Ukrainian conservative national historysophy. *Visnyk Harkivskogo nacionalnogo universytety im. V. Karazina*. Ser “The theory of culture and philosophy of science”, vol. 39, pp. 47–52 [in Ukrainian].
2. Balabushka V., Yaremchenko V. (2018). Some aspects of the investigation of the notion “tradition” in social and cultural sphere structure. *Kultura Ukrainy*, vol. 62, pp. 7–14. <https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.01> [in Ukrainian].
3. Byktagyrova G. (2013). Interdisciplinary analysis of the notion “tradition”. *Fundamentalnyie issledovaniya*, vol. 6 (part 3), pp. 725–729.
4. Galushko K. The tradition historical. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Tradysii_istorychna, (accessed last seen 3. 12. 2021), [in Ukrainian].
5. Gnudka K. (2014). Folklore traditions as a guarantee of saving the cultural folk originality in globalization conditions. *Kultura Ukrainy*, vol. 45, pp. 132–140 [in Ukrainian].
6. Gofman A. (2008). Traditional or rational? Interpretation in Veber's creative work. *Sociologicheskoye issledovaniya*, vol. 4 (April), pp. 120–129 [in Russian].
7. Drobceva S. (2013). *Vliyanie duhovnykh traditsiy na sotciokulturnuyu transformatsiyu chelovieka: sushchnost i mechanism protsessa* [The impact of spiritual traditions on social and cultural person transformation: process essence and mechanism] (PhD Thesis), Nizniy Novgorod: Nizhegorodsky State Lobachevsky University.
8. Kovalskyi G. (2015). *Traditionalistic construct of Ukrainian social life*. DonNu, [in Ukrainian].
9. Manuilova K. (2017). National traditions role in the formation of Ukrainian public authority decentralization foundations. *Menedzer*, vol. № 1, pp. 35–41 [in Ukrainian].
10. Pityakova T. (2015). Tradition and novation correlation: antique discourse. *Universytetska kafedra*, vol. 4, pp. 77–86 [in Ukrainian].
11. Ragozyn N. (2016). Tradition as an objective form of social and historical continuity NOMOTHETIKA: *Philosophiya. Sociologiya. Pravo*, vol. 37, № 17 (238), pp. 48–55 [in Russian].
12. Sablukov A. (2020). Traditions in social ruling. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta*. Social science, vol. 4 (841), pp. 280–295 [in Russian].
13. Stepankaya T., Naumova V. (2017). Traditions and modernity. *Mir nauki, kultury, obrazovaniya*, vol. 2 (63), pp. 261–263. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/traditsii-i-sovremennost-2> [in Russian].
14. Steshenko A. (2008). *Tradysiya ta novatsiya v ukraini filozofii kintsia XVIII – pochatku XX st.* [Tradition and novation in Ukrainian philosophy in XVIII – beg. of XX cent.] (PhD Thesis), Kyiv: Taras Shevchenko National University.
15. Sheiko O. (2001). *Tradysiya yak faktor samorozvytku suspilstva* [Tradition as a factor of society self-development] (PhD Thesis), Zaporizhzhia: Zaporizhzhia State University.
16. Shuba O. (1989). *Orthodoxy and national culture tradition*. Znannya, URSR [in Ukrainian].
17. Shchedrin A. (2012). Rene Genon's traditionalism as a worldview paradigm: (social and cultural contexts). *Kultura Ukrainy*, vol. 36, pp. 112–124 [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-4>

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ РІЗНИХ СПЕЦІАЛІЗАЦІЙ

Аліна Бахвалова,

*аспірантка кафедри загальної психології факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-2828-2981

alina335@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена виявленню відмінностей в особистісних і професійних якостях журналістів різних спеціалізацій: репортерів, публіцистів, ведучих і групи зі змішаними видами професійної діяльності. По-перше, були виявлені відмінності у структурах темпераменту. Як виявилось, ведучі мають найвищі показники соціальної ергічності та пластичності, а отже, їхні нервові процеси, допитливість і здатність до переключення вищі, ніж в інших групах. По-друге, найбільш розвинені професійно важливі якості емоційної стійкості виявилися у репортерів, що зрозуміло, адже вони повинні працювати на місцях подій, іноді у складних ситуаціях і обставинах. По-третє, найвищий рівень соціального інтелекту знову ж показали ведучі. Також група ведучих продемонструвала найбільший розвиток цінностей статусу та влади, спілкування та здоров'я.

Ключові слова: особистісні риси, професійні якості, ведучі, публіцисти, репортери.

PSYCHOLOGICAL TRAITS OF DIFFERENT SPECIALIZATIONS JOURNALISTS

Alina Bakhvalova,

*Postgraduate Student at the Department of General Psychology, Faculty of Psychology
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-2828-2981

alina335@ukr.net

Abstract. The article is dedicated to the finding of differences in personal traits and professional qualities between journalists' of different specializations as reporters, publicists, presenters and group with mixed types of professional activity. First, differences in temperament structures were found. Presenters had the highest indicators of social ergicity and plasticity, thus their nervous processes, inquisitiveness and ability to switch higher than in other groups. Second, the most developed qualities of emotional stability were in reporters that is clear because they should work in the field, sometimes in difficult situations and circumstances. Third, the highest level of social intelligence was in presenters again. The group of presenters also shows the most developed values of status and management, communication and health.

Key words: personal traits, presenters, professional qualities, publicists, reporters.

Introduction

Personal traits and professional qualities are an important part of every professional activity because they are the instruments for providing different types of actions. Personal traits may be considered as professional qualities, for example, emotional stability or able to self-regulation. In researches of professions, the question of personal traits and qualities places a key role. Nevertheless, speaking about journalists' profession predominantly revolves around topics of post-traumatic stress disorder (PTSD) or emotional burnout because these problems are most essential if we speak in terms of the psychological well-being of professionals (Monteiro, Marques-Pinto, & Roberto, 2015).

However, the researches of journalists' profession basic are also important because in this field we may find the reasons for PTSD or emotional burnout developing. Exactly the personal traits contain

a predisposition for potential future changes, for example, in temperament or nervous system characteristics (Marais & Stuart, 2005). There are very few researches dedicated to this problem today, thus consider some of them.

Short Review of the Problem

Regarding the study of the psychological side of journalistic activity, A. V. Mitlosh wrote that compared to the hard skill side ‘much less attention is paid to the study of psychological characteristics of journalists... There are practically no scientists’ researches of different genres journalists’ individual psychological differences’ (Mitlosh, 2012: 218). That is why the author researched the differences in creativity and social intelligence of journalists, who work in different genres: analytic, information or artistic journalism. A. V. Mitlosh notes that the highest indicators of social intelligence are mostly in journalists-analysts, and the highest indicators of creativity in journalists of the artistic field; reporters ranked intermediate between the two groups. In other words, such qualities as creativity and social intelligence are professionally important but have different significance depending on specialization.

The question of different professionally important qualities for different journalists’ specialization also was covered by S. Korkonosenko and his coauthors:

For reporters, the priority qualities are related to mobility and efficiency, ensuring success in a rigid rhythm of information gathering. Analysts have developed research talents, logic, depth and non-standard thinking, publicists have a figurative perception, ideology, TV and radio presenters have sociability, personal charm, artistry (Korkonosenko [sci. ed.], 2000: 45).

Another research in this field is Zakaria Khan’s research of the connection between neuroticism, psychoticism and extraversion-introversion of journalists from one side and some work situations from another (Khan, 2005). His sample consists of 100 Bangladeshi journalists: 50 reporters and 50 desk workers. As a result, Khan found, for example, that talking with people in process of finding news information or working in the last hours before a deadline both positively correlated with extraversion and negatively with neuroticism. This result proves the influence of personality traits, even temperament characteristics, on the work process of journalists. In addition, we may see two different work specializations in this research: reporters and desk workers.

Speaking about neuroticism leads us to the problem of its influence not only on professional activity but on psychological health too. A. Marais, & D. A. Stuart, researched that “journalists with severe PTSD reactions differed significantly from the journalists with minor PTSD reactions with regards to the temperament trait of neuroticism. This would indicate that pre-trauma neuroticism or anxiety could be a vulnerability factor in the development of PTSD” (Marais & Stuart, 2005: 101). It means that high sensitivity and emotional reactions to various events increase the probability of negative consequences during or after performing the work of a journalist. Thus, the psychophysiological cost of doing journalists’ work may be too high for people with high neuroticism. In this case, journalists with high neuroticism need to pay more attention to their well-being to prevent the development of PTSD.

Another variable that also predicts PTSD is hyperarousal, especially in reporters and photojournalists (Seely, 2019). Considering this, journalists tend to use different coping strategies, both positive and negative, to cope with stress. That is why psychological consulting, help and support are especially important in the journalists’ profession. But these kinds of practice need to be based on knowledge about typical journalists’ personal and professional traits.

A. Bhalla, L. S. Kang found the connections between personality traits and conflicts at work or in the family (Bhalla & Kang, 2018). For example, extraversion and agreeableness reduce the number of conflicts at both work and home, when neuroticism, vice versa, increase it. If to speak about gathering resources at work or home conscientiousness helps in it. Again, we see how deep the personality of a journalist influence his work.

Another important part of the personality that influences journalists' job is a professional role. For example, travel journalists see themselves mostly in the role of inspiring entertainer, when fashion and beauty journalists see as the service provider (Hanusch, 2017). We see the correspondence between chosen role and the area where journalist works. It encourages speculation, maybe the role was one of the reasons for choosing the activity field.

The question about journalists' specializations needs to be considered more carefully. First of all, the collocation *journalist's specializations* may be used in a different meanings. For example, word *specialization* is used in the meaning of topics or areas in which journalists work: art, sports, politics etc. considering the need for deep knowledge in this area (Harries & Wahl-Jorgensen, 2007).

Secondly, in scientific publications not so much attention is dedicated to separating specializations in journalism, most researchers used just the word 'journalists' without separating them into groups. Only in some publications, we can find the differences, for example, between stereotypes of reporters and publicists, where the first are truly and the second are not (Martin & Singletary, 1981). Perhaps, the reason for differences absence is numerous similarities among journalists of all specializations: "Journalists in all media types, genres and formats carry the ideology of journalism" (Deuze, 2005: 445).

Some researches of differences between journalists' specializations were presented. However, the results are fragmented, thus providing the research on this topic is still actual and allow to solve real problems from practice.

Method

The methodological base of the next research is V. S. Merlin theory. The personality of a journalist may be shown with next three levels:

- the level of organism individual properties (neurodynamic properties or characteristic of temperament and nervous system);
- the level of individual mental properties (personality traits);
- the level of socio-psychological properties (Vyatkin & Dorfman, 2017).

Considering this model different levels of journalist personality were researched with different methods.

First of all, Rusalov's Temperament Structure Questionnaire was used to research structures of temperament: ergicity, social ergicity, plasticity, social plasticity, pace, social pace, emotionality, social emotionality (Rusalov, 1989). As we see, there are four structures and one social variance for each of them. The ergicity means expressing interest to the world discovering and doing physical labour, social ergicity shows the level of need for social contacts. The plasticity is able to switch from one subject to another, the pace is the speed of performing something, emotionality is sensitivity, especially to the negative situations and aspects. Emotionality and social emotionality are related to neuroticism because they are also structures of the temperament.

The next method is the technique of journalists' professionally important qualities researching (by A. V. Bakhvalova). This method is used in researching self-esteem but considering that professionally important qualities are a part of personal traits we may use it in researching the second level of Merlin's model. By the way, the technique of professionally important qualities researching was made special for using in journalists' sample and include all key qualities of this profession.

The last, third level of socio-psychological traits includes values and social intelligence. The method of Person's Value Orientations Structure Diagnosis by Bubnova S.S. shows the levels of next values: recreation, material well-being, hedonism, mercy, love, cognition, influence, respect, social activity, communication, health. Diagnosis of Personality Social Intelligence or SOINT-2 by N. F. Kalina help to access the integral level of social intelligence and 40 of its constructs that were analyzed in another article (Yurchynska & Bakhvalova, 2020).

The task of our study is to establish statistical differences between indicators of individual psychological traits (temperament, personal and social traits) in the representatives of main journalistic specializations.

The complexity of this task is that most of the subjects chose not one specialization but several at once, through the diversity of their work. That is why the division of subjects into groups by specialization need to highlight the most important sides of journalists' profession. As a result, four possible groups were identified:

1) reporters/correspondents/photojournalists/investigators work "in the field", i.e. seek information, communicate with different people, be at the hotspot and inform the public;

2) publicists and analysts, editors, newsmakers work in the office or from home and create materials, using mainly the information that is already available (was collected by correspondents or found personally on the network);

3) presenters, interviewers and radio presenters communicate with guests in the studio, office or on the radio, conduct dialogues and communicate on various topics, broadcast journalists;

4) mixed group those whose work requires skills and knowledge of several specializations simultaneously (reporter-analyst, reporter-editor, etc.). Often those people work as freelancers.

As we can see, the conditions and type of the activities in identified groups differ significantly from each other.

The sample consisted of 110 journalists with different specializations, from which 80 journalists of 4 different specializations were chosen (table 1). In this way, we have four groups with equal age and sex consistency that is very useful to compare.

Table 1

The sample		
The subgroup/ specialization	Participants (number of women)	Age (Mean)
Reporters	N=20 (W=16)	32
Publicists	N=20 (W=15)	32
Presenters	N=20 (W=15)	33
Mixed	N=20 (W=15)	32

Results

The research was provided through the Internet during pandemic times in 2020. All the data were collected anonymously but a link to the Google form was sent directly to the journalists in private message. The given data was processed using a statistical program SPSS. The mean points of all sample are shown in table 2. Especial attention attracts high and low indicators.

High plasticity helps journalists change the type of activity with saving concentration and high social pace helps to speak fast but clearly, that is especially important for TV journalists and reporters. All types of professionally important qualities, cognitive, practical and emotional, are high because of the specialty of the used test (which was done for measuring journalists' traits). Nevertheless, it also shows the high level of respondents' professional training. Respect is the only value that is highly important for journalists when material well-being is lowly important. These results may be explained in a next way.

First, respect is related to the perception of a journalist by the audience, connection with the audience, ability to receive feedback and exchange views with readers that and this is extremely important to the journalist (Hatcher & Haavik, 2013; Lewis, Holton & Coddington, 2013). Second, low salaries are typical for journalists that is why material well-being importance is low in journalists (Cushion, 2007; Fedler, Buhr & Taylor, 1988).

Table 2

The average points

	Mean	The level (according to methods)	SD
Age	32,0375	–	6,32544
Ergicity	7,5250	Medium	2,79228
Social ergicity	8,0875	Medium	3,14298
Plasticity	9,3375	High	2,57025
Social plasticity	6,0375	Medium	2,65503
Pace	7,5000	Medium	2,99366
Social pace	8,5500	High	2,77375
Emotionality	7,0500	Medium	3,48196
Social emotionality	7,5125	Medium	2,49553
Professionally important qualities of emotional stability	35,5875	High	4,95982
Cognitive professionally important qualities	36,7000	High	4,59609
Practical professionally important qualities	32,9000	High	4,12648
Social intelligence	108,7625	Medium	12,86369
Values of: Recreation	3,8875	Medium	1,38704
Material well-being	2,2500	Low	1,33597
Hedonism	4,1000	Medium	1,50611
Mercy	4,2750	Medium	1,34046
Love	4,0125	Medium	1,07319
Cognition	4,1500	Medium	1,54346
Influence	3,4250	Medium	1,47361
Respect	4,6500	High	1,00757
Social activity	3,5750	Medium	1,35735
Communication	2,7750	Medium	,89972
Health	4,0125	Medium	1,31682
N=80			

Thus, the differences between the four formed groups were identified using the H-test of Kruskal-Wallis (Table 3). All indicators in the table are accompanied by their percentage of the maximum possible indicator for this variable.

Table 3

Variables that have statistical differences in different journalists' specializations

	Sig. of H-test	The average level of variables in the group:			
		Reporters	Publicists	Presenters	Mixed
Social ergicity	0,058	7,5 (63%)	6,9 (57%)	9,6 (80%)	8,5 (71%)
Plasticity	0,017	8,5 (71%)	8,2 (68%)	10,3 (85%)	10,4 (87%)
Professionally important qualities of emotional stability	0,034	37,1 (82%)	33 (73%)	36,1 (80%)	36,1 (80%)
Social intelligence	0,012	110,4 (64%)	103,6 (60%)	115,4 (67%)	105,8 (61%)
The value of status and management	0,011	2,9 (48%)	3 (49%)	4,1 (68%)	3,9 (64%)
The value of communication	0,012	2,5 (41%)	2,6 (43%)	3,3 (54%)	2,9 (48%)
The value of health	0,032	3,65 (61%)	3,7 (62%)	4,8 (79%)	4 (66%)

Statistical differences in characteristics of all personality levels were revealed. First of all, there are differences in the indicators of temperament structures. The social ergicity (the level of significance of this indicator is on the verge but still might be taken into account) is responsible for the social contacts and leadership need. Logically, the highest rate for this variable is available to presenters or interviewers, as their activities involve constant communication with people in the studio. The slightly lower level of social ergicity is in the mixed group, which has a lot of freelancers, who often come into contact with their customers. Next are reporters, who also often communicate with other people in the process of gathering information; the lowest rate for publicists is because the nature of their work does not involve communication to the same extent as in other groups, so this result is optimal. All the indicators, except presenters, are on a medium or normal level of development.

The second temperament construct, plasticity, is associated with the ability to quickly switch between different actions or thought processes. Mixed group or freelancers have the highest flexibility because they often have to work on several different projects at the same time, so switching attention is one of the key qualities for them. The presenters have almost the same result, which shows their ability to quickly change the topic of conversation, if necessary. Reporters are somewhat inferior to the first two groups but their plasticity is on the verge of high and medium values according to test norms. Certainly, for reporters, the ability to quickly switch and react to external events is a very important quality. Publicists who work in a more comfortable office environment have almost the same level of flexibility as reporters.

Among the properties of the next level of personality, according to Merlin's theory, differences were found only in the indicators of professionally important qualities of emotional stability. Reporters, who often face various negative events and stresses due to the nature of their work, have the highest scores on this variable. Thus, self-control, stress resistance, emotional stability and adaptability are paramount important professional qualities, which will allow them not only to perform successfully but also maintain mental health. Presenters and the mixed group (freelancers) have slightly lower scores, which still belong to the range of high values and provide self-control and the necessary level of communicative competence as a part of professionally important qualities of emotional stability. Publicists, again, have the lowest indicators because for them the priority is professionally important qualities of a cognitive sphere, rather than emotional.

At the level of socio-psychological traits, a number of differences between these groups were also found. First, it is the level of social intelligence (an integral score of Kalina's method). The highest, again, in those who constantly communicate with different people or in the presenters and interviewers. They need knowledge about the causes of other people's behavior and the possible consequences of certain situations. The seconds are reporters, who also often communicate with people and are witnesses or even participants of various social events and situations. That is why anticipating is an important skill for reporters. The mixed group and publicists have a slightly lower level of social intelligence than the previous two groups because their working conditions provide fewer situations of interaction that need to be controlled or anticipated.

In addition, there were statistical differences in the values of social status, communication and health between groups. The first value, status and management, has the extended name "high social status and management of people". This value has the greatest extent in presenters, who, indeed, must be able to manage the conversation and act in a sense as moderators. Furthermore, presenters are the people who represent journalism to the masses, so their social status is different from other groups. Therefore status and management are assessed by presenters as an important attribute. High status and influence are also valuable for mixed group participants that combine several specializations or have a job whose nature requires different types of skills. Perhaps, according to the representatives of this group, such an arsenal of knowledge and skills should become the basis and way for them to

obtain the appropriate status and influence. Reporters and publicists have a slightly lower level of this value, as their work is associated with no direct but indirect influence on people through their texts and materials.

There are differences between groups in the value of communication. It had, as expected, the largest indicator among presenters. The mixed group also evaluated communication as valuable, perhaps because they work mostly remotely (copywriting, preparation of articles, analytics) or perhaps because communication is a tool for them to self-publicize and make new useful acquaintances that help to get new orders. Publicists and reporters show the lowest indicators of communication value. Maybe, that is because for the publicists communication is not necessary, and for the reporters, communication is only part of the work, which is often associated with various unpleasant events or incidents when it is necessary to interview victims and eyewitnesses.

The results also differ between the groups in terms of the value of health. The presenters are in the first place, while in other groups this indicator is lower with a high gap between. Again, a possible explanation is a rather difficult period in which the study was conducted (COVID-19 pandemic), presenters and interviewers are just those people for whom communication with others is mandatory, so they should be especially careful to their own safety to stay healthy and do their job successfully. Meanwhile, other groups evaluated health also as valuable, but on medium level.

Conclusion

This research helps to find differences in temperament, personal and social traits of different specializations journalists. Thus, we saw that differences in traits of different levels, depending on the journalists' specialization. Presenters or interviewers have faster nervous processes, developed communication skills and higher social intelligence than other groups because their job is to communicate with different people, often in public and in real-time, so they need to be erudite and flexible. Reporters have the highest emotional resilience as a professionally important quality because they personally interact with different events, gathering information, so they need perfect self-regulation. Nevertheless, another side of reporters work is more difficult, compared to other groups, conditions of activity that could lead to a lower assessment of the importance of status, communication and even health. In contrast, publicists, who work mostly independently and in the office conditions and less often communicate with others, have the lowest social ergicity, emotional resilience, and social intelligence of all groups.

The limitations of this research are the next. First, the volume of used methods is small and it may be extended with Cattell's Sixteen Personality Factor Questionnaire for example. Second, journalists' specializations include a wider list than four do. Moreover, the next perspectives include researching journalists' personal and professional traits depending on the media, where journalist works, for example, TV channel, site or paper, blogs or other organizations.

References:

1. Bhalla, A., & Kang, L. S. (2018). The Role of Personality in Influencing Work–Family Balance Experience: A Study of Indian Journalists. *Global Business Review*, 21(3), 1-14. doi.org/10.1177/0972150918779157
2. Cushion, S. (2007). Rich media, poor journalists. *Journalism Practice*, 1(1), 120–129. doi.org/10.1080/17512780601078910
3. Deuze, M. (2005). What is journalism? *Journalism: Theory, Practice & Criticism*, 6(4), 442–464. doi.org/10.1177/1464884905056815
4. Fedler, F., Buhr, T., & Taylor, D. (1988). Journalists Who Leave the News Media Seem Happier, Find Better Jobs. *Newspaper Research Journal*, 9(2), 15–23.
5. Hanusch, F. (2017). Journalistic Roles and Everyday Life: An empirical account of lifestyle journalists' professional views. *Journalism Studies*. 20. 1-19. doi.org/10.1080/1461670X.2017.1370977.

6. Harries G., Wahl-Jorgensen, K. (2007). The culture of arts journalists: Elitists, saviors or manic depressives? *Journalism*, 8(6): 619–639. doi.org/10.1177/1464884907083115
7. Hatcher, J., & Haavik, E. (2013). We Write with Our Hearts. *Journalism Practice*, 8(2), 149–163. doi.org/10.1080/17512786.2013.859828
8. Khan, A. M. Z. (2005). The influence of personality traits on journalists' work behavior: An exploratory study examining a Bangladeshi sample. *Asian Journal of Communication*, 15(1), pp.72–84. doi.org/10.1080/0129298042000329801
9. Korkonosenko, S. (2000). *Osnovy tvorcheskoj dejatel'nosti zhurnalista* [Fundamentals of the creative activity of a journalist]. Saint Petersburg: Znanie.
10. Lewis, S. C., Holton, A. E., & Coddington, M. (2013). Reciprocal Journalism. *Journalism Practice*, 8(2), 229–241. doi.org/10.1080/17512786.2013.859840
11. Marais, A., & Stuart, D.A. (2005). The Role of Temperament in the Development of Post-Traumatic Stress Disorder Amongst Journalists. *South African Journal of Psychology*, 35(1), pp. 89–105. https://doi.org/10.1177/008124630503500106
12. Martin, W. P., & Singletary, M. W. (1981). Newspaper Treatment of State Government Releases. *Journalism Quarterly*, 58(1), 93–96. doi.org/10.1177/107769908105800115
13. Mitlosh, A. (2012). Indyvidualno-psykholohichni vidminnosti zhurnalistiv riznykh zhanriv profesiinoi diialnosti [Individual psychological differences of journalists of different genres of professional activity]. *Actual Problems of Psychology*, Vol. 12 (Psychology of Creativity), No. 15, Ch. II.
14. Monteiro, S., Marques-Pinto, A., & Roberto, M. S. (2015). Job demands, coping, and impacts of occupational stress among journalists: a systematic review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 25(5), pp.751–772. doi.org/10.1080/1359432X.2015.1114470
15. Plaisance, P. L., & Skewes, E. A. (2003). Personal and Professional Dimensions of News Work: Exploring the Link between Journalists' Values and Roles. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 80(4), 833–848. doi.org/10.1177/107769900308000406
16. Rusalov V. M. (1989). Object-related and communicative aspects of human temperament: A new questionnaire of the structure of temperament. *Personality and Individual Differences*, Volume 10, Issue 8, P. 817–827. doi.org/10.1016/0191-8869(89)90017-2.
17. Seely, N. (2019). Journalists and mental health: The psychological toll of covering everyday trauma. *Newspaper Research Journal*, 40(2), 239–259. doi.org/10.1177/0739532919835612
18. Vyatkin, B. A. & Dorfman, L. Ya. (2017). Teorija integral'noj individual'nosti V. S. Merlina: istorija i sovremennost' [Theory of integral individuality by V. S. Merlin: history and nowadays]. *Obrazovanie i nauka*. № 2. 145–160. doi.org/10.17853/1994-5639-2017-2-145-160.
19. Yurchynska H. K., Bakhvalova A. V. (2020). Osoblyvosti vzaiemozviazku kohnityvnoi osnovy komunikatyvnoi kompetentnosti y indyvidualno-psykholohichnykh kharakterystyk zhurnalista [Social intelligence as a component of journalists' professional activity]. *Virtus: Scientific Journal*, September, № 46, 52–56.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-5>

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: АСПЕКТ СТАТЕВИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Дмитро Волков,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної психології та патопсихології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3690-1308

d_volkov66@i.ua

Олена Абатурова,

аспірантка кафедри загальної психології та патопсихології

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9470-3345

Chernykhlena1@gmail.com

Анотація. У статті психічне здоров'я розглядається як динамічний процес і як результат, що відбиває рівень адаптації до навколишнього середовища, продуктивність, самореалізацію в житті й активну життєву позицію. Визначено, що високими є показники психоемоційного стресу, тривожності, напруження, гіподинамії, характерне погіршення окремих психічних процесів та працездатності в цій групі, особливо в період пандемії Covid-19. Теоретичне дослідження дозволило встановити, що показники психічного здоров'я дівчат у період навчання в закладі вищої освіти є зниженими, у порівнянні із хлопцями, що виявляється у високих показниках тривожності, нейротизму, стресу, нижчих показниках задоволеності якістю життям, вищих рівнях ризику розвитку депресії. На противагу дівчатам, студентам-хлопцям більшою мірою властиві вищі рівні фізичного та психічного здоров'я, життєва активність, вищі показники перебігу окремих психічних функцій. Установлено, що ситуаційні (умови пандемії, адаптація студентів до дистанційних форм навчання тощо) і особистісні чинники більшою мірою зумовлюють стабільність психічного здоров'я та благополуччя, а також визначають рівень переживань, поведінки, перебігу психічних процесів, фізіологічних реакцій, ніж статеві приналежності студентів.

Ключові слова: психічне здоров'я, статеві відмінності, особистісні властивості, студенти, тривожність, екстраверсія, нейротизм, психічний стан особистості.

MENTAL HEALTH OF UNIVERSITY STUDENTS: ASPECT OF GENDER DIFFERENCES

Dmytro Volkov,

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor at the Department of General Psychology and Pathopsychology

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3690-1308

d_volkov66@i.ua

Olena Abaturova,

Postgraduate Student at the Department of General Psychology and Pathopsychology

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9470-3345

Chernykhlena1@gmail.com

Abstract. In the article, mental health is considered as a dynamic process, and as a result, reflecting the level of adaptation to the environment, productivity, self-realization in life and an active life position. It is determined that high indicators of psychological and emotional stress, anxiety, tension, inactivity, characteristic deterioration of individual mental processes and performance in this group, especially during the Covid-19 pandemic. A theoretical study allowed us to establish that the mental health indicators of female students during their studies at universities are reduced, compared to male students, which is manifested in high indicators of anxiety, neuroticism, stress, lower indicators of quality of life satisfaction, and higher levels of risk of developing depression. In contrast to female students, male students are more likely to have higher levels of physical and mental health, vital activity, and higher rates of individual mental functions. It is established that situational (pandemic conditions, students' adaptation to distance learning, etc.) and personal factors largely determine the stability of mental health and well-being, as well as define the level of experiences, behavior, and the course of mental processes, and physiological reactions, rather than the gender of students.

Key words: mental health, gender differences, personal characteristics, students, anxiety, extraversion, neuroticism, mental state of individual.

Вступ. Проблема збереження здоров'я молоді є однією з актуальних проблем сучасності, адже визначає рівень якості життя, суб'єктивного благополуччя, продуктивного розвитку, стабільності та духовного розквіту населення. Збереження здоров'я має бути визначено пріоритетом серед країн, що прагнуть до досконалості, розвиненості та процвітання соціуму. Однак, попри реформи в галузі охорони здоров'я та високі цілі, рівень здоров'я населення України залишається низьким (Gladoschuk, 2008: 10). Високими є ризики передчасної смертності, показники серцево-судинних захворювань, поширеність туберкульозу, ВІЛ-інфекції/СНІДу, захворювання на Covid-19 та шкідливих звичок, нездорового способу життя. Отже, надзвичайно важливо зберігати здоров'я змолоду. Увагу науковців привертає не лише стан фізичного здоров'я, але і порушення психічного здоров'я. Сучасні дослідження багатьох фахівців акцентують увагу на зниженні психічного здоров'я молоді (Eisman, 2011: 48; Aizman, 2013: 244; Kurbatov, 2011: 24; Cook, 2007: 40; Pedrelli, 2015: 503; Storrie, 2010: 1).

Зокрема, підкреслюється, що високими є показники психоемоційного напруження. Досліджуються тривожність, емоційний стрес, гіподинамія, надлишкове робоче напруження, зниження внутрішньої організованості психічних процесів, погіршення пам'яті, мислення, зниження працездатності серед студентів тощо (Aghajanyan, 1983: 100; Goncharenko, 2006: 1; Gorobey, 2000: 84; Student Health, 1997: 57; Sevryuk, 2005: 73).

К. Storrie, К. Ahern, А. Tuckett зазначають, що останніми роками суттєво збільшилась кількість студентів із психічними розладами (Storrie, 2010: 1).

Незважаючи на значний інтерес науковців до питання психічного здоров'я, роль статевої приналежності як детермінанти психічного здоров'я залишається не досить дослідженою, що визначає актуальність обраної тематики. **Мета** роботи – теоретично дослідити й емпірично вивчити особливості психічного здоров'я студентів в аспекті дослідження статевих відмінностей.

Основна частина. Нами було визначено такі завдання дослідження: 1) здійснити теоретичний аналіз проблеми статевих відмінностей психічного здоров'я у студентів; 2) емпірично дослідити відмінності студентів та студенток за показниками психічного здоров'я; 3) провести аналіз отриманих результатів; 4) розглянути особливості показників психічного здоров'я студентів в умовах пандемії Covid-19. Психічне здоров'я вивчали науковці Ю.А. Александровський, Б.Г. Ананьєв, О.А. Баякіна, І.Д. Бех, Б.С. Братусь, Л.С. Виготський, І.В. Дубровіна, А.Є. Лічко, С.Д. Максименко, В.Н. М'ясищев, В.Е. Пахальян, В.Я. Семке, В.І. Слободчиков, А.С. Співаковська, І.А. Уманець, Г.К. Ушаков, А.В. Шувалов та інші. Дослідники К.Р. Амлаєв, А.В. Курпатов, К.А. Муравйов підкреслюють статтю як один із важливих чинників здоров'я (Kurbatov, 2011: 24).

За результатами теоретичного аналізу літературних джерел зазначимо, що в науковій літературі подано понад 80 визначень здоров'я. Зокрема, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, здоров'я – це стан благополуччя, за якого людина може самореалізуватись, долати звичайні життєві стреси, плідно та продуктивно працювати, робити внесок у життя своєї спільноти. А психічне здоров'я розглядається як динамічний процес і стан людини, що передбачає не лише відсутність хвороб і фізичних вад, а і повне фізичне, психічне та соціальне благополуччя (Pikovets, 2020: 7). Н.В. Жигінас розглядає психічне здоров'я як максимальний рівень індивідуальності особистості за адекватного рівня адаптації до зовнішнього середовища та відсутності психічних розладів (Zhiginas, 2015: 85).

Отже, психічне здоров'я доцільно розглядати і як процес, і як результат пристосування до навколишнього середовища, що виявляється в набутті індивідуальності, здатності до продуктивної роботи, самореалізації, активного життя.

Г.М. Мешко й О.І. Мешко зазначають, що чоловіки і жінки по-різному ставляться до свого здоров'я. Зокрема, чоловіки визначають своє здоров'я як «добре» удвічі частіше за жінок. Попри це, за загальними оцінками, 78% чоловіків та 52% жінок ведуть нездоровий спосіб життя (Meshko, 2019: 138).

Дослідження науковців Р. Ng та К. Chan дозволило встановити, що дівчата та хлопці мають різні соціальні настанови щодо психічних хвороб. Ставлення дівчат більш доброзичливе, а ставлення хлопців до психічних хвороб більшою мірою стереотипне, песимістичне та стигматизуюче (Ng, 2000: 79).

Дж.П. Віткін, Ю.В. Мойкін, А.І. Кіколов та інші підкреслюють відмінності жінок і чоловіків щодо реакцій на стрес, а саме зазначають, що реакції жінок на стрес менш виразні на фізіологічному рівні, але більш емоційні. Ці висновки пов'язують із тим, що симпатико-адреналінова реакція на стрес у жінок менш виражена, ніж це фіксується в чоловіків (Meshko, 2019: 138).

S. Blumenthal у своїй праці говорить про те, що більшість психічних хвороб чоловіків пов'язана з наслідками неврологічних і органічних порушень, тоді як більшість порушень, до яких мають тенденцію жінки, базується на психосоціальній зумовленості, як-от депресія чи тривога (Blumenthal, 1996: 1). За результатами Е.Ю. Шаламової та В.Р. Сафронова було виявлено, що у студенток більш низькі показники якості життя. Студенти характеризувались більш високими показниками за шкалами фізичного компоненту здоров'я: фізичне функціонування, інтенсивність переживання болю, загальний стан здоров'я та за двома шкалами психологічного компоненту: життєва активність та психічне здоров'я. Дослідники пояснюють, що за результатами дослідження студенти відчували себе протягом останнього місяця більш спокійними, психологічно благополучними, ніж студентки (Shalamova, 2013: 8).

C. Lloyd, N. Gartrell вивчали психічне здоров'я студентів-медиків та встановили, що спочатку не простежувалось відмінностей за показниками адаптації серед груп студентів та студенток. Однак ближче до півріччя у студенток було помічено більше симптомів психічних розладів, вони повідомляли про зниження рівня задоволення життям. Студентки вказували на переживання конфлікту ролей і описували свої сім'ї як такі, що не схвалювали їхній професійний вибір (Lloyd, 1981: 1346).

Дослідники звертають увагу на те, що депресії трапляються в жінок удвічі частіше за чоловіків, що може бути зумовлено гормональними впливами, пологами, станом безпомічності і переживанням стресу. Стреси в жінок можуть бути опосередковані фізіологічними причинами, соціальними змінами в житті (одруження, вихід із сім'ї дорослих дітей тощо), психологічними, гендерними (високомаскулінні чоловіки та високофемінінні жінки відчувають дискомфорт у видах діяльності, що не відповідають статево-рольовим стереотипам) (Meshko, 2019: 138; Cook, 2007: 40).

За висновками масштабного дослідження Р.І. Айзмана, А.В. Лебедева, Н.І. Айзман, В.Б. Рубановича, юнаки-студенти мали вищі показники мотивації до успіху, образної пам'яті, переключення уваги та життєстійкості порівняно з дівчатами-студентками. В останніх вищими були показники особистісної тривожності, ворожості, стресостійкості. Дослідники припускають, що вищий показник тривожності серед студенток може бути зумовлений більшою кількістю дівчат у ВНЗ та більшою конкурентністю, а також гендерними особливостями (Aizman, 2013: 244).

К.М. Семутенко, І.А. Чешик, Т.М. Шаршакова вказують на те, що протягом життя в чоловіків частіше за жінок виявляються ознаки психічних розладів. Науковці виокремлюють такі чинники, що опосередковують здоров'я чоловіків: поведінку чоловіків; уявлення про власне здоров'я і вираження емоцій; чинники, що зумовлюють поведінку чоловіків і ставлення до здоров'я; медичне обслуговування (Semutenko, 2014: 42).

Дослідження з детермінант психічних порушень у студентському віці вказують на те, що серед причин порушення психічного здоров'я процеси індивідуалізації і виходу з батьківської сім'ї, академічний тиск, виконання численних робочих та сімейних обов'язків, що зрештою може призводити до маніфестації деяких психічних розладів, уживання психоактивних речовин та загострення симптомів (Cook, 2007: 40; Pedrelli, 2015: 503).

Для збереження здоров'я необхідний диференційований підхід до охорони здоров'я молоді, що враховуватиме статеві особливості. Шляхи розвитку країни в майбутньому залежать від молоді, тому в цій групі важливо формувати ціннісне ставлення до здоров'я, проводити профілактичну роботу, поширювати знання та прищеплювати навички здорового способу життя (Gorodnova, 2015: 268).

Отже, чоловіки і жінки по-різному оцінюють власне здоров'я та по-різному ставляться до психічних хвороб. У низці досліджень підкреслено вищі показники тривожності, ворожості, більшу тенденцію до переживання стресів (пов'язаних із фізіологічними, соціальними, гендерними, психологічними причинами) та депресії серед дівчат і жінок. Цій групі властиві нижчі показники якості життя та задоволеності життям, більш емоційно забарвлена реакція на стрес. Водночас дослідження вказують на вищий рівень стресостійкості у групі жінок. Хлопцям, порівняно з дівчатами, властиві вищі показники фізичного та психічного здоров'я, життєвої активності, образної пам'яті, мотивації до успіху, переключення уваги та життєстійкості, нижчий рівень тривожності. Реакції чоловіків на стрес більш виразні на фізіологічному рівні. Однак протягом життя в чоловіків частіше з'являються ознаки психічних захворювань, ніж у жінок, що пов'язують з уявленнями чоловіків про їхній стан здоров'я, їхньою поведінкою, здатністю до прояву емоцій, станом медичної системи.

За результатами дослідження Т.Д. Перепелюк, Н.В. Гриньової щодо впливу Covid-19 на психічне здоров'я студентів встановлено, що відбулися зміни в когнітивно-пізнавальному компоненті психічного здоров'я, у студентів з'явилося більше вільного часу, що зумовило збільшення можливостей для виконання завдань самостійної підготовки і зумовило зростання активності, упевненості в собі, інтересу до себе та набуття нових знань. За оцінками мотиваційно-ціннісного компоненту виявлено, що у студентів з'явилося більше труднощів, пов'язаних із карантинними обмеженнями, а саме відбулись зміни у визначенні життєвої мети, змінилися показники успішності та лінощів (на думку самих респондентів). Зазнав змін і емоційно-регулятивний компонент психічного здоров'я студентів, а саме з'явилися безсоння, депресивні стани, зріс рівень тривожності, що автори пов'язують із високим рівнем невизначеності ситуації, кризами в усіх сферах життєдіяльності, занепокоєнням щодо власного здоров'я та здоров'я близьких. Дослідження особистісного компоненту психічного здоров'я дало змогу встановити, що у студентів знизився рівень оптимізму та довіри до інших людей, підвищилися рівні наполегливості та допомоги іншим людям. За результатами вивчення

діяльнісно-поведінкового компоненту психічного здоров'я було встановлено, що підвищились рівні психічної напруги, стресу, незадоволеності своїм життям, однак здатність до подолання складних життєвих ситуацій не зазнала змін (Perelyuk, 2021: 110). Отже, вплив пандемії на психічне здоров'я студентів має як позитивні, так і негативні наслідки і потребує подальшого моніторингу та поглибленого дослідження.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження було проведене за участі 89 студентів першого курсу (30 чоловіків та 59 жінок) Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Для дослідження були використані такі методики: опитувальник О.О. Прохорова (РПСО, 1998) «Рельєф психічного стану особистості» (Prokhorov, 1998: 25), «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» (The Mental Health Continuum – Short Form, 2014) К. Кіза в адаптації Е.Л. Носенко, А.Г. Четверик-Бурчак (Nosenko, 2014: 89), «Шкала оцінки рівня особистісної та реактивної тривожності» Ч.Д. Спілбергера в адаптації Ю.Л. Ханіна (Spielberger State Trait Anxiety Inventory, STAI, 1976) (Hanin, 1976: 5). «Особистісний опитувальник» ЕРІ (Eysenck Personality Inventory, 1963) Г. Айзенка, варіант В в адаптації А.Г. Шмельова (Личностный опросник, 1995) (EPI personal questionnaire, 1995: 217). **Методи математико-статистичної обробки даних:** встановлення відмінностей між групами за допомогою U-критерію Манна – Уїтні в пакеті IBM SPSS Statistics 26.

Результати та їх обговорення. У результаті проведеного емпіричного дослідження був виявлений вищий показник за шкалою особистісної тривожності у групі студенток ($U = 60,40$, $p = 0$) у порівнянні із групою студентів ($U = 36,26$, $p = 0$) (див. табл. 1). Простежується на рівні тенденції відмінності між двома групами за шкалою реактивної тривожності (0,019) з вищим показником у групі студенток.

Таблиця 1

Результати аналізу відмінностей між двома групами за методикою «Шкала оцінки рівня особистісної та реактивної тривожності» Ч.Д. Спілбергера

Конструкти за Шкалою оцінки рівня особистісної та реактивної тривожності	Групи досліджуваних		Рівні значущості розбіжностей між групами за U-критерієм Манна – Уїтні
	Група 1 (студенти)	Група 2 (студентки)	
Реактивна тривожність	42,35	56,16	0,019
Особистісна тривожність	36,26	60,40	0

Уважаємо, що отримані результати підтверджують більшу тенденцію дівчат до переживання психоемоційної напруги, стурбованості щодо великого кола ситуацій та пов'язані з установленим нами вищим рівнем нейротизму в цій групі (див. табл. 2). Можливо, тривожність студенток підсилюється через їхнє більш виражене прагнення до нормативності, а з іншого боку, через суперечливість вимог, які висуваються до дівчат у суспільстві, на що вказує А.Е. Акчуріна (Akchurina, 2019: 6). Подібний результат був отриманий у дослідженні Ю.В. Волкової, де було встановлено, що у групі дівчат-студенток кількість осіб із надмірно високим рівнем особистісної тривожності в 1,5 раз вище, ніж у студентів-хлопців. Авторка припускає, що тривожність студентів зумовлюється адаптацією до стресу, що пов'язана із сесією у ВНЗ (Volkova, 2017: 67). Також подібні результати отримані в дослідженнях Р.І. Айзман із співавторами та в дослідженні А.Е. Акчуріної (Aizman, 2013: 244; Akchurina, 2019: 6).

На думку А.В. Міхєєвої, тривожність у сучасному суспільстві підсилюють такі чинники: пришвидшення темпу життя, збільшення вимог до особистості загалом та її професійного рівня, економічна криза, соціальні зрушення, політична нестабільність, пандемія тощо.

Таблиця 2

**Результати аналізу відмінностей між двома групами за методикою
«Особистісні властивості» Г. Айзенка**

Конструкти за методикою «Особистісний опитувальник» ЕРІ	Групи досліджуваних		Рівні значущості розбіжностей між групами за U-критерієм Манна – Уїтні
	Група 1 (студенти)	Група 2 (студентки)	
Екстраверсія	38,92	48,09	0,110
Нейротизм	34,22	50,48	0,005

Був установлений вищий показник за шкалою нейротизму у групі студенток ($U = 50,48$, $p = 0,005$) у порівнянні з показником у групі студентів ($U = 34,22$, $p = 0,005$). Не виявлено статистично значущої відмінності між двома групами за шкалою екстраверсії ($p = 0,110$), однак на рівні тенденції за показниками груп простежується більша вираженість екстраверсії серед студенток.

На наш погляд, вищі показники за шкалою нейротизму серед студенток відображають загальну закономірність серед жінок, зумовлені психофізіологічними й особистісними детермінантами, зокрема, вищими показниками емоційності, депресивності, відповідальності, підвищеною увагою до негативних стимулів, що підтверджується дослідженнями (Gorodnova, 2015: 268; Student Health, 1997: 35; Negasheva, 2016: 49; Khromenkova, 2015: 741).

Дослідники також пов'язують підвищені показники нейротизму у студенток (у порівнянні зі студентами-хлопцями) з вищими показниками іпохондрії, психастенії в цій групі, що опосередковує конституційну схильність до виникнення тривожних реакцій та підтверджується дослідженнями (Khromenkova, 2015: 741).

Вищий (на рівні тенденції) рівень за шкалою екстраверсії свідчить про більш високі показники серед студенток (у порівнянні зі студентами-хлопцями) щодо відкритості до спілкування, комунікабельності, орієнтованості на зовнішню стимуляцію та пошук вражень, що також підтверджує загальну закономірність серед жінок. Уважаємо, що це питання потребує подальших досліджень і уточнень із розширенням вибірки.

Таблиця 3

**Результати аналізу відмінностей між двома групами за методикою
«Стабільність психічного здоров'я – коротка форма» К. Кіза**

Конструкти за методикою «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма»	Групи досліджуваних		Рівні значущості розбіжностей між групами за U-критерієм Манна – Уїтні
	Група 1 (студенти)	Група 2 (студентки)	
Гедоністичне благополуччя	46,50	53,91	0,202
Соціальне благополуччя	45,57	54,70	0,115
Психологічне благополуччя	48,83	51,93	0,594
Загальний показник стабільності психічного здоров'я	45,62	54,66	0,120

Не було встановлено статистично значущих відмінностей між двома групами за шкалами: гедоністичне благополуччя (0,202), соціальне благополуччя (0,115), психологічне благополуччя (0,594), за загальним показником стабільності психічного здоров'я (0,120), але загалом вони перебувають на середньому рівні.

На нашу думку, показники за шкалами соціального, психологічного та гедоністичного благополуччя можуть бути зумовлені задоволеністю особистим і сімейним життям, здатністю досягати поставлених цілей, оптимізмом та самопочуттям, тому стать досліджуваних виявилась

менш важливою ознакою щодо прогнозування благополуччя та стабільності психічного здоров'я. Імовірно, стабільність психічного здоров'я передусім опосередковується відчуттям внутрішньої гармонії, рівнем психофізіологічного здоров'я, здоровим і активним способом життя, переважною позитивною забарвленістю емоційних переживань, певну роль відіграє також адекватна самооцінка свого стану досліджуваними, що могло вплинути на отримані результати.

З метою дослідження особливостей впливу психологічного стану на психічне здоров'я молоді нами було проведено дослідження рельєфу психічного стану особистості як показника актуального стану студентів-психологів на момент дослідження. Результати наведені в табл. 4.

Таблиця 4

**Результати аналізу відмінностей між двома групами за методикою
«Рельєф психічного стану особистості» О.О. Прохорова**

Конструкти за методикою «Рельєф психічного стану особистості»	Групи досліджуваних		Рівні значущості розбіжностей між групами за U-критерієм Манна – Уїтні
	Група 1 (студенти)	Група 2 (студентки)	
Психічні процеси	58,02	49,91	0,176
Фізіологічні реакції	58,36	49,56	0,142
Переживання	59,25	48,65	0,077
Поведінка	57,78	50,15	0,204

Не встановлено статистично значущих відмінностей між двома групами за такими показниками, як: психічні процеси (0,176), фізіологічні реакції (0,142), переживання (0,077), поведінка (0,204), але загальні тенденції показують, що більш інтенсивними є психічні процеси, фізіологічні реакції, поведінка й особливо переживання у групі студентів, що, можливо, пов'язано з вищою емоційною стійкістю в цій групі, завдяки чому студенти краще адаптуються до умов навчання та життєдіяльності в період пандемії. Уважаємо, що отримані результати могли бути зумовлені тим, що досліджувані обох груп є студентами першого курсу, на перебіг їхніх психічних процесів, фізіологічних реакцій, переживань та поведінки впливають подібні чинники, адже хлопці та дівчата на момент проходження дослідження адаптувались до навчання та вимог ВНЗ. На наш погляд, з урахуванням вказаних обставин дослідження, загалом, ситуаційні чинники виявились більш значущими для визначення показників цих шкал, ніж статеві відмінності. Подібні результати також були отримані нами в дослідженні, метою якого було встановлення відмінностей студентів-психологів та студентів технічних спеціальностей (Volkov, 2021: 146). Припускаємо, що відсутність значущих відмінностей між студентами-психологами та студентами технічних спеціальностей за шкалами рельєфу психічного стану особистості та шкалами стабільності психічного здоров'я пов'язана з тим, що студенти обох груп є першокурсниками, отже, на перебіг їхніх психічних процесів, фізіологічних станів, переживань та поведінки впливають такі чинники: проходження адаптаційного періоду до навчально-професійної діяльності, стрес, пов'язаний із зміною соціальних ролей, пристосовування до умов дистанційного навчання, негативні переживання та тривожність.

Висновки. Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє сформулювати низку висновків:

1. Відмінності в рівні та проявах психічного здоров'я дівчат та хлопців пов'язані з їхньою оцінкою власного здоров'я та ставленням до психічних хвороб. Показники дівчат-студенток у період навчання у ВНЗ вирізняються нижчим рівнем задоволеності та якістю життя, вищими показниками тривожності, ворожості, схильністю до переживання стресу та більшою вірогідністю розвитку депресії. Зазначені результати пов'язують із необхідністю суміщення

декількох соціальних ролей, психофізіологічною зумовленістю, а також психологічними, соціальними, гендерними детермінантами. Рівень психічного та фізичного здоров'я в період навчання у ВНЗ є вищим у хлопців, які демонструють вищі показники життєвої активності, спокою, задоволеності життям. Однак протягом життя вірогідність розвитку ознак психічних захворювань у чоловіків підвищується.

2. Найвні відмінності у психічному здоров'ї хлопців та дівчат, що навчаються у ВНЗ. Виявлені у групі дівчат вищі показники нейротизму й особистісної тривожності відображають тенденцію до переживання депресивності; стурбованість щодо нормативності власних дій; більшу увагу до негативних подій, а також відбивають суперечливі вимоги до жінок у суспільстві (необхідність досягнення особистісної успішності, кар'єрного зростання, сімейного благополуччя та ведення домогосподарства). На показниках дівчат-студенток могла позначитись і стурбованість щодо академічної успішності.

3. Ситуаційні (дистанційне навчання, умови пандемії, адаптація до формату навчання у ВНЗ тощо) і особистісні чинники (задоволеність особистим і сімейним життям, показники самопочуття та фізичного здоров'я, оптимізм тощо) більшою мірою опосередковують стабільність психічного здоров'я та благополуччя, а також визначають рівень переживань, поведінки, перебігу психічних процесів, фізіологічних реакцій, ніж статеві приналежності студентів.

4. Розгляд особливостей психічного здоров'я студентів та їх зміна в умовах пандемії дозволили встановити, що існують позитивні наслідки (підвищення показників віри в себе, інтересу до себе та розширення можливостей до пізнання нового) та негативні наслідки (зниження рівня особистісної успішності, підвищення показників тривожності, нервової напруги, стресу, незадоволеності життям) щодо успішності життєдіяльності.

5. Перспективою подальших наукових розвідок вважаємо поглиблення дослідження з вивченням ролі гендеру в детермінації психічного та психологічного здоров'я, а також вивчення взаємозв'язку психічного здоров'я та психологічного стану в різних вікових групах.

References:

1. Ahadzhanian, N.A. (1983). *Adaptatsiia y rezervy orhanyzma [Adaptation and reserves of the organism]*. M.: Fyzkultura i sport [in Russian].
2. Aizman, R.Y. (2011). *Zdorove i bezopasnost-kliuchevye zadachy obrazovaniya v sovremennykh usloviakh [Health and safety are key tasks of education in modern conditions]*. *Zdorovesberehaiushchee obrazovanye*, 6, 48–52 [in Russian].
3. Aizman, R.Y., Lebedev, A.V., Aizman, N.Y. & Rubanovych, V.B. (2013). *Psikhofyziologicheskoye i lychnostnye osobennosti studentov pervoho kursa pedagogicheskogo vuzha [Psychophysiological and personal characteristics of first-year students of pedagogical university]*. *Sybyrskiy pedagogicheskyy zhurnal*, 6, 244–251 [in Russian].
4. Akchuryina, A.E. (2019). *Sravnytelnyi analiz chert lychnosti yunoshei y devushek, obuchaiushchikhsia v fizkulturnom vuzhe [Comparative analysis of personality traits of boys and girls studying at a physical education university]*. *Prykladnaia psikhologiya na sluzhbe razvyvaiushcheisia lychnosti: Sbornyk nauchnykh statei y materialov XVI nauchno-praktycheskoi konferentsyy s mezhdunarodnym uchastyem. (pp. 6–9). 14–15 fevralia, 2019, Kolomna, Rossyia: Hosudarstvennoe obrazovatelnoe uchrezhdenye vyssheho obrazovaniya Moskovskoi oblasti "Hosudarstvennyi sotsyalno-humanitarnyi unyversytet"* [in Russian].
5. Volkov D.S. & Chernykh O.A. (2021). *Osoblyvosti psikhichnoho zdorovia studentiv tekhnichnykh spetsialnostei ta studentiv-psikhologiv [Features of mental health of students of technical specialties and students of psychology]*. *Innovatsiini naukovyi doslidzhennia u haluzi pedahohiky ta psikhologhii: Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (s. 146–150). 5–6 liutoho, 2021, Zaporizhzhia, Ukraina: Kласychnyi pryvatnyi unyversytet* [in Ukrainian].

6. Volkova, Yu.V., Vamsy, V., & Volkova, Yu.V. (2017). Analiz psykhoemotsyonalnogo sostoiانيا studentov-medykov v peryod sessyy [Analysis of the psycho-emotional state of medical students during the session]. *Spetsyfycheskye y nespetsyfycheskye mekhanyzmy adaptatsyy pry stresse y fizycheskoi nahruzke: sb. nauch. statei II Respublykanskoi nauch.-prakt. ynternet-konf. s mezhdunar. Uchastyem*, 2, 67–69 [in Russian].
7. Hladoshchuk, O.H. (2008). *Pedahohichni umovy vdoskonalennia kultury zmitsnennia zdorovia studentiv v systemi fizychnoho vykhovannia u vyshchomu navchalnomu zakladi* [Pedagogical conditions for improving the culture of strengthening the health of students in the system of physical education in higher education] (avtoref. dys. ... kand. ped. nauk) Nats ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv, Ukraina [in Russian].
8. Honcharenko, M.S., Pasynok, V.H., Novikova, V.E., Martynenko, I.H., & Samoilo, N. V. (2006). Otsinka stanu somatychnoho ta psykhychnoho zdorovia studentiv vyshchyykh uchbovykh zakladiv pry adaptatsii do uchbovoho protsesu [Assessment of the state of physical and mental health of students of higher educational institutions when adapting to the educational process]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, 3, 12–15 [in Ukrainian].
9. Horobei, Y.V. (2000). Tsennostnye oryentatsii studentov k zdorovomu obrazu zhyzny [Value orientations of students to a healthy lifestyle]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, 6, 84–86 [in Russian].
10. Horodnova, N.M. (2015). Genderni osoblyvosti zberezhenia zdorovia osobystosti [Gender characteristics of personal health]. *Evoliutsiia naukovoï dumky v konteksti yevropeiskoho vyboru Ukrainy : materialy Naukovo-praktychnoi konferentsii (s. 268–269). 21 zhovtnia, 2015, Kyiv, Ukraina: Universytet ekonomiky ta prava “KROK”* [in Ukrainian].
11. Zhyhynas, N.V. (2015). Problemy psykhycheskoho zdorovia y hendernoi ydentychnosti v podrostkovom vozraste [Problems of mental health and gender identity in adolescence]. *Vestnyk Tomskoho hosudarstvennogo pedahohycheskoho unyversyteta*, 3 (156), 85–89 [in Russian].
12. *Zdorove studentov* (1997) [Student Health]. M.: Yzd-vo RUDN [in Russian].
13. Kurbatov, A.V., Amlaev, K.R., & Muravev, K.A. (2011). Sovremennoe sostoianye problemy neravenstva v zdorove: ekolohycheskye, hendernye, ekonomycheskye aspekty (obzor) [Current status of health inequalities: environmental, gender, economic aspects (review)]. *Nauka. Ynnovatsyy. Tekhnolohyy*, 3, 24–30 [in Russian].
14. *Lychnostnyi oprosnyk EPI* (metodyka H. Aizenka). Almanakh psykholohycheskykh testov (1995) [EPI personal questionnaire]. Moskva: “KSPS”, 217–224 [in Russian].
15. Meshko, H.M., & Meshko, O.I. (2019) Genderni aspekty profesiinoho zdorovia vchytelia [Gender aspects of teacher professional health]. *Pedahohika zdorovia: zbirnyk naukovykh prats IKh Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii “Pedahohika zdorovia” (s. 138–142) 27–28 veresnia, 2019, Chernihiv, Ukraina: FOP Petrov V.V.* [in Ukrainian].
16. Nehasheva M.A. & Manukian A.S. (2016). Kompleksnyi podkhod k yzucheniu morfofizyolohycheskoi y psykholohycheskoi adaptatsyy yunoshei y devushek – studentov moskovskykh unyversytetov [A comprehensive approach to the study of morphophysiological and psychological adaptation of boys and girls – students of Moscow universities]. *Vestnyk Moskovskoho unyversyteta. Seryia 23. Antropolohyia*, 2, 49–58 [in Russian].
17. Nosenko, E.L., & Chetveryk-Burchak, A.H. (2014). Opytuvalnyk Stablnist psykhychnoho zdorovia-korotka forma: opys, adaptatsiia, zastosuvannia [Questionnaire Stability of mental health-short form: description, adaptation, application]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: pedahohika i psykholohiia*, 22 (20), 89–97 [in Ukrainian].
18. Perepeliuk, T.D., & Hrynova, N.V. (2021) Osoblyvosti stanu psykhychnoho zdorovia studentiv v umovakh pandemii Features of the state of mental health of students in a pandemic]. *Vcheni zapysky*, 12021, 110–114 [in Ukrainian].
19. Pikovets, N.V. (2020) *Psykhychne zdorov'ia yak sotsialno-psykholohichni chynnyky profesiinoidiialnosti vykladacha vyshchoho navchalnogo zakladu* [Mental health as a socio-psychological

- factor in the professional activity of a teacher of higher education]* (dys. ... kand. psykhol. nauk). Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia. Sievierodonetsk, Ukraina [in Ukrainian].
20. Prokhorov A.O. (1998). *Psykholohyia neravnovesnykh sostoianyi [Psychology of nonequilibrium states]*. M. : Ynstytut psykholohyy RAN [in Russian].
 21. Sevriuk, M.P., Tsipoviaz, A.T., Loshytska, T.I., & Sankov, S.V. (2005). Zaluchennia studentiv tekhnichnykh ZVO do zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom z metoiu formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia. [Involvement of students of technical free economic zones in physical culture and sports in order to form a healthy lifestyle]. *Pedahohika, psykholohiia ta med.-biol. prob. fiz. vykhovannia i sportu*, 21, 73–80 [in Ukrainian].
 22. Semutenko, K.M., Chesnyk, Y.A., & Sharshakova, T.M. (2014). Kliuchevye determynanty muzhskoho zdorovia (soobshchentye I) [Key determinants of men's health (message I)]. *Problemy zdorovia y ekolohyy*, 4 (42), 13–19 [in Ukrainian].
 23. Stakhova, O.O., & Kolomiets, A.M. (2015). Tryvozhnist ta yii vplyv na psyklichne zdorovia studentiv [Anxiety and its impact on students' mental health]. *Zbirnyk statei uchasnykiv visimnadtsiatoi vseukrainskoi praktychno-piznavalnoi konferentsii (s. 25–30). 26 lystopada, 2015, Kyiv, Ukraina: HO "Vektor poshuku"* [in Ukrainian].
 24. Khanyn, Yu.L. (1976) *Spylberhera-Khanyna test: Kratkoe rukovodstvo k pryomeneniyu shkaly reaktivnoi y lychnostnoi trevozhnosti* [Spielberger-Hanin test: A brief guide to the application of the reactive and personal anxiety scale]. L.: LNYFFK [in Russian].
 25. Khromenkova, Yu.Iu., Korsak, V.O., Kapshuk, E.A., Terekhova, O.E., Olenko, E.S., & Deeva, M.A. (2015). Psykhofyziolohycheskye predposylky sklonnosti k depressyy u muzhchyn y zhenshchyn [Psychophysiological preconditions for the tendency to depression in men and women]. *Biulleten medytsynskykh ynternet-konferentsyi*, 5 (5), 741 [in Russian].
 26. Shalamova, E.Iu., & Safonova, V.R. (2013). Henderno-polovyye osobennosti kachestva zhyzny studentov mladshykh kursov severnogo medytsynskoho vuza [Gender and gender features of the quality of life of junior students of the Northern Medical University]. *Ekolohyia cheloveka*, 4, 8–12 [in Russian].
 27. Blumenthal, S.J. (1996). Women's Mental Health: The New National Focus. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 789 (1), 1–16 [in English].
 28. Cook, L.J. (2007). Striving to help college students with mental health issues. *Journal of psychosocial nursing and mental health services*, 45 (4), 40–44.
 29. Lloyd, C., & Gartrell, N.K. (1981). Sex differences in medical student mental health. *The American journal of psychiatry*, 138 (10), 1346–1351.
 30. Ng, P., & Chan, K.F. (2000). Sex differences in opinion towards mental illness of secondary school students in Hong Kong. *International Journal of Social Psychiatry*, 46 (2), 79–88.
 31. Pedrelli, P., Nyer, M., Yeung, A., Zulauf, C., & Wilens, T. (2015). College students: mental health problems and treatment considerations. *Academic Psychiatry*, 39 (5), 503–511.
 32. Storrie, K., Ahern, K., & Tuckett, A. (2010). A systematic review: students with mental health problems – a growing problem. *International journal of nursing practice*, 16 (1), 1–6.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-6>

ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНО-ПРАВОВИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Інна Ільницька,

аспірантка кафедри психології

Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7363-1140

innavizastar@gmail.com

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей та чинників формування соціально-психологічної безпеки молоді півдня України. Проведене опитування 208 студентів спеціальностей «Право» та «Економіка» (віком 16–26 років, 67,8% жінок). Використано опитувальник-самозвіт Т.В. Ексакусто, що дозволяє оцінити гармонійність, задоволеність та захищеність суб'єкта в міжособистісних відносинах (когнітивний, емоційний та конативний компоненти відчуття соціально-психологічної безпеки). Детально проаналізовано розподіл відповідей на окремі питання, що стосуються засобів та умов, необхідних для підтримки психологічної цілісності суб'єкта відносин. Результати порівняльного аналізу підвбірок студентів різних курсів бакалаврату і магістратури показали стрімку динаміку формування всіх компонентів соціально-психологічної безпечності під час навчання в університеті, що пов'язане з набуттям особистісної зрілості та професійних компетенцій. Виявлено достовірні відмінності, що демонструють вплив сімейних та гендерних чинників: нижчий рівень психологічної захищеності в дівчат порівняно із хлопцями, а також численні переваги відчуття безпечності в одружених осіб. Зроблено висновки про необхідність цілеспрямованого формування навичок безпечної міжособистісної взаємодії студентів, починаючи з першого курсу навчання.

Ключові слова: соціально-психологічна безпека, відчуття безпечності, гармонійність, задоволеність, захищеність у стосунках, гендерні відмінності.

FORMATION OF SENSE OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL SECURITY IN STUDENTS OF ECONOMIC AND LEGAL SPECIALTIES

Inna Ilnitska,

Postgraduate Student at the Department of Psychology

Kherson State University (Kherson, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7363-1140

innavizastar@gmail.com

Abstract. The article presents the results of an empirical study of the features and factors of formation of socio-psychological security of young people in southern Ukraine. It was conducted a survey of 208 students majoring in Law and Economics (aged 16–26, 67,8% of women). It was used Questionnaire-self-report T.V. Eksakusto which allows to assess the harmony, satisfaction and security of the subject in interpersonal relationships (cognitive, emotional and conative components of the sense of socio-psychological security). The author analyzed the distribution of answers to individual questions concerning means and conditions of maintaining the psychological integrity of the subject of relations. The results of comparative analysis of subsamples of students from different bachelor's and master's undergraduate courses showed the rapid dynamics of the formation of all components of socio-psychological security during university studies, which is associated with the acquisition of personal maturity and professional competencies. Significant differences were found, showing the influence of family and gender factors: lower levels of psychological protection in girls compared to boys, as well as numerous benefits sense of security in married people. Conclusions are made about the need for purposeful formation of skills of safe interpersonal interaction of students starting from the first year of study.

Key words: socio-psychological security, sense of security, harmony, satisfaction, protection in relationships, gender differences.

Вступ

У проблематиці стосунків людини з навколишнім середовищем питання безпеки є фундаментальним. Ієрархічна теорія мотивації А. Маслоу визначає безпеку (відчуття стабільності, захист від зовнішніх загроз, відсутність страхів) як базисну потребу – без її забезпечення неможливе формування соціальних, пізнавальних, естетичних, духовних та інших потреб вищого рівня (Maslow, 1954). У сучасних соціальних науках безпека розглядається у двох аспектах: як об'єктивна властивість макро- та мікросередовища, що дозволяє людині підтримувати оптимальний рівень функціонування та задовольняти свої потреби (Kotik, 1989; Baeva, 2003; Wang et al., 2019), та як внутрішня, суб'єктивна характеристика особистості, що зумовлює комфортне існування, прогресивний розвиток, швидку адаптацію до змінних або стресових умов (Maddi, 2004; Prykhodko, 2017; Blynova et al., 2018). Останніми роками проблема безпеки гостро постає для мешканців України, особливо її прикордонних регіонів, які перебувають під впливом зовнішньої військової загрози, що посилюється тривалою соціально-економічною кризою в державі. Це зумовлює необхідність вивчення психологічних аспектів формування почуття безпеки в різних категоріях населення.

Мета статті – описати кількісні та якісні характеристики сформованості відчуття соціально-психологічної безпеки у студентів, а також з'ясувати умови його формування.

Матеріал і методи дослідження

В опитуванні взяли участь 208 студентів Херсонського державного університету. Вік респондентів – від 16 до 26 років ($18,24 \pm 2,02$); серед них 141 жінка та 67 чоловіків, тобто 67,79 та 32,21% від загальної кількості вибірки. У складі вибірки представлені бакалаври 1–4-х курсів навчання (45, 43, 46 та 40 осіб відповідно), а також магістри 1-го року навчання (34 особи). Серед опитаних більшість неodrжені (181 особа, або 87,02% вибірки), 24 хлопців та дівчат мають подружжя, троє розлучених.

Для збору даних використано опитувальник «Соціально-психологічна безпека суб'єкта», розроблений Т.В. Ексакусто на основі авторської теоретичної моделі. Вона проголошує, що психологічна безпека, будучи необхідною умовою існування людини та суспільства, реалізується через різні форми соціальних взаємодій: спільну діяльність, адаптацію людини до життєвого середовища та дотримання певних відносин між ними. В основі відчуття соціально-психологічної безпеки (далі – СПБ) лежать відносини суб'єкта з іншими людьми – система стійких, близьких, емоційно забарвлених взаємозв'язків та сформовані у процесі соціалізації настанови стосовно цих відносин (атитюди). Міжособистісні відносини та СПБ суб'єкта мають загальну структуру, яка включає афективний, когнітивний і конативний компоненти; визначальним серед них є афективний (емоційно-мотиваційний) (Ексакусто, 2010).

Головними умовами соціально-психологічної безпеки в цій моделі виступають: задоволеність міжособистісними відносинами; гармонійний характер взаємодій і взаємин; захищеність у відносинах.

Задоволеність співвідноситься з емоційно-мотиваційним компонентом СПБ та розуміється як показник позитивно оцінюваного взаємозв'язку, що дозволяє реалізувати потреби й інтереси суб'єктів відносин.

Гармонійність співвідноситься з когнітивним компонентом структури СПБ та розуміється як порозуміння, зв'язність, несуперечливість. Гармонія відносин проявляється через узгодженість суджень суб'єкта щодо своїх стосунків з іншими.

Захищеність суб'єкта взаємин (конативний компонент СПБ) характеризується за допомогою об'єктивного і суб'єктивного аспектів. Об'єктивний аспект – відсутність чи наявність загроз, деформацій, порушень та труднощів у відносинах. Суб'єктивний аспект передбачає стійкість людини до несприятливих впливів (образ, примусу, ігнорування, маніпулювання тощо), що

виникають у процесі взаємин, а також здатність приймати думки, переконання, цінності інших людей як даність, визнавати існування інакшого погляду.

Методика-самозвіт містить 20 питань із п'ятьма варіантами відповіді, розробленими окремо для кожного пункту; під час оброблення зроблені вибори переводяться в бали від 0 до 4. З них 14 питань становлять субшкали гармонійності, задоволеності й захищеності; інші шість пунктів інтерпретуються окремо, вони являють собою мініопитувальники, які є основою для розрахунку додаткових індексів. Під час оброблення результатів проводилася індексація шкал – сумарні оцінки діляться на максимально можливу кількість балів (кількість питань, помножена на 4).

Опитування відбувалося у 2019–2020 рр., очно у студентських групах, у складі комплексної діагностики особистісного потенціалу юнаків.

Математичний аналіз отриманих даних включав методи описової статистики, перевірку нормальності розподілу кількісних змінних, розрахунок частот отриманих відповідей з їх подальшою інтерпретацією. Для виявлення соціально-демографічних чинників, що впливають на формування СПБ студентів, було здійснено порівняльний аналіз показників в підгрупах, виділених за різними критеріями: курсом навчання, статтю, сімейним статусом. Використано непараметричні критерії: U-критерій Манна – Уїтні для порівняння двох незалежних вибірок, H-критерій Краскела – Уолісса для порівняння водночас п'яти вибірок. Розрахунки проведено за допомогою програми SPSS Statistics.

Аналіз емпіричних результатів

За даними описової статистики вимірів СПБ у вибірці (табл. 1), найвищий середній показник отриманий щодо шкали гармонійності міжособистісних стосунків, найнижчий – щодо шкали задоволеності. Оскільки емпіричні показники студентів розподілені нерівномірно, розподіл не відповідає критеріям нормальності, це вимагає непараметричних методів аналізу результатів.

Таблиця 1

Середні тенденції та міри розподілу вимірів соціально-психологічної безпеки у вибірці студентів (N = 208)

Статистичні параметри	Гармонійність	Задоволеність	Захищеність	Загальний показник СПБ
Середнє	0,70	0,57	0,65	0,63
Медіана	0,67	0,58	0,65	0,64
Ст. відхилення	0,16	0,13	0,15	0,11
Мінімум	0,25	0,21	0,15	0,23
Максимум	1,00	0,88	1,00	0,88
<i>Критерії нормальності та рівномірності розподілу</i>				
Асиметрія	0,04	-0,02	-0,66	-0,55
Ексцес	-0,27	-0,18	0,65	0,71
Значущість критерію Колмогорова – Смирнова	0,003	0,185	0,002	0,248

Примітка: стандартна помилка асиметрії становить 0,17, стандартна помилка ексцесу – 0,34

Оскільки ми маємо справу з малодослідженим феноменом, розглянемо детальніше розподіл відповідей на окремі пункти шкали безпечності.

Когнітивна складова частини відчуття СПБ студентів

Частоти відповідей на питання анкети, що становлять шкалу «Гармонійність», представлені в табл. 2. Привертає увагу те, що майже половина студентів хотіли б змінити свої стосунки

з іншими людьми, оскільки вони їх не влаштовують. Водночас більшість респондентів відзначили, що вважають стосунки з навколишніми цілком гармонійними. Це можна пояснити тим, що молоді люди розглядають сферу міжособистісних відносин як простір для постійного саморозвитку та самовдосконалення.

Таблиця 2

Розподіл варіантів відповідей на питання шкали «Гармонійність» (N = 208)

Варіанти відповідей	а) так, звичайно	б) так, але не завжди	с) важко сказати	д) зазвичай ні	е) ніколи
<i>1. Чи вважаєте Ви, що стосунки з іншими людьми допомагають Вам удосконалювати навички спілкування та вдосконалюватися самому?</i>					
Розподіл	102	92	11	3	0
%	49,04	44,23	5,29	1,44	0,00
<i>2. Якби ви могли обирати, хотіли б ви змінити свої стосунки з іншими людьми?</i>					
	е) ні, тому що стосунки мене влаштовують	д) скоріше ні	с) важко сказати	б) скоріше так	а) так, бо стосунки мене не влаштовують
Розподіл	30	31	45	91	11
%	14,42	14,90	21,63	43,75	5,29
<i>3. Чи вважаєте Ви свої стосунки з іншими людьми гармонійними (надійними, стійкими, узгодженими)?</i>					
	а) так, це так і є	б) скоріше так	с) важко сказати	д) скоріше ні	е) ні, стосунки не такі
Розподіл	62	98	34	9	5
%	29,81	47,11	16,35	4,33	2,40

Наступні питання дозволяють охарактеризувати наявну систему стосунків та прояснити умови досягнення гармонійності відносин. Респондентів просили обрати із запропонованих переліків п'ять найважливіших пунктів. Як видно з табл. 3, студенти обирають переважно ті характеристики спілкування, якими вони задоволені. Це відображає настанови стосовно внутрішніх і зовнішніх умов успішної взаємодії. Найбільш значущими постають внутрішні характеристики: знання про себе та партнера, а також упевненість у собі та цікавість співрозмовника – їх обрали від 74,52 до 87,98% опитаних.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання 4 «Що робить Ваші стосунки з іншими людьми узгодженими, несуперечливими, стійкими?» (N = 208)

Характеристики	Кількість виборів та % частка	Наскільки Ви задоволені кожною з обраних характеристик				
		а) зовсім ні	б) невеликою мірою	с) середньою мірою	д) великою мірою	е) дуже великою мірою
1	2	3	4	5	6	7
1. Знання про себе, свої особливості	163	0	19	37	64	43
	78,36	0,00	9,13	17,79	30,77	20,67
2. Знання про партнера, його особливості	183	2	9	39	96	37
	87,98	0,96	4,33	18,75	46,15	17,79
3. Знання про ситуацію, її особливості	137	0	13	47	57	20
	65,87	0,00	6,25	22,60	27,40	9,62

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
4. Комфортна обстановка спілкування	112	0	9	30	52	21
	53,85	0,00	4,33	14,42	25,00	10,10
5. Цікавий співрозмовник	155	0	6	25	69	55
	74,52	0,00	2,88	12,02	33,17	26,44
6. Упевненість у собі	163	10	7	36	64	46
	78,38	4,81	3,37	17,31	30,78	22,11
7. Відсутність нерозуміння, труднощів	116	3	7	35	33	38
	55,77	1,44	3,37	16,83	15,87	18,27
8. Можливість отримати вигоду (вирішити питання з користю)	49	10	3	15	8	13
	23,56	4,81	1,44	7,21	3,85	6,25

Для характеристики своїх стосунків з іншими людьми студенти обирають переважно позитивні характеристики (табл. 4): доброзичливі, довірчі, близькі, привабливі. Але негативні моменти також частково наявні у відповідях. Найвиразніше молоді люди відчують наявність контролю, часто великою або дуже великою мірою – більше половини опитаних охарактеризували свої відносини як «контролюючі та контрольовані». Це свідчить про дефіцит самостійності в організації поведінки, притаманний студентській вибірці.

Таблиця 4

**Розподіл відповідей на питання 5.
«Як можна схарактеризувати ваші стосунки з іншими людьми?»**

Характеристики відносин	Кількість виборів	Наскільки це характеризує Ваші відносини				
		а) зовсім ні	б) невеликою мірою	с) середньою мірою	д) великою мірою	е) дуже великою мірою
1. Агресивні	87	48	32	6	1	0
	41,83	23,08	15,38	2,88	0,48	0,00
2. Ворожі	76	47	15	12	2	0
	36,54	22,60	7,21	5,77	0,96	0,00
4. Маніпулятивні	96	31	30	30	5	0
	46,15	14,90	14,42	14,42	2,40	0,00
6. Контролюючі та контрольовані	125	13	22	43	31	16
	60,09	6,25	10,58	20,67	14,90	7,69
8. Такі, що віддаляють	59	17	19	14	9	0
	28,37	8,17	9,13	6,73	4,33	0,00
3. Доброзичливі	198	0	4	15	113	66
	95,19	0,00	1,92	7,21	54,33	31,73
5. Привабливі	157	0	12	51	79	15
	75,48	0,00	5,77	24,52	37,98	7,21
7. Такі, що притягують	137	1	7	50	64	15
	65,87	0,48	3,37	24,04	30,77	7,21
9. Довірчі, близькі	180	3	4	43	74	56
	86,54	1,44	1,92	20,67	35,58	26,92

Емоційно-мотиваційна складова частина СПБ студентів

Результати показали, що більшість опитаних задоволені або дуже задоволені своїми стосунками. Спілкування з іншими викликає в них нейтральні емоції або зацікавленість, позитивний настрій (п. п. 7 та 8 у табл. 5). Водночас понад половина студентів відповіли, що іноді у процесі спілкування з іншими відчувають втому і роздратування; відзначили напруженість або непорозуміння. Досить значна частка студентів переживають почуття страху, що стосунки не складуться або їх не зрозуміють, – загалом 35,1% дали ствердну відповідь на п. 13 (варіанти *a* та *b*). Цікаво, що страх неприйняття в міжособистісних стосунках значно більшою мірою відчувають дівчата, ніж хлопці (U-критерій Манна – Уїтні становить 3 877,5 за $p = 0,033$). Усе це окреслює зони небезпеки в соціальних відносинах студентів.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на питання шкали «Задоволеність» (N = 208)

<i>6. Чи задовольняють Вас ваші стосунки з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	а) дуже задовольняють	б) задовольняють	с) важко сказати	д) скоріше не задовольняють	е) зовсім не задовольняють
Розподіл	15	145	43	4	1
%	7,21	69,71	20,67	1,92	0,48
<i>7. Необхідність налагоджувати стосунки з іншими людьми зазвичай викликає настрій <...></i>					
Варіанти відповідей	е) зазвичай гарний	д) частіше гарний, ніж поганий	с) важко сказати	б) частіше поганий, ніж хороший	а) зазвичай поганий
Розподіл	31	74	67	34	2
%	14,90	35,58	32,21	16,35	0,96
<i>8. Чи викликає у Вас інтерес спілкування з іншими, чи отримуєте ви від цього задоволення?</i>					
Варіанти відповідей	5 – відносини дуже цікаві і подобаються	4	3	2	1 – відносини не цікаві та не подобаються
Розподіл	51	89	58	9	1
%	24,52	42,79	27,88	4,33	0,4
<i>11. Чи відчуваєте Ви у процесі спілкування з іншими людьми втому та роздратування?</i>					
Варіанти відповідей	а) ні, ніколи	б) зазвичай ні	с) важко сказати	д) іноді буває	е) так, завжди
Розподіл	15	44	26	121	2
%	7,21	21,15	12,50	58,17	0,96
<i>12. Чи виникають у ваших відносинах з іншими людьми напруженість та непорозуміння?</i>					
Варіанти відповідей	а) ні, ніколи	б) зазвичай ні	с) важко сказати	д) іноді буває	е) так, завжди
Розподіл	0	60	24	124	0
%	0,00	28,85	11,54	59,61	0,00
<i>13. Коли Ви спілкуєтеся з іншими людьми, чи відчуваєте Ви почуття страху, що стосунки не складуться (або вас не зрозуміють)?</i>					
Варіанти відповідей	е) ні	д) скоріше ні	с) важко сказати	б) скоріше так	а) так
Розподіл	52	45	38	49	24
%	25,00	21,63	18,27	23,56	11,53

Додаткове питання було спрямоване на вибір важливих аспектів соціальних стосунків. Студентів просили обрати п'ять характеристик відносин із наведеного списку й оцінити задоволеність ними – табл. 6.

Таблиця 6

Розподіл відповідей на питання 9 щодо важливих характеристик соціальних відносин

Характеристики соціальних відносин	Кількість виборів та % частка	Наскільки Ви задоволені кожною з обраних характеристик?				
		а) зовсім ні	б) невеликою мірою	с) середньою мірою	д) великою мірою	е) дуже великою мірою
1. Порозуміння з іншими людьми	198	0	1	31	95	71
	95,19	0,00	0,48	14,90	45,67	34,13
2. Часті контакти та спілкування з іншими	90	3	5	19	43	20
	43,27	1,44	2,40	9,13	20,67	9,62
3. Відсутність труднощів та конфліктів	129	4	12	34	46	33
	62,02	1,92	5,77	16,35	22,11	15,87
4. Можливість висловити свою думку	162	0	7	18	73	64
	77,88	0,00	3,37	8,65	35,10	30,77
5. Шанобливе ставлення до себе навколишніх	152	0	1	18	65	68
	73,08	0,00	0,48	8,65	31,25	32,69
7. Можливість звернутися по допомогу	142	3	10	21	63	45
	68,27	1,44	4,81	10,10	30,29	21,63
8. Можливість проявляти ініціативу	49	0	3	8	24	14
	23,55	0,00	1,44	3,85	11,54	6,73
9. Урахування особистих проблем і труднощів	25	3	2	13	2	5
	12,02	1,44	0,96	6,25	0,96	2,40
10. Гармонія у стосунках з іншими	76	0	5	17	30	24
	36,54	0,00	2,40	8,17	14,42	11,54

Найважливішими аспектами соціальних стосунків студенти вважають порозуміння з іншими людьми, шанобливе ставлення до себе навколишніх, можливість висловити власну думку, а також можливість звернутися по допомогу. У всіх цих сферах спостерігається переважна задоволеність. Отже, міжособистісні стосунки виступають для молоді переважно джерелом підтримки, самоідентифікації та самоцінності; це своєрідне «дзеркало», у якому особистість проявляє та пізнає себе.

Наступне питання стосується почуттів, які студенти переживають у міжособистісних стосунках. Окрім вибору із запропонованих категорій, респонденти могли самостійно описувати важливі, на їхній погляд, переживання. У зроблених виборах переважають позитивні емоції, передусім інтерес та радість. Більшою чи меншою мірою вони зазначені всіма опитаними, а для 81,25–89,9% є досить точною характеристикою відносин (тут і далі ми рахували суму відповідей *d* та *e*) – див. табл. 7.

Негативні емоції для характеристики власних стосунків студенти обирають нечасто, серед них провідні позиції посідають пасивно-негативні стани: тривога, страх, депресія та почуття провини. Переважно юнаки відмічали негативні переживання, зазначали, що їх немає у стосунках – це може характеризувати суб'єктивно важливі емоції, яких вони прагнуть уникати. Найменше у стосунках представлені активні негативні емоції: злість, гнів, агресія та ворожість.

Таблиця 7

Розподіл відповідей на питання «Якими емоціями та почуттями можна характеризувати Ваші стосунки з іншими людьми?»

Емоції та почуття	Кількість виборів та % частка	Наскільки Ви задоволені кожною з вибраних емоцій?				
		а) це зовсім не характерно для моїх відносин	б) це невеликою мірою характеризує мої відносини	с) важко сказати	д) це досить характерно для моїх відносин	е) це точно характеризує мої відносини
1. Інтерес	200	0	8	5	108	79
	96,15	0,00	3,85	2,40	51,92	37,98
2. Радість	183	0	0	14	103	66
	87,98	0,00	0,00	6,73	49,52	31,73
3. Здивування	88	0	18	22	32	16
	42,31	0,00	8,65	10,58	15,38	7,69
4. Біль, страждання	18	8	6	2	2	0
	8,65	3,85	2,88	0,96	0,96	0,00
5. Гнів, злість	44	20	15	9	0	0
	21,15	9,62	7,21	4,33	0,00	0,00
6. Депресія	50	17	17	7	8	1
	24,04	8,17	8,17	3,37	3,85	0,48
7. Огида	47	32	9	2	4	0
	22,60	15,38	4,33	0,96	1,92	0,00
8. Зневага	45	25	5	11	3	1
	21,63	12,02	2,40	5,29	1,44	0,48
9. Ворожість, агресія	46	28	11	6	1	0
	22,11	13,46	5,29	2,88	0,48	0,00
10. Страх	46	21	12	7	6	0
	22,11	10,10	5,77	3,37	2,88	0,00
11. Сором	37	6	13	15	0	3
	17,79	2,88	6,25	7,21	0,00	1,44
12. Провина	32	6	13	7	1	5
	15,38	2,88	6,25	3,37	0,48	2,40
13. Совість	112	8	26	17	41	20
	53,85	3,85	12,50	8,17	19,71	9,61
14. Тривога	69	10	24	15	16	4
	33,17	4,81	11,54	7,21	7,69	1,92

Незначна частка студентів охарактеризували свої відносини як депресивні, що супроводжуються страхом (2,88%), провинною (2,88%), огидою (1,92%), зневагою (1,92%), соромом (1,44%), болем та стражданням (0,96%). Кожен такий випадок потребує пильної уваги педагогів та психологів університету. Тривогу щодо міжособистісних відносин відчувають 9,61% (20 осіб), отже, це досить поширене явище, що може бути предметом групової корекції.

Конативний аспект СПБ студентів

Шкала «Захищеність» дозволяє оцінити відсутність загроз, деформацій та порушень, труднощів у відносинах, а також стійкість людини до несприятливих впливів і труднощів, що виникають у відносинах, – табл. 8.

Таблиця 8

Розподіл відповідей на питання шкали «Захищеність» (N = 208)

<i>14. Якби Ви переїхали в інше місто (країну), стали б Ви підтримувати стосунки з людьми з попереднього місця проживання?</i>					
Варіанти	а) так	б) скоріше так	с) важко сказати	д) скоріше ні	е) ні
Розподіл	116	51	18	17	6
%	55,78	24,52	8,65	8,17	2,88
<i>15. Чи турбує Вас необхідність розмовляти з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	е) зовсім не турбує	д) зазвичай не турбує	с) важко сказати	б) зазвичай турбує	а) завжди турбує
Розподіл	46	81	39	30	12
%	22,11	38,94	18,75	14,42	5,77
<i>16. Чи вважаєте Ви, що відносини з іншими людьми можуть бути небезпечними для Вас?</i>					
Варіанти відповідей	а) узагалі безпечні	б) мало небезпечні	с) важко сказати	д) скоріше небезпечні	е) дуже небезпечні
Розподіл	44	87	70	4	3
%	21,15	41,84	33,65	1,92	1,44
<i>18. Чи володієте Ви якимось «прийомами», які допомагають відчувати себе захищеним у спілкуванні з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	а) так, володію добре	б) володію частково	с) важко сказати	д) погано володію	е) зовсім не володію
Розподіл	28	82	64	24	10
%	13,46	39,42	30,77	11,54	4,81
<i>19. Що саме ви робите, щоб захистити себе у спілкуванні з іншими людьми?</i>					
Варіанти відповідей	а) намагаюся змінити свою поведінку	б) переконаю партнера змінити поведінку та погляди	с) нічого, продовжую розмову (незалежно від внутр. напруги)	д) продовжую розмову, але даю зрозуміти, що мені неприємно	е) намагаюся будь-якими способами завершити процес спілкування
Розподіл	26	38	37	68	39
%	12,50	18,27	17,79	32,69	18,75

У процесі аналізу відповідей було виявлено, що досить велику частку студентів турбує необхідність розмовляти з іншими людьми. Семеро осіб (3,37% вибірки, суто дівчата) вважають, що відносини з іншими людьми можуть бути небезпечні і навіть дуже небезпечні для них. Досить незначна частка студентів володіє прийомами психологічного самозахисту і знають, що робити для того, щоби захистити себе від неприємних або небезпечних впливів у процесі спілкування. Це відкриває простір для впровадження соціально-психологічних тренінгів для опанування потрібних технік.

Одним із найважливіших в опитувальнику СПБ ми вважаємо допоміжне питання 17, спрямоване на з'ясування поширеності конкретних небезпек та страхів у міжособистісних стосунках. У попередніх питаннях (див. п. 16 табл. 8) більшість студентів вказали, що не відчують вираженої небезпеки в міжособистісних стосунках. Проте зміна формулювання питання дозволила виявити незахищеність від низки психологічних небезпек.

Таблиця 9

Розподіл відповідей на питання «Наскільки захищеним Ви почуваетесь у стосунках з іншими людьми?», N = 208

Наскільки захищено Ви почуваетесь у стосунках з іншими людьми від <...>		Варіанти відповіді				
		а) цілком незахищений	б) скоріше незахищений, ніж захищений	с) не знаю	д) скоріше захищений, ніж незахищений	е) цілком захищений
публічного приниження / образ	n	2	12	49	84	61
	%	0,96	5,77	23,56	40,38	29,33
погроз	n	6	6	28	88	80
	%	2,88	2,88	13,46	42,31	38,46
примушення робити щось проти бажання	n	4	15	41	83	65
	%	1,92	7,21	19,71	39,90	31,25
ігнорування	n	14	26	72	50	46
	%	6,73	12,50	34,61	24,04	22,12
недоброзичливого ставлення	n	9	16	52	92	39
	%	4,33	7,69	25,00	44,23	18,75

Найбільше студентів (19,23% вибірки, варіанти *a + b* у табл. 9) зазначили, що у стосунках почувуються частково або цілком незахищеними від ігнорування. Окрім того, 12,02% опитаних потребують захисту від недоброзичливості інших людей, 9,13% – від примусу щось робити проти бажання. Понад 5% заявили про потребу в захисті від погроз та публічного приниження. Це досить значні цифри, які не можна ігнорувати.

Чинники, що впливають на прояви відчуття СПБ студентів

1. Порівняння груп різної статі

Аналіз гендерних відмінностей у показниках СПБ показав, що загальний рівень відчуття соціально-психологічної безпеки в жіночій та чоловічій частинах вибірки достовірно не відрізняються ($p = 0,155$, див. табл. 10), хоча дівчата порівняно із хлопцями менше задоволені тим, як складаються їхні міжособистісні стосунки (виявлені відмінності на рівні тенденції, $p = 0,070$). Жінки переживають більш позитивні емоції в соціальних відносинах ($p = 0,028$); порівняно вище оцінюють те, яким чином реалізуються в соціальних відносинах їхні власні інтереси та потреби: частота контактів, взаєморозуміння з іншими, можливість висловити власну думку, ступінь ініціативи, прояви поваги і гідності, можливість отримати підтримку тощо ($p = 0,019$). Окрім того, дівчатам значно більше за хлопців властивий страх, що стосунки не складуться або їх не зрозуміють (п. 13, $p = 0,033$), вони мають збільшену потребу в опануванні спеціальних технік і прийомів самозахисту ($p = 0,021$).

Найбільші відмінності між групами різної статі стосуються показника захищеності у стосунках (конативний компонент структури СПБС). Дівчата значно більшою мірою, ніж хлопці, відчують наявність загроз, деформацій, порушень та труднощів у відносинах ($p = 0,004$). Водночас дівчата більшою мірою потребують опанування спеціальних прийомів, які допомогли б їм захиститися від несприятливих впливів.

2. Порівняння груп із різним сімейним статусом

Переважна частина вибірки – неодружені особи, що цілком зрозуміло в цьому віці. Лише 24 респонденти (11,54%) перебувають в зареєстрованому шлюбі, проте цей факт значущо відображується на характеристиках СПБ. У табл. 11 наведені також показники розлучених осіб, проте через невелику чисельність (усього троє людей) ця підгрупа не брала участі в порівняльному аналізі.

Таблиця 10

Порівняльний аналіз показників СПБ студентів різної статі

Діагностичні параметри	Жінки (N = 141)		Чоловіки (N = 67)		Критерій Манна – Уїтні	
	M	SD	M	SD	U	p
Гармонійність	0,70	0,15	0,69	0,15	4 370,5	0,378
Задоволеність	0,56	0,13	0,60	0,13	3 993	0,070
Захищеність	0,63	0,15	0,68	0,14	3 578	0,004
Сумарний індекс СПБ	0,62	0,11	0,65	0,11	4 147,5	0,155
<i>Додаткові індекси</i>						
п. 4. Умови досягнення гармонійних відносин	2,84	0,60	2,80	0,60	4 469	0,529
п. 5. Характеристика стосунків	2,88	0,46	2,81	0,39	4 364,5	0,372
п. 9. Задоволеність характеристиками соціальних стосунків	3,10	0,71	2,93	0,56	3 775	0,019
п. 10. Емоції, що супроводжують стосунки	2,99	0,56	2,75	0,63	3 835,5	0,028
п. 17. Почуття захищеності у стосунках	2,82	0,73	2,78	0,73	4 445,5	0,491
п. 20. Потреба в опануванні прийомів самозахисту	2,76	0,63	2,47	0,60	3 798,5	0,021

Таблиця 11

Порівняльний аналіз показників СПБ студентів із різним сімейним статусом

Діагностичні параметри	Одружені (N = 24)		Неодружені (N = 181)		Розлучені (N = 3)		Критерій Манна – Уїтні	
	M	SD	M	SD	M	SD	U	p
Гармонійність	0,73	0,15	0,70	0,16	0,61	0,13	1 972	0,458
Задоволеність	0,57	0,12	0,57	0,13	0,54	0,07	2 114	0,831
Захищеність	0,73	0,11	0,64	0,15	0,57	0,05	1 499	0,013
Сумарний індекс СПБ	0,66	0,08	0,63	0,12	0,57	0,06	1 851,5	0,240
<i>Додаткові індекси</i>								
п. 4. Умови досягнення гармонійних відносин	3,09	0,66	2,79	0,58	2,80	0,87	1 626	0,045
п. 5. Характеристика стосунків	3,07	0,52	2,83	0,42	2,87	0,12	1 581	0,029
п. 9. Задоволеність хар-ками соціальних стосунків	3,41	0,61	3,00	0,67	3,13	0,50	1 349,5	0,003
п. 10. Емоції, що супроводжують стосунки	3,11	0,57	2,89	0,59	2,95	0,78	1 788	0,158
п. 17. Почуття захищеності у стосунках:	3,22	0,66	2,75	0,73	3,13	0,46	1 251,5	0,001
- від примушення робити щось проти бажання	3,37	0,87	2,85	0,99	3,33	0,58	1 455,5	0,006
- від ігнорування	3,29	1,04	2,30	1,13	3,00	1,00	1 090,5	0,000
п. 20. Потреба в опануванні прийомів самозахисту	1,21	0,81	2,98	1,04	2,67	0,75	1 151	0,000

Як показали отримані дані, одружені юнаки та дівчата мають значно вищі показники захищеності в міжособистісних стосунках (конативний компонент СПБ, $p = 0,013$) порівняно з холостими. Вони більшою мірою описують свої стосунки як доброзичливі та привабливі

($p = 0,029$); демонструють більшу задоволеність умовами досягнення гармонійності відносин: знанням себе та партнера, комфортністю ситуації спілкування, упевненістю в собі, відсутністю непорозуміння тощо ($p = 0,045$). Молоді люди, що перебувають у шлюбі, виразно задоволені такими характеристиками соціальних стосунків, як частота контактів, ступінь взаєморозуміння, можливість висловитися й отримати підтримку, поважне та гідне ставлення до себе тощо ($p = 0,003$). Також вони відчують значно більшу захищеність від негативних аспектів спілкування, зокрема від ігнорування ($p = 0,000$) та примушення щось робити проти власного бажання (останній результат, імовірно, зумовлений сепарацією від батьківської родини).

3. Порівняння груп на різних етапах навчання

Порівняння характеристик СПБ студентів упродовж п'яти років навчання в університеті відображує, з одного боку, процес формування необхідних соціальних та професійних компетенцій, а з іншого – закономірне вікове й особистісне дозрівання, набуття життєвого досвіду. У табл. 12 ми бачимо виражену динаміку зростання – середні показники СПБ поступово збільшуються з кожним роком, особливо помітний кількісний стрибок спостерігається після закінчення бакалаврату.

Таблиця 11

Середні показники та порівняльний аналіз оцінок СПБ студентів різних курсів (критерій Н Краскела – Уолліса)

Діагностичні параметри	1-й курс, N = 45	2-й курс, N = 43	3-й курс, N = 46	4-й курс, N = 40	5-й курс (магі- стри), N = 34	Хі-квадрат	p
Гармонійність	0,63 ↓	0,71	0,69	0,72	0,77 ↑	16,25	0,003
Задоволеність	0,53	0,55	0,57	0,59	0,64 ↑	15,85	0,003
Захищеність	0,60	0,61	0,67	0,65	0,72 ↑	19,51	0,001
Сумарний індекс СПБ	0,58	0,61	0,63	0,64	0,70 ↑	27,90	0,000
<i>Додаткові індекси:</i>							
п. 4. Умови досягнення гармонійних відносин	2,69	2,87	2,81	2,79	3,02	5,83	0,212
п. 5. Характеристика стосунків	2,66	2,84 ↑	2,83	2,90	3,09 ↑	21,81	0,000
п. 9. Задоволеність хар-ками соціальних стосунків	2,88	3,05	3,06	3,06	3,24	6,56	0,161
п. 10. Емоції, що супроводжують стосунки	2,69	2,93 ↑	2,99	2,86	3,15 ↑	12,39	0,015
п. 17. Почуття захищеності у стосунках	2,44	2,82 ↑	2,77	3,02 ↑	3,08	18,41	0,001
п. 20. Потреба в опануванні прийомів самозахисту	3,64 ↑	2,84	2,50	2,33	2,24	11,39	0,023

Найнижчі показники СПБ на початку навчання, імовірно, зумовлені необхідністю адаптації до нового соціального оточення, що стимулює розвиток самостійності та відповідальності студентів. Це пояснює збільшену потребу в опануванні технологій самозахисту саме на 1-му курсі університету. Отже, це найкращий час для сприйняття тренінгів міжособистісної комунікації та формування відповідних компетенцій.

Обговорення отриманих результатів

Усі дані стосовно вираженості окремих компонентів та чинників формування СПБ студентів економіко-правових спеціальностей отримані й опубліковані вперше, через що ми не маємо змоги порівняти їх з аналогічними результатами попередніх дослідників.

Отримані дані показали, що для студентів як суб'єктів міжособистісних стосунків характерний стан динамічного балансу внутрішнього особистісного потенціалу і зовнішніх соціальних умов, зумовлений наявністю гармонійних взаємин, що приносять задоволення індивіду, характеризуються захищеністю (відсутністю деформацій, порушень, труднощів) та толерантністю у відносинах. Описані особливості створюють унікальний *потенціал соціально-психологічної безпеки студентів* – сукупність умов, необхідних для підтримки цілісності суб'єкта відносин. Цей потенціал взаємодіє із загрозами соціального світу (ситуаціями маніпулювання, тиску, образ тощо), створює можливість протистояти цим загрозам або піддаватись їм. Відчуття СПБ дозволяє зберегти психологічну цілісність особистості у процесі життєдіяльності, реалізувати її творчий та духовний потенціал (Ексакусто, 2010). У наших попередніх наукових розвідках було показано, що уявлення про психологічну безпеку пов'язані з низкою особистісних властивостей респондентів: базисними переконаннями, цінностями, смисложиттєвими орієнтаціями, самоефективністю, життєстійкістю і саморегуляцією, особистісним зростанням і саморозвитком, які відображають простір можливостей суб'єкта, сприяють балансу його відносин, активності та задоволеності (Блинова, Ільницька 2019).

У невеликої частини студентів були виявлені характерні порушення формування СПБ, що проявляється у відчутті незахищеності, страхах і тривозі щодо неприйняття або нерозуміння, депресивних станах та інших пасивно-негативних емоціях у ситуаціях спілкування. Порушення міжособистісних стосунків можуть виникати з різних причин, як об'єктивних (негативний вплив ситуації або партнера зі спілкування), так і через внутрішні особистісні чинники. Накопичені попередніми дослідниками емпіричні дані переконують, що процес формування психологічної безпеки на особистісному рівні детермінований рівнем суб'єктності людини, а також змістом і умовами її професійної діяльності (Шлькова, 2004; Приходько, 2017). Важливим компонентом психологічної безпеки особистості, зокрема її поведінкового компоненту, є готовність активувати техніки самозахисту в загрозовій ситуації (Savchenko & Svyryda, 2020). Зниження рівня СПБ проявляється в емоційному та психологічному дискомфорті студентів, зниженні соціальної активності.

Особливу цікавість викликають виявлені гендерні відмінності відчуття СПБ, зважаючи на впевнені соціальні зміни та трансформації гендерних ролей у сучасному суспільстві. Жіноча вибірка демонструє низку внутрішньо-суперчливих проявів, як-от задоволеність процесом спілкування та водночас вираженість незахищеності. Усе це може відображати високу потребу жінок у соціальних контактах, що зумовлює відповідні страхи та переживання. На нашу думку, це відображує традиційний розподіл гендерних ролей, який приписує жінкам другорядну бо залежну позицію в соціальній взаємодії.

Отримані результати показали, що наявність шлюбних стосунків – стабільна присутність партнера, емоційно насичені, близькі та довірчі відносини значною мірою сприяють формуванню внутрішнього відчуття соціально-психологічної захищеності юнаків та дівчат. Цей результат цілком логічний з огляду на те, що побудова романтичних стосунків та власної родини є одним із головних завдань віку, що свідчить про особистісну зрілість, перехід до дорослості. Незважаючи на розмитість сімейних цінностей у сучасної молоді, родина все ще виступає важливим інститутом соціалізації особистості – зокрема, умовою безпечного існування, що сприяє збереженню психологічного благополуччя та розвитку особистості.

Висновки

Студенти мають низку характерних особливостей відчуття соціально-психологічної безпечності, які впливають на збереження цілісності особистості у процесі спілкування та реалізацію її потенціалу в освітньо-професійному середовищі. Молоді люди розглядають сферу міжособистісних відносин як простір для постійного розвитку та самовдосконалення. Хоча більшість студентів уважають відносини з навколишніми цілком гармонійними

(доброзичливими, довірчими, близькими, привабливими), майже половина з них хотіли б змінити свої стосунки. Міжособистісні стосунки виступають для молоді переважно джерелом підтримки, самоідентифікації та самоцінності; це своєрідне «дзеркало», у якому особистість проявляє та пізнає себе.

Більшість опитаних задоволені своїми стосунками; спілкування викликає в них нейтральні емоції або зацікавленість, радість та позитивний настрій. Серед негативних аспектів найвиразніше відчуття присутності зовнішнього контролю у стосунках, що зумовлено дефіцитом самостійності в організації власної поведінки, що притаманний юнацькому віку. Більше половини студентів у процесі спілкування іноді відчувають втому, роздратування, напруженість та непорозуміння. Більше третини опитаних побоюються, що стосунки не складуться або їх не зрозуміють. Негативні емоції для характеристики стосунків студенти обирають нечасто, серед них провідні позиції належать пасивно-негативним станам, як-от: тривога, депресія, страх, почуття провини. Студенти виявили незахищеність від низки психологічних небезпек: ігнорування, недоброзичливості, примушення робити щось проти свого бажання.

На прояви відчуття психологічної безпечності студентів достовірно впливають соціально-демографічні чинники: вік, стать та сімейний статус. З кожним роком навчання в університеті показники поступово збільшуються, що відображує закономірне вікове й особистісне дозрівання, набуття життєвого досвіду, формування соціальних та професійних компетенцій. Дівчата, порівняно із хлопцями, відчувають меншу захищеність у відносинах, виявляються більш вразливі у взаємодії із загрозами соціального світу (ситуаціями образ, недоброзичливості, ігнорування, зовнішнього тиску тощо) і мають менші можливості протистояти порушенням та деформаціям під час спілкування. Наявність шлюбних стосунків сприяє формуванню внутрішнього відчуття соціально-психологічної захищеності студентів.

Досить незначна частка молодих людей знають, що робити для того, щоби захистити себе від неприємних або небезпечних впливів у процесі спілкування. Це відкриває простір для впровадження соціально-психологічних тренінгів для опанування технік психологічного самозахисту, які треба запроваджувати якомога раніше – від початку навчання в університеті.

References:

1. Baeva, I.A. *Psikhologicheskaja bezopasnost v obrazovanii* (Psychological safety in education). Sankt-Peterburg: Soiuz, 2002 [in Russian].
2. Blynova, O.Ye., Holovkova L.S., Sheviakov O.V. (2018). Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 14, 73–83. DOI: 10.15802/ampr.v0i14.150750.
3. Blynova, O.Ye., Ilnitska I.A. (2019). Osobystisni chynnyky pochuttia psykhologichnoi bezpechnosti studentiv (Personal factors of students' sense of psychological security). *Deviati Severianski sotsialno-psykhologichni chytannia : mater. mizhnar. nauk. konf. (m. Chernihiv, 30 lystop. 2018 r.) / za nauk. red. O.Yu. Drozdova, I.I. Shlimakovoi. Chernihiv, NU ChK im. T.H. Shevchenka*, P. 26–28 [in Ukrainian].
4. Eksakusto, T.V. (2010). *Teoreticheskie osnovy sotcialno-psykhologicheskoi bezopasnosti* (Theoretical foundations of social and psychological security). Rostov-na-Donu : Iuzhnyi federalnyi universitet [in Russian].
5. Kotik, M.A. (1989). *Psikhologija i bezopasnost* (Psychology and security): 3-e izd. Tallin: Valgus [in Russian].
6. Maddi, S.R. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44 (3), 279–298. DOI: 10.1177/0022167804266101.
7. Maslow, A. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper.

8. Prykhodko, I.I. (2017). Diahnostyka psykhologichnoi bezpeky osobystosti fakhivtsia ekstremalnoho vydu diialnosti (Diagnosis of psychological security of the personality of a specialist in extreme activities). Kharkiv: NANHU [in Ukrainian].
9. Savchenko, O., & Svyryda, M. (2020). The model of personal psychological security as a complex phenomenon. *Psychological journal*, 6 (12), 66–79. DOI: 10.31108/1.2020.6.12.7.
10. Shlykova, N.L. (2004). Psikhologicheskaia bezopasnost subekta professionalnoi deiatelnosti. Tver : Triada [in Russian].
11. Wang, J., Long, R., Chen, H. & Li, Q. (2019) Measuring the Psychological Security of Urban Residents: Construction and Validation of a New Scale. *Frontiers in Psychology*, 10, 2423. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02423.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-7>

БЕЗПОСЕРЕДНІЙ ОБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЮ ЗБОРІВ, МІТИНГІВ, ПОХОДІВ І ДЕМОНСТРАЦІЙ

Анна Керопян,

аспірантка кафедри кримінального права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-5788-6098

annakeropian@gmail.com

Анотація. У статті здійснюється детальний аналіз особливостей безпосереднього об'єкта незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Він здійснюється на основі загальних положень концепції об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин. Для глибокого осмислення об'єкта цього складу в рамках зазначеної концепції необхідно проаналізувати всі структурні елементи суспільних відносин, які становлять об'єкт досліджуваного кримінального правопорушення. Після їх детального розгляду доходимо висновку, що основним безпосереднім об'єктом досліджуваного складу визнаються суспільні відносини, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. Додатковим же факультативним об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини, що існують у зв'язку з охороною здоров'я та тілесної недоторканості особи.

Ключові слова: об'єкт кримінального правопорушення, суспільні відносини, суб'єкт суспільних відносин, соціальний зв'язок, механізм завдання шкоди, предмет суспільних відносин.

DIRECT OBJECT OF UNLAWFUL OBSTRUCTION OF THE ORGANIZATION OR HOLDING OF MEETINGS, RALLIES, MARCHES AND DEMONSTRATIONS

Anna Keropian,

Postgraduate Student at the Department of Criminal Law № 2

Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5788-6098

annakeropian@gmail.com

Abstract. The article provides a detailed analysis of the direct object of unlawful obstruction of the organization or holding of meetings, rallies, marches and demonstrations. It is carried out on the basis of the general provisions of the concept of the object of criminal offense as public relations. For a deep understanding of this object within the framework of this concept, it is necessary to analyze all the structural elements of public relations that are the object of the investigated criminal offense. Examining them, we conclude that the main direct object is public relations that ensure the realization of constitutional rights and freedoms of man and citizen, in particular, the right to assemble peacefully, without weapons and hold meetings, rallies, marches and demonstrations. An additional optional object of the investigated criminal offense is the public relations that exist in connection with health care and physical integrity of the person.

Key words: object of criminal offence, public relations, unsub of public relations, social bond, mechanisms of damage, subject of public relations.

Вступ. Учення про об'єкт кримінального правопорушення є одним із найскладніших та найсуперечливіших розділів у доктрині кримінального права. Відомо, що об'єкт є обов'язковим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення, саме тому від з'ясування сутності цього поняття залежить правильне вирішення низки проблем кримінально-правової охорони. Об'єкт кримінального правопорушення визначає соціальну

та юридичну сутність кримінального правопорушення, є одним із найважливіших показників суспільної небезпечності кримінального правопорушення, його якісною характеристикою (Panov, 2010: 13).

Серед науковців упродовж декількох століть точилися численні дискусії стосовно цієї проблеми. Вони і досі не досягли однастайності у своїх поглядах, тобто немає спільного розуміння та підходу до визначення поняття «об'єкт кримінального правопорушення». На різних етапах розвитку об'єктом кримінального правопорушення вважалося те, що потерпає від злочинної дії або бездіяльності чи опиняється внаслідок цього в загрозовому стані (Gavrish, 2000: 14). Тобто це те, на що посягає суб'єкт кримінального правопорушення, чому він спричиняє або може спричинити шкоду матеріального чи нематеріального характеру.

Щоб належним чином визначитися з об'єктом незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, необхідно зрозуміти значення поняття «об'єкт кримінального правопорушення». Найбільш прийнятною, універсальною вважаємо концепцію об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин. Грунтуючись на її основних положеннях та структурі суспільних відносин як таких, буде здійснено аналіз об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 340 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Основна частина. Метою статті є з'ясування особливостей об'єкта незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- охарактеризувати всі структурні елементи суспільних відносин, які є об'єктом незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій;
- встановити особливості основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення;
- визначити додатковий факультативний об'єкт досліджуваного кримінального правопорушення.

У юридичній літературі питання про безпосередній об'єкт незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК України) не отримало однакового вирішення. Так, деякі вчені безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення вважають суспільні відносини, що підтримують, забезпечують авторитет органів державної влади чи місцевого самоврядування в частині дотримання встановленого законом порядку організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (Dudorov, Pysmenskyi, 2012: 704). Іншу позицію мають науковці, які стверджують, що основним безпосереднім об'єктом зазначеного кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують додержання нормативно встановленого порядку функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування в частині здійснення громадянами своїх прав і свобод на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, а додатковим безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують здоров'я, волю, безпеку, тілесну недоторканність потерпілого (Azarov et al., 2016: 1064). М.І. Хавронюк, наприклад, зауважує, що основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є внутрішній та міжнародний авторитет нашої держави. Його альтернативним додатковим обов'язковим об'єктом можуть бути життя і здоров'я, воля, честь і гідність особи (Khavroniuk, 2005: 794). Від наведених позицій дещо відрізняється думка, сформульована В.А. Клименком. Учений зазначає, що безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є конституційне право громадян на організацію і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Учиненням цього кримінального правопорушення завдається шкоди також авторитетові органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, які або самі перешкоджали організації чи проведенню зазначених заходів, або не забезпечили їх мирне проведення. Коли незаконне перешкоджання організації чи проведенню зборів, мітингів,

вуличних походів і демонстрацій здійснювалося із застосуванням фізичного насильства, додатковим об'єктом може бути життя, здоров'я, гідність потерпілих (Aleksandrov, Dudorov, 2009: 406).

З огляду на те, що вирішення питання щодо безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, переважно здійснювалось на рівні науково-практичних коментарів і підручників, та для більш глибокого осмислення об'єкта цього складу в рамках концепції суспільних відносин необхідно проаналізувати всі структурні елементи суспільних відносин, які становлять об'єкт досліджуваного кримінального правопорушення. Це дозволить дати його точне визначення, виокремити його основні ознаки.

Виокремлюють такі структурні елементи суспільних відносин: 1) суб'єкти (носії) відносин; 2) предмет, щодо якого вони існують; 3) соціальний зв'язок (зміст відносин) (Nykyforov, 1960: 30).

Щоб визначитися із предметом суспільних відносин, які становлять об'єкт досліджуваного кримінального правопорушення, необхідно з'ясувати зміст конституційного права громадян на свободу мирних зібрань. Свобода – це здатність особи діяти відповідно до її інтересів та цілей, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності (Pichev, 1983: 595).

Отже, право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації є непорушним та невідчужуваним конституційним правом громадян, передбаченим ст. 39 Основного закону: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей».

Це право гарантовано низкою міжнародно-правових договорів, учасником яких є Україна, зокрема: ст. 20 Загальної декларації прав людини, ст. 5 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 11 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основних свобод, ст. 7 Рамкової конвенції про захист національних меншин, ст. 12 Конвенції СНД про захист прав людини і основних свобод. Свобода мирних зібрань є одним із ключових елементів фундаменту демократичної та правової держави. Ця свобода уможливорює по-справжньому прямий діалог між державою і тими, у кого немає прямого доступу ні до процесу ухвалення політичних рішень, ні до інших засобів впливу на сучасні виклики (Kuznietsova, 2020: 87). Справді, збори, мітинги, походи і демонстрації громадян є формами безпосередньої демократії. Вони можуть проводитися з метою: прилюдного обговорення та вираження свого ставлення до дій чи бездіяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; подій у соціально-політичному й економічному житті держави, у суспільстві та світі загалом; привернення уваги до вирішення нагальних соціально-політичних, економічних та інших проблем держави, суспільства, місцевої територіальної громади; прилюдного протесту проти рішень, заходів, здійснюваних державою, місцевими органами самоврядування, проти окремих подій життя держави чи світу загалом або навпаки – їх підтримки (Rabynovych, Khavroniuk, 2004: 211). Конституційний Суд України у своєму рішенні від 19 квітня 2001 р. зазначає, що це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. Під час здійснення цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей. За Конституцією України (ст. 68) кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України. Право збиратися мирно, без зброї і проводити

збори, мітинги, походи і демонстрації може бути реалізоване за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватись громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань – це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання.

Отже, уважаємо, що предметом суспільних відносин, які становлять основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, є конституційне право громадян, зміст якого сформульовано у ст. 39 Конституції України як право збиратися мирно, без зброї і здійснювати проведення вказаних заходів.

Перешкоджанням організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій суб'єктами досліджуваних суспільних відносин завдається шкода або створюється загроза її завдання саме суспільним відносинам, що забезпечують реалізацію громадянами свого конституційного права. Як уже зазначалося вище, ст. 340 КК України є охоронним важелем держави конституційного права громадян на мирну участь у зборах, мітингах, походах і демонстраціях. Саме суспільні відносини, що забезпечують реалізацію зазначеного права, поставлені під охорону даною кримінально-правовою нормою.

Тому важко погодитися з вищезазначеними думками вчених, які стверджують, що об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що підтримують, забезпечують авторитет органів державної влади чи місцевого самоврядування. На нашу думку, авторитету органів державної влади та місцевого самоврядування завдається шкода чи створюється загроза її завдання опосередковано, адже через перешкоджання організації чи проведенню зазначених заходів або не забезпечення їх мирного проведення їхній авторитет знижується. З іншого боку, керуючись такою логікою, можна стверджувати, що під час учинення будь-якого кримінального правопорушення службовою особою, яка є представником органу державної влади або органу місцевого самоврядування, буде знижуватися їхній авторитет. Наприклад, можна припустити, що в разі вчинення службовою особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 171 КК України, у частині дотримання встановленого законом порядку здійснення професійної діяльності журналістами, авторитет органу державної влади чи органу місцевого самоврядування також буде послаблений.

Визначення суб'єктного складу суспільних відносин, а також соціальних функцій самих учасників дозволяє правильно розкрити саму сутність і межі суспільних відносин, які поставлені під охорону кримінального закону (Татсїї, 1988: 21). Варто зауважити, що в юридичній літературі немає сформульованої позиції стосовно того, хто є суб'єктом суспільних відносин, які є об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 340 КК України. Саме тому необхідно здійснити аналіз наявної судової практики та нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення конституційного права громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.

На думку М.А. Самбора, ці відносини мають багатосуб'єктний склад, оскільки з одного боку в таких відносинах беруть участь суб'єкт, який ініціює здійснення права на свободу мирних зібрань, суб'єкт, на адресу якого спрямовано інтерес здійснення права на свободу мирних зібрань, треті суб'єкти, які приєднуються до ініціативного суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань, та держава, апарат якої, поряд зі здійсненням контролю за дотриманням установлених нормами позитивного права правилами поведінки суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, виступає об'єктом сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань, а також є носієм зобов'язань (адже змістом відносин є взаємні права й обов'язки, які є категоріями парними, кожному праву одного суб'єкта кореспондується відповідний обов'язок іншого суб'єкта) щодо забезпечення умов свободи реалізації права на свободу мирних зібрань. Саме органи виконавчої влади та місцевого самоврядування є тією

третьою стороною вказаних правовідносин, яким належать повноваження із забезпечення свободи здійснення права на свободу мирних зібрань (Sambor, 2021: 466).

Отже, не виникає сумнівів, що з одного боку суб'єктами зазначених відносин є ті суб'єкти, які наділені правом, гарантованим ст. 39 Конституції України. Безперечно, ними є громадяни України (фізичні особи), але виникає логічне питання: чи можуть, наприклад, юридичні особи, іноземці й особи без громадянства виступати ініціаторами проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій? Чіткої відповіді на це питання немає. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 14 Конституції України наголошується на тому, що юридичні особи можуть набувати і реалізовувати право власності на землю; відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 12 Закону України від 13 січня 2011 р. № 2939–VI «Про доступ до публічної інформації», юридичні особи можуть бути запитувачами інформації тощо. З огляду на це, як наслідок, не виключається можливість наділення юридичних осіб правом і на участь у мирних зібраннях, у межах реалізації якого вони можуть виконувати як функції організатора зібрання, так і безпосередньо брати участь у його проведенні. Звертаючи увагу на юридичних осіб як учасників мирних зібрань, зазначимо, що в такому разі йдеться лише про юридичних осіб приватного права. Юридичні особи публічного права не можуть бути носіями основоположних прав, закріплених у Конституції України (Melnyk, 2015: 111).

На окрему увагу заслуговує питання особливостей реалізації розглядуваного конституційного права іноземцями й особами без громадянства. Як уже наголошувалося вище, ст. 39 Конституції України гарантує реалізацію права на участь у мирних зібраннях лише громадянам. Водночас варто зазначити, що ст. 11 Конвенції таке право віднесено до переліку прав людини, що, відповідно, поширює його не лише на громадян, а й на іноземців. Викладеним, відповідно, пояснюється той факт, що в останніх європейських законах про мирні зібрання не відбувається розмежування між громадянами й іноземцями. Такий підхід можна, зокрема, пояснити тим, що іноземцям, як і громадянам, належать низка прав, які надзвичайно тісно пов'язані із правом на участь у мирному зібранні. Інакше кажучи, іноземці можуть брати участь у мирних зібраннях із посиланням на такі права, як право на вільний розвиток особистості, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. З огляду на це іноземцям, як і громадянам України, має бути гарантована можливість організовувати мирні зібрання та брати в них участь (Melnyk, 2015: 112).

Іншою же стороною суб'єктного складу таких відносин, що є елементом об'єкта досліджуваного кримінального правопорушення, відповідно до чинного законодавства та судової практики, є суб'єкти, які забезпечують реалізацію права на свободу мирних зібрань та гарантують безпеку і порядок. Ними виступають органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Статус органів державної влади у сфері забезпечення права на свободу мирних зібрань визначається їхньою компетенцією, тобто сукупністю владних повноважень у сфері, що належить до предмета їх регулювання. Правова природа компетенції суб'єкта владних повноважень у сфері забезпечення права на мирні зібрання полягає в мірі влади, якою наділений суб'єкт для реалізації своїх суспільно значущих функцій. Розуміння компетенції доцільно розглядати як можливість за допомогою примусу створювати, юридично вирішувати юридичні справи та створювати, змінювати або припиняти правовідносини, подекуди всупереч волі інших учасників правовідносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання. Дана можливість закріплена законом, реалізується в рамках забезпечення правопорядку і за своєю правовою природою проявляється під час підпорядкування своїй волі інших осіб. Свої повноваження суб'єкт владних повноважень уповноважений та зобов'язаний здійснювати відповідно до норм чинного законодавства (Kobrusieva, 2020: 136). Іншими суб'єктами у сфері реалізації права на мирні зібрання є органи, на яких покладені в межах їхніх повноважень функції із забезпечення правопорядку під час проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, охорони прав та

свобод людини та громадянина, зокрема, до них належать Національна поліція України та Національна гвардія України. Ці органи залучаються для проведення профілактичних заходів та інколи насамперед від них залежать організація, проведення, власне перебіг, результати і наслідки проведення масових зібрань, мирних заходів, мітингів тощо.

Отже, на законодавчому рівні досі чітко не визначений суб'єктний склад учасників мирних зібрань. Але в контексті розглядуваного складу кримінального правопорушення вважаємо, що суб'єктами відносин щодо забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу мирних зібрань, з одного боку, є ініціатори, організатори й учасники зазначених заходів. З іншого боку, до суб'єктів цих відносин належать місцеві державні адміністрації – районні, обласні, міські (для міст Києва та Севастополя) і органи місцевого самоврядування. Відповідно до чинного законодавства, до них належать сільські, селищні, міські ради, їх голови та виконавчі комітети, а також районні й обласні ради. Тобто це ті суб'єкти, до яких мітингувальники висувають свої вимоги, прохання та мають претензії до їхньої роботи (Kobrusieva, 2020: 137). По-друге, до них варто віднести органи, на які покладені в межах їхніх повноважень функції із забезпечення правопорядку під час проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, охорони прав та свобод людини та громадянина (Національна поліція України та Національна гвардія України).

Останнім обов'язковим структурним елементом суспільних відносин, який має бути піддано аналізу, є соціальний зв'язок, тобто зміст цих відносин. Соціальний зв'язок є ніби дзеркалом внутрішньої структури суспільних відносин, у якій відбиваються його сутність й основні властивості. Саме тому правильне визначення сутності соціального зв'язку, порушеного злочинним посяганням, дозволяє встановити той об'єкт, якому було завдано шкоди (Татчії, 1988: 57). Під соціальним зв'язком найчастіше розуміють саме взаємозв'язок суб'єктів суспільних відносин, тобто він є формою їхньої взаємодії. Виокремлюють два види соціального зв'язку: динамічний (відповідна діяльності учасників відносин) і статичний (певний стан цих учасників, тобто збереження їхньої стабільної позиції стосовно один одного). Такий вид зв'язку є результатом їхньої попередньої свідомої діяльності (Glistin, 1979: 66). З метою з'ясування цього елементу об'єкта кримінального правопорушення необхідно визначитися із правами й обов'язками учасників відносин, які корелюються один з іншим. Як уже зазначалося вище, реалізація повноважень щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян під час проведення мирних зібрань покладена на органи місцевого самоврядування. Відповідно до пп. 3 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів, здійснення контролю за забезпеченням під час їх проведення громадського порядку. Ст. 16 Закону України від 9 квітня 1999 р. № 586–XIV «Про місцеві державні адміністрації» визначає місцевій державній адміністрації функції зі здійснення на відповідній території державного контролю, зокрема за додержанням правил транспортного обслуговування, громадського порядку, правил технічної експлуатації транспорту та дорожнього руху. Національна поліція України відповідно до ст. 30 Закону України від 2 липня 2015 р. № 580–VIII «Про Національну поліцію», для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, а також для виконання покладених на неї завдань уживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом, а також інші заходи, визначені окремими законами (Fedotova, Onyshchenko, 2018: 119).

У рамках незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, що вчиняється службовою особою, шкода завдається суспільним відносинам, які поставлені під охорону кримінально-правової норми, унаслідок неналежного ставлення службової особи до виконання покладених на неї обов'язків щодо забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу мирних зібрань. Варто підкреслити, що теж саме спостерігається й у разі вчинення кримінального правопорушення із застосуванням фізичного насильства. Тобто соціальний зв'язок проявляється в активній поведінці суб'єктів суспільних відносин, яка реалізується через перешкоджання організації або проведенню зазначених заходів.

Визначення суб'єктного складу охоронюваних суспільних відносин та їхній функції дозволяє встановити механізм завдання шкоди об'єкту. У контексті розглядуваного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, учинення незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів та демонстрацій здійснюється учасником суспільних відносин (службовою особою) шляхом виключення себе з охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин. Суб'єкт не виконує або неналежно виконує обов'язок щодо забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу мирних зібрань, чим і розриває соціальний зв'язок. Тобто кримінальне правопорушення вчиняється «зсередини» самих суспільних відносин одним (або багатьма) з його учасників. У такому разі соціальний зв'язок є предметом злочинного впливу.

Отже, у результаті проведеного аналізу всіх елементів суспільних відносин об'єкта кримінального правопорушення можемо визначитися з основним безпосереднім об'єктом досліджуваного складу. Ним визнаються суспільні відносини, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.

У разі вчинення незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій із застосуванням фізичного насильства завдається шкода або створюється загроза її завдання також і суспільним відносинам, що існують у зв'язку з охороною здоров'я та тілесної недоторканості особи, які, у свою чергу, є предметом зазначених суспільних відносин. Адже фізичне насильство із зовнішньої (об'єктивної) сторони виражається в суспільно небезпечному, протиправному, фізичному впливі на тілесну сферу людини, що спричиняє їй фізичний біль, шкоду здоров'ю, а також створює реальну небезпеку спричинення шкоди наведеним благам. Такий вплив учиняється поза волею особи, примушує її до певної поведінки та виступає певним «засобом» подолання дійсного або можливого опору, що є необхідним для вчинення іншого (основного) суспільно небезпечного діяння. У будь-якому разі під час застосування фізичного насильства порушується тілесна недоторканність особи, яка забезпечує нормальні умови її біологічного (фізичного) та соціального існування (Panov, 2020: 720).

Під час учинення зазначеного кримінального правопорушення із застосуванням фізичного насильства механізм завдання шкоди об'єкту дещо відрізняється, адже, по-перше, він є поліспрямованим, тобто завдано шкоди відносинам, що забезпечують реалізацію конституційного права, та відносинам, які пов'язані з охороною здоров'я особи. По-друге, посягання на існуючий соціальний зв'язок здійснюється особою, яка не є учасником охоронюваних суспільних відносин. У цьому разі незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій вчиняється «ззовні». Отже, додатковим факультативним об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини, що існують у зв'язку з охороною здоров'я та тілесної недоторканості особи.

Висновки. Виходячи із вищезазначеного, можемо сформулювати такі висновки:

1. Предметом суспільних відносин, які становлять основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, є конституційне право

громадян, зміст якого сформульовано у ст. 39 Конституції України як право збиратися мирно, без зброї і здійснювати проведення вказаних заходів.

2. Суб'єктами відносин щодо забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу мирних зібрань, з одного боку, є ініціатори, організатори й учасники зазначених заходів. З іншого боку, до суб'єктів цих відносин належать органи, які забезпечують реалізацію права на свободу мирних зібрань та гарантують безпеку і порядок. До них належать місцеві державні адміністрації – районні, обласні, міські (для міст Києва та Севастополя), органи місцевого самоврядування, Національна поліція України та Національна гвардія України.

3. У контексті розглядуваного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, учинення незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів та демонстрацій здійснюється учасником суспільних відносин шляхом виключення себе з охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин. Суб'єкт не виконує або неналежно виконує обов'язок щодо забезпечення реалізації конституційного права громадян на свободу мирних зібрань, чим і розриває соціальний зв'язок. Тобто кримінальне правопорушення вчиняється «зсередини» самих суспільних відносин одним (або багатьма) з його учасників.

4. Отже, основним безпосереднім об'єктом досліджуваного складу визнаються суспільні відносини, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації.

5. Додатковим факультативним об'єктом досліджуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини, що існують у зв'язку з охороною здоров'я та тілесної недоторканості особи.

References:

1. Aleksandrov Yu.V., Dudorov O.O., Klymenko V.A., Melnyk M.I. (2009). *Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: Pidruchnyk* (Criminal law of Ukraine. Special part: Textbook) (eds. M.I. Melnyk, V.A. Klymenko). Kyiv: Atika.
2. Azarov D.S., Hryshchuk V.K., Savchenko A.V. (2016). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* (Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine) (eds. O.M. Dzhuzha, A.V. Savchenko, V.V. Cherniei). Kyiv: Yurinkom Inter.
3. Dudorov O.O., Pysmenskyi Ye.O. (eds.) (2012). *Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna): pidruchnyk* (Criminal law (Special part): textbook). Vol. 2. Luhansk: Elton-2.
4. Fedotova H.V., Onyshchenko S.M. (2018). Subiekty realizatsii prava na myrni zibrannia: problema pravovoho vyznachennia (Unsubs exercising the right to peaceful assembly: the problem of legal definition). *Nauka i pravookhorona*, № 4, Pp. 116–122.
5. Gavrish, S.B. (2000). Teoreticheskie predposylki issledovaniia obekta prestuplenii (Theoretical prerequisites for the study of the object of crimes). *Pravo i politika*, № 11.
6. Glistin V.K. (1979). *Problemy ugovovno-pravovoi okhrany obshchestvennykh otnoshenii (obekt i kvalifikatsiia prestuplenii)* (Problems of criminal law protection of public relations (object and qualification of crimes). Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta.
7. Ilichev L.F. (1983). *Filosofskii entsiklopedicheskii slovar* (Philosophical Encyclopedic Dictionary). Moscow.
8. Kobrusieva Ye.A. (2020). Subiekty administratyvnoho prava yak uchasnyky suspilnykh vidnosyn u sferi zabezpechennia prava na myrni zibrannia (Unsubs of administrative law as participants in public relations in the field of ensuring the right to peaceful assembly). *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, Vol. 2, pp. 132–140.
9. Kuznietsova Z.V. (2020). Osoblyvosti zakriplennia prava na svobodu zibrannia (Features of consolidating the right to freedom of assembly). Proceeding of the *Pravovyi vymir konstytutsiinoi ta kryminalnoi yurysdyksii v Ukraini ta sviti: 3-i yur. chytannia (Ukraine, Odesa, April 10, 2020)*. Odesa: Feniks, pp. 85–88.

10. Melnyk M.I., Khavroniuk M.I. (eds.) (2005). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* (Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine). Kyiv.
11. Melnyk R.S. (2015). *Pravo na svobodu myrnykh zibran: teoriia i praktyka* (The right to freedom of peaceful assembly: theory and practice). Kyiv.
12. Nykyforov B.S. (1960). *Obekt prestupleniia po sovetskomu ugolovnomu pravu* (Object of a crime under Soviet criminal law). Moscow: Iuridicheskaia literatura.
13. Panov M.I. (2020). *Vybrani pratsi z problem pravoznavstva* (Selected works on the problems of jurisprudence). Kharkiv: Pravo.
14. Panov, M.I. (2010). Obiekt i systema zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti (Object and system of crimes in the sphere of economic activity). *Yurydychna Ukraina*, № 5, Pp. 13–20.
15. Rabynovych P.M., Khavroniuk M.I. (2004). *Prava liudyny i hromadianyna: Navchalnyi posibnyk* (Human and civil rights: textbook). Kyiv.
16. Sambor M.A. (2021). Pravo na svobodu myrnykh zibrzn u konstytutsiino-pravovomu vymiri administratyvnoi reformy (The right to freedom of peaceful assembly in the constitutional and legal dimension of administrative reform). Proceeding of the *Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady (Ukraine, Khmelnytskyi, March 2–6, 2021)*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, pp. 463–467.
17. Tatchii V.Ya. (1988). *Obekt i predmet prestupleniia v sovetskom ugolovnom prave* (Object and subject of a crime in Soviet criminal law). Kharkov: Vysshaya shk. Izd-vo pri KhGU.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-8>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ КАНОНУ В ІКОНОГРАФІЇ

Віталій Козінчук,

доктор філософії, доцент,

доцент кафедри богослов'я

*Приватного закладу вищої освіти «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
член Національної спілки художників України, провідний науковий співробітник*

Музею мистецтв Прикарпаття,

докторант

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-8518-5686

br_vitalik@bigmir.net

Анотація. У статті аналізується мистецька категорія іконографічного канону. Автор наводить низку термінів, які належать до теорії мистецтвознавства. Категорія іконографічного канону у вітчизняному мистецтві фактично не досліджена. У розвідці надано відповідь на питання про те, що таке «канон», «іконописне правило» «паралельний канон» та ін. Здійснено огляд найвідоміших визначень іконографічного канону на основі опрацьованих авторитетних джерел. До середини ХХ ст. іконописна справа функціонувала у вигляді майстерень, цехів, діяльність котрих мала творчо-мистецьке спрямування. Доведено, що іконопис має свої регіональні особливості, а механізмом їхнього збереження виступає художня традиція іконографічного канону. Висвітлено стан виготовлення ікон, про що свідчить діяльність сучасних осередків іконопису. У виготовленні неканонічних ікон відбуваються зміни напрямів і стилів, взаємовпливів народного та професійного мистецтва, помічено розвиток від матеріально-практичної сфери до духовно-культурної, які взаємодіють зі стильовими напрямками.

Ключові слова: канон, канонічне мистецтво, канонічні зразки, ікона, іконописний канон, церковний канон у православному іконописі, іконографічний канон, художній канон у церковній творчості, іконописні правила, мистецтво, мистецтвознавство, параканон, церква.

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF THE CANON IN ICONOGRAPHY

Vitalii Kozinchuk,

Doctor of Philosophy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Theology

Ivano-Frankivsk Academy of John Chrysostom,

Member of the National Union of Artists of Ukraine, Leading Researcher

Precarpathian Art Museum,

Doctoral Student

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-8518-5686

br_vitalik@bigmir.net

Abstract. The article is analyzed the artistic category of the iconographic canon. The author gives a number of terms that relate to the theory of art. The category of iconographic canon has not been studied in national art. In scientific exploration is given the answer to the question what is “canon”, “iconic rule” “parallel canon” and others. An overview of the most famous definitions of the iconographic canon is made on the basis of elaborated authoritative sources. Considerable attention is paid to non-canonical icons of the XX centuries, where the process of search for new artistic forms of furniture articles through the use of a national cultural

tradition is activated. The thesis proves that furniture business in the first half of the XX century functioned only in workshops and their activities had a creative artistic direction iconographic canon. The author shows that under new conditions artistic non-canonical icons acquired new design tendencies through the synthesis of innovations traditions.

Key words: canon, canonical art, canonical specimens, icon, iconic canon, church canon in Orthodox iconography, iconographic canon, artistic canon of church creativity, iconic rules, art, art criticism, paracanon, church.

Вступ. Поле застосування терміна «канон» має декілька спільних точок дотику та перетину з полями значень фундаментально важливих для мистецтвознавства, культурології та богослов'я наукових термінів. Таким чином, систематизація методологічних підходів для дослідження канонічного мистецтва і канону загалом в українському та зарубіжному мистецтві має принципове значення для нашої наукової роботи, яка має за предмет вивчення іконографічний канон в українській церковній іконографії візантійського стилю.

Для детального аналізу церковної іконографії візантійського стилю в науковому обігу прийнято використовувати тотожну термінологію «канон», «канонічні зразки», «канонічне мистецтво», «іконописний канон», «іконографічний канон» «церковний канон у православному іконописі», «художній канон у церковній творчості», «іконописні правила» тощо.

Водночас можемо констатувати, що художні правила, об'єднані з культовими приписами, домінували як у мистецтві античного періоду, мистецтві Середньовіччя, так і в мистецтві Нового часу. Намагання віднайти ідеал в анатомічній пропорції та виокремити сталі, часто математично обґрунтовані правила побудови завжди приваблювали людей мистецтва. З поняттям канону пов'язаний цивілізаційний досвід минулого та сучасного. До терміна «канон» приписують використання «ідеальних» зразків, формування високих естетичних вподобань.

У наукових мистецтвознавчих дослідженнях сьогодні проявляється великий інтерес до поняття канону. Побутує думка, що в образотворчому мистецтві неможливо обійтися без канону та його меж. Прийнято вважати, що до художнього канону належать усі норми композиції, правила колориту та пропорцій. В історії мистецтв канон завжди регламентував сукупність художніх прийомів у кожній конкретній епосі, проте у вітчизняній науковій літературі ця проблематика практично не була належним чином висвітлена, чим і зумовлена актуальність статті.

Наше наукове дослідження розглядає богословську, культурологічну та мистецтвознавчу ситуацію у художніх колах. Основним принципом стало збирання автентичного матеріалу художніх напрацювань, що дозволило систематизувати та проаналізувати творчий доробок культового живопису Вселенської Церкви. Мистецький доробок маловідомих або зовсім анонімних ізографів (майстрів-іконописців) може досліджуватися і розглядатися у контексті розвитку мистецько-культурного еклезіального простору, а саме канонічного і неканонічного з позиції офіційної Церкви сакрального мистецтва. Тому важливими для наукового дослідження стали історико-теологічні та мистецько-культурологічні матеріали, у яких розглядаються принципи розвитку канонічного і неканонічного іконографічного мистецтва Вселенської Церкви.

Аналіз стану сучасного дослідження доводить, що в українській культурології та мистецтвознавстві, за наявності поважної кількості наукової літератури, протягом XX–XXI ст. питання про методологію дослідження канону у класичному іконографічному малярстві, еволюції іконографічного канону та секуляризації церковного жанрового живопису ще належно не визнані. Деякі наукові роздуми щодо цієї проблематики слід шукати у радянських, українських і російських дослідників іконного малярства.

Катерина Новікова трактує іконне малярство як таке, що увібрало в себе симбіоз богослов'я і мистецтва на поприщі церковної культури візантійської традиції (Новікова,

2013). А.Н. Бухникашвили розглядає методологічні аспекти образотворчої іконографічної системи візантійської традиції та дає приклади сучасної інтерпретації класичної естетики. Автор критикує будь-які відхилення від норм середньовічної класики (іконографічного канону), до яких звикли українські та західноєвропейські авангардні митці-іконописці ХХІ ст. (Бухникашвили, 2017). Ірина Горбунова-Ломакс наводить сучасний погляд на методологію дослідження церковного іконопису. Вона вважає, що іконографічний канон Візантійської Церкви може видозмінюватися, а тому неканонічний іконопис має право на мистецьке існування як неповторне і колоритне явище (Горбунова-Ломакс, 2009). Мистецтвознавець Г.Г. Виноградова розглядає основоположні методологічні принципи еклезіального іконного малювання з натури, які сприяли розвитку сучасного іконопису ХХІ ст. (Виноградова, 1976). В. Твердохліб у книзі «Врятуймо скарби разом» поряд із давніми українськими іконами ставить на п'єдестал пошани неканонічний (не-церковний) образотворчий процес (Твердохліб, 2018). Д.В. Степовик у своїх наукових доробках виводить специфічний термін – «український стиль» іконографії (Степовик, 1982, 2015, 2012). Основи неканонічного еклезіального живопису ХХІ ст. можна почерпати із творчості М.А. Кириченко й І.М. Кириченко (Кириченко, Кириченко, 2002). Для нашого дослідження важливим є вивчення світського рисунку академічної манери, який теж вважається опущенням середньовічних мистецьких вподобань. Курс лекцій розглядається у творчості Н.Н. Ростовцева (Ростовцев, 1973) та Г.В. Беди (Беда, 1989). А. Дем'янчук розглядає методологію нової української ікони ХХІ ст. на тлі західноєвропейської ренесансно-барокової культової естетики (Дем'янчук, 2015).

Однак внаслідок академічної прогалини у вивченні означених вище питань ці напрацювання потребують достатніх хронологічних і територіальних меж, а також застосування комплексного методу дослідження маловивченого канонічного і неканонічного українського іконопису з урахуванням історичних, філософсько-богословських і соціально-культурних особливостей еклезіального професійного й аматорського сакрального мистецтва.

Метою статті є висвітлення термінології канону у культовому образотворчому мистецтві візантійського обряду, що побудоване на послідовності канонів, які були вироблені у різні віки становлення християнства. Канонами послуговуються митці-ізографи як «нормативною-правовою» базою для написання церковних творів у східній традиції й нині. Основні **завдання**, що зумовлюються метою роботи, – окреслити методологічні особливості канонічного та неканонічного іконопису; висвітлити творчий шлях і формування художніх канонів і відхилень від них; проаналізувати стильову, жанрову, сюжетно-тематичну специфіку й індивідуальні методи іконопису у художній творчості невідомих західноукраїнських майстрів-ізографів; з'ясувати місце і значення західноєвропейських католицьких латинізмів у неканонічному церковному іконописі; виявити культурологічні засади світоглядно-естетичної позиції канонічного неканонічного церковного мистецтва; визначити перспективи використання творчих композицій і відступлення від принципів іконографічного візантійського канонічного культового мистецтва. У сучасному мистецтвознавстві відчувається прогалина у дослідженні питання про походження, значення і принципи художнього іконописного канону. Канон вплинув на формування мистецтва, і навпаки. Актуальною для нашої наукової розвідки тематикою мистецтвознавці почали займатися тільки на початку ХХ ст.

Основна частина. Богословсько-філософський підхід. Щодо питань збереження канону в культовому живописі, то західна теологія відреагувала на ці процеси у науці ідеєю відмови від шляху неосхоластики, натомість загостривши свою увагу на творчості патристичної доби Вселенської Церкви. Ми вважаємо, що першопочатківцем у формуванні богословсько-філософських підходів у дослідженні канону був Ханс Урс фон Бальтазар – домінуючий західний мислитель другої половини ХХ ст.

В основі його концепцій і підходів лежить ідея богословської естетики у трактуванні сприйняття істини як форми. Ця думка, безсумнівно, нова для прагматичного й аналітичного розуму на католицькому Заході, проте на православному Сході з його символічно-алегоричним платонівським мисленням позиція Бальтазара є характерним поприщем для богословських полемік і різних міркувань, починаючи зі славної епохи мислителя, богослова і філософа Псевдо-Діонісія Ареопажита, про якого часто згадує у своїй фундаментальній праці «Сума теології» Тома Аквінський.

Принципову наукову позицію займають дослідження щодо теорії богослов'я образу відомого католицького кардинала Крістофера фон Шенборна, котрий встановлює зв'язок між богослов'ям і безпосередньо художнім образом.

Богословсько-філософська традиція вивчення церковного мистецтва у візантійській традиції представлена науковою діяльністю М. Бердяєва, С. Булгакова та П. Флоренського. Зацікавлення до ортодоксального мистецтва проявляли також символісти. Тут варто згадати ім'я В'ячеслава Іванова.

Канон як особливий предмет вивчення для богословсько-філософської думки вдало проглядається у науковій роботі Флоренського та Булгакова. Ці богослови, слідом за науковими розробками ХІХ ст., вивчали канон із позиції іконописної творчості. Флоренський і Булгаков дивилися на канон як на особливу форму духовного та візуального соборного досвіду святого передання Вселенської Церкви. Таким чином, для П. Флоренського канон – це певне зібрання містичного досвіду, зустріч із яким вивільняє творчі сили художника. П. Флоренський намагається поєднати таке філософсько-богословське розуміння канону, що пояснюється його прихильністю до ім'яслав'я, із сучасними йому ідеями західної культури та науки про богослов'я та сакральне мистецтво. Найпопулярніший твір Флоренського має назву «Іконостас». У цьому творі дослідник намагається поєднати такий підхід, який став широко популярним на початку століття, бачачи у такому синтезі мистецтв східну візантійську літургію.

Відомий російський богослов на початку ХХ ст. Г.В. Флоровський на еміграції прямував за думкою символістів. Флоровський активно займався вивченням церковного мистецтва візантійського стилю. Як механізм, що пояснює його розвиток сакрального мистецтва, науковець застосовує поняття «Імперії» та «Пустелі» як дихотомію двох полюсів, між якими розвивалася богослов'я і храмове мистецтво у православному світі. Ця дихотомія (роздвоєність) лежить за рамками звичної для прагматичного католицького Заходу ідеї про історію мистецтва як історії стилів і їх еволюції. У сполученні з ідеєю канону як соборного нормативу, формалізуючи містичний досвід, дихотомія дозволяє пояснити масштабні явища у церковній іконографії візантійського стилю.

Культурологічні та мистецтвознавчі аспекти дослідження. Проблема дослідження канону в культурологічній науці зачіпається у компаративно-історичному аспекті. Відомий французький вчений Жан-Клод Шмітт вибудовує міркування навколо ідеї зіставлення розвитку *Arte cristiano* Сходу та Заходу.

Оскільки Україна входила до складу СРСР, у Радянському Союзі найпопулярнішим культурологом, котрий цікавився питанням культового мистецтва і патристичної літератури, був Д.С. Ліхачов.

Загалом перші зацікавлення серед науковців каноном і сакральним мистецтвом країн пост-візантійського ареалу стрімко зростають у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. На базі «*Arqueología bíblica*» у кінці ХІХ – початку ХХ ст. сформувалася велика дослідницька наукова традиція, яка має зв'язок із настроєм східного богослов'я. Варто констатувати, що плеяда видатних істориків і мистецтвознавців згрупувалися навколо Російського археологічного інституту в Константинополі та його засновників Ф.І. Успенського й учня Ф.І. Буслаєва, Н.П. Кондакова. На території Радянського Союзу цей гурток продовжував існувати та

публікуватися у журналі «Византийский Временник» до кінця 20-х рр. ХХ ст. Такі наукові діячі, як Д.В. Айналов, Д.С. Лихачов, А.Н. Грабар у різний час були пов'язані з цим науковим гуртком. Із діяльністю вчених цього кола пов'язані перші спроби розробки спеціалізованого термінологічного апарату для вивчення канонічного мистецтва. Роботи Андре Грабара мають принципове значення для формування особливих методологічних принципів церковної іконографії візантійського стилю.

Як не парадоксально, але саме у радянський період, незважаючи на серйозний ідеологічний прес, продовжували виходити друком наукові статті про культовий живопис і храмове мистецтво. Були опубліковані фундаментальні мистецтвознавчі праці Н.В. Лазарева. І все ж ізоляція й ідеологічний тиск призвели до консервації у вітчизняній науці дослідження про сакральне мистецтво з його архаїчними формами іконографічного підходу щодо вивчення канону.

Тільки із середини 60-х рр. ХХ ст. в Україні заново відроджується традиція цікавитися вивченням іконології й іконографії візантійського стилю. Таким чином, поступово починає зростати надзвичайно багата традиція вивчення східного християнського мистецтва та культури. Десятки вітчизняних мистецтвознавців і реставраторів надзвичайно детально вивчили історичні, стильові, технічні, технологічні аспекти становлення та розвитку канонічного мистецтва на території Київської Русі.

В Україні цей період асоціюється з розквітом наукової діяльності, на жаль, тільки російських мистецтвознавців В.Н. Лазарева, О.С. Попової, М.В. Алпатова. Формується і процвітає творча плеяда богословів і філософів, таких як А.Ф. Лосєв. Він зберіг спадок наукової традиції, що йде від М. Бердяєва та П. Флоренського.

У другій половині ХХ ст. питання, пов'язані з культурологічними та мистецтвознавчими підходами до вивчення канонічного церковного мистецтва, вивчаються філософським гуртком А.Ф. Лосєва, зберігши спадкоємність наукової традиції від М. Бердяєва та П. Флоренського. Саме з науковою діяльністю А.Ф. Лосєва та відомих вихідців із його творчого кола мистецьких дослідників С.С. Аверинцева та В. В. Бичкова поєднується нова актуалізація у вітчизняному мистецтвознавчому і культурологічному науковому побуті теми української ікони та збереження канонічної традиції у церковному малярстві.

Знаково-символічна природа дослідження канону. У рамках знакових підходів мистецький образ розглядався як текст, мистецтво як мова, а сак канон – як певна система чи набір різних правил цієї мови. На другу половину ХІХ ст. припадає становлення іконографії як науки та водночас богословської дисципліни. Таким чином, іконографія – наука, що сформувалася у межах нумізматики як дисципліна. Вона дозволяє типологізувати зображення на монетах і медалях, іконографія зробила крок далеко за межі власне нумізматики, ставши важливим інструментом науки про мистецтво (особливо сакральне). Становлення іконографії як науки стало проривом для вивчення семантики канонічного мистецтва, буквально «прочитання» чи «аналізу» художнього твору.

Відомі мистецтвознавці в означений час написали серйозні роботи, котрі містили досить детальну типологію образів. До таких науковців слід віднести Й. Вільперта, О. Шпенглера, Ф. Буслаєва, Н. Кондакова, Є. Маля. Дослідження іконографії у науковій традиції має родовий зв'язок із тлумачним настроєм традиційного богослов'я. До цього кола слід віднести також таких видатних фігур, як Д.В. Айналов, Н.П. Лихачев, А.Н. Грабар.

Фундаментальне значення для семіотичної групи підходів має теорія знаку, яка спочатку була розроблена батьком семіотики Ч. Пірсом. Відповідно до класичної типології знаків Ч. Пірс виділяє три типи знаків: іконічні знаки, індекси та символи. Канон є системою об'єднаних правил, створення котрих візуально сприймають знаки. Таким чином, логічно виникає запитання, які саме типи знаків вимагаються для створення та застосування канонічних правил?

Частково на це питання відповідає Б.А. Успенській, котрий, крім власне ікон як свого предмета, бачить деякі символічні зображення. Канон у рамках семіотичного підходу може бути представлений як система правил створення насамперед символічного, а потім й іконічного зображення. По-особливому на становлення знаково-символічного підходу вплинули ідеї Е. Гуссерля, які він розробляє у своїх «Логічних дослідженнях».

Практичне значення для семіотики візантійського мистецтва мають праці Лотмана й Аверинцева. Ю.М. Лотман, розглядаючи проблему канону, вказує на здатність канонічного твору перебудувати свідомість людини. Ю.М. Лотман, торкаючись питання інтерпретації канонічних творів мистецтва, визначає канон як систему комунікації, подібну до музичної мови, що має власний словник і граматику та призначена не стільки для передачі інформації, скільки відкривати можливості для спонтанного народження думок.

Формально-стилістичні та формалістичні підходи. Увага до канону сформувалася у процесі аналізу художньої форми. Цей підхід до дослідження канону бере свій початок із ренесансних художників і теоретиків мистецтва, серед яких передусім можна назвати Дюррера та Леонардо да Вінчі. Серед мистецтвознавців одним із перших пропорціями античних скульптур цікавився ще у XVIII ст. Вінкельманн. У 1879 р. відомий скульптор і сучасник Буркхадта, Еміль Сольди робить для членів Паризької антропологічної громади коротку доповідь, присвячену пропорціям у грецькій і єгипетській скульптурі. Розвиток іконографії та практичне вивчення витворів мистецтва з акцентом на аналіз форми привів до виникнення формально-стилістичного методу. Саме формалісти одні з перших звернулися до дослідження закономірностей створення художнього твору. Художній канон стає однією з таких закономірностей. Розроблений формалістами методологічний інструментарій був орієнтований переважно на вивчення проблеми розвитку мистецтва в історичній динаміці. Біля витоків виникнення методу стоїть Якоб Буркхардт із його концепцією держави як витвору мистецтва (*Der Staat als Kunstwerk*), що істотно вплинула на візантиністику. У к. XIX – на п. XX ст. європейська і російська наука про мистецтво на хвилі зростання інтересу до пізньоантичного та середньовічного мистецтва вперше стикаються з канонам як засадничим принципом, що визначає вигляд витвору мистецтва і спосіб його створення. Звичайно, дослідники спробували застосувати для вивчення середньовічного мистецтва систему методології, яка складалася на Заході як інструмент вивчення західного мистецтва Нового Часу. У цей період формується проблема співвідношення понять «канон» і «стиль», дозвіл якої і дозволяє обкреслити межі поняття «канон» і виявити його місце у процесі художньої творчості.

Дослідження художньої форми у зв'язку зі структурами сприйняття викликало подальшу еволюцію формально-стилістичного підходу у бік захоплення психоаналізом. Естетична теорія «абсолютного зору», що належить Конраду Фидлеру (остання третина XIX ст.), ґрунтувалася на ідеї подолання хаосу емпіричних вражень заради споглядання «чистої форми». Базуючись на ідеях Фидлера, створює свою «науку про мистецтво» Генріх Вельфлін. У класичній роботі «Ренесанс і Бароко» 1888 р. він представляє ці поняття вираженням двох «форм зору». У 1915 р. Вельфлін публікує монографію «Основні поняття історії мистецтва», у якій він виробляє свою, яка стала широко відомою теорію «двох коренів стилю». Він одним із перших зв'язує розвиток стилю із «формами зору». Ці форми зору характеризуються 5 парами понять лінійне/живописне, площина/глибина, замкнута/відкрита форма, множинність/єдність, ясність/неясність. Ця монографія стає однією з найбільш значимих елементів всієї конструкції формально-стилістичного методу. На цю роботу Вельфліна опирається у своєму класичному дослідженні візантійської естетики П. Міхеліс. Учень Вельфліна Й. Гантнер здійснює концептуальний перехід від ідеї художнього творіння до уявлення про художню творчість. Його «Ревізія історії мистецтва» (1932) і подальші роботи розробляють явище та поняття «префігурації» як приготованих і позапредметних форм художньої творчості, що

володіють фундаментальною особливістю незавершеності. Поняття префігурації займає важливе місце у вивченні структури зорового досвіду і його впливу на зображальність. Гантнер говорить про процес постійного росту місця префігурації у західному мистецтві, вважаючи початок цього процесу від романського і візантійського мистецтва. Особливим чином розвивався формалізм у рамках віденської школи мистецтвознавства. А. Ригль у своїх «Питаннях стилю» (1893), «Пізньоримської художньої індустрії» (1901) і «Голландському груповому портреті» (1902) пропонує оригінальну версію «основних понять» теорії та методу історії мистецтва (чергування «гаптичної» й «оптичної» форми як виток стилістичного розвитку і стилістичної особливості витворів мистецтва як результат дії «художньої волі»). У 1918 р. виходить знаменита книга Освальда Шпенглера «Захід Європи». Будучи ідеалістом, послідовником Гете, Шпенглер трактує стиль як «метафізичне почуття форми». Великі стилі у нього постають своєрідними стихіями, які самі формують особистість митців. Початок ХХ ст. характеризується виникненням абстрактного мистецтва, виток якого дослідники починають шукати у древньому і середньовічному мистецтві. Найбільш впливова дотепер теорія художньої форми В. Воррингера (1881–1965). У 1907 р. він публікує свою знамениту статтю «Абстракція і емпатія». Однією із центральних думок Воррингера була ідея про іманентний характер абстракції. Стиль, завершений у своїх власних законах, є вищою формою абстракції.

Помітний внесок у вивчення співвідношення особливостей зорового сприйняття і мистецтва зробив у середині ХХ ст. Рудольф Арнхейм, котрий фактично виходить за кордон власного вивчення сприйняття, переходячи до аналізу феномена фантазії, уяви. Концепція Е. Гомбріха «природних знаків» позначає інтерес до вивчення зв'язку художньої форми із семантикою мистецького твору.

Застосування іконології для вивчення особливостей становлення християнського мистецтва призводить до суттєвої трансформації методологічного інструментарію, яку можна побачити у Х. Бельтінга. Науковець вивчає канонічне мистецтво як форму візуальної риторики. У другій половині ХХ ст. великий внесок у вивчення канонічного церковного мистецтва зробив Ернест Кітцінгер. Його про становлення візантійського мистецтва має фундаментальне значення для розуміння ролі іконографічного канону у церковному мистецтві візантійського стилю. Розвиток мистецького образу автор бачить як процес пошуку адекватної форми. Він загострює увагу на внутрішніх мотивах художника та його внутрішньому сакральному, творчому пошуку.

Висновки.

1. Опрацювання наукової літератури, яка стосується вивчення іконографічного канону в українському мистецтві, показало, що тема збереження канонічних і неканонічних принципів у церковній іконографії візантійського стилю досі науковцями не розглядалася, а якщо й розглядалася, то не була предметом ґрунтовного вивчення. Вітчизняні мистецтвознавці переважно звертали увагу на проблеми історичного характеру, залишаючи недослідженою низку питань, що стосуються іконографічного канону. Цим питанням переважно цікавилися радянські та російські мистецтвознавці. Тому ми звертали увагу на найавторитетніших дослідників у цій галузі.

2. Вагомий внесок у дослідження іконографічного канону зробили Г. Вагнер, Д. Угринович, Г. Беда, М. Кириченко, В. Ліхачева, Л. Жегін, В. Філатов, М. Храпковський, Г. Виноградова, П. Білецький, Н. Ростовцев, М. Алпатов, В. Антонова, Ф. Ковалев, Е. Шорохов, В. Лазарєв та ін. Досліджували ці питання також сучасні мистецтвознавці А. Беліков, А. Бухнікашвілі, І. Пархоменко, Ф. Уманцева, Г. Скоп-Друзюка, Д. Степовика, Л. Міляєва, О. Пітателева, В. Александровича, Г. Беліков, М. Приймич, С. Оляніна та ін., однак це питання досі не має комплексних мистецтвознавчих досліджень.

3. Нині для фундаментального узагальнюючого дослідження, присвяченого канонічним і неканонічним принципам церковної іконографії візантійського стилю в Україні, сформувався

великий базис, розроблений багатий діапазон методів, які налічують необхідні мистецтвознавчі, структурологічні, богословські, філософські та частково естетичні передумови для того, щоб всерйоз зайнятися розробкою теми збереження іконографічного канону, виявленням всіх мистецьких аспектів і власне художнього сенсу канону як однієї зі значних категорій мистецтва.

References:

1. Novikova K. (2013) *Na perekhresty svitu i dukhu. Korotkyy narys pro sakral'nyy zhyvopys Ukrayiny* [At the crossroads of world and spirit. A short essay on the sacred painting of Ukraine]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]
2. Bukhnikashvili A.N. (2017) *Izobrazitel'naya sistema kanonicheskoy ikony* [The visual system of the canonical icon]. Moskva. [in Russian]
3. Gorbunova-Lomax I. (2009) *Ikona. Pravda i vymysly* [Icon. Truth and fiction]. St. Petersburg: Satis. [in Russian].
4. Vynohradova H.H. (1976) *Malyuvannya z natury* [Drawing from nature]. Kyiv: Radyanska shkola. [in Ukrainian]
5. Tverdokhlib V., Mysyuga B. (2018) *Vryatuyemo skarby razom. Istoriya odnogo proektu* [Let's save the treasures together. History of one project]. Kyiv: Master of Books. [in Ukrainian].
6. Stepovyk D.V. (1982) *Ukrayinska grafika XVI–XVIII stolitj. Evolyutsiya obraznoyi systemy* [Ukrainian graphics of the XVI–XVIII centuries. Evolution of the image system]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
7. Stepovyk D.V. (2015) *Neobaroko: Ikony Oleksandra Okhapkina* [Neobaroque: Icons of Alexander Okhapkin]. Kyiv: Olena Teliga Publishing House. [in Ukrainian]
8. Stepovyk D.V. (2012) *Nova ukrainska ikona XX i pochatku XXI stolitj: Tradytsiyna ikonohrafia ta nova stylistyka* [New Ukrainian icon of XX and early XXI centuries: Traditional iconography and new style]. Zhovkva: Missionary. [in Ukrainian]
9. Kyrychenko M.A., Kyrychenko I.M. (2002) *Osnovy obrazotvorchoyi hramoty* [Fundamentals of visual literacy]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
10. Rostovtsev N.N. (1973) *Akademicheskyy risunok. Kurs lektsiy* [Academic drawing. Lecture course]. Moskva: Prosveshcheniye. [in Russian]
11. Beda G.V. (1989) *Osnovy izobrazitel'noy gramoty* [Fundamentals of fine grammar]. Moskva: Prosveshcheniye. [in Russian]
12. Demyanchuk A. (2015) *Yak tvorytsya ukrayinska ikona: Z avtorskoho dosvidu* [How a Ukrainian icon is created: From the author's experience]. Kyiv: Olena Teliga Publishing House. [in Ukrainian]

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-9>

REGISTERS OF MEDIATORS IN EUROPE: COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS

Mykola Logvynenko,

Ph.D. in Law,

*Associate Professor at the Department of Administrative, Economical Law
and Financial Economic Security*

Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5231-3610

logvynenko55@ukr.net

Iryna Kordunian,

Bachelor of Laws, Student

Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7279-9785

irakordunyan16@gmail.com

Abstract. The article considers the approaches to maintaining registers of professional mediators in different European countries, in order to apply this experience in Ukraine. General and special methods were used for the research, in particular the method of analysis, synthesis, deduction, and induction, as well as the method of comparison. Three groups of registration systems were analyzed: the first – which is carried out by public authorities, the second – by one organization, the third – by bodies and organizations. The advantages and disadvantages of these approaches were highlighted. The purpose and functions of the registers of mediators were determined. The article draws attention to the requirements for mediators in order to be included in the list (register). It was found out that the registration is a confirmation of the mediator's qualifications.

Key words: mediation, list of mediators, mediation providers, administration, qualification, mediation system, a state body, non-governmental organization.

Introduction. The profession of mediator requires a person to have the professional skills and knowledge necessary to provide mediation services. Confirmation of a person's compliance with this criterion takes place through the system of accreditation, certification, or registration. The most popular way is to register professional mediators in special lists – registers. The register of mediators, first of all, serves as a tool for public access to the database on the mediator, his/her area of competence, experience, and skills. Another purpose of the registers is to supervise the activities of mediators.

In most European countries, the conditions for including mediators in the register are defined by law, as well as the subject of registration. Analyzing the practice of maintaining registers of mediators in different countries, we can identify three subjects that maintain such registers – the state body, the monopoly of non-governmental organization, and organizations that are unlimited in number. Ukraine as a European country is at the stage of active development of the institution of mediation. On November 16, 2021, the Verkhovna Rada of Ukraine (Parliament) adopted the Law on Mediation. The study of the experience of other countries can be used to build the institution of mediation in Ukraine, which also includes a system of registration of mediators.

State-run registry

In many countries, the management of the register of mediators by public authorities is a common trend. Such a body may be the Ministry of Justice (Austria, Hungary, Croatia, Italy, Portugal, etc.), a judicial body (Poland), or another specially authorized body (Belgium, Sweden). In some countries, the function of administering the register is performed by both a state body and a non-governmental

organization (Romania, Latvia, Slovenia, etc.). Usually, in this case, the organization is subordinated to a public authority, or such a body exercises control over its activities.

The advantages of this option of keeping a register are a single approach and the level of requirements for evaluation, objectivity (if there is a transparent process of inclusion in the register), convenience for the courts. Also, the procedure is usually free or much cheaper for mediators. On the other hand, there are the shortcomings of the state-run registry, such as the need for public expenditures on the registry, excessive bureaucratization and centralization of the registry process, which can lead to the closure of the mediation profession in Ukraine and a high level of public distrust due to corruption risks (Lysko, Korshivskyi, 2021).

The Ministry of Justice is the central body of Austria which is responsible for organizing and maintaining the register of professional mediators. According to the Federal Law on Mediation in Civil Matters № 29/2003, the main data included in the register are the name and surname of the mediator, education, date of birth, profession, and work address. In order to be a registered mediator must meet the following requirements: minimum age of 28 years; availability of professional qualifications, including relevant training; no criminal record (confirmed by a certificate); and registration of intermediary liability insurance (Civil Law Mediation Act, 2003).

In Hungary, the Ministry of Public Administration and Justice registers mediators and legal entities that employ mediators. Registration is carried out on the basis of the National Mediation Act, which contains requirements for individuals and legal entities wishing to provide mediation services. An individual is obliged to prove in the manner prescribed by law that he/she has obtained the theoretical and practical knowledge necessary for mediation activities. In case of exclusion of a person or organization from the register, in cases specified by law, re-entry is possible not earlier than 5 years (Act on Mediation, 2002). Among the non-governmental organizations that provide mediation services and maintain lists of their mediators are the National Mediation Association and the Mediation and Legal Coordination Department of the Budapest Chamber of Commerce.

In Croatia, the Ministry of Justice monitors the activities of mediatory organizations and mediators, including the maintenance of the Register of Accredited Mediators. The peculiarity of the institution of mediation in this country lies in the presence of its two forms – judicial and extrajudicial mediation. In the first case, mediation can be conducted in courts at all stages of the proceedings (including appellate proceedings). Within the framework of this mediation, a mediator may only be a court judge who has been trained in mediation and is included in the list of judicial mediators determined by the President of the Court. Out-of-court mediation services are provided by specialized centers, for example, the Mediation Center at the Croatian Chamber of Commerce, the Chamber of Commerce and Industry, as well as associations such as the Croatian Employers' Association, the Croatian Association of Mediators, and the Croatian Bar Association.

In Italy, there is a national register of accredited mediatory organizations (Registro degli organismi di mediazione). This register includes lists of accredited organizations and lists of professional mediators. In accordance with Article 16 of Legislative Decree № 28/2010, mediation and conciliation services can be provided only by bodies accredited by the Ministry of Justice and included in the Register of Mediation Bodies (Legislative Decree, 2010). Maintaining the register is the task of the Department of Justice of the Ministry of Justice.

In Poland, courts play an important role in the development and promotion of mediation. Professional mediators should be included in the registers of district courts maintained by the Presidents of these courts. The official website of the Ministry of Justice contains a document listing links to the websites of various district courts, which contain lists of permanent mediators and requirements for gaining such status (for example, the district court in Gdańsk, Kraków, Kalisz, etc.). Issues related to inclusion in the list of permanent mediators are regulated by the Law on the System of General Courts of July 27, 2001. According to the provisions of this Law, a permanent mediator may be a person who: has knowl-

edge and skills in the field of mediation; over 26 years of age; speaks Polish; has no criminal record for an intentional crime or intentional financial crime; was included in the list of permanent mediators maintained by the Chairman of the District Court (Law on the System of Common Courts, 2001).

Since 2010, Poland has had a system of mediation coordinators, created on the initiative of the Ministry of Justice. Mediation coordinators act and perform their tasks in the district courts. Such tasks include implementation of mediation development activities; ensuring effective communication between judges, mediators, and permanent mediators; cooperation in organizing information meetings; cooperation with schools and educational institutions in the field of dissemination of methods of conflict management.

Information on the lists of mediators and permanent mediators is also provided by a number of non-governmental organizations and professional associations, including the Polish Mediation Center, the Association of Family Mediators, the Polish Mediation Association, the Higher Mediation Center of the Bar Council, and the National Bar Association.

The Ministry of Social Affairs is responsible for managing and supervising the mediation system in Finland. The competence of the Advisory Council on Mediation in Criminal Matters includes issues related to mediation in criminal and civil matters. The Council monitors, guides, and promotes the national and international development of mediation. The National Institute of Health and Welfare (THL) is responsible for arranging mediation across the country. All mediation offices in Finland are divided by region and posted on the official THL website (7 regions: Lapland, Northern Finland, Eastern Finland, Western Finland, South-West Finland, Southern Finland, and Åland).

Within the framework of judicial mediation, the activities of mediators and the provision of mediation services are managed by district courts. A judge of the district court is appointed as a mediator to consider disputes. In the private sector, mediation services are provided by non-governmental organizations that maintain their own registers of mediators, such as the Finnish Bar Association.

In Sweden, the register of mediators who provide their services through judicial mediation is managed by the National Court Administration (Domstolsverket). In order to be included in the list of mediators, a person must apply through the official website of the district court. The candidate must prove that he/she meets the requirements and criteria of the court, such as the required level of education and professional experience. For example, the requirements for family mediators are set out in the Parents' Code (Föräldrabalken). The district court reviews the applications received and adds the approved persons to the lists once a month.

The register of licensed mediators in Belgium is maintained by a special body, the Federal Mediation Commission. The mediator can be found on the official website of this body based on the following criteria: name, location, specialty, the field of activity, the language of communication.

In Portugal, the centralized government body responsible for the development of mediation is the Directorate-General for Justice (Direção-Geral da Política de Justiça), which acts under the Ministry of Justice. The official website of this body contains a list of normative documents regulating the procedure of selection and approval of mediators (for example, the Regulation of procedures for selection of mediators for mediation services in the family mediation system, approved by the State Secretary of Justice № 13/2018) and a list of mediators who provide mediation services.

In Portugal, there is a system of family mediation, which operates on the basis of an electronic platform designed to process mediation and lists of family mediators registered in the territorial district. This system is controlled by the Directorate-General. Its tasks include organization and support of the electronic platform, registration and sorting of applications, appointment of a mediator responsible for each case, informing about the places available for mediation sessions.

In Romania, the National Register of Professional Mediators' Associations is maintained and updated by the Mediation Council, whose members are elected by mediators and approved by the Ministry of Justice. The National Register includes a list of non-governmental organizations that

promote mediation and represent the interests of mediators. These organizations are divided by territory, one in 41 counties and one in the separate national municipality of Bucharest. Thus, there are currently 42 associations in Romania, for example, the Professional Organization of Mediators in Bucharest, the Turda Mediation Center, and the Professional Organization of Mediators in Vâlcea.

The official website of the Mediation Council has a panel of mediators, which is a list of mediators who provide their services in the organization (Mediation Council, n.d.). Such lists contain basic information about mediators, which includes surname and name, location of the office, data on training, year of completion, year of commencement of practical activities, date of issuance of permission for mediation activities, language of communication in which the mediator can provide intermediary services, field of specialization, list of organizations of which the mediator is a member, contact details (telephone, e-mail, etc.).

According to Latvian national legislation, a certified mediator is one who meets the qualification requirements established by the legal framework and has received a certificate that entitles him to be included in the list of certified mediators. The organization of the Register of Certified Mediators in Latvia is the responsibility of the Mediation Council (Mediācijas padome), which was formed by four associations – Mediation and ADR, Integrated Mediation in Latvia, Integration for Society (Victim Support Center), and the Association of Commercial Mediators.

In Slovenia, the Ministry of Justice maintains a central register of mediators providing court mediation services. The registers of professional mediators working in non-governmental organizations are controlled by such organizations as the Slovenian Mediators' Association, the Mediation Center at the Legal Information Center, and the Slovenian Association of Mediation Organizations.

Monopoly of a non-governmental organization

In some countries, the central national registry is managed by one specialized organization (e.g. Netherlands, Scotland). Typically, the association consists of experienced mediators who select candidates for registration in accordance with established standards. These standards contain requirements for the qualifications of mediators, which include relevant training, professional experience, and competence in the field of mediation.

Giving one organization a monopoly on the registration of mediators has both advantages and disadvantages. On the plus side, there is a less bureaucratic process of registration compared to the process in a public body, and the convenience of applying to one entity, which means that the consumer is not confused in the system of bodies. Disadvantages of this type of registry administration include the risks associated with the organization's abuse of its monopoly position (for example, the spread of corruption). In our opinion, in order to minimize such risks, it is effective to supervise the activities of a monopoly organization by a state body or a special body and to create an appeal system (for example, a mediator denied registration will be able to file a complaint).

In the Netherlands, the Dutch Mediation Federation (Mediatorsfederatie Nederland (MfN)) (formerly the Dutch Mediation Institute) is responsible for managing the national register of qualified mediators. MfN is an union of mediators' associations and professional organizations. MfN maintains the high-quality standards of the national registry, which includes only qualified mediators, recognition and accreditation of educational institutions and training courses, continuing education system, implementation of complaints procedures, disciplinary proceedings, and reviewing (expert evaluation) of mediation services.

According to MfN standards, a qualified mediator is a person who has undergone basic training in mediation, passed a qualifying examination, and is constantly updating his/her knowledge and skills. MfN pays a lot of attention to the training of mediators. In order to check the level of training of mediators, the organization conducts testing every five years during the audit. Mediators must undergo training every three years, which includes the minimum number of mediations set by the organization's standards (MfN-register, 2021).

In Scotland, accredited mediators are members of the Scottish Mediation Register. The Registry is administered by the Scottish Mediation Network, a professional body supported by the Scottish Government. This body has two committees, which are designed to help achieve the strategic goals of the Network – the Committee on Excellence in Mediation and the Committee for Promotion of Mediation. Mediators who meet the minimum standards set by an independent standards committee (Mediation Excellence Committee) may be included in the register.

The minimum practice standards for admission of a mediator to the register cover: adequate training from a trainer or team of trainers with appropriate experience, a requirement for sufficient experience: number of mediations, number of mediation hours, post-training Continuing Practice Development (CPD), and practice support, establishing and maintaining a portfolio of evidence, adherence to an appropriate code of conduct, an appropriate system for addressing concerns and handling complaints, appropriate indemnity insurance, verification process (Scottish Mediation, n.d.).

State bodies and mediatory organizations

One of the options for managing the registration system is to maintain various registers with an unlimited number of mediatory organizations acting in the country. At the same time, the state supervises the activities of these associations. This method is used in Ukraine, the Czech Republic, and France. This is due to the fact that in the country the profession of a mediator is not limited by regulations of the legislator, and more detailed requirements are set by professional organizations, within which mediators provide their services. Mediatory organizations may maintain their own register, to which they include member-mediators based on selection criteria. Such requirements may be set out in codes, rules, or other documents setting standards for mediators.

A characteristic feature of this option is that belonging to the register of a mediatory organization is not a mandatory requirement for all mediators in the country. Such registers serve as an information guide for the consumer, who seeks a solution to the dispute, as well as guarantee the quality of services provided by the necessary qualifications of the mediator. An important advantage of this method of keeping registers is the provision of control over the activities of mediators. Typically, such organizations have an effective system for filing and reviewing complaints, which increases public confidence in mediation. The lack of registry management in many organizations is due to different standards for the qualifications of mediators.

The Law of Ukraine on Mediation of November 16, 2021, includes the provisions on the establishment of a system of registration of mediators. The obligation to maintain the register rests with the association of mediators and the organizations that provide mediation. The register must contain the following information: name and surname of the mediator; education; a language of mediation; the number of hours of basic training of a mediator, indicating the name of the subject of educational activity that carried out the training; specialization of the mediator with the indication of the number of hours of specialized training (if any); information on raising the professional level of a mediator (Law of Ukraine on Mediation, 2021).

There are several registers of mediators in the Czech Republic, which are maintained by various bodies and organizations. Lists of professional mediators providing their services in civil matters can be found on the websites of specialized organizations such as the Czech Mediators' Association, the Czech Bar Association, and the Association of Arbitration and Mediation Procedures of the Czech Republic.

The Ministry of Justice maintains a register of professional mediators, in accordance with Law № 202/2012 on mediation, which was adopted in order to implement Directive 2008/52 /EC on mediation in civil and commercial matters (Mediation Act, 2012).

The Probation and Mediation Service of the Czech Republic is the centralized body responsible for mediation in criminal matters and therefore approves mediators who have the right to mediate in this area. This body is subordinated to the Ministry of Justice. A list of mediators acting within the jurisdiction of the district courts can be found on the website of this body.

France is one of the countries where there is no central body responsible for regulating the activities of mediators and mediatory organizations. There are a number of specialized non-governmental organizations in the country that have their own lists of mediators. Such organizations include the Association for Family Mediation, the Paris Mediation and Arbitration Centre, the Federation of Mediators and Professional Project Coordinators, the National Federation of Mediation Centers, the National Association of Mediators.

Conclusions. Summing up the results of the comparative analysis of the achievements of European countries in the systematization of data on professional mediators, we consider it appropriate to note the following. The registration of a mediator is a confirmation that he/she is a qualified specialist in the field of mediation and has the legitimacy to provide mediation services. Those who want to resolve their dispute can quickly and easily read through the basic information about the mediator and contact him/her to start cooperation. We can say that the register performs an informative and confirmatory function.

Based on the analysis of the practice of registration of mediators in European countries, we concluded that the most convenient for the user of services is the availability of a single national register in the country. At the same time, we propose to divide mediators into different groups, depending on the field of mediation (e.g., family, criminal, medical mediation, etc.). The results of the study prove that the register is an important component of the mediation system. With the recent adoption of the law, Ukraine is a «young» state in the field of mediation. Taking into account the European experience of keeping registers of professional mediators, Ukraine will be able to create its own standards of regulation of the mediation community.

References:

1. Decreto Legislativo [Legislative Decree]. № 28. *Gazzetta Ufficiale*. (2010). https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2010-03-05&atto.codiceRedazionale=010G0050&elenco30giorni=false
2. Despacho Normativo [Normative Order]. *Republic Diary*, 13/2018 (2018). https://dre.pt/home/-/dre/116929980/details/2/maximized?serie=II&parte_filter=31&filtrar=Filtrar&dreId=116915047
3. Lysko A., Korshivskyi N. (2021) Reiestry mediatoriv: zarubizhnyi dosvid [Registers of mediators: foreign experience]. *Bloh Lvivskoho tsentru mediatsii* [Blog of the Lviv Mediation Center]. (electronic issue), 28.10.2021. Retrieved from: <http://aphd.ua/reiestry-mediatoriv-zarubizhnyi-dosvid/> (accessed (28.11.2021)).
4. Mediation Council. (n.d.). *Panel of Authorized Mediators*. Retrieved December 28, 2021, from <https://www.cmediere.ro/mediatori/>
5. MfN-register. (2021). *Over MfN-register*. <https://mfregister.nl/over-mfn-en-mfn-register/over-mfn-register/>
6. Scottish Mediation. (n.d.). *Practice Standards for Mediators*. Retrieved December 28, 2021, from <https://www.scottishmediation.org.uk/wp-content/uploads/2021/04/Practice-Standards-for-Mediators-update-2021.pdf>
7. Törvénya közvetítői tevékenységről [Act on Mediation], (2002). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0200055.tv>
8. Ustawa Prawo ustrojów powszechnych [Law on the System of Common Courts]. (2001). <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-o-ustroju-sadow-powszechnych-16909701>
9. Zákon o mediaci [Mediation Act], 202/2012. § 1–39 (2012). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-202>
10. Zakon Ukrajiny Pro mediatsiju [Law of Ukraine on Mediation], 1875-IX. §1–21 (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text>
11. Zivilrechts-Mediations-Gesetz [Civil Law Mediation Act], Federal Law Gazette I № 29/2003 (2003). <https://mediatoren.justiz.gv.at/mediatoren/mediatorenliste.nsf/docs/home>

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-10>

ДІТИ ЯК ОБ'ЄКТ ІДЕОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-Х РР.

Артур Михайлик,

*кандидат історичних наук, доцент,
докторант*

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

Step.Rudanskiy@gmail.com

Анотація. Мета статті – дослідження однієї з найбільш характерних рис тоталітаризму – панування єдиної всеосяжної ідеології, на якій побудована політична система держави. Після встановлення в Україні радянської влади на початку 1920-х рр. на її теренах надовго запанувала комуністична ідеологія, котра активно насаджувалася правлячим режимом усього населенню, починаючи з раннього віку. Досягнення мети та завдань дослідження базувалося на загальнонаукових і конкретно-історичних методах наукового пошуку. Серед них провідним є застосування методу аналізу та синтезу, що дало змогу на основі вивчення окремих складових частин з'ясувати загальні особливості впливу комуністичної ідеології на підростаюче покоління у Радянській Україні міжвоєнного часу. У статті охарактеризовані особливості ідеологічного впливу на шкільну освіту Радянської України у 20–30-х рр. ХХ ст. через призму осмислення документів партійних і державних органів, спрямованих на пропаганду марксизму-ленінізму серед молоді, наведені приклади її ставлення до партійної агітації.

Розбудова радянської школи збіглася у часі з новітніми тенденціями у світовій педагогіці, появою і поширенням нових підходів до навчання й освіти, спрямованих на підвищення ефективності навчального процесу та підготовки особистості до дорослого життя. Наукова новизна полягає у тому, що головним завданням радянської школи, особливо починаючи з 1930-х рр., було формування відданої владі молодій людині та перетворення її на переконаного будівника комунізму, здатного не зважати на важке сьогодення заради можливо кращого майбутнього. У 1920–1930-х рр. ХХ ст. невід'ємною частиною шкільної освіти та виховання у Радянській Україні стала комуністична пропаганда й агітація. Головним завданням школи у міжвоєнний період було формування в особистості виключно позитивного ставлення до радянсько-більшовицької влади та нових життєвих реалій і негативного – до всієї «буржуазної культури» та «чужого» способу життя. На це були спрямовані зусилля вчителів, котрі, окрім виконання професійних функцій, стали головним знаряддям насадження панівної ідеології.

Ключові слова: радянська школа, комуністична ідеологія, Радянська Україна, пропаганда, народна освіта, навчальний процес.

CHILDREN AS AN OBJECT OF IDEOLOGICAL INFLUENCE IN SCHOOL EDUCATION OF SOVIET UKRAINE IN THE 1920–1930

Artur Mykhailyk,

*Ph.D (History), Associate Professor,
Doctoral Student*

*Ivan Ohienko Kamianets-Podil'skyi National University
(Kamianets-Podil'skyi, Khmelnytsky region, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

Step.Rudanskiy@gmail.com

Abstract. The purpose of the article is to study one of the most characteristic features of totalitarianism – the domination of a single comprehensive ideology on which the political system of the state is built. After the establishment of Soviet power in Ukraine in the early 1920s, communist ideology reigned in its territory for

a long time, actively implanting the ruling regime to the entire population from an early age. Achieving the goals and objectives of the study was based on general scientific and specific historical methods of scientific research. Among them, the use of the method of analysis and synthesis is leading, which made it possible to determine the general features of the influence of communist ideology on the younger generation in Soviet Ukraine in the interwar period, based on the study of individual components. The article describes the features of ideological influence on school education in Soviet Ukraine in the 20–30's of the twentieth century through the prism of comprehension of documents of party and state bodies aimed at the propaganda of Marxism-Leninism among the youth and examples of its attitude to party agitation are given.

It is substantiated that the development of the Soviet school coincided in time with the latest trends in world pedagogy, the emergence and spread of new approaches to teaching and education aimed at improving the efficiency of the educational process and preparing individuals for adulthood. The scientific novelty is that the main task of the Soviet school, especially since the 1930s, was to form a loyal young man and turn him into a staunch builder of communism, able to ignore the difficult present for a better future. In the 1920s and 1930s. Communist propaganda and agitation became an integral part of school education and upbringing in Soviet Ukraine. The main task of the school in the interwar period was to form in the individual an exceptionally positive attitude to the Soviet-Bolshevik government and new realities of life and negative to the whole “bourgeois culture” and “foreign” way of life. The efforts of teachers were aimed at this, who, in addition to performing professional functions, became the main tool for instilling the dominant ideology.

Key words: Soviet school, communist ideology, Soviet Ukraine, propaganda, public education, educational process.

Вступ. Будь-яка влада розуміє, що від шкільної освіти великою мірою залежить її майбутнє. Успіх навчання і виховання особливо ефективний у молодому віці через фізіологічні та психічні властивості організму. У період сталінського тоталітаризму шкільна освіта була перетворена на інструмент ідеологічного впливу на особистість і підґрунтя формування «нової людини» в СРСР.

Вплив (у психологічному значенні) – це процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини, її світоглядних установок, намірів, уявлень, оцінок і т. п. у процесі взаємодії з нею (Москаленко, 2007: 75). На думку В. Шейнова, сутність психологічного впливу полягає у «проникненні» однієї особи або групи осіб у психіку іншої особи (або групи осіб). Метою та результатом цього є зміна, перебудова індивідуальних або групових психічних явищ (поглядів, відносин, мотивів, установок, станів і т. п.) (Шейнов, 2005: 24). Ефективність навіювання підвищується, якщо враховуються такі чинники, як: вік людини, наприклад, неповнолітні більше піддаються навіюванню, як дорослі; люди втомлені більшою мірою піддаються навіюванню порівняно з людьми з хорошим самопочуттям; вирішальною умовою ефективності навіювання є авторитет тієї особи, котра намагається нав'язати щось, іншій (Бедь, 2004: 48). Через це світоглядні орієнтири та переконання, отримані у дитинстві, стають підґрунтям формування особистості, часто не змінюються упродовж всього життя, особливо, якщо навчання у школі становить перший і єдиний крок у здобутті освіти.

Історіографія. Особливості радянської педагогіки відображені у статтях і книгах радянських урядовців Г. Гринька (Гринько, 1920), Я. Ряппо (Ряппо, 1927), М. Скрипника (Скрипник, 1932), продовжені у працях істориків І. Білодіда (Білодід, 1957), С. Гутянського (Гутянський, 1960), М. Гриценка (Гриценко, 1966), В. Ставицького (Ставицький, 1970). У період державної незалежності України зацікавлення проблемою виявляють І. Кліцаков (Кліцаков, 1997), В. Липинський (Липинський, 2001, 2009), М. Кузьменко (Кузьменко, 2004), В. Смирнов (Смирнов, 2012), О. Сухомлинська (Сухомлинська, 2014) та ін. Водночас зазначена у назві статті тема відображена у працях цих вчених лише опосередковано, а окремого дослідження досі так і не створено.

Метою дослідження є вивчення форм і методів впливу комуністичної ідеології на дітей у системі шкільної освіти Радянської України у 1920–1930-х рр. Для цього передбачено вирішити такі завдання: проаналізувати умови функціонування радянської школи у названих

період, з'ясувати шляхи та засоби агітаційної та пропагандистської роботи зі шкільною молоддю в умовах становлення сталінського тоталітаризму.

Джерельна база представлена документами, які ілюструють поглиблення ідеологічного тиску на школярів у міру розбудови тоталітарної держави на території Радянської України у міжвоєнний період і які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (м. Київ). Передусім це справи фонду Ф. 1. Центральний комітет комуністичної партії України. Використані комплекс джерел і наявна історіографія дозволяють виконати дослідницькі завдання.

Основна частина. Ставлення радянської влади в Україні та її експерименти з дитячою освітою і вихованням збіглися у часі з новітніми теоріями та тенденціями у педагогіці, що з'явилися у світі наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме тоді популярним став т. зв. «формальний» напрям Ф. Гербарта, зокрема його ідеї про чотири ступені навчання. «Формальний» напрям у розвитку системи освіти був використаний для формування концепції та моделі освіти в УСРР у 1919 р. (Липинський, 2009). Не менш відомим і популярним був тоді «матеріальний» напрям, розроблений Гербертом Спенсером. Під впливом ідей, які передбачали поєднання у ранньому віці загальної освіти із професійною, активною підготовкою дитини до потреб дорослого життя, широке використання «співробітництва» між вчителем та учнем, перебували керівники Наркомосу Г. Гринько (Гринько, 1920) і Я. Ряппо (Ряппо, 1927), про що вказували у своїх працях.

На початку XX ст. помітний слід у розробці проблем «вільного виховання» залишив К. Вентцель. Вчений виступав проти систематичного навчання та шкільної організації загалом і відстоював ідеї організації «будинків вільної дитини», де діти у родинному колі з батьками (а не вчителями) мали займатися продуктивною працею та навчатися через спілкування з дорослими. Інший відомий науковець, П. Каптерев, будучи прихильником педагогічного вчення К. Ушинського щодо народності виховання, вбачав педагогіку незалежною від втручання держави та політичної кон'юнктури (Смирнов, 2012: 299).

«Матеріальний» підхід Г. Спенсера отримав перевірку практикою в освітньому процесі УСРР у 1920-х рр., коли єдина трудова школа обмежувалася семирічкою, до того ж із п'ятого класу починалася спеціалізована професійна підготовка. Наступним етапом була дворічна професійна школа, у межах якої продовжувалося професійне навчання та підготовка учнів до навчання у технікумах, котрі належали до закладів вищої освіти. Одночасно існували допоміжні гілки шкіл учнівського типу та вечірніх робітничих технікумів, які створювалися на заводах і фабриках.

Сучасні дослідники визначають періодизацію радянської української педагогіки, окреслюють їхні особливості та відмінності залежно від історичного періоду та керівництва. Натомість, незважаючи на різноманіття поглядів на навчальний процес і виховання, чітко простежується одна принципова риса комуністичної освіти в СРСР (зокрема в УСРР) – це потужний вплив політики та більшовицької ідеології на підростаюче покоління. Аналіз шкільних реалій міжвоєнного періоду дає підстави для висновку про те, що єдиною метою освітньо-виховного процесу в Радянському Союзі було формування особистості, відданої владі більшовиків навіть на шкоду власним інтересам і родинним зв'язкам. Саме це мав на увазі їхній лідер В. Ленін, наголошуючи на Першому з'їзді вчителів-інтернаціоналістів у липні 1918 р. на завданні нової педагогіки – «пов'язати вчительську діяльність із завданням соціалістичної організації суспільства» (Смирнов, 2012: 304).

Після поразки Української національно-демократичної революції та встановлення в Україні радянської влади ця ленінська теза набула практичного змісту. Політична агітація та пропаганда практично стають незмінними супутниками шкільної освіти в УСРР. На це звертали увагу всі, хто був причетний до нових освітніх реалій. С. Єфремов дуже влучно

охарактеризував ситуацію в тодішній національній школі словами про те, що «політика і культура не стоять нарізно, а міцно зв'язані, отже, роблячи свою політику, не минають і культури. Винищуючи “сепаратизм” чи “самоозначення аж до відділення” не потерплять, розуміється, й української школи» (Єфремов, 1993: 104). Підмітив це і німецький історик після відвідання СРСР, написавши у своїх спогадах: «Більшовики організували народну освіту так, щоб ніхто не міг вийти за межі офіційно дозволеного рівня знань і освіти, аби не виникала для пролетарської держави небезпека набуття громадянами зайвого об'єму знань, що перетворило б їх у “підривний елемент”» (переклад з англ. – А. М.) (René Fülöp-Miller, 1927: 54). Майже те саме говорив М. Бухаріну американський письменник Т. Драйзер, котрий провів 1927 р. 77 днів у Радянському Союзі: «Ви берете дитину і втовкмачуєте їй певні поняття. Окрім того, чого ви її навчаєте, вона нічого не знає – і не буде знати, ви попіклуєтеся про це. Успіх вашої революції, таким чином, залежить від виховання дітей, чи не так? – Частково так, – погодився Бухарін» (Геллер, Некрич, 1982: 231).

Ідеолог нової школи й автор багатьох концептуальних документів А. Луначарський, ставлячи перед освітянами завдання на I Всеросійському з'їзді з освіти, особливо підкреслив: «Справа полягає не в тому, щоб заволодіти школою, – школа така ж старезна і нікуди не годна, як і чиновницький апарат. Ми не могли розмірковувати, як Тимчасовий уряд, що ми продиктуємо окружним інспекторам деякі зміни; ми повинні були все знищити; було цілковито ясно, що школа підлягає революційному зламу» (Сухомлинська, 2014: 7).

Враховуючи істотне домінування сільського населення в Україні міжвоєнного періоду та зневажливе ставлення російських більшовиків до українських селян, першочергове значення надавалося пропаганді у сільській школі. «Боротьба за сільську школу набуває зараз винятково важливого характеру для Радянської влади», – йшлося у Циркулярі ЦК КП(б)У № 249 від 3 червня 1922 р. На виконання завдання до початку академічного року (15 серпня 1922 р.), для безпосередньої педагогічної праці у сільських школах і позашкільних закладах освіти було направлено 1 968 комуністів із розрахунку не менше одного на волость, які були, на переконання більшовиків, здатні бути вчителями та перейти до безпосередньої педагогічної роботи у сільських закладах освіти. Для тих, котрі потребували «освіжити свої педагогічні знання», при місцевих інститутах народної освіти чи партійно-радянських школах було запроваджено вечірні заняття (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 990, арк. 181).

На становище народної освіти Радянської України у міжвоєнний період впливали різні фактори, у тому числі економічні. Так, на початку 1920-х рр. «Шкільна мережа дуже скоротилася за роки неврожаю» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 72). Після її стабілізації протягом 1924 р. на 1 січня 1925 р. у республіці функціонувало 15 555 шкіл, у яких навчалися 1 795 193 учні. Серед усіх шкіл 13 949 було з терміном навчання 1–4 роки, де навчалися 1 216 713 учнів (70,9%) і лише 1 606 – із терміном навчання 5–7 років, де здобували освіту 578 480 дітей (29,%). Практично всі школи другого ступеня (5–7 років навчання) зосереджувалися у містах. Натомість у сільській місцевості велика кількість дітей не одержувала освіти «навіть в обсязі чотирьох класів, кидаючи школу на другому або третьому році навчання, тільки ліквідувавши свою неписьменність» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 72).

Нормальний поступ національної школи гальмували брак фінансування і відсутність педагогічних кадрів. Часто групи, а іноді цілі школи не відкривалися за браком вчителів, однак Народний комісаріат освіти головну причину поганого стану українських шкіл пояснював великою кількістю дитячих будинків, що вимагало значних коштів, адже утримання однієї дитини у них вартувало утриманню 18 шкільних учнів (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 2010, арк. 72).

Важливими засобами насадження нового світогляду в українській школі стали кіно та радіо, які набували в СРСР масового характеру саме завдяки можливостям їх використання у пропагандистських цілях. Підґрунтям їх використання для роботи з молодим поколінням стала нормативна база, створена радянською владою наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Так, у Циркулярі НКП про кінофікацію шкіл і позашкільну кіно-роботу з дітьми від 16 листопада 1932 р. № 90 визначено кіно-роботу з дітьми «одним із потужних знарядь комуністичного виховання, і нехтування нею абсолютно недопустимо» (переклад із рос. – А. М.) (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 76). У Циркулярі про обслуговування кіномережею споживчої кооперації сільських шкіл від 17 листопада 1930 р. № 2610 місію кіно було конкретизовано словами про те, що воно є «найбільш яскравим видом наочного посібника масової політико-просвітницької роботи на селі» (Штейварг, 1933: 21).

У постанові Всесоюзного комітету радіомовлення від 17 листопада 1932 р. зазначалося, що «політичне значення дитячого мовлення у справі сприяння Наркомпросам союзних республік у провадженні комуністичного виховання підростаючого покоління дедалі ширше і глибше засвоюється». Серед головних завдань, які більшовики поставили перед дитячим мовленням, було «Висвітлення чергових завдань партії і уряду, життя і побуту народів СРСР, класової боротьби пролетаріату, показ вождів і героїв революції та інтернаціональне виховання».

Для реалізації таких амбітних завдань зусиль не шкодували. Було вирішено розгорнути науково-дослідну роботу з дитячого мовлення, яка передбачала не пізніше 1 лютого 1932 р. утворити не менше 10 дослідних баз із радіомовлення на території кожної з республік, активно залучати закордонний досвід і навіть організувати там постійне отримання дитячих листів і їх систематичне вивчення як однієї із форм дослідження ефективності мовлення (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 88).

Органи партійно-радянської влади прагнули «вплести» дітей у політику, шукали її у сфері підліткової романтики, використовували юнацьке прагнення до ствердження через таємничість і секретність для власних цілей. Огульна політизація життя сама по собі вже була засобом впливу на дитячу свідомість, призводила до формування полярного світогляду, де є лише чорне або біле, нав'язувала цінності й інтереси, не властиві молодому віку. Певна частина молоді перебувала під впливом батьків, котрі критично ставилися до комуністичної пропаганди. Мали місце антирадянські прояви у школах, за якими, звичайно, пильно стежили органи безпеки. Перед сучасним дослідником повстає завдання відрізнити: де дійсно мали місце антирадянські виступи та риторика, а де мали місце звичайні злочинні прояви, «притягнуті за вуха» органами ДПУ в ранг політичних? Така проблема, враховуючи масштаби фальсифікацій діяльності «ворогів народу» в СРСР, практично завжди присутня в аналізі архівних джерел періоду сталінізму та вимагає особливої пильності та критичного підходу з боку дослідника.

Так, у таємній доповідній записці Наркомосвіти до ЦК КП(б)У «Про стан масово-політичної роботи серед школярів» від 5 квітня 1934 р. йшлося про значну кількість «протисупільних, антирадянських, націоналістичних проявів із боку дітей. Причому в деяких школах спостерігалися спроби створення нелегальних антирадянських організацій» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 10). Така організація, наприклад, діяла у м. Первомайську Миколаївської обл., де декілька школярів старших класів місцевої школи № 4 заважали розгортанню соцзмагання, писали на стінах антирадянські гасла тощо. В українській школі с. Юзефпіль (нині – Йосипівка Вільшанського району Кіровоградської обл.) було виявлено підпільну організацію «СДД» (Спілку дружніх дітей), члени якої мали навіть особисті членські квитки з емблемою. Вона становила зелений прапор, сонце, пташку і трикутник, які символізували надію, рівність, чистоту й організованість відповідно. Організатором «СДД» було оголошено піонера Загребельського, батько якого був лікарем (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 11).

Часто влада приплітала політику туди, де йшлося про звичайну злочинність. За інформацією ДПУ, в 1934 р. у харківських школах № 32, 36, 62 і 82 серед учнів діяла організація «УКПБ» («Українська комуністична партія блатних»), адепти якої крали гроші, цупили зі шкільних кабінетів фізики та хімії цінні прилади та дороге майно, тероризували учнів, котрі не поділяли «блатні» цінності. Двох «активних діячів» УКПБ міліція затримала за поножовщину. Схоже угруповання діяло також у низці шкіл Києва, однак називалося дещо по-іншому – «ШБШ» (російською – «Шайка блатных школьников»). (На початку ХХІ ст. в Україні, особливо серед підлітків, також представлена схожа субкультура під назвою «АУЄ» (початкові літери російською мовою «арестанский уклад един» – *А. М.*).

Однозначно антирадянський характер мав випадок, зафіксований у 60-й Харківській ФЗС («фабрично-заводській семирічці»), де учень 5-ї групи заявив під час «опрацювання тезів Молотова»: «Доки стане краще у другій п'ятирічці – ми усі подохнемо». У 25-й Харківській ФЗС учень Дементьєв (син комуніста) співав у школі (переклад із рос. – *А. М.*):

Коли Ленін помирав,
Сталіну наказував:
Щоб нам м'яса не давав,
Сала не показував.

У 41-й ФЗС (м. Харків) учень 5-ї групи Хазкін, на завдання вчительки української мови скласти будь-яке речення, вигукнув: «Сталін скоро здохне!» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 12).

Політичний підтекст мали такі акції, як стрільба з рогатки у портрет Сталіна, нищення зображень із «Найкращим другом всіх дітей», заяви учнів на кшталт «Скрипника зжили зо світу», розповіді відповідних анекдотів і т. п.

Загалом на наявність антирадянщини 1934 р. було проаналізовано 140 шкіл в Україні. Усі її прояви традиційно приписувалися діяльності класово-ворожих елементів, які проникли у школу і негативно впливали на учнівську молодь. Вчитель суспільствознавства Деражнянської школи (тепер – м. Деражня Хмельницької обл.) Сажай у відповідь на учнівське питання, чи будуть у колгоспників забирати хліб після виконання ними обов'язкової норми його здачі, сказав: «Хто його знає? Мабуть, буде так, як моя мати каже – Радянські закони на колесах, сьогодні одні, а завтра – інші» (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 16).

Починаючи з 1930-х рр., школа в Україні дедалі більше віддалялася від світових освітніх тенденцій. Дітям послідовно та наполегливо вселяли думку про унікальність і неповторність історичного поступу Радянського Союзу, який, незважаючи на оточення зовнішніми ворогами й умови зростання протидії ворогів внутрішніх, буде щасливе життя для своїх громадян, особливо для дітей. На думку О. Сухомлинської, кульмінаційним за ідеологічним впливом на молоде покоління виявився 1935 р., адже відтоді тема «щасливого дитинства» не сходила зі шпальт газет і журналів, лунала з радіоприймачів, стала головною частиною «подячних ритуалів» на дитячих святах (Сухомлинська, 2014: 7). Думається, твердження цілком справедливе, оскільки саме із другої половини 1930-х рр. освітня система в СРСР була повністю уніфікована, школа стала однаковою за своїми навчальними планами та програмами на всій території Радянського Союзу.

Дитячий комуністичний рух, який у 1920-х рр. розвивався певною мірою автономно, із 1930-х рр. у формі піонерських і комсомольських організацій став невід'ємною частиною радянської школи та могутнім засобом політичного виховання школярів. До прикладу, головною причиною відкриття «Палацу піонерів» у Харкові визначався геть незадовільний стан «роботи серед дітей» і можливість проникнення у дитяче середовище «ворожого впливу». Отже, з метою активізації такої «роботи» та збільшення можливостей її зосередження в одному

місці й передбачалося відкрити такий осередок (Центр. Держ. архів громадськ. об'єд. України, ф. 1, оп. 20, спр. 6454, арк. 25).

У цей період піднялася найбільша хвиля радянського ревізійонізму, для якої властива блискавична переробка підручників і посібників для школи, кон'юнктурний погляд на історію, (реабілітація особистості І. Грозного, піднесення Петра I), літературу, музику. Обов'язковою стає критика буржуазної культури та всього, що не є марксистсько-ленінським. Усе радянське, комуністичне, матеріалістичне оголошується прогресивним.

Висновки. У 20–30-х рр. ХХ ст. невід'ємною частиною шкільної освіти та виховання у Радянській Україні стала комуністична пропаганда й агітація. Головним завданням школи у міжвоєнний період було формування в особистості виключно позитивного ставлення до радянсько-більшовицької влади та нових життєвих реалій і негативне – до всієї «буржуазної культури» та «чужого» способу життя. На це були спрямовані зусилля вчителів, котрі, окрім виконання професійних функцій, стали головним знаряддям насадження панівної ідеології.

Результативність ідеологічного впливу на свідомість людини, особливо у молодому віці, залежить від багатьох чинників. Одним із головних є всеохоплюючий характер навіювання, коли все соціальне життя особистості перебуває під його впливом. У школах діти потрапляли в особливе середовище, у якому візуальні засоби впливу (наглядна агітація, стінгазети, транспаранти, агітаційні мистецькі твори тощо) поєднувалися з вербальними. Окрім того, ефективність агітації значно підвищується завдяки зверненню до групи, а не до окремого індивіда, оскільки тоді починає діяти чинник групового тиску, проти якого більшості людей протистояти дуже важко. Все це робило школу ідеальним середовищем для просування більшовицьких ідеологем і формування світоглядної бази особистості, відкритої для подальших маніпуляцій у дорослому житті.

References:

1. Bed V.V. (2004). *Yurydychna psykholohiia: Navchalnyi posibnyk* [Legal Psychology: The Textbook.]. Lviv : Novyi svit, 380. [in Ukrainian].
2. Bilodid I.K. (1957). *40 rokiv radianskoi osvity na Ukraini* [40 years of Soviet education in Ukraine]. Kyiv : Polityvdav Ukrainy, 198. [in Ukrainian].
3. Heller M. & Nekrych A. (1982). *Utopiya u vlady. Ystoriya Sovetskoho Soiuzu s 1917 hoda do nashykh dnei* [Utopia is in power. History of the Soviet Union from 1917 to the present day]. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 380.
4. Hrynko H.F. (1920). *Ocherednye zadachy sovetskoho pravytelstva v oblasti prosveshcheniya* [The next tasks of the Soviet government in the field of education]. Kharkov : B. v., 41. [in Russian].
5. Hrytsenko M.S. (1966). *Narysy z istorii shkoly v Ukrainiskii RSR* [Essays on the history of the school in the Ukrainian SSR]. Kyiv : Radianska shkola, 259. [in Ukrainian].
6. Hutianskyi S.K. (1960). *Zdiisnennia leninskykh pryntsyypiv narodnoi osvity na Ukraini* [Implementation of Lenin's principles of public education in Ukraine.]. Kyiv : Radianska shkola, 138. [in Ukrainian].
7. Yefremov S. (1993). *Za rik 1912-y. Pid obukhom. Bilshovyky v Kyievi* [For the year 1912. Under the butt. The Bolsheviks in Kiev]. Kyiv : Orii, 136. [in Ukrainian].
8. Klitsakov I.O. (1997). *Pedahohichni kadry Ukrainy (1917–1937 rr.)* [Pedagogical personnel of Ukraine (1917–1937)]. Donetsk : Yuho-Vostok, 309. [in Ukrainian].
9. Kuzmenko M.M. (2004). *Naukovo-pedahohichna intelihentsiia v USRR 20-kh – 30-kh rokiv: sotsialno-profesiyni status ta osvitho-kulturnyi riven* [Scientific and pedagogical intelligentsia in the USSR 20's – 30's: socio-professional status and educational and cultural level]. Donetsk : NORD-PRESS, 455. [in Ukrainian].
10. Lypynskyi V.V. (2001). *Stanovlennia i rozvytok novoi systemy osvity v USRR u 20-ti roky* [Formation and development of a new education system in the USSR in the 1920s]: avtoref.

- dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra ist. nauk : spets. 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Kharkiv, 39. [in Ukrainian].
11. Lypynskiy V.V. (2009). Vplyv svitovykh protsesiv rozvytku osvity na kontseptsiiu ta model osvity v USRR u 20-i roky [The influence of global educational development processes on the concept and model of education in the USSR in the 1920s]. URL: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/12/articles/sec3/s3a6.html
 12. Moskalenko V.V. (2007). *Psykhohohiia sotsialnoho vplyvu* [Psychology of social influence]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 448. [in Ukrainian].
 13. Riappo Ya.P. (1927). *Narodna osvita na Ukraini za desiat rokov revoliutsii* [Public education in Ukraine during the ten years of the revolution]. Kharkiv : DVU, 180. [in Ukrainian].
 14. Skrypnyk M. (1932). Rekonstruktsiia krainy i perebudova shkoly [Reconstruction of the country and reconstruction of the school]. *Dopovid ta kintseve slovo na IV Vseukrainskomu zizdi «Robos»*. Kharkiv : Radianska shkola, 89. [in Ukrainian].
 15. Smyrnov V. (2012). Bilia vytokiv post revoliutsiinoi pedahohiky (Anatolii Lunacharskyi vs Hryhorii Hrynko) [At the origins of the post-revolutionary pedagogy (Anatoly Lunacharsky vs Gregory Grinko)]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyntsi*. Uman : FOP Zhovtyi O.O., (42), 298–305. [in Ukrainian].
 16. Stavytskyi V.A. (1970). *Pidhotovka vchytelia pochatkovoї shkoly v Ukrainiskii RSR (1917–1941 rr.)* [Training of primary school teachers in the Ukrainian SSR (1917–1941)]. Uman : Osvita, 97. [in Ukrainian].
 17. Sukhomlynska O. (2014). Radianska pedahohika yak ideolohiia: sprobа istorychnoi rekonstruktsii [Soviet pedagogy as an ideology: an attempt at historical reconstruction]. *Istoryko-pedahohichni almanakh*. Uman, (1), 4–24. [in Ukrainian].
 18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].
 19. Sheinov V.P. (2005). *Psykhologhycheskoe vlyianye* [Psychological influence]. Moskva : Nauka, 659. [in Russian].
 20. Shteivarh N. (1933). *Sbornyk ofytsyalnykh postanovlenyi y rasporyazhenyi po voprosam khudozhestvennoho vospytanyia detei* [Collection of official resolutions and orders on the issues of artistic education of children]. Lenynhrad : Sovetskyi pechatnyk, 56. [in Russian].
 21. René Fülöp-Miller (1927). *The Mind and Face of Bolshevism*. New York, 234.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-11>

ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КНИЖНА КУЛЬТУРА» У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ Й ІНОЗЕМНОМУ ДИСКУРСІ

Ганна Охріменко,

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри інформаційно-документних комунікацій

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та національної безпеки

Національного університету «Острозька академія» (Острозька Рівненська область, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-6739-9501

anna.okhrimenko@oa.edu.ua

Анотація. Основною метою дослідження є аналітична розвідка щодо розгляду питання трактування поняття «книжна культура» у міждисциплінарному українському й іноземному науковому дискурсі. Для реалізації цього завдання важливим є розгляд основних аспектів трактування поняття «книжна культура». До таких належать теоретико-методологічний, історичний і прикладний аспекти. Не менше важливою є характеристика поглядів українських та іноземних науковців щодо структури та природи книжної культури. Як системне утворення, книжна культура володіє синергічним ефектом, адже не лише поєднує у собі носія інформації, але і транслює цінності, відображає певний рівень культури суспільства. Загалом можна виділити чотири основні рівні книжної культури: 1) створення книги – поєднання інформаційної та матеріальної складової частин кодексового документа рукописним, друкарським, типографічним способом; 2) збереження книжних масивів – діяльність книгозбірень, бібліотечних установ для формування книжної культури; 3) книгопоширення – пропагування культури читання та культури книги загалом серед суспільних груп; 4) переосмислення значення книги для формування та трансляції культурних цінностей. Книжна культура спричинила формування інформаційної культури й оцінюється як рівна у системі споріднених культур – культури грамотності й усної культури. Водночас, незважаючи на низку наукових розвідок із проблематики книжної культури, залишається відкритим питання для наукової дискусії визначення співвідношення між термінами «книжна культура» та «культура книги». Подальшого вивчення потребує еволюційний розвиток книжної культури для різних регіонів і для різних історичних періодів.

Ключові слова: книга, книжна культура, інформаційна культура, документна комунікація.

TO THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF “BOOK’ CULTURE” IN THE INTERDISCIPLINARY UKRAINE AND FOREIGN SCIENTIFIC DISCOURSE

Ganna Okhrimenko,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Information and Documentary Communications

Educational and Scientific Institute of International Relations and National Security

of National University of Ostroh Academy (Ostroh, Rivne region, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-6739-9501

anna.okhrimenko@oa.edu.ua

Abstract. The main purpose of scientific research is analytical exploring to consider the interpretation of the concept of “book’ culture” in the interdisciplinary Ukrainian and foreign scientific discourse. For implementation of this task, there are important to consider the main aspects to the interpretation of the concept of “book’ culture”. Such aspects include – theoretical and methodological, historical and practical areas of research. Also, the description of the views of Ukrainian and foreign researchers about the structure and nature of book culture deserves attention. As a system, book culture has the synergistic effect, because this type of culture combines not only the carrier of information, but also transmits values, reflects a certain level to culture

of society. In general, there are four main levels of book' culture – 1) the creation of the book – the combination of information and material components to the codex document in handwritten, printed and typographic way; 2) the preservation of book arrays – the activities of book collections, library institutions for the formation of book culture; 3) the book' distribution – promotion of reading culture and book culture in general among social groups; 4) rethinking the importance of the book for the formation and translation of cultural values. The book's culture had become the reason for the formation of information culture. Currently, this type of culture assessed as equal in the system of related cultures – the information culture, the literacy culture and the oral culture. At the same time, the question of defining the relationship between the terms “book' culture” and “culture of book” are open for scientific discussion. The evolutionary development of book culture for different regions and for different historical periods also requires further research.

Key words: book, book culture, information culture, documentary communication.

Вступ. Книга, незважаючи на свою простоту визначення – будь-який запис інформації на спеціальному носіїві, зроблений людиною будь-яким для неї відомим способом, – залишається однією з тих наукових категорій, яка матиме неоднозначне трактування. Основна причина такої багатозначності полягає у тому, що кожна історична епоха характеризується розповсюдженням техніко-технологічних, інформаційних інновацій. Відповідно це породжує нові форми та змісти інтелектуальних продуктів людської діяльності, зокрема книги. Системні взаємовідносини між джерелом надання та споживачами знань корелюється книжною культурою, котра диктує особливості утворення, розповсюдження та використання інформації для кожної суспільної громади у певні історичні епохи, однак трактування самого поняття «книжна культура» також не є однозначним і розглядається дослідниками різних наукових і дисциплінарних студій у площинах власних зацікавлень.

Термін «книжка культура» увійшов у науковий обіг у 1960–1980-х рр. і вживався як синонімічний до поняття «книжкова справа». Тобто він акцентував на технічному та матеріальному аспектах створення і розповсюдження книги. Окрім того, відбулося поступове ототожнення культури книги та книжності як належності до елітарної культури. Варто зазначити, що дослідження книжної культури радянськими науковцями не втратило своєї актуальності й сьогодні завдяки застосуванню системного підходу до характеристики цієї наукової категорії. Тому аналітичні розвідки В. Васильєва, В. Гульчинського, С. Пайчадзе, А. Сидорова дотепер містять аспекти наукової новизни. Водночас помітний вплив на розвиток студій книжної культури в Україні здійснили та продовжують досліджувати науковці у сфері книгознавства – О. Антоник, Я. Ісаєвич; бібліотекознавства – С. Грипич, Т. Кароєва; філологічних студій – Т. Жалко, Н. Гендіна; соціально-політичних наук – О. Михайлова, М. Кісільовська.

Метою дослідження є розгляд трактування поняття «книжна культура» у міждисциплінарному українському й іноземному науковому дискурсі.

Для розкриття мети наукового дослідження варто здійснити такі завдання: 1) проаналізувати основні аспекти трактування значення книжної культури на міждисциплінарному рівні; 2) простежити погляди науковців на структуру книжної культури; 3) здійснити порівняння книжної та інформаційної культури та визначити їх взаємовплив.

В основу вирішення представлених завдань покладено системний та історико-хронологічних підходи; за допомогою методу аналізу та синтезу було здійснено вибір релевантної до теми дослідження інформації з відкритих джерел та узагальнено у відповідних структурних концептах дослідження. Окрім того, методом порівняння було здійснено характеристику книжної й інформаційної культури, а також візій українських та іноземних науковців.

Основні аспекти трактування значення книжної культури. Загалом книжну культуру вивчають у теоретично-методологічному, історичному та прикладному аспектах. Теоретичні дослідження сконцентровані на спробах надати визначення цьому поняттю, уточнити склад і структуру, базові елементи та зв'язки. Наукові розвідки прикладного характеру переважно

присвячені вивченню взаємозв'язків книжної культури з галузями книжної справи: книговидавництвом, книгорозповсюдженням, бібліотечною справою та бібліографією. В історичних дослідженнях автори розглядають особливості формування книжної культури на окремих територіях і в різних країнах, її вплив на розвиток взаємодії культур, національно-державних утворень, а також на хід історичного процесу загалом.

Історичний аспект найбільш поширений щодо визначення феномену книжної культури. Так, наприклад, мистецтвознавець А. Сидоров визнає культуру книги як частину суспільної культури визначеного періоду: «Ми зобов'язані уміти та виділяти у книзі її неповторні індивідуальні риси та поряд із цим бачити їх спільність, невід'ємність історії книжної справи загалом від історії розвитку суспільства» (Сидоров, 1978: 10). Аналогічні погляди відстоювали російські науковці В. Гульчинський та С. Пайчадзе, які запропонували розглядати книжну культуру як історично обумовлену суспільну діяльність, яка існує з метою створення, розповсюдження, використання і збереження книги (Гульчинський, 1988: 12); як рівень, досягнутий книжною справою, разом із традиціями та реаліями, які склалися історично до книги у конкретному регіоні та на певному щаблі розвитку суспільства (Пайчадзе, 2000: 4). Таким чином, книжна культура як частина культури суспільства зумовлює форми свідомості людей, продуктивні відносини, політичні та юридичні інституції.

Історично-хронологічний підхід також використовується для характеристики становлення та розвитку основних складових частин книжної культури. Формування самого поняття «книжна культура», на думку В.І. Васильєва, автора низки праць із проблематики впливу книги на формування культурного розвитку російського суспільства, відбувалося у три етапи (Васильєв, 2012: 47):

1) XIX – початок XX ст. – це етап становлення розуміння книжної культури, який виражався на рівні книгодрукування, а точніше книжної типографії. Український історик Я. Ісаєвич зазначав, що як у рукописній, так і у друкованій книжці відображалися притаманні народів форми культури, однак, на відміну від рукописної традиції у книжній справі, революційною за значенням зміною стало запровадження саме книгодрукування, яке дало змогу залучати до культурного й політичного життя значно ширші, ніж раніше, верстви населення (Ісаєвич, 2002: 4).

2) 20–60-ті роки XX ст. – книга цікавила дослідників як об'єкт мистецтва. Розглядалися особливості художнього оформлення книжних видань. Подібний підхід до трактування книжної культури використовує інший російський дослідник – В. Барикін. На думку вченого, кожна книга – це, по-перше, сукупність знаків, джерело інформації, а по-друге – це естетичний об'єкт, який містить у собі елементи краси. Вони репрезентуються індивідуально за допомогою використання ілюстрацій, кольору, шрифтів тих чи інших гарнітур і кеглів, оригінального komponування простору сторінок і розворотів тощо (Барыкин, 1983: 112).

3) 60-ті рр. XX ст. – початок XXI ст. визначаються трансформацією у трактуванні книжної культури у «культуру виробництва книги». Книга сприймалася як спеціальний вид документа, а подальші інформаційно-комунікативні процеси здійснили суттєві зміни до форми документа. Відбувся перехід від друкованої до електронної книги. На думку Н. Черниш, культура видання книги – це певний рівень відповідності видання (усіх його складників) завданням найбільш ефективного користування ним. Висока культура видання забезпечується: по-перше, наявністю всіх елементів, необхідних для повноцінного використання видання різними читачами; по-друге, таким вибором змісту і форми цих елементів, за якого будь-які операції читача з виданням (наведення довідок, орієнтація у структурі тощо) могли би здійснюватися максимально швидко й успішно: по-третє, доцільним і водночас цінним із мистецького боку художньо-технічним оформленням видання (Черниш, 2004: 30).

Таким чином, книжна культура – це важливий соціокультурний феномен, який відіграє провідну роль у збереженні історичної пам'яті нації, держави, як ланка, котра забезпечує адаптацію інтелектуальних традицій минулого у системі інформаційно-комунікаційних технологій, як складову частину соціокультурного потенціалу суспільства, сприяючи розвитку діалогу культур і їх взаємодії.

Візі про структуру книжної культури. На думку українського вченого О.В. Антоника, книжна культура базується на культурі самої книги, культурі розповсюдження книжкової продукції та на культурі читання. Синергія запропонованих складників представляє книжку культуру як носія цінностей і як реальне втілення досягнутого рівня культури у процесі інформаційного спілкування та книги як інформаційної продукції. Автор дослідження «Культура читання як фундамент інформаційної культури особистості» (2009) стверджує, що «попри свою дуалістичність, природа книжки багатозначна: це і засіб збереження інформації, й унікальний товар, що має споживні властивості та вартість, і засіб комунікації з величезним виховним потенціалом, а тому книжкова справа як спосіб існування книги у суспільстві є одним із найважливіших напрямів діяльності у сферах освіти, науки та культури» (Антоник, 2008: 86).

Про мультиаспектну природу книжної культури говорять також Т. Жалко та С. Грипич. Українська філологиня Т. Жалко вважає, що книжку культуру варто трактувати як синтез духовної культури та мистецтва книги. На її думку, поняття «культура книги» передбачає опрацювання не лише форми (внутрішніх і зовнішніх елементів, ілюстрацій, шрифтів, обсягу видання, якості паперу, способу брошурування), а і змісту книги, який для читача є визначальним (Жалко, 2009: 246).

С. Грипич акцентує увагу на тому, що соціальна природа книги робить її ефективним засобом формування духовної культури особистості, її вихованості, освіченості та моральності. Ця особливість книги реалізується у таких чотирьох співвідношеннях:

1) книга несе у собі у специфічній формі всі знання, всі досягнення людської культури. Будучи особливою формою відображення і руху суспільної свідомості, вона становить, умовно кажучи, писану (друковану) пам'ять людини. І природно, що саме через книгу, її посередництво кожна людина та суспільство загалом може засвоїти всі нагромаджені духовні багатства;

2) книга – найголовніший, універсальний засіб інформаційного спілкування. У ній наче моделюються життя, почуття, думки і справи не тільки окремої особи (автора), а й усього людства в усіх доступних вимірах часу і простору;

3) книга – найважливіший засіб пропаганди та популяризації знань;

4) книга – найважливіший засіб виховання й освіти (Грипич, 2012: 44).

Одна з останніх українських наукових розвідок із теми культури книги належить О. Михайловій. Вона розглядає сучасний етап розвитку книжкової культури в Україні. Авторка аналітичної праці «Книжкова культура в незалежній Україні: тенденції, виклики, перспективи» (2019) визначає зміст поняття «книжкова культура» як такого, що є дієвим когнітивним інструментом для опису й аналізу складної системи побутування й обігу книжок у суспільстві – від етапу створення книжки до етапу її рецепції та критики (Михайлова, 2019: 62).

Роль книжної культури для формування інформаційної культури. Не менш важливою є роль книжної культури у формуванні інформаційної культури загалом. Зокрема, російська дослідниця Н. Гендіна зазначає, що книжна культура на рівні книгозберігання та книгопоширення спричинила розвиток інформаційної культури, яка почала інтегрувати у себе знання із цілої низки наук: теорії інформації, кібернетики, семіотики, документалістики, логіки, філософії, культурології тощо. Відповідно, такий симбіоз дозволив трактувати інформаційну культуру як особливий феномен інформаційного середовища, тим самим підпорядкувавши книжку культуру як складову частину інформаційної культури на рівнях суспільства, користувача інформації й особистості (Гендіна, 2007: 59).

Визначення ролі книжної культури порівняно з інформаційною також стало предметом дослідження і для польської науковиці М. Кісільовської. Зокрема, у її аналітичній статті «Інформаційна культура як нова перспектива інформаційної науки» (2015) зазначено, що інформаційна культура є важливою складовою частиною інформаційної науки поряд із такими типами культур, як усна творчість, культура друкованих документів, книжна культура та культура грамотності. Водночас дослідниця зазначає, що не може бути пріоритетності одного типу культури над іншим, адже усі вони описані з посиланням на основний засіб спілкування та поширення інформації чи знань: усного чи письмового (Kisilowska, 2015).

Книжна й інформаційна культура на рівні особистості – це насамперед системне утворення, котре інтегрує знання про основні методи інформаційно-комунікаційних технологій; про уміння використовувати наявну інформацію (усну, письмову, друковану, екранну) для вирішення прикладних професійних завдань; про навички використання технологій зворотного зв'язку на різних рівнях комунікації; про здібності представляти інформаційні дані, переосмислені рефлексії у зрозумілій формі.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного аналізу можна констатувати, що книжна культура є, по-перше, складовою частиною загальної культури особистості, без якої неможливо комунікувати в інформаційному середовищі. По-друге, книжна культура – це складна, інтегрована система, яка охоплює декілька рівнів свого вираження: книгостворення – рукописання чи книгодрукування; книгозберігання – як інформаційний ресурс для книгосховищ, бібліотечних установ, хмарних середовищ тощо; книгопоширення на традиційних та інноваційних носіях інформації, з метою створення комунікативних циклів; книгопереосмислення – створення нових сенсів на основі осягнення інформаційної складової частини у книжному виданні. По-третє, незважаючи на низку наукових розвідок із проблематики книжної культури, залишається відкритим питання для наукової дискусії визначення співвідношення між термінами «книжна культура», «книжкова культура» та «культура книги». Окрім того, еволюційний розвиток книжної культури у різних регіонах та в різні історичні епохи так і залишається недостатньо висвітленим у наукових міждисциплінарних дослідженнях.

References:

1. Antonyk O.V. (2009). Kultura chytannia yak fundament informatsiinoi kultury osobystosti, Knyhobachennia: ukrainskyi vydavnychy portal [The culture of reading as the foundation of the information culture of the individual, Book vision: Ukrainian publishing portal], URL: <https://knyhobachennia.net/?category=2&article=188> [in Ukrainian].
2. Antonyk O.V., Zhmovka N.V. (2008). Propahanda knyhy i chytannia sered uchniv yak suspilnyi priorytet: knyhoznavcho-pedahohichniy kontekst, Polihrafiia i vydavnycha sprava [Book promotion and reading among students as a social priority: bibliographic and pedagogical context, Printing and publishing], Vol. 1 (47). P. 80–90. [in Ukrainian].
3. Barykin V.E. (1983). O kulture izdaniya knigi, Kniga: Issledovaniya i materialy [On the culture of publishing a book, Book: Research and Materials], Vol. 47. P. 110–118. [in Russian].
4. Chernysh N. (2004). Na shliakhu do kultury suchasnoi ukrainskoi knyhy, Drukarstvo [On the way to the culture of modern Ukrainian books, Typography], № 2 (55). P. 29–32. [in Ukrainian].
5. Gendina N.I. (2007). Informacionnaya gramotnost i informacionnaya kultura lichnosti: mezhdunarodnyj i rossijskij podhody k resheniyu problem, Otkrytoe obrazovanie [Information literacy and information culture of the individual: international and Russian approaches to solving the problem, Open education], № 5 (64). P. 58–69. [in Russian].
6. Gulchinskij V.I. (1988). Knizhnaya kultura i ee istochniki, Shestaya Vsesoyuznaya nauchnaya konferenciya po problemam knigovedeniya: Tezisy dokladov [Book culture and its sources, Sixth All-Union Scientific Conference on Bibliology Problems: Abstracts], Moscow. P. 11–13. [in Russian].

7. Hrypych S. (2012). Knyzhkova kultura yak skladova suchasnoi dukhovnoi kultury, Visnyk Knyzhkovoï palaty [Book culture as a component of modern spiritual culture, Bulletin of the Book Chamber], № 1. P. 44. [in Ukrainian].
8. Isaievych Ya. (2002). Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problem [Ukrainian book publishing: origins, development, problems], Lviv, Institute of Ukrainian Studies. I. Krypyakevych. 520 p. [in Ukrainian].
9. Kisilowska M. (2015). Information culture as a new perspective for information science, URL: https://www.researchgate.net/publication/280878545_Information_culture_as_a_new_perspective_for_information_science. [in English].
10. Mykhailova O.Iu. (2019). Knyzhkova kultura v Nezalezhnii Ukraini: tendentsii, vyklyky, perspektyvy, Stratehichni priorytety [Book culture in Independent Ukraine: tendencies, challenges, prospects, Strategic priorities], № 2 (50). P. 60–69. [in Ukrainian].
11. Ocherki istorii knizhnoj kultury Sibiri i Dalnego Vostoka. (2000). T. 1: Konec XVIII – seredina 90-h godov XIX veka [Essays on the history of book culture in Siberia and the Far East. Vol. 1: Late 18th – mid-90s of the 19th century], Novosibirsk. 316 p. [in Russian].
12. Sidorov A.A. (1978). Ob issledovatel'skoj rabote po istorii russkoj knigi, Kniga v Rossii do serediny XIX veka [On research work on the history of Russian books, Book in Russia until the middle of the 19th century], Leningrad. P. 7–10. [in Russian].
13. Vasilev I.V. (2012). Knizhnaya kultura: osnovnye etapy razvitiya i rol v dialoge kultur i formirovanii edinogo informacionnogo prostranstva SNG (na primere rossijsko-beloruskogo vzaimodejstviya), Dialog kultur v usloviyah globalizacii: XII Mezhdunarodnye Lihachevskie nauchnye chteniya [Book culture: the main stages of development and the role in the dialogue of cultures and the formation of a common information space of the CIS (on the example of Russian-Belarusian interaction), Dialogue of cultures in the context of globalization: XII International Likhachev Scientific Readings], Vol. 1, Saint Petersburg. P. 46–49. [in Russian].
14. Zhalko T. (2009). Kultura ukraïnskoï knyhy: suchasna knyhovydavnycha kontseptsiiia, Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh [Ukrainian book culture: modern book publishing concept, Humanities education in technical higher educational institutions], Vol. 17. P. 242–252. [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-12>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СФОРМОВАНOSTІ ОСОБИСТІСНОГО КОМПОНЕНТА ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА З НОРМАЛЬНИМ ЗОРОМ

Анна Петрикiна,

аспірантка відділу освіти дітей з порушеннями зору

Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка

Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3841-9312

anna.petrykina88@gmail.com

Анотація. У статті реалізується порівняльний аналіз особливостей сформованості особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором. Дослідження реалізовано у руслі особистісно-орієнтованого підходу. Для забезпечення достовірності результатів, висновків, досягнення поставленої мети використано комплекс методів, таких як: *теоретичні* (дедуктивний – для системного опису досліджуваного явища; індуктивний – встановлення закономірностей, їх систематизації на основі отриманих результатів); *емпіричні* (констатувальний експеримент із використанням психодіагностичної методики для діагностики особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором).

Уперше реалізовано порівняльний аналіз особливостей сформованості особистісного компоненту творчої активності у підлітків із порушеннями зору відносно їх однолітків без порушень зору. Досліджено особливості особистісного розвитку підлітків із порушеннями зору в контексті формування їхньої творчої активності.

Результати дослідження дають підстави дійти висновку про необхідність цілеспрямованої роботи над формуванням особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору. Перспективи майбутніх наукових студій будуть спрямовані на розроблення й апробацію педагогічної технології формування творчої активності зазначеної категорії підлітків.

Ключові слова: активність особистості, творчість, школярі, порушення зорової системи, особистісно-орієнтований підхід.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FEATURES OF THE FORMATION OF THE PERSONALITY COMPONENT OF THE CREATIVE ACTIVITY OF ADOLESCENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS AND WITH NORMAL VISION

Anna Petrykina,

Postgraduate Student at the Department of Education of Visually Impaired Children

Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology

of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3841-9312

anna.petrykina88@gmail.com

Abstract. The article implements a comparative analysis of the peculiarities of the formation of the personal component of creative activity of adolescents with visual impairments and normal vision. This study was implemented using the personality-oriented approach. To ensure the reliability of the results, conclusions, and achieve the goal of the study, a set of methods was used: theoretical (deductive – for a systematic description of the phenomenon under study, inductive – to establish patterns, their systematization on the basis of the results obtained), empirical method (a statement experiment using a psychodiagnostic technique).

For the first time, in this study was represented a comparative analysis of the peculiarities of the personality component of creative activity of adolescents with visual impairments relative to their peers without visual impairments formation.

The results of the study give grounds to conclude that it is necessary to work on the formation of a personality component of creative activity of adolescents with visual impairments.

Key words: personal activity, creativity, students, visual impairment, personality-oriented approach.

Вступ. Дослідження природи феномену творчої активності особистості нині зосереджується на аналізі відповідних творчих здібностей людини та пошуку дієвих шляхів формування необхідних особистісних складників для оптимального прояву її творчого потенціалу, однак порівняльний аналіз особливостей сформованості особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором не був предметом спеціальних психолого-педагогічних студій, що зумовлює його актуальність.

З огляду на результати низки досліджень (Altshuller, 2003: 173–185; Rhodes, 1961: 305–310) творча активність – природна складова частина особистості. Рівень її сформованості та прояву насамперед спирається на такий феномен, як творчий потенціал, який проявляє здатність особистості до творчості. Низка дослідників (Lukanovska, 2010: 630–644; Zenasni, Lubart, Varbot, 2013: 41–50) вважають, що творчий потенціал особистості визначається умінням сконцентруватися на об'єкті сприймання, а отже, спостережливістю та здатністю об'єктивно, цілісно сприймати предмети та явища навколишнього світу у сукупності з їхніми властивостями; умінням моделювати ситуації прояву цих властивостей. Тож логічним вважаємо додати й особистісну чутливість до проблем (Paul Torrance, 1965: 663–681; Urban, 1982: 199), схильність виявляти суперечності та невідповідності, оцінювати їх обсяг і забезпечувати відбір необхідних модифікацій задля оптимізації діяльності (Matyushkin, 2004: 30–35), інтуїтивний підхід у виокремленні проблемних сфер у діяльності та їх вирішення (Polanyi, 1981: 91–108).

Відомо, що розвиток творчої активності особистості значною мірою пов'язаний із її віковими періодами (Root-Bernstein, Root-Bernstein, 2011: 45–55; Runco, 2010: 251–254; Russ, Christian, 2011: 360–366), кожному з яких відповідають певні прояви творчої активності й особливості розвитку здатності до творчості (Woodel-Johnson, Delcourt, Treffinger, 2012: 79–95; Wei Zhang, & Weihua Niu, 2013: 60–76). Є свідчення, що творча ідентичність, а саме усвідомлене відчуття себе як творчої особистості, зазвичай починається у підлітковому віці (Rothenberg, 2016).

Суперечливість підліткового віку може значно ускладнюватися наявністю психофізіологічних особливостей розвитку особистості, як-от порушень зору. Саме тому слід враховувати синкретичність природи сліпоты. Відомо, що органічний дефект має властивість проявлятися на трьох рівнях: фізіологічному, психологічному та соціальному (Kobylchenko, 2010: 201). Отже, маємо припущення, що порушення зору у підлітків можуть впливати на процес формування й розвитку їх творчої активності та на формування особистісного компонента зокрема.

Мета статті полягає у реалізації порівняльного аналізу особливостей сформованості творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором на прикладі особистісного компоненту творчої активності особистості.

Основна частина. Серед теорій про природу творчої активності особистості на особливу увагу заслуговують такі, як: психологічна теорія цілісної моделі творчості 4Ps (Rhodes, 1961: 305–310), компонентна теорія креативності (Amabile, 1983: 357–376, Amabile, 2012) і системна модель творчості (Csikszentmihalyi, Csikszentmihalyi (Eds.), 1988: 136–142). У зазначених теоріях простежується тенденція до розгляду творчої активності особистості як єдності кількох компонентів. Показово, що серед компонентів творчої активності виокремлюють ті, що окреслюють співвідношення творчої особистості з її/його оточенням, як-от: «environment» з англ. «середовище» за М. Rhodes (Rhodes, 1961: 305–310), «social environment» з англ. «соціальне

середовище» за Т.М. Amabile (Amabile, 2012) і «field» з англ. «поле», що співвідноситься із соціальним аспектом за М. Csikszentmihalyi (Csikszentmihalyi, 1988: 136–142), а також ті, які відображають внутрішньоособистісні аспекти.

З огляду на природу творчої активності визнаний вплив творчого потенціалу особистості на рівень її прояву, базовим компонентом визнано особистісний, зокрема «person» з англ. «особа» за М. Rhodes (Rhodes, 1961: 305–310). Цей компонент реалізується у творчому потенціалі особистості, її специфічних рисах і властивостях таких, як-от: здатності до нестандартних ідей, поведінці, особливостях темпераменту, рівні інтелектуального розвитку, захисних механізмах. Поза тим, серед показників зазначеного компонента виокремлено потребу в активності як стійкій властивості особистості; прагнення до ризику (Jirasek, Sudzina, 2020: 90–105), позитивні якості емоційно-вольової сфери (позитивне самосприйняття, наполегливість, цілеспрямованість); соціальну спрямованість прояву особистісної активності.

Виокремлені показники, котрі проявляють природні інтенції підлітків, забезпечили можливість з'ясувати потенційну схильність респондентів до формування творчого рівня їхньої активності.

Матеріал і методи дослідження. Усього у нашому експериментальному дослідженні взяли участь 130 респондентів, із яких 111 підлітків: 68 підлітків із порушеннями зору (ЕГ1); 43 їх однолітка з нормальним зором (ЕГ2) та 19 педагогів (10 – із загальноосвітніх шкіл і 9 – зі спеціальних загальноосвітніх шкіл), котрі виконують роль класних керівників тих підлітків, які стали респондентами нашого дослідження.

Серед широкого кола методик, спрямованих на визначення творчих схильностей, діагностування творчих вмінь, сформованості творчої активності респондентів, спостерігаються переважно такі, що побудовані на роботі з візуальними матеріалами. Оскільки частина респондентів має порушення зору, ми зосередили увагу на пошуку методик, не пов'язаних із візуальним контентом. Нами було виокремлено експериментальну методику, яка передбачала діагностику особистісного компонента творчої активності підлітків із порушеннями зору та з нормальним зором: методика «Визначення особистої схильності до творчості» (Davis, Subkoviak, 1975: 37–43, (за редакцією Б. Пашнева) Korniat, Tsymbala, 2016: 42–43).

Задля мотивації підлітків до участі в експерименті були застосовані мотив самопрезентації, а також мотив соціального схвалення як найбільш відповідні цій віковій групі респондентів експерименту. Експеримент дав змогу отримати емпіричні дані, що відобразили актуальний рівень сформованості творчої активності за особистісним компонентом у кожного окремого досліджуваного.

Дослідження проводилося за груповою формою. Групи респондентів розподілялися за класами. Кожен респондент отримував тексти опитувальників (на окремому бланку) та бланки збору емпіричної інформації індивідуальних показників із зазначеними номерами тверджень і графами для відповідей задля забезпечення незалежності відповідей. Результати розраховувалися та заносилися у відповідні протокольні форми й узагальнені таблиці.

Варто підкреслити, що експериментальна методика для діагностики була відібрана з урахуванням принципу наявності у ній оптимальної кількості найбільш інформативних показників, проте не претендує на вичерпність і всеосяжність.

Результати та їх обговорення. За допомогою зазначеної методики ми мали на меті визначити та проаналізувати особистісну здатність респондентів до творчості та рівень розвитку їхньої креативності за такими параметрами, як: самодостатність, зацікавленість, прагнення до ризику, ситуативне сприйняття хаосу, відчуття краси та гармонії у навколишньому середовищі, потреба в особистісній активності, альтруїзмі (табл. 1):

Таблиця 1

**Рівні особистісної здатності до творчості підлітків із порушеннями зору (ЕГ1)
і без порушень зору (ЕГ2) (у%)**

Експериментальні групи	Рівень особистісної здатності до творчості		
	Низький	Середній	Високий
ЕГ1	55,6	38,45	5,95
ЕГ2	10,5	59,65	29,85

З огляду на специфіку досліджуваного вікового періоду, який припадає на час становлення нової життєвої позиції учнів щодо людей і навколишнього середовища, їх пошуку змісту та спрямованості соціальної активності, виокремлення системи нових прагнень, афективних реакцій і переживань тощо, результати проведеної діагностики на цьому етапі онтогенезу досліджуваних можна вважати базовими індикаторами їхнього особистісного творчого потенціалу.

Як свідчать отримані результати, у підлітків із порушеннями зору було виявлено певні відмінності за визначеними показниками. З огляду на показники, занесені до ключа зазначеної методики, високий рівень потенційної здатності до творчості особистості має корелювати з такими показниками, як: стійке прагнення до самоствердження та самовдосконалення у певному виді особистісної активності, яке супроводжується невдоволенням собою та наполегливою працею над помилками; незалежність і самодостатність, зазначеному характерно неприйняття зовнішнього тиску; ризикованість і ситуативне прийняття хаосу; позитивна соціальна налаштованість, що балансує з наданням переваги до усамітненої діяльності, альтруїзм; певний ступінь відмови наслідування соціальних норм, потенціал до підкорення навколишнього середовища своїм потребам; поза тим, почуття співвіднесеності та причетності до навколишнього середовища. Слід визнати, що високий рівень особистісної здатності до творчості мають лише 5,95% із числа респондентів ЕГ1. Водночас серед респондентів ЕГ2 цей рівень має значно більша кількість учнів – 29,85%.

Середній рівень потенційної здатності до творчості в обраній методиці співвідноситься із 15 балами (ключ тесту). Більшість респондентів ЕГ2 (59,65%) і більше третини респондентів ЕГ1 (38,45%) мають ситуативну й тимчасову спрямованість на прояв зазначених і проаналізованих вище показників творчої активності. Вони прагнуть активності, ризику, самовдосконалення, відокремленості та незалежності, проте ці спрямування характеризуються переважною нестійкістю.

Значна кількість респондентів ЕГ1 (55,6%) на момент проходження діагностики мали низький рівень потенційної здатності до творчості, коли частка респондентів ЕГ2 становила 10,5%. Показники ключа цієї методики свідчать, що ці підлітки прагнуть упорядкованості, безпеки, сталості, відчувають потребу в підтримці, що пояснюється підвищеною чутливістю; вони більш схильні підлаштовуватися під умови навколишнього середовища. Хоча, щодо останнього слід також зазначити, що результати дослідження, проведеного групою вчених із Греції (Christodoulou, Fotiadou et al., 2019: 115–130), показали нижчий рівень адаптивної поведінки у підлітків із порушеннями зору порівняно з їхніми однолітками. Коли йдеться про підлітків, котрі мають порушення зору, саме тривожність зумовлює їхню схильність уникати різної активності, а отже, і відповідальності. Зазначеному відповідають результати дослідження, проведеного групою вчених із Туреччини (Bolat, Yavuz, Dogangun, Demir, 2011: 77–82), які засвідчили підвищений рівень тривожності саме у підлітків із порушеннями зору порівняно з їхніми незрячими однолітками та тих, хто не має порушень зору. Їм властива сконцентрованість на собі, поступливість, нерішучість, викликані невпевненістю у своїх силах. Недостатня віра у себе спричиняє скептичне ставлення до можливості управляти власною долею. Респондентам

із низьким рівнем потенційної здатності до творчості властиво покладатися лише на те, в чому вони впевнені.

Тож порівняльна характеристика рівнів особистісної здатності до творчості підлітків із порушеннями зору та без них виявила, що високий рівень особистісної здатності до творчості притаманний незначній кількості підлітків із порушеннями зору та майже третині їхніх однолітків без порушень зору. Переважній більшості підлітків без порушень зору та більш ніж третині підлітків із порушеннями зору притаманний середній рівень особистісної здатності до творчості. Низький рівень особистісної здатності до творчості притаманний переважній більшості респондентів, котрі мають порушення зору, та значно меншій кількості з тих, хто не має порушень зору.

Спираючись на результати, отримані за допомогою непараметричного статистичного U -критерію Манна-Уїтні, було виявлено статистично значущі відмінності між результатами респондентів ЕГ1 і респондентів ЕГ2 ($U = 112.000, p = 0.001$).

Обговорення. Переважній більшості підлітків із порушеннями зору імпонує сталість в оточенні та діяльності, що є гарантом запобігання ризику. Ці учні схильні уникати активної діяльності, виконання складних завдань і домінування у соціальній групі, що може пояснюватися виявленими вразливістю та невпевненістю у собі. Воліють відчувати свою користь, тож у вирішальних ситуаціях будуть схильні піти на компроміс, аби, поза тим, ще й виказати свою доброзичливість. Попри вищезазначене, вони все ж прагнуть усамітненості, покладаються на власні зусилля. Властива їм швидка втомлюваність, вірогідно, є причиною уникнення виконання завдань, що потребують прояву значних зусиль. Це може послуговувати поясненням браку досвіду застосування уяви у нестандартних ситуаціях.

Тому процес формування особистісного компонента творчої активності підлітків досліджуваної категорії має спрямовуватися на активізацію їх потреби в активності як такої, сприяти корекції самоставлення та розвитку позитивного самосприйняття, що, певною мірою, спирається на позитивне ставлення з боку оточуючих; тож важливим елементом зазначеного процесу мають стати відповідні педагогічні умови здійснення освітнього процесу.

Висновки. Отже, шляхом подолання охарактеризованих вище виявів, які були отримані за допомогою реалізованої діагностики, може стати розробка педагогічної технології формування особистісного компонента творчої активності досліджуваної категорії підлітків. Вона з огляду на специфічні психосоціальні особливості, що спостерігаються у підлітків із порушеннями зору, дозволить активізувати наявні та сформувати необхідні якості й уміння, які відкриють можливість прояву творчої активності на високому рівні. Це постане запорукою успішної самореалізації їх у дорослому віці.

References:

1. Root-Bernstein R. and Root-Bernstein M. (2011). Life Stages of Creativity. In: Runco M.A., and Pritzker S.R. (eds.) *Encyclopedia of Creativity* (second edition), 2, 47–55. San Diego: Academic Press
2. Runco M.A. (2010). Development of Creativity. *International Encyclopedia of Education* (third edition). 251–254. University of Georgia, GA, USA
3. Russ S.W., Christian K.M. (2011). Play. *Encyclopedia of Creativity* (second edition), 360–366
4. Woodell-Johnson, B.L., Delcourt, M., & Treffinger, D.J. (2012). Relationships between creative thinking and problem solving styles among secondary school students. *The International Journal of Creativity & Problem Solving*, vol. 22(2), 79–95.
5. Wei Zhang, & Weihua Niu (2013) Creativity in the later life: factors associated with the creativity of the Chinese elderly. *The Journal of creative behavior*, vol. 47 (1), 60–76.
6. Rothenberg A. (2016). Adolescence and creativity. *Psychology today*.

7. Altshuller G. (2003). Nayti ideyu. Vvedenie v teoriyu resheniya izobretatelskih zadach [Find an idea. Introduction to the theory of inventive problem solving]. Petrozavodsk, 173–185 [in Russian].
8. Lukanovska A.A. (2010). Tvorchiy potentsial osobistosti: strukturni komponenti [Creative potential of personality: structural components]. Zbirnik naukovih prats K-PNU Imeni Ivana Ogiienka, Institutu psihologiyi imeni G.S. Kostyuka APN Ukrayiny. *Problemi suchasnoyi psihologiyi*, 8, 630–644 [in Ukrainian].
9. Zenasni F., Lubart T., Barbot B. (2013). Creative potential and its measurement. *International Journal for Talent Development and Creativity*, 1(2), 41–50.
10. Torrance Paul E. (1965). Scientific views of creativity and factors affecting its growth. *Daedalus*, 94 (3), Creativity and Learning, 663–681.
11. Urban K.K. (2004). Kreativitet: Herausforderung fur Schule, Wissenschaft und Gesellschaft [Creativity: a challenge for schools, science, and society]. Munster: Lit verlag, 199 [in German].
12. Matyushkin A. (2004). Kak sformirovat tvorcheskuyu lichnost [How to form creative personality]. Alma-mater: Vestnik vysshey shkolyi. 8, 30–35 [in Russian].
13. Polanyi M. (1981). The creative imagination. *Society, Economics and Philosophy: Selected Papers*. London: Martinus Nijhoff Philosophy Library, 91–108.
14. Kobylchenko V. (2010). Sotsialno-psykholohichni osnovy rozvytku ta korektsii osobystosti pidlitka v normi ta pry patolohii zoru [Socio-psychological bases of development and correction of the adolescent's personality in health and at pathology of sight]. Kyiv : Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
15. Rhodes M. (1961). An analysis of creativity. *The Phi Delta Kappan*, 42 (7), 305–310.
16. Amabile T.M. (1983). The social psychology of creativity: A componential conceptualization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(2), 357–376.
17. Amabile T.M. (2012). Componential theory of creativity. *Harvard Business School. Encyclopedia of Management Theory*. Eric H. Kessler, Ed., Sage Publications.
18. Csikszentmihalyi M., & Csikszentmihalyi I.S. (Eds.). (1988). *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness*. Cambridge University Press, 136–142.
19. Davis Gary A., Subkoviak Michael J. (1975). Multidimensional Analysis of a Personality-Based Test of Creative Potential *ournal of Educational Measurement*, 12, 1, 37–43.
20. Jirásek M., Sudzina F. (2020). Big Five Personality Traits and Creativity. *Quality innovation prosperity /Kvalitainovácia prosperita*, 24 (3), 90–105. doi: 10.12776/QIP.V24I3.1509
21. Korniat V.S., Tsybala O.M. (2016). Robochy zoshyt dlia praktychnykh zaniat z kursu “Osnovy psykhdiahnostyky ta psykhekorektsii” dlia studentiv spetsialnosti “Sotsialna pedahohika” [Workbook for practical classes on the course “Fundamentals of psychodiagnostics and psychocorrection” for students majoring in “Social Pedagogy”]. Lviv, 42–43 [in Ukrainian].
22. Christodoulou P., Fotiadou E., Soulis S., etc. (2019). Relationship of motor development to adaptive behavior of children and adolescents with visual impairment. *European Journal of Special Education Research*, 4 (4), 115–130.
23. Bolat N., Yavuz M., Dogangun B., Demir T. (2011). Depression and anxiety levels and self-concept characteristics of adolescents with congenital complete visual impairment. *Turkish journal of psychiatry*, 22 (2), 77–82.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-13>

КОМУНІКАЦІЯ – ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ СПРОМОЖНИХ ГРОМАД

Ірина Положешна,

аспірантка кафедри парламентаризму

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

головний спеціаліст управління стратегічного планування та комунікацій

Міністерства молоді та спорту України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9085-2466

irina-1970p@ukr.net

Анотація. У положеннях наукової статті автор проводить аналіз застосування комунікації органами місцевого самоврядування як важливого механізму розвитку спроможної територіальної громади. Через комунікацію відбувається зворотний зв'язок, коли місцева влада інформує громаду про свою діяльність, а також дізнається про ефективність своєї роботи.

Комунікація є ефективним інструментом управління для розроблення та реалізації заходів, необхідних для досягнення цілей у громаді. Тому комунікаційну діяльність варто застосовувати стратегічно, вона має бути добре продуманою, систематичною, регулярною та належним чином контролюватися. Стратегічна комунікація – це зв'язок правильного повідомлення з відповідною цільовою аудиторією відповідним чином.

Важливим елементом у системі взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадськості є створення та реалізація комунікаційної стратегії територіальної громади, яка є потужним інструментом залучення громадян до управління громадою та соціально-економічного розвитку.

Комунікаційна стратегія громади може стати ефективним «містком» між місцевою владою та населенням за умови активної громадянської позиції та відповідального ставлення до обов'язків та повноважень усіх учасників комунікації, що приведе до створення інституційно спроможної територіальної громади.

Ключові слова: децентралізація, комунікаційна стратегія, територіальна громада, громадськість, інструменти комунікації, органи місцевого самоврядування, територіальні громади.

COMMUNICATION – AN EFFECTIVE MECHANISM FOR CREATING CAPABLE COMMUNITIES

Iryna Polozheshna,

Postgraduate Student at the Department

Parliamentarism of the Educational and Scientific Institute of Public Administration

and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Chief Specialist at the Strategic Planning and Communications Department

Ministry of Youth and Sports of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9085-2466

irina-1970p@ukr.net

Abstract. In the provisions of the scientific article, the author analyzes the use of communication by local governments as an important mechanism for the development of a viable territorial community. Through communication, feedback occurs when local authorities inform the community about their activities, as well as learn about the effectiveness of their work.

Communication is an effective management tool for the development and implementation of measures necessary to achieve goals in the community. Therefore, communication activities should be applied strategically,

be well thought out, systematic, regular and properly monitored. Strategic communication is the connection of the right message with the relevant target audience in a relevant way.

An important element in the system of interaction between executive authorities, local governments and the public is the creation and implementation of a communication strategy of the territorial community, which is a powerful tool for involving citizens in community management and socio-economic development.

Community communication strategy can become an effective “bridge” between local government and the population, provided an active citizenship and responsible attitude to the responsibilities and powers of all participants in communication, which will lead to the creation of an institutionally capable territorial community.

Key words: decentralization, communication strategy, territorial community, public, communication tools, local governments, territorial communities.

Вступ. Проведення реформи децентралізації вимагає створення нових форм співпраці та взаєморозуміння органів місцевого самоврядування з населенням територіальних громад та громадянським суспільством і, відповідно, потребує впровадження комунікаційної складової частини під час створення інституційно спроможних територіальних громад, яка характеризуватиметься оперативністю, відкритістю, прозорістю, ефективністю та якістю. Наявність комунікації між органами виконавчої влади, посадовими особами територіальної громади, депутатським корпусом, населенням, громадянським суспільством дає можливість всім учасникам бути рівноправними й активними, здатними не просто налагоджувати комунікаційні канали, які дозволять швидко передавати інформацію зацікавленим сторонам, але і створювати ефективний комунікаційний майданчик для результативного та взаємовигідного спілкування задіяних в комунікаційному процесі суб’єктів.

Загальнотеоретичні аспекти комунікаційної взаємодії вивчали такі автори, як Б. Адамс, П. Друкер, В. Зигерт, Л. Ланг, Е. Мерманн, Е. Тоффлер, К. Шенон та інші. До питань побудови нової парадигми державного управління в умовах розвитку комунікації органів державної влади та громадськості у своїх працях звертались О. Бажинова, А. Кучабський, Л. Пашко, Є. Романенко, А. Хлебнікова, В. Юрченко. Питанням діяльності громадських рад присвячували свої наукові праці такі українські дослідники, як Т. Андрійчук, Н. Боржеллі, Н. Дніпренко, В. Брайт, Т. Денисюк, Л. Загайнова, О. Козакевич, В. Латишева, І. Підлуська та інші. Однак зазначені дослідження є недостатніми, питання потребують подальшого вивчення і поглиблення у зв’язку з викликами сьогодення, а саме проведенням реформи децентралізації в Україні та створенням інституційно спроможних територіальних громад.

Метою наукової статті є дослідження нової парадигми комунікації органів виконавчої влади, місцевого самоврядування з населенням територій та громадськістю, аналіз специфіки взаємодії органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства, іншими стейкхолдерами через формування комунікаційної стратегії територіальної громади.

Основна частина. У зв’язку з реформуванням органів місцевого самоврядування та проведенням децентралізації кожен житель громади прагне не лише бути поінформованим, а й самостійно продукувати інформацію, яка буде сприйнятою іншими суб’єктами комунікативного процесу. У площині публічного управління це відображає бажання громадян не стільки пасивно сприймати інформацію, що поширюється органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, скільки бути спроможним впливати на ухвалення рішень, визначення пріоритетних напрямів розвитку, формування програми дій у межах компетенції даних органів. Отже, можемо констатувати наявність нагальної потреби в побудові суб’єкт-суб’єктного типу комунікації, що забезпечить повноцінний діалог між громадянами та публічними органами влади, який характеризується діалогічністю, можливістю бути почутим, а також налагодженням моделі «питання – відповідь».

Ефективний зворотний зв’язок забезпечує своєчасне інформування населення щодо тих аспектів діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, які найбільше

цікавлять громадян, дозволяє оцінити швидкість та якість реагування на виявлені проблеми, визначити можливі прорахунки і, за потреби, скоригувати план подальших дій.

Вітчизняні науковці звертають увагу на те, що умовою налагодження двостороннього діалогу влади та громадськості є «організаційно-правова спроможність інститутів громадянського суспільства до артикуляції соціальних інтересів, їх просування та захисту», а успіх такого діалогу часто «залежить від спільних дій органів державної влади й об'єднань громадян та їх готовності до співробітництва», адже «громадські об'єднання здійснюють реальний вплив на державну політику <...>, уособлюючи весь спектр думок, що генеруються у громадянському суспільстві» (Kuchabskiy, 2012: 197).

Завдяки розвитку взаємодії публічної влади та громадськості змінюються механізми управління на державному, регіональному та місцевому рівнях. Відбувається зростання зацікавленості влади у з'ясуванні та врахуванні думки громадськості.

Науковці в галузі публічного управління дедалі активніше обговорюють формування інституту громадськості як можливої форми впливу й участі в управлінському процесі, але, «якщо говорити про можливість виникнення й уведення інституціонального соціального діалогу в Україні, то потрібно забезпечити відповідні умови його організації, окреслити способи функціонування й очікувані результати» (Vzayemodiya z gromadskisty u umovah realizatsiyi administratyvnoyi reform, 2012: 45).

Зміни у свідомості громадян стануть основою довгострокового, сталого соціального й економічного розвитку громади, формуватимуть її унікальний соціальний капітал, який характеризуватиметься вмінням працювати в команді, упевненістю в собі, позитивним настроєм, готовністю до співпраці, емоційною стійкістю, толерантністю, відповідальністю, здатністю прийняти виклик, готовністю до змін, взаємодовірою, самоорганізованістю тощо.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» чітко визначені форми прямої демократії, які місцева влада повинна використовувати як правові механізми сприяння самоорганізації населення, а саме: місцевий референдум, загальні збори громадян, громадські слухання, місцеві ініціативи, органи самоорганізації населення (Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini, 1997).

Кожна з перелічених форм прямої демократії має свої особливі характеристики, що впливають на розвиток громадянського суспільства на місцевому рівні.

Місцеві органи самоврядування активно підтримують саму ідею посилення довіри у громаді, довіри між населенням і владою. Але що стосується питання самоорганізації населення, представники влади часто помилково сприймають цей процес як безпосередню загрозу їхнім владним повноваженням. Це пояснюється відсутністю бажання у голів міських, селищних та сільських громад використовувати можливості щодо активізації громад шляхом створення органів самоорганізації населення. Однак приклади найбільш успішних громад доводять, що саме завдяки високому рівню комунікації та самоорганізації населення влада ефективно вирішує проблеми комунальних послуг, функціонування шкіл, закладів культури, поліпшення естетичного вигляду вулиць сіл і селищ, створення різних економічних кластерів і кооперативів тощо.

На нашу думку, ефективність системи управління громадою залежить від оптимізації комунікативної взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськості. Це стає можливим завдяки побудові не лише ефективної комунікативної політики, а й єдиного комунікативного простору, що реалізується на основі принципу партнерства, реалізація якого передбачає цілковиту довіру з боку громадськості до місцевої влади.

Звітуючи перед населенням громади, посадові особи органів місцевого самоврядування, депутатський корпус громади повинні нести відповідальність за свої дії й ухвалені рішення. Така форма взаємодії є однією з дієвих форм колективного управління, що забезпечує зміц-

нення демократії, адже нові форми комунікації публічної влади і населення створюють передумови розвитку інститутів і організацій громадянського суспільства, сприяють демократизації.

Комунікація – це ефективний управлінський засіб розвитку та реалізації заходів, необхідних для досягнення поставлених цілей у громаді. Тому комунікативна діяльність має застосовуватися стратегічно, бути продуманою, систематичною, регулярною та належно контролюватися. Стратегічна комунікація – це зв'язок правильного меседжу (послання) з відповідною цільовою аудиторією релевантним способом.

Як і будь-який інший вид діяльності, комунікація може і повинна бути вимірною й оціненою. Саме тому надзвичайно важливим є забезпечення зворотного зв'язку.

У результаті проведеного аналізу офіційних сайтів територіальних громад Дніпропетровської області визначили кількісні показники комунікаційної складової частини територіальних громад, їхню роботу із громадськістю, створення та функціонування офіційних сайтів, дійшли таких висновків.

З 86 територіальних громад (далі – ТГ), які знаходяться у Дніпропетровській області, у 81 громаді є активні власні сайти, на 5 сайтах ТГ інформація не оновлювалась понад пів року (6,2%). У Слобожанській громаді впроваджено сайт «Електронна громада» разом із додатком «Дія».

У 84 ТГ (97,7%) у розділі «Контакти» розміщені: адреса територіальної громади, контактні телефони, електронні адреси. У 2 громадах (2,3%) Дніпропетровського району (Китайгородська с/р та Ляшківська с/р) – на офіційному сайті відсутня контактна інформація.

У 68 територіальних громадах (79,1%) вчасно оприлюднюються рішення сесій та розпорядження голів територіальних громад, в 11 (12,8%) – розділ «Рішення сесій» не оновлювався понад пів року або рішення оприлюднюються частково, 7 територіальних громад (Китайгородська с/р та Ляшківська с/р Дніпропетровського району, Верхівцевська м/р та П'ятихатська м/р Кам'янського р-ну, Лозуватська с/р Криворізького р-ну, Мирівська с/р Нікопольського р-ну, Тернівська м/р Павлоградського р-ну), що становить 8,1% від загальної кількості громад, – узагалі не оприлюднюють свої рішення.

Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», який забезпечує громадянам України можливості для участі в управлінні державними і громадськими справами, для впливу на поліпшення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, для обстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у разі порушення, для забезпечення якісної комунікації між органами місцевого самоврядування та населенням, яке проживає на території громади, посадовим особам необхідно створити умови для якісного надання інформації (Pro zvernennya gromadyan, 1996). На сайтах територіальних громад необхідно створити розділ «Звернення громадян», де оприлюднюються нормативно-правові акти з даного питання, особисті та виїзні графіки прийому громадян посадовими особами, форми електронних звернень та петицій.

У 42 громадах (48,8%) немає розділу «Звернення громадян». У 14 громад (16,3%) є часткова інформація щодо роботи зі зверненнями громадян, лише у 34,9% громад (30 ТГ) у відповідних розділах є інформація, яка б задовольняла жителів громад щодо обстоювання їхніх прав і законних інтересів.

Закон «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес (Pro dostup do publichnoyi informatsiyi, 2011).

У результаті проведеного аналізу роботи посадових осіб місцевого самоврядування в даному напрямі дійшли висновку, що у 36 територіальних громад (41,9%) на сайті розміщені документи, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»; у 16 ТГ, що ста-

новить 18,6%, публічна інформація розміщена частково; у 34 громад (39,0%) відсутня будь-яка публічна інформація, що становить суспільний інтерес.

У процесі децентралізації спроможні громади отримали більш широкі повноваження, ресурси і відповідальність. Перелік послуг, які можуть надаватися на місцях, постійно розширюється. Мешканці об'єднаних громад очікують від місцевої влади зручних та якісних адміністративних послуг. Саме тому важливо, щоб кожна об'єднана громада якнайшвидше вирішила, яким способом швидко та доступно надавати ці послуги мешканцям.

У результаті проведеного аналізу сайтів органів місцевого самоврядування дійшли висновку, що у Дніпропетровській області з 86 громад у 41 ТГ (47,7%) на сайті розміщена інформація про роботу ЦНАПу, контактні дані, перелік адміністративних послуг, які надає ЦНАП, нормативно-правові документи. У 32 ТГ (37,2%) на сайті немає інформації про роботу центру надання адміністративних послуг, а у 13 (15,1%) – розміщена частково інформація.

Одне із пріоритетних завдань органів місцевого самоврядування – надання населенню громади інформації про новини, події, які відбуваються на національному, регіональному та місцевому рівнях. Проте говорити про значне змістове наповнення інформаційного простору територіальних громад Дніпропетровської області не можна. На сайтах переважає інформація центральних ЗМІ, нормативно-правові акти та рішення місцевих рад (зазвичай у скан-копіях). І, на жаль, дуже мало актуальної інформації про відповідні зміни в житті конкретної громади й оперативні дії їхніх органів місцевого самоврядування. Так, із 86 ТГ у 87,2% громад на сайтах розміщена інформація про події (новини), які відбуваються на території громади та на регіональному і національному рівнях. У 7 громад (8,1%) інформація відсутня. У 4 ТГ (4,7%) наявна лише інформація національного та регіонального рівнів або розділ «Новини» не оновлювався понад пів року.

Важливим чинником у комунікаційному просторі є зв'язок голови сільської, селищної, міської рад із населенням. Інструментом може бути звернення голови, посадових осіб до громади через офіційний сайт, засоби масової інформації, соціальні мережі. У результаті проведеного аналізу даного напрямку можна виділити такі тенденції: у більшості керівники громади звертаються до населення з нагоди відзначення державних та професійних свят або вітають з ювілейними датами; 60,5% голів (52 ТГ) – на офіційних сайтах не має звернень, 25,6% (22 ТГ) розміщували 1–3 звернення і лише 12 голів територіальних громад (13,9%) зверталися до населення з питань життєдіяльності громади.

Отже, на жаль, більшість посадових осіб місцевого самоврядування не використовують комунікацію як механізм створення спроможної територіальної громади.

Необхідно пам'ятати, що комунікаційна стратегія – «живий документ», який може розвиватися та змінюватися, адаптуватися, беручи до уваги нові обставини.

Отже, процес комунікації – це взаємодія як мінімум двох активних суб'єктів, адже взаємодія місцевої влади із цільовими аудиторіями, якими можуть виступати як громадяни, так і громадські організації та ЗМІ, є безперервним обміном соціальною інформацією, який здійснюється завдяки наявності комунікативного ланцюжка. Ефективність функціонування суб'єктів комунікації залежить від якісного зворотного зв'язку в системі публічного управління.

Для якісної взаємодії між органами місцевого самоврядування, громадами й іншими зацікавленими стейкхолдерами необхідно в кожній громаді розробити комунікаційну стратегію.

Оскільки основоположним стратегічним документом для територіальних громад є Стратегія розвитку, комунікаційна стратегія повинна стати допоміжною ланкою для її реалізації та спиратися на визначені в ній цілі та завдання. Комунікаційна стратегія має сприяти результативній роботі органу місцевого самоврядування та жителів громади в напрямі створення комфортних умов та досягненню ними цілей і завдань, що впроваджуються в рамках Стратегії розвитку територіальної громади, Програми соціально-економічного розвитку й інших проектів і про-

грам, що реалізуються на території громади. Варто наголосити, що комунікаційна стратегія – це той документ, який важливо розробляти із залученням усіх зацікавлених сторін (представників влади, активної громадськості, місцевого бізнесу й експертів), за допомогою всіх можливих партисипативних інструментів місцевої демократії.

Ця залученість формує почуття причетності до процесу управління громадою і відчуття власної відповідальності за життя громади. Лише в результаті спільної та кропіткої роботи може з'явитися той продукт, який справді працюватиме на інституційну спроможність громади, а не просто покращуватиме статистику та звітність щодо розроблених стратегічних документів громади.

У процесі планування та реалізації комунікаційної стратегії необхідно зважати на нормативно-правові акти, які регулюють юридичну сферу впровадження запланованих змін.

Для органів місцевого самоврядування основні законодавчі та нормативно-правові документи такі: Конституція України (Konstytutsiya Ukrainy, 1996), закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini, 1997), «Про інформацію» (Pro informatsiyu, 1992), «Про доступ до публічної інформації» (Pro dostup do publichnoyi informatsiyi, 2011), «Про звернення громадян» (Pro zvernennya gromadyan, 1996).

На місцевому рівні питання інформаційної політики та комунікацій можна регулювати декількома видами документів, серед яких: Статут органу місцевого самоврядування, Регламент ради, виконавчого комітету, рішення ради та її виконавчого комітету, рішення міського, сільського (селищного) голови.

В основі комунікаційної стратегії громади завжди є головна ідея та концепція позиціонування, яку орган місцевого самоврядування повинен донести до ключових (цільових) аудиторій.

Завдання комунікаційної стратегії такі:

- погодження із зацікавленими сторонами спільного бачення щодо комунікацій, які сприятимуть досягненню цілей розвитку громади, визначення спільних цілей, інтересів, потреб та проблем, що стосуються комунікацій;
- проведення діагностики – систематизації наявних заходів, процесів, ресурсів тощо;
- визначення пріоритетних цілей та напрямів в умовах обмежених ресурсів;
- організація роботи щодо планування ресурсів та процесів для досягнення стратегічних цілей;
- устанавлення реалістичних очікувань та запровадження критеріїв оцінки;
- налагодження зворотного зв'язку (взаємодії) між органами місцевого самоврядування та цільовими групами, залучення мешканців до процесу ухвалення рішень у громаді;
- посилення промоції громади й органів місцевого самоврядування як зовні, так і в середині громади.

Комплексна комунікаційна стратегія має включати: зовнішні та внутрішні комунікації.

Зовнішні комунікації – це зв'язки органу місцевого самоврядування із середовищем за рамками установи: з різноманітними цільовими групами (мешканці, партнери, бенефіціари, лідери думок, благодійники тощо), засобами масової інформації, представниками інших територіальних громад, органами виконавчої влади тощо.

Внутрішні комунікації – це важлива ключова частина планування та налагодження комунікацій у територіальній громаді. Внутрішні комунікації допоможуть посадовим особам територіальної громади не тільки піднести ту цінну роль, яку персонал може відігравати у передачі меседжів і амбіційних задумів керівництва органу місцевого самоврядування, але і зменшити ризик того, що працівники пропустять якусь важливу інформацію чи її оновлення.

Ефективний підхід до внутрішніх комунікацій може збільшити можливості органу місцевого самоврядування безпосередньо комунікувати з мешканцями громади.

Комунікаційна стратегія (далі – Стратегія) може відрізнятися за структурою, однак вона повинна містити такі розділи, як: вихідна інформація (аналіз ситуації, оцінка потреб); мета та завдання; суб'єкти комунікації; цільова аудиторія; ключові повідомлення; інструменти комунікації; канали комунікації; індикатори досягнення результатів; ресурси; додатки.

У вступній частині Стратегії варто зосередитися на аналізі поточної ситуації й оцінці потреб громади. Цей розділ може містити коротку інформацію про діяльність органу місцевого самоврядування, його основні функції та поле компетенцій, позиціонування ОМС, аудит наявного стану комунікацій, а також призначення комунікаційної стратегії, опис бенефіціарів і отримувачів послуг тощо. У даному розділі необхідно проаналізувати комунікаційну спроможність громади, а саме: які комунікаційні заходи мали успіх або поразку за кілька останніх років, яких результатів хотіли б досягти для розвитку громади тощо. Такі інструменти допоможуть проаналізувати поточне становище впровадження комунікаційних технологій органом місцевого самоврядування: SWOT-аналіз, PEST-аналіз, аналіз середовища й оцінка потреб тощо.

У наступному блоці комунікаційної стратегії необхідно окреслити візію, мету, операційні цілі та завдання. Необхідно визначити головне призначення комунікаційної стратегії громади та сформулювати декілька операційних цілей, які можуть бути більш загальними, з фокусом на загальну мету або більш конкретними (інформування певної групи людей стосовно тих чи тих аспектів).

Під час розроблення Стратегії необхідно запланувати створення структурного підрозділу або комунікаційного (PR-менеджер), який забезпечуватиме координацію роботи й управління заходами даної Стратегії, комунікуватиме з медіа. Навіть якщо наявні людські ресурси не дозволяють мати окремого менеджера з комунікацій, варто обрати одну контактну особу для спілкування із журналістами, написання текстів, повідомлень, контентної підтримки сайту, наповнення сторінки в соціальних мережах і управління інформаційною політикою територіальної громади загалом.

Щоб правильно обрати інструменти та канали комунікації, необхідно проаналізувати цільову аудиторію. Розуміння цільової аудиторії дозволяє точніше спрямовувати інформаційний вплив. Основні характеристики цільової аудиторії: стать, місце проживання, вік, сімейний стан, освіта, зайнятість, фінансовий стан, соціальний статус, а також спеціалізовані дані.

Створити портрет цільової аудиторії допоможуть такі параметри: соціальний та демографічний портрет (стать, вік, рівень доходу, статус, сімейний стан, професія); вподобання, захоплення цільової аудиторії; проблемні питання, які можна вирішити шляхом звернення до органу місцевого самоврядування; ставлення мешканців громади (емоції, асоціації) до вирішення питань органом місцевого самоврядування та до його посадових осіб; причини звернення громадян до органу місцевого самоврядування.

Важливо розуміти не тільки інтереси аудиторії (вони не завжди дають чітку картинку), але її цінності, ураховувати її емоції, уявлення про предмет, стереотипи та страхи.

Після того як розробники Стратегії визначилися із цільовою аудиторією, доцільно «поставити себе на її місце», відчувати, чим вона живе та цікавиться, і комунікувати з нею її мовою, образами, цікавою для цих людей інформацією. Портрет цільової аудиторії дуже корисний під час розміщення рекламних оголошень у мережі Інтернет, де є такий інструмент, як таргетинг – можливість показу оголошень лише вибраній групі людей, яка має певні характеристики. Також варто пам'ятати, що кожен канал потребує своєї форми донесення інформації (той самий меседж повинен бути оформлений по-різному, відповідно до каналу поширення та до цільової аудиторії).

Інструментом комунікації у сільській (селищній) громаді може бути чат у Viber. Мета створення чату – стимулювати громаду ради до оперативного обміну інформацією. Так, наприклад, територія Гречаноподівської сільської ради Криворізького району Дніпропетровської області

велика і, звісно, за таких умов немає можливості особисто познайомитися один з одним та негайно реагувати на події, що відбуваються у громаді, і вирішувати проблеми. Коли збирається велика кількість людей із різними поглядами, важко обійтися без непорозуміння і плутанини. Тому було ухвалено колективне рішення розробити правила використання чату Viber, щоб уникнути неприємних моментів у спілкуванні та зосередитись лише на інформаційних питаннях.

У громадах, де ще послуги інтернет-провайдерів є обмеженими, можна використовувати так звані «неформальні зустрічі із сільським головою». Наприклад, один раз на місяць голова територіальної громади приїжджає в той чи той населений пункт для неформального спілкування з мешканцями. Голова ТГ буде завжди в курсі проблем, потреб та можливостей тієї чи іншої громади, що допомагає йому ухвалювати правильні управлінські рішення для ефективного функціонування всієї ТГ з урахуванням особливостей кожного населеного пункту. Громада ж бачить бажання допомогти та можливість десь бути залученою до життя всієї ТГ. Таким чином налагоджуються довіра та конструктивний соціальний діалог між владою та громадою, що є запорукою сталого і гармонійного розвитку територіальної громади.

Велике значення для розвитку спроможності територіальної громади й авторитету сільського (селищного) голови мають ключові повідомлення.

Ключове повідомлення – це найголовніша «велика ідея», яку цільова аудиторія територіальної громади має запам'ятати або втілити як результат вашої промови, інтерв'ю або презентації. Кожне повідомлення мешканцям необхідно продумувати. Необхідно аналізувати, що аудиторія знає про питання, які необхідно довести до мешканців, і що посадова особа хоче, щоби аудиторія зробила в результаті вашої комунікаційної діяльності. Необхідно підлаштовувати повідомлення до потреб кожної аудиторії, до якої направлене звернення, виходячи з її інтересів, цінностей та звичок. У меседжі важливе не тільки те, що говорить лектор, але і те, що не говорить, говорить обережно, щоби не бути скомпрометованим чи неправильно інтерпретованим.

Меседж-бокс – дуже важливий елемент у комунікаційному інструментарії, який дозволяє успішно координувати ключові повідомлення. Правильна підготовка та застосування комплексу ключових повідомлень зроблять комунікацію більш ефективною та допоможуть дотримуватися всім представникам органу місцевого самоврядування політики «єдиного голосу», швидше підготувати відповідь, коментар для медіа, тези для виступу тощо. Варто звернути увагу на так зване дерево тем: повідомлення можуть бути розгалуженими, направленими до різних аудиторій, мати кілька підтем, але вони завжди повинні повертатися до основної ідеї.

Останні події у світі демонструють, що керівники територіальних громад мають бути готовими до управління кризовими комунікаціями. Перед усіма громадами постає дуже реальний ризик серйозної шкоди їхній репутації від раптової, непередбачуваної кризи. У цьому швидкозмінному світі, яким керують засоби масової інформації, навіть незначна суперечка може швидко перерости у велику кризу, пандемії і поготів. Ключовими етапами в управлінні кризовими ситуаціями є профілактика, готовність та реагування, відновлення.

Важливо бути готовим комунікувати щодо будь-якої кризи чи проблеми. Те, як посадові особи реагують на кризу, може сформувати репутацію територіальної громади на довгі роки.

Посадові особи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні пам'ятати: місцева влада має комунікувати правильно, своєчасно та систематично; необхідно діяти оперативно, щоби унеможливити ситуацію, яка може спровокувати кризу; посадові особи та працівники органу місцевого самоврядування повинні завжди реагувати та вирішувати проблеми в межах чинного законодавства.

Отже, комунікація – це двосторонній процес, для успішного спілкування необхідний підхід, орієнтований на аудиторію, який забезпечує належний зворотний зв'язок, а не односторонню передачу інформації. Стратегічні комунікації – це управлінський підхід, за якого комунікації

стають інструментом досягнення цілей (поточних чи майбутніх) та реалізації завдань для налагодження конструктивного діалогу та партнерства у громаді між владою, громадськістю та бізнесом. Ще одним важливим аспектом є те, що стратегічні комунікації – це ще й діяльність із вивчення громадської думки, метод залучення громадськості до процесу ухвалення рішень на локальному рівні, моніторинг настроїв у громаді, а також забезпечення міжособистісного діалогу між керівниками та жителями громади.

Висновки. В Україні тривають трансформаційні процеси, спрямовані на становлення демократичного урядування в державі, забезпечення фундаменту нової моделі публічного управління, яка відповідатиме високим європейським стандартам. Ефективність та якість управлінської діяльності нині полягають у забезпеченні відкритості та прозорості системи публічної влади, у належному нормативно-правовому закріпленні комунікаційної взаємодії всіх задіяних суб'єктів.

Важливим елементом у системі взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадськості є створення та реалізація комунікаційної стратегії територіальної громади, яка, виступаючи своєрідною платформою комунікаційної взаємодії, є потужним інструментом залучення громадян до участі в управлінні громадою та її соціально-економічного розвитку.

Комунікаційна стратегія громади може стати ефективним «містком» між органом місцевого самоврядування та населенням за умови активної громадянської позиції та відповідального ставлення до виконання взятих на себе обов'язків і повноважень усіма учасниками комунікації, а застосування органами місцевого самоврядування комунікаційного механізму приведе до створення інституційно спроможної територіальної громади.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1992). Pro informatsiyu: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnya 1992 r. № 1992 [About information: Law of Ukraine of October 2, 1992 № 2657]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Pro zvernennya gromadyan: Zakon Ukrayiny vid 2 zhovtnya 1996 r. № 393 [About citizens' appeals: Law of Ukraine of October 2, 1996 № 393]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (1997). Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrainy vid 27 travnya 1997 r. № 280 [About local self-government in Ukraine: Law of Ukraine of May 21, 1997 № 280]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Pro dostup do publichnoyi informatsiy: Zakon Ukrayiny vid 13 sichnya 2011 r. № 2939 [About access to public information: Law of Ukraine of January 13, 2011 № 2939]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
5. Ivano-Frankivskyi tsentr nauky, innovatsiy ta informatyzatsiyi (2012). Vzayemodiya z gromadskistyuu v umovah realizatsiyi administratyvnoyi reformy [Interaction with the public in the implementation of administrative reform]. Ivano-Frankivsk, 195 [in Ukrainian].
6. Kuchabskiy, A., Bazhynova, O. (2012). Mehanizmy komunikatsiyi vlady ta gromadckosti v umovah globalizatsiyi [Mechanisms of communication between government and the public in the context of globalization]. *Publichne upravlinnya: teoriya i praktyka*, 4 (12), 196–201 [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-14>

МОНУМЕНТАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ВІЛЬГЕЛЬМА КОТАРБІНСЬКОГО В МУЗЕЇ ХАНОКІВ: СХІДНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ

Олександра Сакорська,

аспірант

*Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
старший науковий співробітник*

Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-1908-6468

osakorska@dakkkim.edu.ua

Анотація. Монументальна творчість українсько-польського художника Вільгельма Котарбінського є варіативною, адже це як храмові розписи, так і приватні комплекси робіт. Повний інтер'єрний ансамбль з монументального доробку митця представлений у «Червоній вітальні» особняка Ханенків (нині музей Ханенка (м. Київ, Україна)). Це твори, що становлять декор у стилі історизму, що сюжетами та зображуваними об'єктами демонструють східномистецькі впливи на європейських художників. Далекосхідні та єгипетські храми, написані В. Котарбінським, було ретельно проаналізовано й атрибутовано. Виявлено джерела натхнення для художника: книги про східне мистецтво, що були в бібліотеці замовників та покровителів В. Котарбінського. У цих виданнях було знайдено переконливі аналогії до споруд та деталей за східними мотивами, що зображено на монументальних полотнах, як-от гравюри, фотографії й ілюстрації. Мистецтво межі століть (кінець XIX – початок XX ст.) відзначалося східними ремінісценціями в мистецтві разом із відтворенням класичного західного минулого.

Ключові слова: Вільгельм Котарбінський, музей Ханенка, інтер'єр, східні мотиви, історизм.

KOTARBINSKI MONUMENTAL ART IN THE KHANENKO MUSEUM: EASTERN REMINISCENCES

Oleksandra Sakorska,

Postgraduate Student

*National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts,
Senior Researcher*

Bohdan and Varvara Khanenko National Museum of Arts (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-1908-6468

osakorska@dakkkim.edu.ua

Abstract. Monumental oeuvre by Ukrainian-polish artist Wilhelm Kotarbinski is variable, and a complex part of it is fully presented in the Khanenko mansion interiors (now the Khanenko museum, Kyiv, Ukraine). Those artworks conform a marvelous décor ensample in the historicism manner, showing the eastern influence on European artists by plots and depicted objects. Far eastern and Egyptian temples, drawn by Kotarbinski, were carefully analyzed and attributed. The source of inspiration for the artist were books about art of his time. Those editions were also found and such analogies as prints, photos and illustrstions are shown in the essay. Turn of the century under review (end of XIX – begin in of XX c.) was marked by eastern reminiscences in art together with recreating classical western past.

Key words: Wilhelm Kotarbinski, Khanenko museum, interior, eastern motifs, historicism.

Вступ

У часи історизму кінця XIX ст. в архітектурі, живописі та декоративно-прикладному мистецтві виникли різноманітні стилі, що «відроджували» минулі епохи. Окрім того, межа

століть була позначена модою на східне мистецтво. Охоплюючи зазначений період через аналіз історизму та мистецтва Сходу, вдається більш чітко уявити та зрозуміти тогочасні культурні процеси, де Київ як частина Російської імперії виступав рівнозначним учасником серед міст європейського регіону (Davis, 2015: 12).

Вільгельм Котарбінський – головний декоратор «Червоної вітальні» музею Ханенків

Вільгельм Котарбінський (Wiercińska, 1986: 177) (Неборув, 1849 р. – Київ, 1921 р.) – польський майстер-універсал, однаково успішний у графіці, живописі та монументальному мистецтві. Художник багато подорожував, творив, захоплюючись культурою різних країн. Він навчався у Варшавському класі рисунка, який відвідував вечорами, після занять в університеті, і присвячував живопису весь вільний час. Проти волі сім'ї, у двадцять років В. Котарбінський вирушив до Риму, де продовжував відточувати талант рисувальника. Натхненним Італією, зрілим та вже цілком сформованим художником, із неабияким творчим «багажем», він повернувся до Києва.

Картини та графіку В. Котарбінського продавали антиквари Вічного міста, імператор Олександр III та Павло Третяков цікавились його творами. У Києві художника запросили до масштабного проєкту в новозведеному Володимирському соборі, де він виконав низку монументальних розписів.

Вільгельм Котарбінський спілкувався з меценатами, підприємцями, художниками та знавцями старовини, працював на замовлення впливових київських сімей: Терещенків, Ханенків, Прахових. Саме до таких робіт належить оздоблення «Червоної вітальні».

Декор особняка Ханенків було виконано у 1880-х рр. згідно із принципами історизму. Це відповідало тодішньому загальному інтересу до світової культури і захопленню мистецтвом минулих епох.

Оздоблення кожної зали стилізоване під певний історичний період. Не є винятком і «Червона вітальня», яка нагадує інтер'єри італійських палаццо епохи Відродження. Кесонована стеля, фризи у верхньому регістрі стін, профільовані карнизи з темного дерева й обрамлення дверей – елементи, запозичені від ренесансного стилю.

Програму розписів В. Котарбінський укладав разом із фундаторами майбутнього музею. І хоча центральним та відправним пунктом для дизайну інтер'єру «Червоної вітальні» стало полотно Ганса Макарта (придбане Богданом Ханенком у 1885 р. у Відні), Вільгельм Котарбінський проявив себе як самобутній майстер-інтелектуал і яскравий монументаліст, умістивши в горизонтальні полотна декілька знакових пам'яток із культури Сходу.

Як представник мистецької спільноти кінця XIX – початку XX ст., Вільгельм Котарбінський яскраво проявився як живописець історичного спрямування саме в роботах для «Червоної вітальні» музею Ханенків. Період цей ознаменувався запозиченнями та ремінісценціями мистецтва та культури східних цивілізацій.

Східні впливи на мистецтво європейського регіону кінця XIX – початку XX ст.

Інтерес до країн Сходу, що зародився в Європі ще в XVII–XVIII ст., мав основою тісні торговельні та місіонерські зв'язки з Китаєм і Японією, що визначили захоплення Європи культурою та філософією країн Далекого Сходу протягом декількох століть. Це спричинило появу нових стилістичних напрямів – шинуазрі у XVIII ст., історизму XIX ст., а також японізму другої половини XIX ст. Сформована вже в рамках європейського мистецтва практика переробки далекосхідного мистецтва переживає нові еволюційні етапи в рамках стилів модерну й ар-деко.

Щодо мистецтва Стародавнього Єгипту, то воно було одним із найбільш ранніх джерел «східних стилізацій». Інтерес до Єгипту існував постійно: уперше за часів Стародавнього Риму. У Новий час такий інтерес проявлявся у формах єгиптизуючого стилю або «єгипетських мотивів» у мистецтві класицизму, бароко, неокласицизму, ампіру, стилізацій періодів історизму та модерну (Дубровина, 2011; Власов, 2005: 557).

Пам'ятники Стародавнього Єгипту посіли важливе місце в перші роки винайдення та застосування фотографії. Французький академік Франсуа Араго (1786–1853 рр.) схвалив нову технологію в 1839 р. і стверджував, що вона забезпечить економію праці «для копіювання мільйонів і мільйонів ієрогліфів, що покривають навіть ззовні величні пам'ятки у Фівах, Мемфісі та Карнаку тощо» (*Pour copier les millions d'hiéroglyphes qui couvrent même à l'extérieur les grands monuments de Thèbes, de Memphis, de Karnak, etc.*) (Arago, 1839). Відтоді художники та мандрівники взяли фотоапарати та рушили в регіони навколо південно-східних берегів Середземного моря, щоб зафіксувати пам'ятки, раніше відомі Заходу лише завдяки втручанням руки художника.

Відсутність у вітчизняній і зарубіжній літературі систематичного дослідження, присвяченого проблемі далекосхідних впливів на художнє мистецтво XIX – першої третини XX ст., масштабність цього явища, підтверджена широким колом пам'яток, представлених у музейних і приватних зібраннях, також зумовили актуальність теми дослідження. Вільгельм Котарбінський як яскравий представник художнього суспільства свого часу не залишився осторонь вищезазначених течій, що особливо яскраво проявилися у групі творів, призначених для декору «Червоної вітальні» музею Ханенків.

Поняття «ремінісценції» у контексті цього дослідження розуміється як сукупність різних форматів звернення європейських майстрів історизму, зокрема й Вільгельма Котарбінського як одного із ключових представників, до далекосхідної художньої традиції, як-от стилізація, наслідування, запозичення, інтерпретація, аплікування окремих мотивів і декоративних елементів, адаптація оригінальних витворів до нових функціональних умов.

Особливості інтерпретації східного мистецтва у творах Вільгельма Котарбінського з колекції музею Ханенків (іл. 1)

Рис. 1. Алегорія країн Сходу (фриз на західній стіні), олія на полотні, 65 x 740

У центрі композиції зображена храмова споруда із трьома порталами, що мають килеподібні арки, центральна містить окремий орнамент. Над порталами – шишкоподібні башти (три над центральним, по одній – над боковими). Центральний портал фланкують зображення триголових коричневих слонів із червоними цятками на лобах, обабіч бокових порталів – антропоморфні фігури в темних шатах. Від бокових порталів симетрично тягнуться в боки ясно-червоні «стрічки» (символічне зображення змія Васукі). Їх підтримують руками антропоморфні напівоголені фігури вохристо-коричневих тонів. «Стрічки» мають завершення у формі віял, складених із демоноподібних голів (по сім) у коронах. Фланкують композицію профільні зображення коричневих слонів, на спинах яких – прикрашені китицями попони з паланкінами. На другому плані ліворуч і праворуч від храму зображено пейзаж із пальмами.

Імовірно, зображена сцена являє собою художнє переосмислення епізоду одного з найважливіших міфів індуїзму – «Пахтання молочного океану» за участю асурів, девів та змія Васукі.

Аналіз зображення показує, що храмова споруда в центрі має деякі риси подібності з комплексом Ангкор Ват у Камбоджі. Більш детальне вивчення виявляє, що на фризі зображено своєрідне «капричіо»: поєднання елементів двох знаменитих релігійних споруд Камбоджі: три шишкоподібні башти храму Ангкор Ват, присвяченого індуїстському богові Вішну, і огорожа храму Преах Кхан (Preah Khan) у вигляді істот, що тримають змія Васукі.

Комплекси храмів Ангкор Ват та Преах Кхан, нововідкриті європейцями на початку 60-х рр. XIX ст., були дуже популярними об'єктами дослідження для вчених та предметами натхнення

для митців. Вони були свого роду «еталоном східної екзотики». Відомі численні фотографії храму Ангкор Ват на межі століть.

У 70-х рр. XIX ст. гіпсові відливи зі скульптурних елементів храмового оздоблення та навіть цілі його аутентичні фрагменти були вивезені до Парижу на виставку, яка мала шалений успіх. Каталоги виставки, з фотографіями об'єктів, були відомі в Європі.

Відомо, що Богдан Ханенко кілька разів відвідував Париж. Як свідчать записи в його щоденниках (Ханенко, 2008: 72), саме у 1881 р. він купував картини на посмертному розпродажі відомого критика, графа Поля Сен-Віктора (Paul-Jacques-Raymond, comte de Saint-Victor, 1827–1881). Імовірно, завдяки подорожі Богдана Ханенка В. Котарбінському могли бути відомі деякі видання, з яких він почерпнув елементи для «Алегорії країн Сходу». Зокрема такі:

А) фотографії для каталогу виставки в музеї Трокадеро (Париж, 1878 р.). В експонованій гіпсовій моделі було об'єднано елементи двох споруд – храму й огорожі (іл. 2, 3).

Рис. 2. Огорожа храму Пре Кхан. Фото для каталогу виставки в музеї Трокадеро, (Париж, 1878 р.) (Khanenko, 2008: 56)

Рис. 3. Архітектурна модель комплексу Ангкор на Всесвітній виставці в Етнографічному музеї (Париж, 1878 р.) (Delaporte, 1880: 1)

Французький дослідник Луї Делапорт, який відвідав як член експедиції в 1880 р. Камбоджу, зробив багато акварельних замальовок, зокрема й із храмового комплексу Ангкор. Згодом Л. Делапорт опублікував книгу з усіма акварелями. Саме ці рисунки були використані для спорудження гіпсової моделі комплексу (Delaporte, 1880);

Б) зображення із книги гравюр Еміля Сольді (Soldi, 1881: 288), який наприкінці XIX ст. популяризував у Франції кхмерську архітектуру і відтворив гіпсову модель із виставки в палаці Трокадеро (іл. 4).

Рис. 4. Зображення із книги гравюр Еміля Сольді (Guimet, 1908: 288)

Інспірації Вільгельма Котарбінського у фризі «Алегорія Давнього Єгипту»

У центрі композиції правої частини фриза – оплічне силуетне зображення фараона із символами влади: жезлом-ціпком («нехех») та жезлом-крюком («хека»), у головному уборі, що нагадує плат-немес із символами богині-кобри Уаджит («урей») та богині-стерв'ятника Нехбет. Нижче – саркофаг зі скарабеем на боці та трьома біло-блакитними лотосами в ряд під ним. Ліворуч та праворуч від силуету – симетрично розміщені на тлі жовтих пальм зображення у профіль чотирьох напівоголених людських фігур у темних довгих «спідницях» із червоними поясами. Ближче до центру – двоє коліноуклінних чоловіків у коротких білих намітках, однією рукою торкаються голови, іншу витягнули вперед. По боках від них – двоє жінок навпочіпки, у довших білих намітках, тримають у руках по три квітки блакитного лотоса. За жінками – зображення світлих посудин на прикрашених квітами підставках. Композицію виконано в темній коричнево-жовтій гамі з доданням у деталях білого, червоного та синього кольорів (іл. 5).

Рис. 5. Фриз «Алегорія Давнього Єгипту» (складається із трьох окремих полотен). Сцена поклоніння (права частина фриза на східній стіні), олія на полотні, 64 x 132

Ліва частина фриза: горизонтальна майже симетрична композиція. У центрі у світлому колі – силуетне опліччя фараона із символами влади – жезлом-ціпком («нехех») та жезлом-гаком («хека»), у головному уборі, що нагадує плат-немес із символами богині-кобри Уаджит («урей») та богині-стерв'ятника Нехбет. Ліворуч та праворуч від силуету – по три блакитні квітки лотоса у трикутних вазах. Нижче – зображення ладді (барки), краї якої завершуються зображеннями поліхромних квіток лотоса (із правого боку перед квіткою діагонально поставлене весло); трьома ж синьо-білими квітками лотоса прикрашений борт човна. У барці – саркофаг зі скарабеем на боці. Обабіч нього – колоноподібні виступи (імовірно, каюти), перед якими вертикально поставлені опахала з навершнями у формі квіток лотоса, поряд на постаментах – блакитні квіти лотоса у трикутних вазах. Сцену виконано в темній коричнево-жовтій гамі з доданням у деталях білого, червоного та синього кольорів (іл. 6).

Рис. 6. Аллегорія Давнього Єгипту. Атрибути влади фараона (ліва частина фриза на східній стіні), олія на полотні, 64 x 132

Центральна частина фриза «Аллегорія Давнього Єгипту»: багатофігурна сцена в інтер'єрі колонного залу. У центрі на червоному п'єдесталі зображені у фас фараон на троні та двоє сфінксів обабіч нього. Фараон вбраний у темно-червоні шати, на його плечах світла накидка із застібкою на грудях, на голові – плат-немес, за головою на стіні – зображення жовтого сонячного диска з розкинутими стилізованими крилами. Сфінкси, з тілами сіруватого кольору, – у платах-немесах, з невеличкими борідками, із широкими золотавими прикрасами на шиях. Ліворуч та праворуч, на тлі рядів колон із папірусоподібними капітелями, – симетричні групи (по 9 із кожного боку) жінок з арфами, зображених у профіль, у світлих платах та темних спідницях із червоними «фартухами» (іл. 7).

Рис. 7. Аллегорія Давнього Єгипту. Тронна зала (центральна частина фриза на східній стіні), олія на полотні, 60 x 350

У результаті проведеного аналізу рисунка фриза «Аллегорія Давнього Єгипту», а саме підніжжя колон та їх кількості, можемо зробити висновок, що перед нами – художня інтерпретація залу процесій бога Гора в єгипетському місті Едфу. Там всі 12 колон мають характерні рельєфні орнаментальні трикутники на підніжжі. Храм бога Гора в місті Едфу, відкритий у 1860 р., був зафіксований на фотографічних знімках – ще досить рідкісних та цінних у ті часи (іл. 8).

Рис. 8. Храм Гора в Едфу. Фото 1880-х рр.

У численних рельєфах цього храму бога Гора зображали у вигляді крилатого диска та сокола (Енциклопедический словарь, 1904: 183). Ці елементи ми бачимо і на фризі В. Котарбінського.

Національний павільйон Єгипту на Всесвітній виставці у Парижі (1867 р.) представляв узагальнений образ «Давнього Світу». Він дістав назву «Храм Атора», у його архітектурі поєднані відтворені деталі кількох давньоєгипетських пам'яток, серед яких – храм Гора в Едфу. Фотографії з виставки також могли бути доступними Вільгельму Котарбінському (іл. 9).

Рис. 9. «Храм Атора» – єгипетський павільйон на Всесвітній виставці 1867 р. (Париж). Фото 1867 р.

Прообразом човна, зображеного В. Котарбінським у лівій частині фриза, є так званий сонячний човен (символ бога Гора та його подорожей по Нілу), що знаходиться у вівтарній

кімнаті того самого храму. Зображення цього човна, використаного В. Котарбінським, а також арфістів, можливо, походять із видання «Опис Єгипту» (*Description de l'Égypte, ou, Recueil de observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française. Histoire naturelle. Tome premiér. Paris, 1809–1828*). Ця монументальна праця – результат спільної роботи понад 160 вчених, приблизно 2 000 художників і граверів, які супроводжували Наполеона Бонапарта в Єгипетському поході 1798–1801 рр. Гравюри із цієї книги, імовірно, надихали Вільгельма Котарбінського та митців його періоду (*Description de l'Égypte, 1809: 32, 44*) (іл. 10, 11).

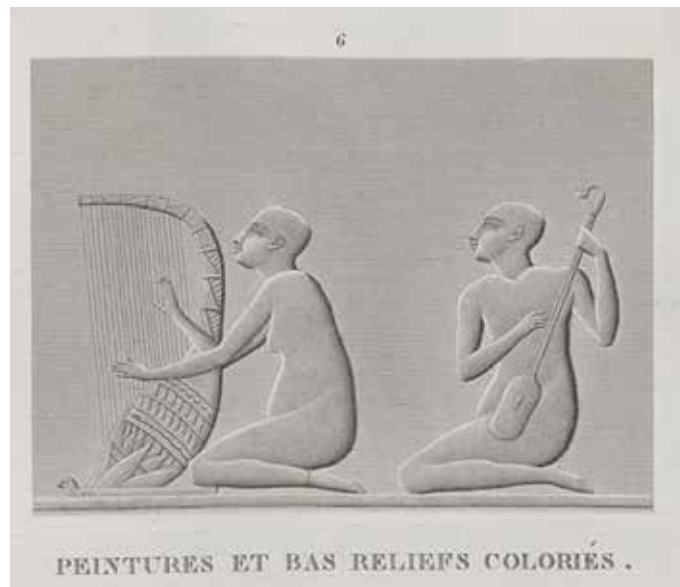

Рис. 10. Фіви. Гіпогей. Ілюстрації барельєфів. Ілюстрація з видання “Description de l'Égypte”

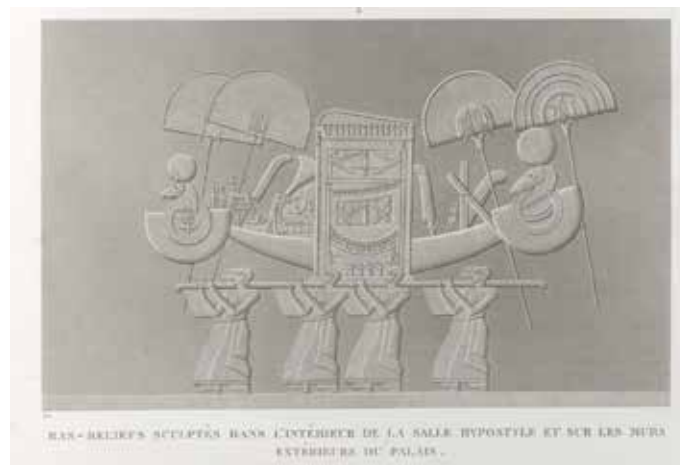

Рис. 11. Фіви. Карнак. Барельєфи в інтер'єрі гіпостильної зали та на зовнішніх стінах палацу. Ілюстрація з видання “Description de l'Égypte”

Цілком можливо, що це було не єдине джерело, яким користувався Вільгельм Котарбінський. Оскільки художник був у тісних взаєминах з Адріаном Праховим – відомим мистецтвознавцем і археологом, можемо припустити, що джерелом натхнення могли слугувати схеми та малюнки з єгипетських досліджень Прахова (Прахов, 1880: 18) (іл. 12).

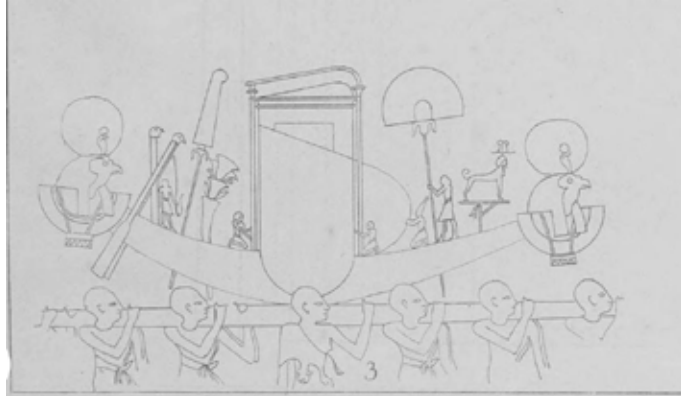

Рис. 12. Сонячний човен. Малюнок А. Прахова

Не виключено, що Вільгельм Котарбінський цікавився творчістю своїх співвітчизників, наприклад Осипа Івановича Сенковського (найбільш відомий псевдонім – Барон Брамбеус), який у 1845 р. опублікував ілюстровану єгипетську фантазію (Сенковский, 1858: 212) (іл. 13, 14).

Рис. 13

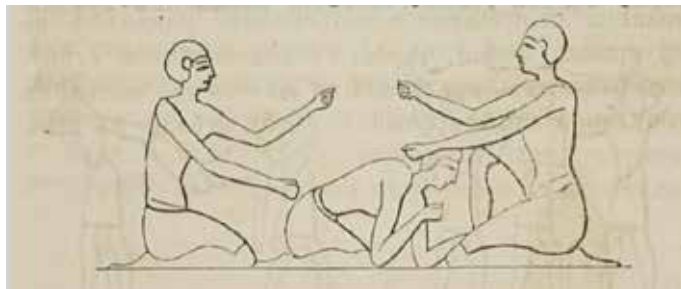

Рис. 14. Єгиптяни з видання «Микерия-Нильская лилия» (Prakhov, 1880: 212)

Теми та сюжети з історичним підґрунтям були характерними для митців кінця XIX ст. та пов'язані зі значним інтересом до археології. Інтелігентна публіка була або сама пов'язана з археологічними здобутками, або добре обізнана з основними тенденціями та знахідками розкопок. Не був винятком і Вільгельм Котарбінський, як і його замовники і покровителі – родини Прахових, Ханенків та Терещенків.

Висновки:

– віднайдено прототипи споруд, використані Вільгельмом Котарбінським для зображення «Східного світу»;

– виявлено оригінальні літературні джерела з мистецтва Сходу, що були інспірацією для Вільгельма Котарбінського та митців його доби;

– завдяки комплексному мистецтвознавчому дослідженню східних композицій Вільгельма Котарбінського в контексті тогочасних мистецьких течій та тенденцій декору вдалося переконливо віднести оздоблення «Червоної вітальні» до стилізацій періоду історизму.

References:

1. Whitney Davis (2015). *The Interval of Revival in Revival: Memories, Identities, Utopias*, London, 239, 12.
2. Janina Wiercińska, Aleksandra Melbechowska-Luty (1986). *Kotarbiński Wilhelm*’ Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy [Dictionary of Polish and foreign artists active in Poland; painters, sculptors, graphic designers.], Wrocław, 469, 177 [in Polish].
3. Vera Dubrovina (2011), *Egipetskie motivy v arkhitekture Zapadnoy Evropy i Rossii XVIII – nachala XX vekov*. Avtoreferat dis. kand. iskusstvovedeniya. Moscow, 255 [in Russian].
4. Vlasov V. (2005), *Egipetskie motivy // Novyy entsiklopedicheskiy slovar’ izobrazitel’nogo iskusstva*. SPb, 743, 557 [in Russian].
5. Francois Arago. *Compte rendu de la séance du 19 août 1839 devant l’Académie des Sciences de Paris* [Report of the meeting of August 19, 1839 the Académie of Sciences in Paris], Paris, 1839 [in French].
6. Bohdan Khanenko (2008). *Spogady kolekcionera* [Memories of a collector], Kyiv, 157, 72 [in Ukrainian].
7. Louis Delaporte (1880), *Travel to Cambodia. Khmer architecture*. Paris, 462 [in French].
8. Musée Guimet (1908). *Exposition temporaire au Musée Guimet* [Temporary exhibition at the Guimet Museum], Catalogue. Paris, 130 [in French].
9. Emile Soldi (1881). *Les arts méconnus. Les nouveaux musées du Trocadéro* [The little-known arts. The new Trocadéro museums], Paris, 531, 288–289 [in French].
10. Jenciklopedicheskij slovar’ Brokgauza i Efrona (1904). [The Brockhaus and Efron Encyclopaedic Dictionary], SPb, 487, Vol. LX, 183 [in Russian].
11. *Description de l’Égypte: ou, Recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l’expédition de l’armée française publié par les ordres de sa Majesté l’empereur Napoléon le Grand* (1809–1813) [Description of Egypt: or, Compendium of observations and research which were made in Egypt during the expedition of the French army published by orders of His Majesty the Emperor Napoleon the Great], Paris, 700, 32, 44 [in French].
12. Adrian Prakhov (1880). *Zodchestvo drevnego Egipta* [The Architecture of Ancient Egypt], SPb, 103, 16–18 [in Russian].
13. Osip Senkovsky (1858). *Mikerija-Nil’skaja lilija* [Micheria-Nile lily], SPb, 575, 212 [in Russian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-15>

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ЗАМІСНИХ ФОРМ БАТЬКІВСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ УСПІШНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

Віра Синякова,

кандидат педагогічних наук, доцент

Інституту психології імені Г. С. Костюка

Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-9750-6942

vsinyakova@ukr.net

Анотація. У статті теоретично проаналізовано мотивацію створення замісних форм батьківства. Поняття мотивація розглядається як спонукання до дії, динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, мотив – це те, що викликає певні дії, викликані власними потребами, емоціями, людською позицією. Виокремлено провідні мотиваційні комплекси замісних батьків: гармонійний, альтруїстичний, матеріальний, нормативний, егоцентричний. Автором проаналізовано конструктивні та деструктивні мотиви створення замісних форм батьківства та їх вплив на успішність функціонування. Розкрито поняття «ефективність замісного батьківства» й охарактеризовано його основні складники. Перспективами подальших наукових пошуків є вивчення психологічних аспектів замісного батьківства, закономірності та механізми феномену соціально-психологічної взаємної адаптації замісних батьків і дітей, прийнятих у сім'ю, особистісні детермінанти цієї адаптації.

Ключові слова: діти-сироти, замісне батьківство, мотивація, мотиви, мотивація замісного батьківства, соціальна ситуація розвитку, ефективність замісного батьківства, адаптація.

STUDY OF MOTIVATION OF SUBSTITUTIONAL FORMS OF FATHERLANDS AS A PREREQUISITE FOR THEIR SUCCESSFUL FUNCTIONING

Vira Syniakova,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

G. S. Kostyuk Institute of Psychology

of National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-9750-6942

vsinyakova@ukr.net

Abstract. The article theoretically analyzes the motivation to create alternative forms of parenthood. The concept of motivation is seen as a motivation for action, a dynamic process of physiological and psychological plan, motive – this is what causes certain actions caused by their own needs, emotions, human position. The leading motivational complexes of surrogate parents are singled out: harmonious, altruistic, material, normative, egocentric. The author analyzes the constructive and destructive motives for creating alternative forms of parenthood and their impact on the success of functioning. The concept of “effectiveness of surrogacy” is described and its main components are described. Prospects for further research are the study of psychological aspects of surrogacy, patterns and mechanisms of the phenomenon of socio-psychological mutual adaptation of surrogate parents and children adopted into the family, personal determinants of this adaptation.

Key words: orphans, surrogacy, motivation, motives, motivation of surrogacy, social situation of development, effectiveness of surrogacy, adaptation.

Вступ. Сучасні реалії українського суспільства базуються на пріоритетності сімейних форм виховання, оскільки інституційні форми виховання обмежують повноцінну соціалізацію дитину в суспільстві. Соціальна реклама сьогодення популяризує феномен замісного батьківства і призводить до збільшення кількості замісних сімей. Переваги сімейного вихо-

вання підтверджуються численними роботами у галузі психології, педагогіки та медицини (Абульханова-Славська, 1991; Біркхойзер-Оері, 2006; Дружинін, 2008; Дубровіна, 1990; Іванова, Заводілкіна, 1993; Мід, 1988; Осоріна, 2011; Ейдемільер, 2010). Досвід створення замісних сімей як в Україні, так і закордоном показує, що таке вирішення проблеми сирітства є найбільш сприятливим із погляду створення сприятливої соціальної ситуації розвитку дитини та її підготовки до подальшого самостійного життя (Махнач, 2015а, 2016; Палієва, Савченко, Соломатина, 2011; Прихожан, 2015; Прихожан, Толстих, 2007). Проте масова практика передачі дітей до замісних форм батьківства має поряд із позитивними сторонами низку негативних наслідків. Насамперед це випадки повернення дітей до державних форм опіки та ситуації прояву різних форм насильства та жорстокості щодо прийомних дітей. Провідними причинами негативних явищ є недостатнє усвідомлення або відсутність конструктивної мотивації створення форми замісного батьківства.

Основна частина. *Метою статті* є теоретичне дослідження мотивації замісних форм батьківства як передумови їх успішного функціонування. Відповідно до мети завданнями наших наукових пошуків є: виокремлення мотиваційних комплексів замісних батьків; характеристика деструктивних і конструктивних мотивів замісного батьківства; визначення поняття «ефективні замісні батьки» та його характеристика.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження базується на аналізі наукової літератури, соціологічних і моніторингових досліджень; матеріалів цільових сайтів ResearchGate, Google Scholar, Academia.edu; результатів встановлюваного пошуку Google. У процесі дослідження здійснено аналіз матеріалів праць авторів із країн пострадянського простору. Це пояснюється історичним минулим виникнення системи інтернатних закладів у країнах Радянського Союзу, які сьогодні перебувають у процесі деінституалізації та переходу до впровадження мережі сімейних форм влаштування.

У дослідженні вжито збірне визначення «замісні батьки» та «замісне батьківство», що визначають тимчасові форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме прийомну сім'ю, дитячі будинки сімейного типу та малі групові будинки.

Результати та їх обговорення. Факти повернення дітей на виховання в інтернатні заклади після перебування у замісних формах батьківства дозволяють говорити про наявність чинників, які негативно впливають на їх функціонування. Виявлення таких чинників на етапі виникнення форми замісного батьківства є запобіжним заходом його руйнування та повернення дитини до державних закладів опіки. Сьогодні популяризація форм замісного батьківства та його позитивних сторін відбувається за допомогою засобів масової інформації. Важливо наголосити на тому, що засобами мас-медіа надається ідеалізоване або навіть спотворене уявлення про повсякденне життя замісних батьків. Статистичні реалії дозволяють говорити про численні труднощі функціонування замісних форм батьківства. Рішення взяти дитину в сім'ю належить до категорії інтимних, проте замісні батьки, чия мотивація була сформована під впливом соціальної реклами та живиться нею, становлять групу, котра зіштовхується з найбільшими труднощами. Їм властиві жорсткі ригідні установки, неготовність прийняти специфічні риси особистості дитини, сформовані під впливом перебування в інтернатному закладі, та визнати той факт, що її розвиток іде своїм особливим шляхом. Такі батьки намагаються відповідати очікуванням соціуму й оцінюють інформацію під час навчання крізь призму жертвності свого вчинку.

Тому передумовою успішного виникнення та функціонування форм замісного батьківства є наявність конструктивних мотивів батьків.

Мотивація – спонукання до дії, динамічний процес фізіологічного та психологічного плану, керування людською поведінкою, що визначає її фокус, організацію, діяльність і стабільність, здатність людини задовольнити потреби. Рушійною силою мотивації є мотиви. Мотив – це те, що викликає певні дії, викликані власними потребами, емоціями, людською позицією. Мотив

може генеруватися залежно від ситуації як зовнішній вплив (стимул – мотивація) та внутрішня мотиваційна структура (внутрішня мотивація). Мотивація створити сім'ю із прийомною дитиною може бути викликана широким спектром мотивів (Zakharova, 2009: 18).

У дослідженні А.С. Співаковської визначено наставітупні *мотиваційні комплекси* створення замісних форм батьківства:

- гармонічний (батьки свідомо підходять до прийняття рішення вибору дитини, намагаються зважувати свої можливості, усвідомлюють труднощі, володіють високою педагогічною культурою);

- альтруїстичний (пов'язані з бажанням забрати дитину з форм державної опіки та задовольнити її матеріальні потреби);

- матеріальні (за рахунок дітей вирішуються матеріальні проблеми батьків, котрі є байдужими, а іноді навіть ворожим у ставленні до прийомної дитини);

- нормативні (бажання відповідати соціальним нормам, прийнятим у суспільстві);

- егоцентричні (бажання задовольнити насамперед свої власні потреби після втрати своєї власної дитини, виправити свій невдалий педагогічний досвід) (Spivakovskaya, 1991: 56).

Зазначені вище мотиваційні комплекси потрібно чітко диференціювати за деструктивними та конструктивними ознаками. *Деструктивні мотиви* належать до негативних мотивів і свідчать про неготовність до створення замісної форми батьківства. До деструктивних мотивів можна віднести:

- спробу врятувати шлюбний союз (хибність уявлення зумовлюється тим, що поява дитини у сім'ї, де немає взаєморозуміння, може прискорити її розпад);

- жалість до дитини, що позбавлена батьківського піклування (жалість не може замінити любов і батьківські почуття, натомість може породити ворожість);

- необхідність замінити рідну дитину (приймона дитини – це окрема особистість, з її здібностями, інтересами та можливостями);

- страх самотності;

- бажання самоствердитися за рахунок дитини (при досягненні поставленої мети мотивація щодо функціонування замісної форми батьківства зникає);

- відсутність емоційно теплих відносин із власною дитиною (причиною деструктивних відносин є зазвичай неефективність виховних впливів батьків);

- появу сенсу життя (втрата сенсу може бути пов'язана з різними причинами, такими як горе, ситуативний стрес, порушення стосунків у сім'ї, не сформованість комунікативних навичок, створення замісної форми батьківства не усуває проблеми та може бути причиною встановлення патологічних зв'язків із дитиною);

- матеріальну зацікавленість прийомних батьків;

- бажання взяти на виховання дитину-сироту батьками, які мають власну дитину-інваліда (бажання знайти особу, котра буде піклуватися про їхню власну дитину);

- бажання спокутати гріх абортів, зроблених у молодості (жінки, які прийшли з віком до Бога, починають відчувати провину щодо зроблених помилок, дитина сприймається як покарання);

- прагматичні цілі (використання дітей для важкої праці);

- компенсація власного дитячого досвіду (Yaragova, Nikolaeva, 2007: 40).

Отже, всі ці мотиви є негативними та мають руйнівний характер. Замісна сім'я краще за дитячий будинок лише тоді, коли дитина бажана й усиновлення відбувається внаслідок конструктивної мотивації прийомних батьків.

Конструктивними мотивами створення замісних форм батьківства є:

- мотив продовження роду (створення замісної форми батьківства буде ефективним за умови спільного рішення подружжя);

- мотив реалізації власної особистості як батька (позитивна динаміка можлива у разі відсутності реалізації «над-ідей»);
- мотив зробити дитину щасливою (самотня людина, яка має достатні фізичні та матеріальні ресурси для виховання дитини, може створити ефективну форму замісного батьківства);
- можливість мати дитину для тих, хто не може мати власну за медичними показаннями);
- мотив створення великої та дружньої родини.

Конструктивні мотиви притаманні батькам, котрі мають сформовану систему матеріальних цінностей, ґрунтовні знання щодо психолого-педагогічних і вікових особливостей дітей і достатні вікові та матеріальні ресурси (Kurneshova, 2009: 103).

Отже, *ефективні замісні батьки* – це позитивно налаштовані, психологічно стабільні та матеріально стабільні люди, здатні допомогти дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування, створити умови для її соціалізації у суспільстві.

Ефективність замісного батьківства можна визначити через такі фактори:

- мотиваційний комплекс замісних батьків (гармонійний, альтруїстичний чи матеріальний);
- якість попередньої психолого-педагогічної підготовки батьків до прийому дитини;
- досвід виховання власних дітей;
- ступінь «складності» прийомної дитини, історія її деривацій;
- взаєностосунки з біологічною сім'єю дитини;
- участь замісних батьків у вирішенні сімейних проблем;
- юридичний статус дитини (чим менше юридичної відповідальності за дитину покладено на органи опіки та піклування, тим вірогідніший успіх);
- організація та якість командної роботи фахівців із професійного супроводу замісних форм батьківства (Shpakova, 2008: 56).

Ефективність замісної форми батьківства визначають за умови її функціонування більше двох років із зазначенням тимчасових труднощів взаємної адаптації, визнання дитини членом сім'ї, наявності у дитини прагнення лишитися у сім'ї (Урагова, Nikolaeva, 2007: 41).

Ефективні замісні батьки відрізняються від неефективних особистісними характеристиками, які сприяють взаємозв'язкам і взаємовідносинам у сім'ї як малій групі: відкритістю, гнучкістю установок, терпимістю, відвертістю, потребою у належності до групи, самоконтролем, спокійним ставленням до невдач дітей, лідерськими якостями та ставленням до батьківства як механізму самореалізації. Таким батькам властиві емоційна стабільність і знижена агресивність. Ефективне батьківство передбачає ставлення до свого батьківства як механізму самореалізації (Chizhma, 2016: 78).

Замісне батьківство вимагає нових ролей та обов'язків від обох батьків. Г. Крайг зазначає, що з появою дитини у сім'ї зростає психологічне навантаження на батьків, пов'язане з порушеннями сну, зміною сімейного устрою (Craig, 2000: 567). Поява нового члена сім'ї може послабити зв'язки, спілкування між подружжям, сконцентрувати всю увагу на дитині (Pesha, 2006: 87).

Висновки. Отже, замісне батьківство – соціально-психологічний феномен, який може бути проаналізований не тільки через призму індивідуально-особистісного та соціального аспектів, а й через мотиваційний аспект. Наявність конструктивних мотивів створення форми замісного батьківства є передумовою його успішного функціонування. Тому вивчення мотивації замісних батьків має бути здійснено на етапі відбору кандидатів. Водночас необхідно діагностувати і психологічні особливості майбутніх батьків, визначити їхню відповідність виконанню батьківської ролі. Тому перспективи нашого дослідження ми вбачаємо у вивченні психологічних аспектів замісного батьківства, закономірностей і механізмів феномену соціально-психологічної взаємної адаптації замісних батьків і дітей, прийнятих у сім'ю, особистісних детермінант цієї адаптації.

References:

1. Bolshakova L.N. (2004) Sotsialno-psihologicheskaya adaptatsiya roditel'ey i detey v priemnoy seme: avtoref. dis [Socio-psychological adaptation of parents and children in a foster family: author's ref.]. Yaroslavl. 26 p. [in Russian].
2. Zakharova Zh.A. (2009) Sotsialno-pedagogicheskoe soprovozhdenie protsessa vospitaniya priemnogo rebenka v zameschayushey seme. [Socio-pedagogical support of the process of raising a foster child in a foster family: author's ref. dis.] Kostroma, 2009. 18 p. [in Russian].
3. Karabanova O.A. (2004) Psihologiya semeynykh otnosheniy i osnovyi semeynogo konsultirovaniya: ucheb. posobie. [Psychology of family relations and the basics of family counseling: textbook. allowance] Moskva: Gardariki, 2004. 320 p. [in Russian].
4. Kurneshova L.E. (2009) Sistema pomoshi detyam, vozvrashennym posle neudachnogo semejnogo zhizneustrojstva, v usloviya obrazovatel'nogo uchrezhdeniya dlya detej-sirot i detej, ostavshih'sya bez popecheniya roditel'ey [The system of assistance to children returned after unsuccessful family life to the conditions of an educational institution for orphans and children left without parental care] Moskva: Center "School Book" [in Russian].
5. Craig G. (2000) Psihologiya razvitiya. [Psychology of development]. St. Petersburg: Peter. 992 p. [in Russian].
6. Oslon V.N. (2006) Zhizneustrojstvo detej-sirot: professional'naya zameschayuschaya semya: monografiya. [The way of life of orphans: a professional surrogate family: a monograph]. Moskva, 366 c. [in Russian].
7. Chizhma D.M. (2016) Psihologichnij suprovid yak forma korekciyi j rozvitku osobistisnoyi samoregulyaciyi uchniv pidlitkovogo viku [Psychological support as a form of correction and development of personal self-regulation of adolescents. Psycholinguistics]. Psycholinguistics. Pereyaslav-Khmelnitsky: FOPD ombrovska [in Ukrainian].
8. Peshko I.V. (2006) Simejni formy vihovannya ditej-sirot ta ditej, pozbavlenih batkivskogo pikluvannya [Family forms of education of orphans and children deprived of parental care] – Information materials for students of the Center for Advanced Training of employees of the Ministry of Family and Youth Sports. Kyiv: State Institute for Family and Youth Development [in Ukrainian].
9. Petrochko Zh.V. (2006) Reformuvannya sistemi zakladiv dlya ditej-sirot ta ditej, pozbavlenih batkivskogo pikluvannya: peredumovi, realiyi ta perspektivi (za rezultatami sociologichnogo doslidzhennya) [Reforming the system of institutions for orphans and children deprived of parental care: preconditions, realities and prospects (according to the results of sociological research)] Kyiv: Nauk.svit [in Ukrainian].
10. Spivakovskaya A.S. (1991) Psihologicheskaya pomoshch' semyam, vzyavshim na vospitanie detey iz gosudarstvennykh uchrezhdeniy: hrestomatiya. [Psychological assistance to families who have adopted children from public institutions: a textbook]. Moskva: Enlightenment. 171 p. [in Russian].
11. Shpakova V.V. (2008) Sotsialno-psihologicheskie harakteristiki priemnykh roditel'ey, vzyavshih na vospitanie detey, ostavshih'sya bez popecheniya [Socio-psychological characteristics of foster parents who adopted children left without care – Psychology and Pedagogy]. [in Russian].
12. Yaparova O.G., Nikolaeva E.I. (2007) Osobennosti lichnostnykh harakteristik detey i roditel'ey v effektivnykh i neeffektivnykh priemnykh semyakh [Features of personal characteristics of children and parents in effective and ineffective foster families – Questions of psychology]. P. 37–43. [in Russian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-16>

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ
(ІНТЕГРОВАНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)**

Христина Солнцева,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-9404-8029

kvsolntseva@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто проблеми основних напрямів взаємодії національної поліції з іншими органами публічного адміністрування у сфері забезпечення правопорядку, досліджені теоретико-правові питання взаємодії поліції із правоохоронними органами у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, а також нормативне правове регулювання даних правових відносин. Зокрема, визначено правову сутність взаємодії, що включає в себе поняття окремих її елементів, а також ознаки і принципи її здійснення, проведено розмежування між категоріями «взаємодія», «координація» та «співробітництво». На цій основі та на основі аналізу нормативно-правових актів різного рівня визначені форми і напрями взаємодії, констатовано недостатність уваги до спільної координації й організації взаємодії, що не забезпечує злагодженої роботи правоохоронних органів і негативно відбивається на загальних результатах їхньої роботи, визначено низку чинників, які уповільнюють (роблять неможливою) взаємодію між правоохоронними органами, наголошено на механізмах запобігання та протидії, здійснено поглиблений порівняльний аналіз різних підходів до визначення категорії «взаємодія», надано авторське визначення поняття взаємодії та взаємодії між правоохоронними органами та національною поліцією.

Ключові слова: поліцейський, правоохоронна система, поліцейське законодавство, публічне адміністрування, правопорядок, законність.

**SOME ISSUES REGARDING ORGANIZATION
OF THE INTERDEPARTMENTAL INTERACTION OF NATIONAL POLICE BODIES
WITH OTHER LAW ENFORCEMENT BODIES
(INTEGRATED ORGANIZATION OF POLICEACTIVITIES)**

Khrystyna Solntseva,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Administrative Law and Administrative Activities

Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-9404-8029

kvsolntseva@gmail.com

Abstract. The article considers the problems of the main directions of interaction of the national police with other public administration bodies in the field of law enforcement, investigates theoretical and legal issues of police interaction with law enforcement agencies in the field of protection of human and civil rights and freedoms, and regulatory legal regulation. In particular, the legal essence of interaction is determined, which includes the concept of its individual elements, as well as the signs and principles of its implementation, a distinction is made between the categories of “interaction”, “coordination” and “cooperation”. On this basis and on the basis of the analysis of normative legal acts of different levels the forms and directions of interaction are defined, the lack of attention of joint

coordination and the organization of interaction is stated that does not provide coordinated work of law enforcement agencies and negatively affects the overall results of their work, identified a number of factors that slow down (make impossible) the interaction between law enforcement agencies, emphasized the mechanisms of prevention and counteraction, conducted an in-depth comparative analysis of different approaches to the category of «interaction», provided an author's definition of interaction and interaction between law enforcement and the national police.

Key words: police officer, law enforcement system, police legislation, public administration, law and order, legality.

Вступ. Правоохоронна система будь-якої демократичної країни покликана забезпечувати надійну й ефективну протидію злочинності, однак успіх правоохоронної діяльності залежить і від налагоджених механізмів взаємодії з іншими органами публічної влади й інститутами демократичного суспільства.

Оскільки органи національної поліції є центральним елементом правоохоронної системи, на них покладено найбільший тягар щодо захисту прав і основоположних свобод людини і громадянина. Вочевидь, лише реалізація поліцейськими своїх основних повноважень не здатна повною мірою вирішити низку тих завдань, що ставляться їм законодавцем. У цьому контексті доречно говорити про певні механізми взаємодії національної поліції у правоохоронній системі загалом і з її суб'єктами зокрема.

Недовіра до поліції, небажання надавати інформаційне й організаційне сприяння, нерозуміння громадянами сучасної специфіки професійної діяльності органів внутрішніх справ, необхідність побудови партнерських, поважних відносин між поліцією і населенням, можливі, серед іншого, тоді, коли в самій системі мінімізовано всілякого роду ризику, починаючи від поліцейського непрофесіоналізму закінчуючи вчиненням кримінальних правопорушень правоохоронцями.

Методи та матеріали. Робота виконана на підставі загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання.

Проведене дослідження довело, що саме розвиток адміністративно-правових основ взаємодії суб'єктів правоохоронної системи може дозволити підвищити якість захисту прав і свобод людини і громадянина. Для подальшого вдосконалення правоохоронної нормативно-правової бази необхідно розвивати теоретичні основи і на поглибленому доктринальному рівні вивчати та формулювати поняття, ознаки, принципи, напрями і форми взаємодії національної поліції із правоохоронними органами у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, пропонувати варіанти вдосконалення чинного законодавства.

Натепер у правовій доктрині немає комплексних монографічних досліджень з указаної проблематики, однак, зважаючи на той факт, що поліцейська реформа, розпочата у 2014 р., триває й дотепер, питання взаємодії в лавах поліцейських є вкрай актуальним і потребує подальших розробок.

Основні підходи до визначення категорії взаємодії між суб'єктами правоохоронної системи. Структурні складові частини інтегрованої поліцейської діяльності. Перед тим як визначитись з основними моделями та формами взаємодії поліцейських з іншими суб'єктами запобігання злочинності, у край доречно окреслити зміст категорії поліцейсько-правоохоронної взаємодії. Так, А.Ф. Волобуєв під взаємодією в контексті теорії управління пропонує розуміти узгоджену за часом і місцем певну сумісну діяльність, що покликана привести суб'єктів взаємодії до кінцевого позитивного результату (Volobuev et al., 2012: 12–13) Трохи по іншому взаємодію визначає Г.П. Цимабл, який вказує на такі її ознаки, як узгодженість та спрямування (Tsymbal, 2005: 30–33).

Варто вказати, що поряд із терміном «взаємодія у правоохоронних органах» можна знайти такі терміни, як «співробітництво» та «координація». Деякі науковці ототожнюють ці поняття

із взаємодією. Щодо цього зауважмо, що останні не є рівнозначними, оскільки несуть у собі різний змістовий сенс. Зокрема, термін «співробітництво» означає будь-яку спільну діяльність, на відміну від взаємодії, де, як з'ясувалося, мається на увазі саме спільна узгоджена діяльність. Координація, у свою чергу, є діяльністю, що спрямована на узгодження відповідних дій, тобто слушно наголосити, що координація виступає передумовою взаємодії між національною поліцією і правоохоронними органами.

Ю.О. Безуса та Д.О. Новіков вважають що взаємодію варто визначати як засновану на правових актах взаємозалежну та взаємопогоджену за місцем і часом діяльність двох або більше суб'єктів, спрямовану на виконання певного завдання, забезпечення законності та правопорядку (Bezusa, 2016: 11–12; Novykov, 2015: 60–61).

О.М. Бандурка зазначає, що під взаємодією варто розуміти погодження, координацію, упорядкування й цілеспрямованість зусиль і волі для виконання поставлених завдань (Bandurka, 1998: 356).

С.Є. Абламський, О.О. Юхно, Ю.В. Лук'яненко розглядають поняття взаємодії правоохоронців у вузькому й широкому розумінні. Так, у вузькому розумінні науковці розглядають взаємодію як сумісну діяльність органів та їх посадових осіб, що наділені компетенцією виявляти й розслідувати правопорушення, у вузькому ж розумінні взаємодія розглядається як діяльність окремо взятого правоохоронця, що вступає у відповідні відносини з іншими суб'єктами (Ablamskyi et al., 2017: 15–16).

Щодо авторського визначення взаємодії, то пропонуємо розуміти під останньою конкретну спільну діяльність, спрямовану на досягнення спільного результату. Що ж до взаємодії між правоохоронними органами та національною поліцією, то зауважимо, що під нею варто розуміти організовану й узгоджену поліцейську й інших правоохоронних органів діяльність, що виявляється між погодженими діями останніх і спрямовується на зміцнення законності, правопорядку, забезпечення принципу верховенства права в суспільстві.

Сучасний рівень правового забезпечення діяльності правоохоронних органів та напрями їх реформування дозволяють говорити про можливість так званої інтегрованої моделі організації поліцейської діяльності, що характеризується такими ознаками, як:

- децентралізація структури поліцейських органів;
- тісна налагоджена взаємодія поліції з державними та самоврядними органами в межах адміністративно-територіальної одиниці;
- підвищення довіри громадян до правоохоронної системи шляхом здійснення локального контролю, зокрема із залученням незалежних самоврядних організацій і окремих громадян;
- робота із сучасними інформаційними системами;
- підвищення кадрової кваліфікації.

Зауважимо, що перехід на інтегровану модель поліцейської діяльності повинен проходити поступово, у декілька етапів, ідеться передусім про необхідність розроблення (оновлення) поліцейського законодавства, базисом для вищенаведеного повинна стати Концепція інтегрованої організації поліцейської діяльності, яка буде визначати основні засади та напрями нормативного забезпечення поліцейської діяльності, а також строки та порядок реформування, перелік заходів, що необхідно здійснити в межах внутрішньоорганізаційної структури національної поліції.

Нормативне забезпечення взаємин між національною поліцією й іншими суб'єктами запобігання злочинності (основні форми, напрями та принципи взаємодії). Основою нормативного забезпечення відносин між органами поліції й іншими суб'єктами запобігання злочинності є Закон України «Про національну поліцію», постанова Кабінету Міністрів України № 877 від 28 жовтня 2015 р. «Про затвердження Положення про Національну поліцію», постанова Кабінету Міністрів України № 878 від 28 жовтня 2015 р. «Про затвердження

Положення про Міністерство внутрішніх справ України» тощо. Визначені нормативні акти дозволяють виокремити певні моделі (форми) взаємодії між вказаними органами.

Пропонуємо таку взаємодію поділяти за такими моделями, як:

1. Інформаційна модель (передбачає будь-які форми обміну інформацією між правоохоронними органами).

2. Міжнародна модель (виявляється у здійсненні співробітництва національної правоохоронної системи із зарубіжними країнами).

3. Аналітична модель (передбачає спільну аналітичну роботу з подальшим обміном інформацією, отриманою під час такої роботи).

4. Кваліфікаційна (освітньо-професійна) модель (означає сумісне підвищення суб'єктами боротьби зі злочинністю своєї професійної компетенції, що може проходити у формі тренінгів, семінарів, офіційних зустрічей тощо).

В.Ю. Кікінчук виділяє також такі форми взаємодії національної поліції з іншими суб'єктами гарантування публічної безпеки, як форма соціального захисту населення, обробка персональних даних, забезпечення публічних інтересів (Кікінчук, 2017: 84). Однак уважаємо їх факультативними, тобто такими, що лише доповнюють визначені автором категорії, хоча також важливі для правозастосовної практики.

Щодо основних напрямів взаємодії поліції із правоохоронними органами, то чинне законодавство дозволяє виокремити такі:

- забезпечення охорони громадського порядку;
- захист прав дитини;
- забезпечення санітарного благополуччя населення;
- захист прав споживачів;
- надання населенню юридичної допомоги;
- гарантування безпеки дорожнього руху.

Що стосується принципів взаємодії, то попри загальні принципи, що притаманні всім без винятку галузям права, правоохоронна взаємодія базується на таких специфічних принципах, як взаємна зацікавленість у створенні умов правопорядку і безпеки; ініціативна форма участі в реалізації правоохоронної функції; взаємна підтримка обґрунтованих правоохоронних ініціатив; координація й узгодження зусиль у спільній діяльності; взаємні допомога і відповідальність.

Незважаючи на таку різноманітну кількість форм і напрямів взаємодії органів національної поліції з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності, не можемо не підтримати думку тих науковців, що наголошують на недостатності їх практичної реалізації (Henry, 2020: 8–13; Yagovui, 2017: 78), оскільки основними на практиці лишаються обмін інформацією, організація і проведення спільних заходів. Рідше створюються спільні слідчо-оперативні групи, видаються спільні вимоги й інструкції, проводяться курси підвищення кваліфікації

На такий недостатній загалом рівень взаємодії впливає кілька чинників, серед яких конкуренція між правоохоронними органами, невисока довіра і незацікавленість співробітників у спільній роботі. Усе це призводить до того, що їхні дії часто неузгоджені та дублюються внаслідок того, що мало уваги приділяється спільній координації й організації взаємодії, що не забезпечує злагодженої роботи правоохоронних органів і негативно відбивається на загальних результатах їхньої роботи.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна дійти висновку, що саме розвиток конституційно-правових основ взаємодії суб'єктів правоохоронної системи може дозволити підвищити якість захисту прав і свобод людини і громадянина. Щоби правоохоронна нормативно-правова база надалі вдосконалювалася, необхідно розвивати теоретичні основи і на поглибленому доктринальному рівні вивчати і формулювати поняття, ознаки, принципи,

напрями і форми взаємодії національної поліції із правоохоронними органами у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, пропонувати варіанти вдосконалення чинного законодавства.

References:

1. Volobuiev A.F., Osyka I.M., Stepaniuk R.L. (2012). *Vzaiemodiia pry rozsliduvanni ekonomichnykh zlochiniv* [Interaction in the investigation of economic crimes]. Kharkiv: Kursor. P. 15 [in Ukrainian].
2. Tsymbal H.P. (2005). *Vzaiemodiia yak umova zabezpechennia vyivlennia i rozsliduvannia podatkovykh zlochiniv* [Interaction as a condition for ensuring the detection and investigation of tax crimes]. Irpin. P. 39 [in Ukrainian].
3. Bezusa Yu.O. (2016). Poniattia ta sutnist vzaiemodii v diialnosti politsii (militsii) krain SND [The concept and essence of interaction in the activities of the police (militia) of the CIS countries]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. № 6. Pp. 10–20 [in Ukrainian].
4. Novykov D.O. (2015). Razvitie instituty vzaimodeistviya obshchestva s pravookhranitel'nymi organami v sovremennoi Rossii [Development of the institution of interaction between society and law enforcement agencies in modern Russia]. *Zakonnost' i pravoporyadok v sovremennom obshchestve*. № 24. Pp. 57–62 [in Russian].
5. Bandurka O.M. (1998). *Upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy: pidruchnyk* [Management in the internal affairs bodies: a textbook]. Kharkiv: Nats. un-t vnutr. sprav. P. 368 [in Ukrainian].
6. Ablamskyi S.Ye., Yukhno O.O., Lukianenko Yu.V. (2017). *Vzaiemodiia slidchoho z inshymy orhanamy i pidrozdilamy pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen: navchalnyi posibnyk*. [Interaction of the investigator with other bodies and divisions in the detection and investigation of criminal offenses: a textbook]. Kharkiv: Bibliotechka slidchoho i detektyva: problem kryminalnoho protsesu [in Ukrainian].
7. Kikinchuk V.Yu. (2017). Formy vzaiemodii Natsionalnoi politsii z inshymy subiektamy zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku v derzhavi. [Forms of interaction of the National Police with other subjects of ensuring public safety and order in the state]. *Pravo*. № 1. Pp. 81–86 [in Ukrainian].
8. Henry A. (2020). Interaction rituals and 'police' encounters: new challenges for interactionist police sociology. *Policing and society*. Pp. 1–15.
9. Yarovyi K.V. (2017). Yurydychni aspekty vzaiemodii Natsionalnoi politsii Ukrainy ta inshykh orhaniv derzhavnoho upravlinnia pid chas provedennia antyterrorystychnoi operatsii [Legal aspects of implementation of the forms and methods of interaction between the National police of Ukraine and other public administration bodies in the course of anti-terrorist operation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 104 (3), pp. 75–85 [in Ukrainian].
10. Pro Natsionalnu politsiiu (2015). *Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580–VIII* [About the National Police: Law of Ukraine] [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-17>

НАРАТИВНА СУТНІСТЬ МОВНОГО КОНТЕНТУ У ВИСЛОВЛЕННІ КОМПОЗИТОРОМ ОЦІНКИ ВЛАСНОЇ ТВОРЧОСТІ

Віктор Степурко,

*кандидат мистецтвознавства, професор,
професор кафедри академічного і естрадного вокалу та звукорежисури
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,*

*композитор, заслужений діяч мистецтв України,
лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-2648-4766

viktorstepurko@gmail.com

У статті досліджено нарративи творчості сучасних українських композиторів у контексті висловлення ними оцінки власної творчості та реально існуючих музикознавчих складових частин кожного твору: його цільову спрямованість, увесь конгломерат музичних засобів виразності та їхній багатовимірний і багатофункціональний контекст. Увага концентрується на проблемі незбігу мовного контенту автора у висловленні власних уявлень про свій твір із фактичним станом речей, з погляду музикознавчої логіки, психології тощо. У сучасній композиторській творчості сформовано новий нарративний підхід до трактування виражальних музичних засобів як комбінацій різних рівнів сприйняття: візуального, сенсорного, мовного, асоціативно-багатозначного, абстрактного тощо. Отже, усюди, де існує інформаційно-комунікативне середовище, де функціонують складні пізнавальні мислительні й образно-оціночні утворення-«концепти», постає власна «концептосфера», яка складається з відповідних ідей, понять, образів, висловлювань. Методологія дослідження спирається на аналіз сфери висловлення людського мислення та комунікативного процесу Р. Барта, К. Бремона, Ф. Джеймсона, Т. Титаренка, Ц. Тодорова, Є. Тишебінські й інших. Також досліджень Г. Гадамера, М. Гайдегера, П. Рікера, Р. Харре, що розглядають нарратив як дискурсивну структуру, сформовану на основі власного досвіду. У галузі музичного мистецтва проблемі наратології приділено увагу в роботах Н. Герасимової-Персидської, О. Зінкевич, Ю. Чекана та деяких інших музикознавців, що висловлюють сутність сучасного композиторського мислення, у руслі нового відчуття часу і простору, дискретності та діалогічності історичного контексту культури. Для встановлення художньої концептуальності певних музичних творів у роботі вперше здійснено порівняльний аналіз суб'єктивно-авторського розуміння композиторами власної творчості з музикознавчим, культурологічним та соціально-політичним контекстом існування особистості. Наявність у творах великої кількості алюзій до стилістики різних епох, взаємопротилежна емоційна реакція на них самих композиторів дають підстави стверджувати думку про висловлення в їхніх творах нарації буттєвих мук розшарпаної постмодерної свідомості в міжжанрових тенетах. Установлено, що засвоєння й усвідомлення сенсу є можливим лише через певні повідомлення, що можуть мати безліч сенсів, а декодування їх у сукупності може мати довільну форму. Сприймання ж себе в соціальному середовищі відбувається шляхом формування нарративів, які є висловленням власної позиції автора. Однак вона, озвучена в інтерв'ю й інших мовних контекстах, не завжди узгоджується з реально існуючим музичним рядом. Тож, на стику смислів оповідача і слухача з'являється інтерпретативне розуміння музичної творчості, яке і стає основою для остаточного висновку.

Ключові слова: мовний контент, нарративи творчості, художня концептуальність, декодування.

NARRATIVE ESSENCE OF LANGUAGE CONTENT IN COMPOSERS' EVALUATION OF THEIR CREATIVITY

Victor Stepurko,

Candidate of Art Studies, Professor,

Professor at the Department of Academic and Variety Vocal and Sound Directing,

National Academy of Culture and Arts Management,

Composer, Honored Worker of Arts of Ukraine,

Winner of the Taras Shevchenko National Prize (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2648-4766

viktorstepurko@gmail.com

The paper investigates the narratives of contemporary Ukrainian composers, in the context of their assessment of their own work and the actual musicological components of each work: its focus, conglomeration of musical expressive means, and their multidimensional and multifunctional context. The paper focuses on the problem of inconsistency of the author's linguistic content in expressing his own ideas about his work with the actual work in terms of the logic of musicology, psychology, etc. A new narrative approach to the interpretation of musical expressive means has formed in modern compositional work. They are viewed as the combinations of different levels of perception: visual, sensory, linguistic, associative-ambiguous, abstract, etc. Thus, wherever there is an information and communicative environment, there function the complex cognitive formations allowing to reflect and evaluate the imagery of the musical work. Hence, the "conceptual sphere" of each work emerges that consists of the relevant ideas, concepts, images, and statements. The research methodology is based on the analysis of the sphere of expression of human thinking and communicative processes by R. Barthes, C. Bremond, F. Jameson, T. Titarenko, T. Todorov, E. Tshebinsky, and others. Also, the studies by H.-G. Gadamer, M. Heidegger, P. Ricœur, R. Harré consider the narrative as a discursive structure formed on the basis of personal experience. In the field of musical art, the problem of narratology was addressed in the works of N. Gerasimova-Persidska, O. Zinkevych, Y. Chekan, and some other musicologists who expressed the essence of modern compositional thinking, in line with a new sense of time and space, discreteness and dialogic historical context of culture. To establish the artistic conceptuality of certain musical pieces, the comparative analysis of subjective and authorial understanding of composers of their own works in the musicological, cultural, and socio-political context was made. As the works have a significant number of allusions to the stylistics of different eras, the conflicting emotional reaction of the composers gives grounds to assert the idea of expressing a narrative of existential torment of a torn postmodern mind in the inter-genre web in their works. The paper concludes that assimilation and awareness of meaning are possible only through certain messages that can have many meanings, and complex decoding of them may take any form. Perception of oneself in the social environment occurs through the formation of narratives that express the author's position. However, this stance voiced in interviews and other language content is not always consistent with the actual music series. Thus, an interpretive understanding of musical creativity emerges at the junction of the narrator's and the listener's meanings.

Key words: *language content, creative narratives, artistic conceptuality, decoding.*

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження визначається необхідністю розгляду проблематики творчого висловлення досвіду самопізнання на основі авторського нарративу як дискурсивної форми взаємодії внутрішніх процесів самосвідомості та реальності зовнішніх впливів. У сучасній композиторській творчості формується новий нарративний підхід до трактування виражальних музичних засобів як комбінацій різних рівнів сприйняття: візуального, сенсорного, мовного, асоціативно-багатозначного, абстрактного тощо. Отже, усюди, де існує інформаційно-комунікативне середовище, де функціонують складні пізнавальні мислительні й образно-оціночні утворення-«концепти», постає власна «концептосфера», яка складається з відповідних ідей, понять, образів, висловлювань.

Аналіз досліджень. Даний напрям як аналіз сфери висловлення людського мислення та комунікативного процесу досліджували: Р. Барт, К. Бреммон, Ф. Джеймсон, Ж. Женет,

М. Крайсворт, П. Рікер, М. Смільсон, Т. Титаренко, Ц. Тодоров, Є. Тшебінські, Р. Фішер, Н. Чепелева й інші. А філософи Г. Гадамер, М. Гайдегер, П. Рікер та Р. Харре розглядають нарратив як певну дискурсивну структуру, що оформлюється на основі власного досвіду людини. В Україні проблеми наратології майже не досліджені на рівні сучасних підходів у лінгвокультурології та лінгвоестетиці. Виняток становлять праці з історії (І. Починок), літератури (О. Тимчук) та мови (О. Бабелюк, І. Бехта, О. Капленко, Р. Савчук). У галузі музичного мистецтва розгляд наратологічної проблематики трапляється в роботах Н. Герасимової-Персидської, О. Зінкевич, Ю. Чекана та деяких інших музикознавців.

Мета роботи – дослідити наративи творчості сучасних українських композиторів у контексті висловлення ними оцінки власної творчості та реально існуючих музикознавчих складових частин кожного твору. У музичному мистецтві є поняття висловлення авторського задуму композитором, його інтерпретації виконавцем і слухачем. У першому випадку мається на увазі цільова спрямованість у використанні засобів виразності, що можна трактувати з багатьох поглядів: музичної вертикалі, ритміки, інтонаційної сфери, тембральних якостей музичних інструментів або голосів, динаміки тощо. Увесь цей конгломерат засобів, вкладений у композиційну структуру, можна іменувати текстом. Однак цілком зрозуміло, що автор має на увазі його контекст, тобто багатовимірний і багатофункціональний підхід, який необхідно належить розшифрувати виконавцям і слухачам. Тож, розгляд цільової спрямованості і всього конгломерату музичних засобів виразності та їхнього багатовимірного і багатофункціонального контексту дає можливість порівняльного аналізу авторського висловлення про свою творчість та фактичного стану речей, з погляду музикознавчої логіки, психології тощо.

Виклад основного матеріалу. Для сприйняття творів сучасної музики необхідно виявити закономірності суспільно-історичної спадковості мислення композитора в художньо-образному перевтіленні, зафіксувати незмінність ознак, спільних для художніх явищ, що об'єднуються у стійку стильову систему і є загальноприйнятими для певних епох. Також потрібно встановити взаємозв'язок виражальних засобів як таких, що виступають стильовими ознаками, зважити на їхню багатоплановість – існування різноманітних ієрархічних «підсистем». Щоб прояснити авторський задум, музикознавці звертаються до висловлювань самого композитора, у яких, однак, досить часто трапляються суперечності з фактичним станом речей. Так, наприклад, Валентин Сильвестров (1937 р.) називає себе ліриком і стверджує: «Для лірика основне мірило у творчості – авторський шлях» (Лунина, 2013: 532). Однак у порівнянні композиторських «ліричних сентенцій» та реальних психологічних нарацій його творів відкривається глибока суперечність, що полягає у використанні ним стилю «повітряних митарств» (за православними віруваннями) у камерній, вокальній та хоровій музиці; містичного відчуття інфернальних сил зла – у симфонічній музиці; особистісного музично-інтонаційного вирішення соціально значущих текстів – у стилі «метамузики», музики граничних, надчуттєвих принципів буття.

Наративний аналіз дозволяє розрізнити формальний зміст тексту та приховану психологічну реальність, яка стоїть за цим постулатом. А порівняльний аналіз мовного контенту у висловленні власної позиції композитором і музикознавчий аналіз окремих його творів дають можливість дослідити ґрунтовно наративи творчості сучасних українських композиторів. Так, В. Сильвестров в одному з інтерв'ю говорить про необхідність збігу соціального замовлення із творчою волею митця й називає кілька своїх творів, написаних на замовлення і виконаних із великим бажанням: «Метамузіка», “Widimung”, Шоста симфонія. Особливий акцент у висловленні цієї думки зроблено на тому, що ці замовлення «не мали характеру строгих, жорстких умов» (Лунина, 2013: 530). Однак відомо, що створення кожного мистецького твору вимагає дотримання чітких, жорстких умов виконавської техніки, а творчість автора якраз і цінується за майстерне дотримання цих умов. Такий парадокс

пояснюється тим, що творча воля на інтенційному рівні з'являється в митця «у чистому вигляді» і має характер нарративу, що реалізується з небуття і стає власністю свідомості через мистецький твір або інші творчі ідеї.

У визначенні основ авторської нарації у творах В. Сильвестрова на духовні тексти можна орієнтуватися на його ж висловлювання щодо цього: «Музика – це спів світу про самого себе», «Музика повинна чекати, аби текст наблизився до неї, і піти ніби паралельно цьому текстові у смиренній співдружності» (Сильвестров, 2010: 331). Із цих постулатів випливає, що музика без тексту має бути наближеною до співу, але текст і музика можуть розвиватися лише поряд, без взаємопроникнення і розчинення один в одному. Водночас функціонування музичного ряду в його вокальній музиці, зокрема і на релігійні тексти, є підлеглим, а інструментальні твори, окрім принципу «оспівування», засновані на фонізмі звукових пластів, візуальних рядах і навіть на тактильних відчуттях.

У філософському сенсі формальними ознаками оповіді висловлюється нарративне розуміння світу в усіх напрямках цивілізаційної культури: у міфах, легендах, казках, музиці, кінематографії тощо. За Н. Чепелевою, проблема розуміння людьми одне одного стає важливою для всіх напрямів науки – від філології й естетики до соціології, тому що «сучасна культура все частіше має справу із ситуаціями, коли виникає необхідність у розумінні, яке все більше усвідомлюється як факт духовного життя особистості» (Чепелева, 2008: 111). Отже, засвоєння й усвідомлення сенсу є можливим лише через певне повідомлення. До того ж, оскільки повідомлення можуть мати безліч смислів, то і декодування їх у сукупності має довільну форму. І саме на стику смислів оповідача і слухача з'являється інтерпретативне його розуміння, яке і стає основою остаточного висновку.

Людина не може існувати без спілкування. До того ж вона є носієм культурної й історичної спадщини соціуму. Як спосіб систематизації власного досвіду творчий нарратив композитора має засновуватися на осмисленні людського життя та формулюванні певних патернів музичного мислення у формі повідомлення про напрями взаємодії його особистості зі світом.

У результаті проведеного аналізу творів Михайла Шуха (1952–2018 рр.), написаних на релігійні тексти, можна дійти висновку, що вони не є пов'язаними із жодною конфесійною стилістикою християнських церков і висловлюють власне розуміння поняття духовності. Ось як композитор постулює мистецьку нарацію одного зі своїх духовних творів: «Працюючи над «Літургічними славослів'ями», я намагався створити образ, сповнений любові, радості та всеохоплюючої гармонії. Отже, цей твір я особисто сприймаю як нескінченний Гімн Божественному Світлу. Адже саме у просвітленні та любові криється найвищий сакральний сенс людського буття» (Шух, 2007). Та незважаючи на той факт, що твір написано на православні релігійні тексти, у музичному матеріалі твору відчувається апелювання до різних стилів. Окрім того, можна констатувати, що нарратив Світла тут не завжди наявний. Навіть більше, з огляду на музичний ряд, спостерігається бажання автора обійти кардинальні «гострі кути» православних текстів, де йдеться, наприклад, про трагізм історії розп'яття Ісуса Христа, використанням узагальнених принципів рецитацій.

Продовжуючи аналіз нарративних особливостей оцінки й самооцінки творчості, згадаємо, що у вступному слові до інтерв'ю з композитором Володимиром Рунчаком (1960 р.) музикознавець Анна Луніна (Лунина, 2015: 7–83) наводить вислів індійського філософа Джидду Кришнамурті про складності спілкування і розуміння людьми одне одного. Як потім з'ясується, це було пов'язано з несприйняттям нею багатьох висловлених композитором нарративів щодо навколomистецької подієвості. Так, наприклад, відторгнення В. Рунчаком «постсовіцького» анахронізму присудження почесних звань, а також його вислови про «генералів від мистецтва», про «чистилище», що його не проходять 90% композиторів після смерті, про те, що публіка «дура», а необхідно писати для інтелектуальної еліти тощо.

Усе це може навести на думку, що композитор знайшов «формулу успіху» для творчості поза всякими «ізмами». Однак свідомо сформований авторський наратив баламучення і стьобу, наявний у багатьох його творах, зовсім не сприяє серйозному ставленню до них, а висловлений як насмішка над несмаком, зрештою, призводить до розуміння його творчості в цьому напрямі як несмаку, кітчу в чистому вигляді. Характерно, що така «гра» зі слухачем дуже подобається багатьом виконавцям, яких, мабуть, теж можна запідозрити у впевненості, що «публіка дура». Тут можна зазначити, наприклад, окрім «Не-сонат», В. Рунчаком написано ще й велику кількість “Homo ludens” (Людина, що грає). Отже, у всій цій історії є явний парадокс: автор висміює несмак слухачів, що не є бажаними на його концертах. І в його концептосфері гри здається, що автора може навіть тішити, коли такі люди покидають залу під час виконання його творів, бо це може означати, що мету досягнуто.

Парадоксальність відповідей композитора Сергія Зажитька в інтерв'ю А. Луїної може дорівнювати лише парадоксальності наративів його творчості. Наприклад, заява композитора про те, що для нього важливим є «постійний пошук, дух експерименту», суперечить захопленню ним естетикою «театру абсурду», що послуговується спонтанно-хаотичними діями без усіляких претензій на експериментаторство. Сам С. Зажитько у відповідях на запитання про логіку його творчих рішень зізнається, що він досить часто не знає, чому у своїх інсталяціях поступає саме так, а не інакше. Так, наприклад, його цитування адептів дзен-буддизму про те, що «всі релігії, закони, погляди й філософії, як бульбашки на воді», проповідь споглядання за життям і глибоке самозанурення, самозосередження й відсторонення від світу зовсім не збігаються із захопленням композитора сміховою культурою і язичницьким еротизмом. Здається, що інсталяція «Фалосипед», у якій у символічній формі п'ятеро чоловіків «задовольняють» гіперболізовані еротичні бажання однієї жінки, цілком імовірно, могла би бути опротестованою деякими жіночими організаціями за наругу над жіночною сутністю. І хоча С. Зажитько у власній самооцінці постулює своє негативне ставлення до релігії, але свідомо чи несвідомо він висловлює в цьому творі наративи певної обрядовості.

Знову ж таки, концептуальний парадокс проявляється й у ставленні композитора до публіки, про яку, як сказано ним, «думати шкідливо й абсолютно непотрібно». Однак С. Зажитько далі продовжує: «Інша річ, коли твір написано, – тоді виникають питання слухацького сприйняття. Але завдання бути зрозумілим всіма перед собою я не ставив. Водночас власну творчість не відношу до розряду суперелітарного. Хепенінг передбачає широку аудиторію. І тут вже самі слухачі повинні якось реагувати, залучатися до процесу» (Луїнина, 2015: 280). Щоб зрозуміти всю парадоксальність висловленого композитором, варто нагадати, що йдеться про арт-видовище, у якому «музикою» може іменуватися лише певне звукове тло, а термін «твір написано» має на увазі постановочний план. Але найсерйознішою суперечністю композитора є той факт, що інсталяція і хепенінг існують лише у форматі «на публіку», не думати про яку неможливо. Не випадково автор нарікає: «Трапляється, коли стикаєшся з такою унікальною аудиторією, яка вбачає у творах стільки цікавих різних смислів, що навіть мені, як автору, вони у процесі роботи не спадали на думку. Інколи багато цікавого чув про власні «творіння»» (Луїнина, 2015: 279).

Композитор С. Зажитько не погоджується із закріпленим за ним амплуа «перформера» і стверджує, що в його творчості «багато цілком «свідомих» опусів, які можна віднести до суто музичних» (Луїнина, 2015: 264). Однак превалювання в таких творах сценічно-перформансних наративів, а не принципів суто музичної драматургії, спростовує заяви автора про їхню «свідомо-музичну» складову частину. Розглянемо, наприклад, його твір «Опуклість» для віолончелі-соло. Якщо взяти до уваги технічний складник, то у творі, буцімто, наявні всі прийоми гри на віолончелі, від arco і pizzicato до гри акордами і флажолетами. Але, здається, виконаний С. Зажитьком наратив стьобу над класико-

романтичною заокругленістю музичних фраз може приводити слухача або до нервового зриву, або до психічно нездорового хіхікання, адже весь твір будується на можливих і неможливих версіях-повторах того самого принципу, доводячи його до абсурду. Можна згадати і ще один «суто музичний» твір композитора С. Зажитька «Ще!» для фортепіано, у його власному виконанні. Окрім усіляких модерних «шкрябань» по струнах рояля, стуку по різних його частинах, завершується цей опус ще й танцюванням гопака автора біля інструмента. До речі, автор із захватом пише про цей задум циклу «Ще!» для багатьох виконавців: «У самому слові є якась притягальна сила, прихована енергія оптимізму <...> Окрім того, у даній назві є чіткий сексуальний підтекст <...>» (Лунина, 2015: 281).

Віра у власні конструкції і є тими нарративними концептами, що допомагають особистості формувати напрями своєї діяльності, забезпечувати перспективи розвитку власної ідентичності. Завершення цього процесу позначається структуруванням і усвідомленням власного «Я» як автонаратора, що розвивається в соціальному середовищі в безперервному творчому русі. Абсолютна прив'язаність до автонаратора може супроводжувати митця все життя, а може кардинально змінювати вектор руху протягом невеликого проміжку часу. Але особливо цікавим феноменом є незбіг автонарації мовного контенту і власне творчого мистецького висловлення. Так, наприклад, видатний композитор сучасності Мирослав Скорик (1938–2020 рр.) у приватній бесіді з автором дослідження стиль свого твору Партита № 5 для фортепіано іменує «кітчем» (нім. *Kitsch* – нищість, халтура, відсутність смаку), тоді як наявність у ньому великої кількості алюзій до стилістики різних епох, взаємопротилежної емоційної реакції на них самого автора дає підстави стверджувати думку про висловлення в цьому творі нарації буттєвих мук розшарпаної постмодерної свідомості в міжжанрових тенетах.

Наукова новизна. У роботі вперше здійснено порівняльний аналіз суб'єктивно-авторського розуміння композиторами нарративів власної творчості з музикознавчим, культурологічним та соціально-політичним контекстом існування особистості, для встановлення художньої концептуальності певних їхніх творів. Звертається увага на свідомо сформований авторський нарратив баламучення і стьобу, наявний у багатьох творах композиторів, що призводить до відчуття кітчевості та несмаку у висловленні їхньої естетичної платформи. Відзначається особливо цікавий феномен незбігу автонарації мовного контенту і власне творчого мистецького висловлення.

Висновки. Установлено, що формування певних напрямів поведінки особистості є результатом взаємодії зі світом, яка висловлюється також у творчості, але не завжди може бути логічно поясненою. Сприймання ж себе в соціальному середовищі відбувається шляхом формування нарративів, які є висловленням власної позиції автора. Однак проголошена в інтерв'ю й інших мовних контентах, вона не завжди узгоджується з реально існуючим музичним рядом. У підсумку, засвоєння й усвідомлення сенсу є можливим лише через певні повідомлення, що можуть мати безліч смислів, а декодування їх у сукупності може мати довільну форму. Тож, на стику смислів оповідача і слухача з'являється інтерпретативне його розуміння, яке і стає основою остаточного висновку.

References:

1. Lunina A. (2013). *Kompozitor – malenkaya planeta (Composer is a small planet)*. K.: Duh i Litera, 735 p. (in Russian).
2. Lunina A. (2015). *Kompozitor v zerkale sovremennosti (Composer in the mirror of modernity): v 2 t.* K.: Duh i Litera, T. I. Pp. 169–254 (in Russian).
3. Sylvestrov V. (2010). *Dochekatysia muzyky. Lektsii – besidy. Za materialamy zustrichei, orhanizovanykh Serhiem Piliutykovym (Wait for the music. Lectures- conversations. Based on the materials of the meetings organized by Serhiy Piliutikov)*. K.: Dukh i Litera, 375 p. (in Ukrainian).

4. Chepelieva N. (2008). Vplyv protsesiv rozuminnia ta interpretatsii osobystoho dosvidu na rozvytok identychnosti osobystosti (The influence of the processes of understanding and interpretation of personal experience on the development of personal identity). *Psykhologo-pedahohichni zasady rozvytku osobystosti v osvithnomu prostori* [Psychological and pedagogical foundations of personality development in the educational environment]: mat. metodol. seminaru APN Ukrainy, 19 berez. 2008 r. K., pp. 110–117 (in Ukrainian).
5. Shukh M. (2007). *Liturhiini slavoslivia. Dlia mishanoho khoru. Partytura (avtorskyi epihraf)* (Liturgical hymns. For mixed choir. Score (Author's epigraph)). K.: Choir "Dumka", 59 p. (in Ukrainian).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-18>

POLITICAL STABILITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE: EXAMPLE OF SINGAPORE

Serhii Teslenko,

*Postgraduate Student at the Department of Politology
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-2190-6173
s.teslenko1506@gmail.com*

Abstract. The article examines the impact of political stability on the economic development in Singapore. An attempt has been made to find an answer to the question of which regime determines economic growth: authoritarian or democratic.

The study used descriptive, systematic and comparative methods, which allowed to analyze the impact of political stability on economic development of Singapore.

The Singapore case should be viewed more as an exception to the rule than as an example of explaining the economic efficiency of authoritarian regimes. The study concludes that Singapore's sustainable development cannot be explained by the influence of only one independent variable – political stability. Many other factors should be taken into account: cultural, historical, geographical, human.

The economic success of this state was largely due to a consistent policy focused on achieving long-term results – economic growth and effective and rational planning, which became possible thanks to the political stability of the state.

Key words: political stability, economic growth, democracy, political leadership, authoritarianism, Singapore.

Introduction

Despite the large number of works devoted to the search for evidence of the existence of causal links between the type of political regime and the economic development of the state, there is still no empirically proven evidence that a democratic regime promotes economic growth. As a rule, researchers specializing in this issue focus on economic conditions that create a background favorable for the functioning of a democratic regime (Adam Przeworski, Fernando Limongi, Seymour Martin Lipset). However, the answer to the question of whether there is a causal link between the establishment of democracy and high growth rates has not yet been found. Singapore as an example of an authoritarian state can serve as evidence refuting this thesis. When explaining these phenomena, the researchers argue about the decisive influence of the human factor (a talented leader who takes into account the specifics of his state and, in accordance with this, conducts a reasonable economic policy), which ultimately affects the growth rate of total income (Matthew Baum, David Lake).

Economic growth is influenced by many factors, among which political variables occupy an important place, in particular, the type of political regime. A huge number of works are devoted to the problem of the influence of the type of political regime on economic growth, but there is no final opinion about which regime most contributes to economic growth: authoritarian or democratic (Przeworski, Limongi, 1993: 51; Durham, 1999: 81).

One of the possible channels of influence of the regime on growth is the political stability provided by the regime (Alesina, 1992: 5; Aisen, Veiga, 2011: 3). Political stability is one of the necessary conditions for the state to achieve high rates of economic growth. In particular, political stability contributes to the formation of a favorable climate for foreign investment, creating guarantees for investors that their investments will be safe.

The main purpose of the study is to analyze which regime, authoritarian or democratic, provides political stability that has a positive impact on economic growth; to determine the specifics of political stability in Singapore; to describe its impact on the rate of economic growth in the country.

Research methods

The study used descriptive, systematic and comparative methods, which allowed to analyze the impact of political stability on economic development of Singapore.

Descriptive method helped to carry out the general research of the development of the state in conditions of authoritarianism.

Systematic method made it possible to analyze political stability in the context of economic development of Singapore.

Using a comparative method, the case studies of the achieving stability in democratic and authoritarian regimes.

Results

Political stability is a complex and multidimensional concept, and in part, therefore, in both domestic and foreign political science there is no generally accepted definition of this category. In ordinary consciousness, stability is inevitably associated with a state of stability and immutability of something. Political stability is a more concretizing concept that limits the dimension of stability within the political space, therefore, its identification with the immutability of the state is erroneous, since the political system is distinguished by its dynamism and ability to transform and adapt to a changing external environment, therefore, political stability appears in a slightly different light.

The question of why some dictatorial regimes are experiencing high growth rates, while other dictatorships are in a state of decline in economic development, has been raised in many works. For example, “Political Instability and Growth in Dictatorship” (2005) by Jody Overland, Kenneth L. Simons and Michael Spagat, “The Economics of Autocracy and Majority Rule” (1996) by Martin C. McGuire and Mancur Olson, Jr., “Making Autocracy Work” (2007) by Timothy Besley and Masayuki Kudamatsu.

The rates of economic growth are influenced by various variables, among which are political, economic, cultural and human factors, which are manifested in the personality of the political leader of the state who is pursuing a particular course in the economy. As one of the possible explanations for the existence of a relationship between regime and growth, researchers, (in particular, Jody Overland, Kenneth L. Simons and Michael Spagat in the study “Political instability and economic growth in dictatorships” (2000), Samuel P. Huntington in “Political Order in Changing Societies” (1968) put forward the following hypothesis. The political regime (authoritarian or democratic) does not directly affect the level of economic development of the state; rather, the regime provides conditions, in particular, political stability, which is one of the components of the regime, which in turn determines the rate of economic growth. According to this hypothesis, political stability and economic growth are closely interconnected with each other. As S. Huntington notes, “what is really important for ensuring sustainable economic growth is not the institutions of democracy or dictatorship, but political stability, which can be ensured thanks to viable political institutions” (Huntington, 1968: 45).

Huntington distinguished political systems according to two main parameters: according to the level of political institutionalization, by which he understood the process of “endowing certain institutions and procedures with value in public perception” and according to the level of involvement of the population in politics. Therefore, the stability of society depends on the relationship between the level of political activity of the population and the level of political institutionalization. The level of political institutionalization in a society with a low level of political activity can be much lower than in a society with a higher level of political activity of the population, but still a society with a low level of both may turn out to be more stable than a society with a higher level of institutionalization and still a higher level of political activity of the population.

Among the studies devoted to the analysis of stability in the context of economic growth, one can single out the work of a professor at Harvard University Alberto Alesina and professor at the Bocconi University of Italy Roberto Perotti “The Political Economy of Growth” (1994), in which they ana-

lyzed how the following variables affect economic growth: concentration of capital, political instability, political freedom and democratic institutions, inequality in the distribution of income. “Growth is not influenced by democracy or dictatorship, but by political instability, which manifests itself in a propensity for coups d’état, as well as in frequent power changes” (Alesina, Perotti, 1994: 356). Alesina’s studies have shown that the level of GDP is lower in states where there is a possibility of a fall in the regime and an early change of government (Alesina, 1992: 27).

Socio-political instability creates an unfavorable political and economic environment, which increases the risks for investors and, as a result, decreases the inflow of investments into the state. Political instability limits the horizon for government action due to the uncertainty of the political process and a possible change of power, which will probably not continue the course of the previous leadership. This fact makes it impossible to implement long-term economic policy, hindering the growth of macroeconomic indicators of the state. Which regime, democratic or authoritarian, provides stability that promotes economic growth? There is no definite answer to this question. On the one hand, in states with high economic growth rates, democratic regimes are mainly functioning (Lipset, 1993: 14). But on the other hand, there are examples in history of economically effective authoritarian regimes (for example, Singapore).

The dichotomy of short-term – long-term policy was subjected to close analysis by researchers when explaining the choice of a political leader of the course of state development (Salhi, Bolle, 2007: 13). One possible explanation is as follows. The answer to the question of which regime (authoritarian or democratic) provides the political stability necessary to achieve sustainable economic growth rates has not yet been found. However, many researchers note that the number of economically successful democracies is much greater than the number of economically developed autocracies. Considering the consequences of globalization, the creation of a single zone of world trade, active processes of democratization, the growth of interdependence of states, in many respects confirm this thesis.

Political stability in this case is defined as the length of time a political leader is in power (the probability of his forcible removal from power is minimal). The longer a political leader is in power, the more likely it is that political programs will be oriented towards the long term. Thus, guarantees will be created for foreign investors that the political situation in the state will not change, and the political development of the state can be predicted, relying on long-term programs adopted by the government. Such a theory cannot be extrapolated to all authoritarian states, especially since the idea that the longer a political leader is in power, the more likely is stagnation and stagnation. But Singapore is showing the opposite example.

On the contrary, a democratic leader knows that his term of office is limited to the next elections, so in order to ensure himself the maximum likelihood of re-election, he seeks to pursue policies that are aimed at achieving results in the short term. But on the other hand, there are many successful economically developed democracies, for example, the democracies of Western Europe, in which the level of political stability (according to the WGI data) is quite high, despite the competition between parties and their leaders in the process of election races.

According to the World Bank’s annual Doing Business report, which measures the ease of doing business in 183 countries based on a number of indicators, including investor protection, getting credit, starting a business, taxation, and others, over the past 5 years, Singapore has firmly taken the 1st place (the index of ease of doing business has been calculated by the World Bank since 2009) (Ease of Doing Business in Singapore).

According to research carried out by the Political & *Economic Risk* Consultancy (PERC) around the world, Singapore is the country with the lowest level of political risk in East Asia. In this case, political risk is understood as a set of conditions that potentially pose a threat to the political stability of the state, the absence of which can lead to a deterioration in the country’s business climate (Gomez, Can-Seng, 2006: 10).

PERC research suggests that the threat of political risk in Singapore is minimal, in part due to the low likelihood of replacement of the ruling People's Action Party by one of Singapore's current opposition parties. Despite the formal existence of several political parties and the holding of regular elections, power has invariably belonged to the People's Action Party since 1969, which has an absolute majority in parliament and is in no way limited by the electoral and time frames, since the likelihood that one of the existing opposition parties tends to zero. The results of the 2011 parliamentary elections are clear evidence of this.

The People's Action Party received an absolute majority of votes (60,14%), while retaining the majority of seats in parliament (81 out of 84). These circumstances give the Singaporean government the opportunity to promote and implement, as many researchers note, effective in the long term, but unpopular political programs.

The problem of political risk is typical for all countries of the world. For democracies, a regular change of government is a normal practice, which in most cases does not pose a threat to the country's investment attractiveness and the business climate. However, if a regular change of government is a normal practice for democratic states, then, accordingly, the irremovability of power in authoritarian states may be associated with stagnation and stagnation. But the case of Singapore is showing the opposite effect. Despite the authoritarian regime, the absolute dominance of the ruling party, the leadership of Singapore was able to achieve and maintain high growth rates. Despite two oil crises, the 1997–1998 Asian financial crash, and the global recession, Singapore's economic indicators continue to grow steadily (GDP in a downturn reaches 5%, while in a favorable global financial environment, GDP growth reaches 15%) (Parrado, 2004: 32).

It is worth noting in particular that the Singaporean experience is unique in nature and attempts to extrapolate it in the process of explaining the economic efficiency of other autocracies are erroneous and may lead to incorrect conclusions. Its uniqueness is due to many factors: the specific historical post-colonial past, geographical location, professionalism and the competence of the political leadership. One of the most important non-tax advantages of Singapore for foreign investors is its socio-political stability and effective management, which largely determine the favorable business environment in Singapore.

The peculiarities of public administration in Singapore and the specificity of the programs and policies of long-term orientation carried out by its government are largely due to its historical past. The Republic of Singapore has a long history, being first one of the colonies of the British Empire, then during the Second World War being occupied by the Empire of Japan, in the post-war period Singapore returned to British control, but retained a significant degree of autonomy and self-government. The next stage in the history of Singapore is associated with its entry into the Republic of Malaysia as a result of the union with the Federation of Malaysia. Singapore acquired the status of an independent state in 1965, when the conflict between the Popular Action Party and the National Front led to the separation of Singapore from Malaysia and its transformation into a sovereign independent state.

After the country gained independence, Singapore was a small island state, which did not even have fresh water. Relations with neighboring states were tense. The leadership of Singapore faced many tasks, on the solution of which the further fate and vector of development of the state depended. Singapore owes much of its success to Prime Minister Lee Kuan Yew, who outlined his goal of "turning Singapore into a financial and trade center for Southeast Asia" (Yew, 2000: 24).

In 1961, the Council for Economic Development was established in order to promote the country's industrialization processes, create jobs and promote economic development, which is still the country's leading government agency to plan and implement strategies to enhance Singapore's position as a regional and global business center.

One of the priority areas of the policy pursued by Lee Kuan Yew is attracting foreign investment and creating a favorable business climate. To do this, it was necessary to provide a stable political

environment, eradicate corruption, which, after Singapore gained independence, reached enormous proportions, in other words, it was necessary to create conditions that would guarantee foreign investors the safety of their investments. It was Lee Kuan Yew who laid the foundations for long-term policy (Lee Kuan Yew was in power for 40 years) and defined the principles of stability and efficiency as the defining principles in the process of developing policy.

Singapore owes much of its economic prosperity to the thoughtful and rational policy of its leadership, which is focused on long-term results. An example is the Land Use Planning and Infrastructure Development Policy, which is managed by the Ministry of National Development of Singapore. In 1971, the Singapore government adopted the Concept Plan, which has been regulating housing policy in Singapore for more than 40 years, planning industrial clusters and large infrastructure projects in the state. Concept Plan is an example of one of the effective efficient planning tools in Singapore.

The Concept Plan is amended every 10 years to reflect changing external conditions. When analyzing long-term policies, including planning policies, special attention should be paid to the geographical features of Singapore, which is a unique example of an island city-state, for which, since gaining independence, the issues of land and territory shortages have become almost paramount. Therefore, the long-term nature of land-use planning policy is largely due to the peculiarities of geographic location. The Singapore government was aware that mistakes caused by policy shortsightedness could lead to negative consequences that would be very difficult to overcome. As the head of the Housing Development Board Dr. Cheong Koon Hean said, “we can’t just walk away from the mistakes we made and start over just because there is no room for it” (Hean, 2008: 18).

In the process of formulating reforms and the course of state development, a political leader inevitably faces a dilemma between economic policies aimed at achieving long-term economic growth and not giving results in the short term and, on the contrary, economic policies aimed at obtaining maximum benefits in the short term, in particular, a redistributive policy that ensures an increase in the welfare of citizens. It should be noted that the leaders of autocratic states, despite their long term in power, do not always strive to pursue a policy of ensuring long-term economic growth (Robinson, Acemoglu, 2006: 124). The case of Singapore rather does not explain the reasons for the economic efficiency and inefficiency of all existing autocracies, but represents a unique case-exception in studies devoted to the relationship between the type of political regime and the economic development of the state.

The Government of Singapore adopts policies and strategies aimed at achieving long-term results. Such programs are often characterized by economists as “cost effective, but politically unpopular” (Caplan, 2009: 9). For example, the approval of a project for the provision of medical services on a paid basis, the introduction of taxes on the use of roads, an increase in taxes for employers, the removal of restrictions on the import of goods. If such programs, which in the short term do not give a pronounced result, were adopted in democratic states, then most likely the political leader would not have been elected for the next term. B. Kaplan offered his explanation for the adoption of unpopular political programs in Singapore.

The essence of his theory was that ordinary citizens of Singapore have a fairly high knowledge of economics and support the decisions taken by the Singapore government, as they contribute to the achievement of high rates of economic growth. B. Kaplan admits the controversy of his hypothesis and the lack of empirical evidence and research, but cites as an example the opinion polls in Singapore conducted by the World Values Survey in 2002. For example, in response to the question «income should be evenly distributed in society or should we increase the difference in income in order to stimulate economic growth», the majority of the population (68%) chose the second option. Also, 58,8% of Singaporeans supported the option that «maintaining a high level of economic development should remain a priority in the implementation of political programs» (Caplan, 2009: 14). B. Kaplan

emphasizes that the data of public opinion polls in Singapore cannot be taken as unconditional confirmation of his hypothesis that Singaporeans support programs that are ineffective in the short term, because they understand their importance in achieving long-term economic growth. The uniqueness of the phenomenon of Singapore gives the right to the existence of any hypothesis.

The fiscal policy of Singapore, which is aimed primarily at achieving economic growth in the long term, rather than cyclical regulation and income distribution, can also be cited as an example of a long-term policy. Singapore has managed to achieve some of the highest investment performance in the world thanks in large part to a prudent fiscal policy that has sustained budget surpluses over the years and fosters high savings rates. Singapore has built up a significant level of foreign exchange reserves that serve to build investor confidence and protect against external economic shocks.

Conclusions

Singapore is a prime example of the implementation of economic transformation under the conditions of authoritarianism. Its case should be viewed more as an exception to the rule than as an example of explaining the economic efficiency of authoritarian regimes.

The economic success of Singapore was influenced by many factors, not only political (good governance, professionalism and competence of political leaders, political stability), but also geographical features (Singapore is a small island state), cultural (there is a large number of studies devoted to the study of “Asian values”) and many others.

Therefore, an explanation of Singapore’s economic growth using only an authoritarian regime and the political stability it provides will be incomplete. Political stability was seen in this case as the length of time a political leader was in power and the likelihood that the political leadership would not be removed as a result of an armed uprising or coup d’état.

Singapore’s development was largely due to a consistent policy focused on achieving long-term results – economic growth and efficient and rational planning, which became possible thanks to the political stability of Singapore.

In accordance with the purpose, the study performed the following tasks:

1. It is analyzed how the regime (authoritarian or democratic) determines high rates of economic growth. Studies show that today there is no unified position regarding the poverty of authoritarian states and the unequivocal wealth of democratic ones. However, in quantitative terms, the latter prevail. Singapore is an example of an exception.

2. The characteristic features of the political stability of the considered Singapore have been determined:

- effective political leadership;
- political programs and strategies aimed at achieving long-term results;
- social consolidation.

3. The influence of political stability on the development of the state is described. Singapore still demonstrates staggering economic growth rates and one of the best living standards in the world, traditionally ranking in the top ten in terms of GDP per capita.

References:

1. Acemoglu D., Robinson J. *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. (2006). Cambridge University Press. P. 432.
2. Aisen A., Veiga F. (2011). *How Does Political Instability Affect Economic Growth?* IMF Working Paper. P. 1–28.
3. Alesina A. (1992). *Political Instability and Economic Growth* // NBER Working Paper Series. P. 1–35.
4. Alesina A. (1992). *Political Instability and Economic Growth*. P. 5.
5. Alesina A., Perotti R. (1994). *The Political Economy of Growth*. *The World Bank Economic Review* 8: 356.

6. Benson Durham J. (1999). Economic Growth and Political Regimes. *Journal of Economic Growth* 4: 81–111.
7. Besley T., Kudamatsu. M. (2007). Making Autocracy Work. *Development Economics Discussion Paper Series*. P. 1–70.
8. Caplan B. (2009). Two Paradoxes of Singaporean Political Economy. *Library of Economics and Liberty*. P. 9.
9. Cheong Koon Hean (2008). Achieving Sustainable Urban Development. *ETHOS, World Cities Summit Edition*. P. 18.
10. Gomez J., Can-Seng O. (2006). Introduction: Stability, Risks and Opposition in Singapore. *The Copenhagen Journal of Asian Studies* 23: 12.
11. Huntington S. (1968). *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press. P. 45.
12. Jody Overland, Kenneth L. Simons, Michael Spagat (2000). Political Instability and Growth in Dictatorships. *William Davidson Institute Working Papers Series 354*, William Davidson Institute at the University of Michigan.
13. Lee Kwan Yew (2000). *From Third World to First*. Harper Publisher. P. 24.
14. Lipset S. (1993). The Social Requisites of Democracy Revisited 59: 14.
15. Martin C. McGuire and Mancur Olson, Jr. (1996). The Economics of Autocracy and Majority Rule. *Journal of Economic Literature* 34: 80–82.
16. Overland J., Simons K., Spagat M. (2005). Political Instability and Growth in Dictatorship. *Public Choice* 125: 445–470.
17. Parrado E. (2004) Singapore's Unique Monetary Policy: How Does It Work? *IMF Working Papers*. P. 32.
18. Przeworski A., Limongi F. (1993). Political Regimes and Economic Growth. *The Journal of Economic Perspectives* 7: 51–69.
19. Salhi A., Bolle M. (2007). Democracy, Autocracy and Growth: Theoretical Considerations. *The Institutional and Social Dynamics of Growth and Distribution*, Pisa. P. 13.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-19>

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ ДИСКУРС УНІВЕРСАЛЬНОСТІ ПРАВА

Олександр Ткаченко,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теоретичних та приватноправових дисциплін
Київського міжнародного університету (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-6377-2364
alexpanerail@gmail.com

Анастасія Сапарова,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теоретичних та приватноправових дисциплін
Київського міжнародного університету (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0001-5569-8192
sapar3000@gmail.com

Анотація. Найбільш впливовим і репрезентативним виміром порівняльно-правових досліджень є спроби обґрунтування універсальної природи права. Основою самоідентифікації порівняльного правознавства як самостійної юридичної науки є надання правовому пізнанню загальновизнаного наукового змісту, сформованого природознавством Нового часу. Універсальний та інваріантний зміст права має слугувати еквівалентом природничих законів. Наднаціональна і ненаціональна універсальність устанавлюється в межах двох основних парадигм універсальності права. Першою є парадигма каузальної універсальності, яка пояснює тотожність змісту права впливом на право однакових позаправових чинників. Другою є парадигма телеологічної універсальності, яка розглядає універсальний зміст права як такий, що сформований самим правознавством. Діалектика цих двох парадигм і становить зміст компаративістського дискурсу про природу правових універсалій.

Ключові слова: порівняльне правознавство, універсальність права, каузальна парадигма, телеологічна парадигма, дискурс.

COMPARATIVISTIC DISCOURSE OF THE UNIVERSALITY OF LAW

Oleksandr Tkachenko,
Doctor of Law, Associative Professor,
Professor at the Department of Theoretical and Private Law Disciplines
Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-6377-2364
alexpanerail@gmail.com

Anastasiia Saparova,
Candidate of Law, Associative Professor,
Head of the Department of Theoretical and Private Law disciplines
Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0001-5569-8192
sapar3000@gmail.com

Abstract. The most influential and representative dimension of comparative legal studies is the attempt to substantiate the universal nature of law. The basis of self-identification of comparative law

as an independent legal science is the provision of legal knowledge of generally accepted scientific content, formed by natural science Modern time. Universal and invariant content of law should be equivalent to laws of nature. Supranational and non-national universality is established within the two main paradigms of universality of law. The first is the paradigm of causal universality, which explains the identity of the content of law by influencing the law of the same non-legal factors. The second is the paradigm of teleological universality, which considers the universal content of law as one formed by jurisprudence itself. The dialectic of the paradigm is the content of the comparative discourse on the nature of legal universals.

Key words: comparative law, universality of law, causal paradigm, teleological paradigm, discourse.

Вступ. Для порівняльного правознавства завжди «основним питанням» була формалізація беззаперечного виправдання необхідності свого існування. Уже давно класичною стала дискусія про статус порівняльного правознавства. Серед найбільш поширених є тріада концептуалізацій. Першою є визнання за порівняльним правознавством суто методологічного значення. Друга визнає за порівняльним правознавством власну предметність, але лише на рівні наукової дисципліни в межах теорії права. Третя концептуалізація визначає порівняльне правознавство як цілком самостійну юридичну науку. Для успішності обґрунтування епістемологічної самостійності порівняльного правознавства необхідно формалізувати його власну онтологічну сферу – простір реальності, який можна досліджувати лише за допомогою порівняльно-правової методології. Найбільш впливові напрями порівняльного правознавства таким власним компаративним онтологічним регіоном визначають сферу правових універсалій.

Основна частина. Концептуалізація універсального у праві є панівною парадигмою порівняльно-правового мислення. Будучи спробою зняття множинності правових світів, заміщення цієї множинності інтелектуально комфортною єдністю універсального правового смислу, така концептуалізація насичена подвійною телеологією. З одного боку, воно ставить питання про правову єдність людства, чи принаймні Заходу. З іншого – намагається вирішити казус «наукової неповноцінності» правознавства – невідповідності правових знань стандарту науковості, сформованому у класичному природознавстві. Згідно з ним наукою є лише те, що спрямовано на пошуки єдиного принципу, абсолютного рівняння, побудову єдиної теорії, яка б надавала цілісну картину світу. Такий стандарт раціональності й досі сприймається як історично інваріантний принцип, згідно з яким рухається наукова думка (Овчинников, 2003: 200).

Порівняльне правознавство тут виконує загальне завдання включення правознавства до сфери наукового пізнання, наділення його статусом науки. Таким чином, відповідність природі наукового мислення в її традиційному європейському розумінні є ядром самоідентифікації та легітимації порівняльного правознавства.

З огляду на те, що парадигма являє собою дискурсивно виражений і втілений у дослідницькому інструментарії образ світу, необхідною ознакою, що свідчить про існування окремої парадигми, є можливість відокремлення в її межах, тобто без звернення до зовнішніх дослідницьких сфер, зокрема й інших парадигм, особливого змістовного (предметного) і методологічного знання. Отже, у парадигмі повинні існувати дві самостійні перспективи дослідження, які б і відображали відмінність змістовного і методологічного.

Така відмінність перспективи полягає в тому, що змістовно-теоретичне пізнання спрямоване на отримання позитивних знань про юридичну дійсність, а методологічне пов'язане з дослідженням процесу отримання позитивного знання. Із цього випливає така важлива характеристика наукового пізнання, як дуалістичність, тобто «воно водночас виступає у двох іпостасях – як об'єкт і як спосіб (засіб, метод) пізнання» (Никитин, 1985: 5).

Компаративістський дискурс універсалізації права реалізується через два модули. Перший стверджує подібність наслідком дії однакових причин, проголошує «природне походження права, яке забезпечує його єдність для всього людства» (Довгерт, 2009: 401). Таку стратегію можна назвати парадигмою каузальної універсальності права. Другий не визнає універсальності у праві наслідком дії метаюрідичних (економічних, соціологічних чи культурологічних) причин. Універсальні правові смисли проголошуються результатом внутрішнього цілеспрямованого розвитку правознавства. Таку схематику аргументації можна назвати парадигмою телеологічної універсальності права.

Квінтесенцією каузальної універсальності є презумпція ідентичності (*praesumptio similitudinis*) (Алексеев, 2006: 116). Презумпція ідентичності вводить поняття «єдиних правових потреб», які зумовлюють необхідність розроблення адекватних правових рішень. Цей каузальний механізм обґрунтовується як «основний закон порівняльного правознавства»: різні правопорядки, незважаючи на всі відмінності у своєму історичному розвитку, доктринальних поглядах і стилях функціонування на практиці, вирішують одні ті самі життєві проблеми, до найдрібніших деталей, однаково (Цвайгерт, Кетц, 2000: 58–59).

Універсальність права є створеною порівняльним правознавством одноманітною концептуальною матрицею права, яка дозволяє представити право в денационалізованому й детериторизованому вигляді. У межах парадигми каузальної універсальності права порівняльно-правовий дискурс заперечує існування національного права як такого.

Однією з найбільш яскравих ілюстрацій цього є твердження Д. Гордлі: по-перше, лише деякою мірою ми можемо говорити про те, що німецькі, американські чи французькі юристи досліджують право своїх країн. Вони спрямовують свої дослідження на проблеми, які виникають у їхніх країнах, але ані ці проблеми, ані їх рішення жодним чином не є німецькими, американськими чи французькими. По-друге, коли ми описуємо судові рішення як форму застосування німецького, французького чи американського права, ми маємо на увазі лише те, що суд, який ухвалює рішення, має юрисдикцію, оскільки справа виникає у відповідній державі. Не існує нічого винятково німецького, французького чи американського в рішеннях (Gordley, 1995: 563).

Парадигма каузальної універсальності права стверджує, що всі суспільства сприймають життя як сукупність більш чи менш тотожних соціальних проблем (Whitman, 2003: 313), і якщо навіть правові системи функціонують індивідуально і незалежно одна від одної, усі вони призначені дати відповіді й ухвалити рішення щодо тих самих проблем і конфліктів між людьми (Кјаер, 2004: 385–386). Як зазначає Д. Флетчер, «ціллю порівняння припускається факт рішення, а не ідеї, концепти чи правові аргументи, які сприяють такому рішенню» (Fletcher, 1987: 335). Інакше кажучи, лише якщо кожне рішення певної функції буде розглядатись як єдине для всіх досліджуваних правопорядків (*praesumptio similitudinis*), буде можливим дослідження функціональності цих правопорядків, тобто їхнього регулюючого механізму в чистому вигляді, без національної специфіки, властивої їхнім юридичним поняттям і доктринальним поглядам.

Обмеженість функціоналізму порівняльного правознавства виявляється у принциповому прагненні замкнення правових явищ у дужках між «фактами» і «правовими наслідками», які реконструюються в термінах дії. У порівняльному правознавстві такий функціоналістський редукціонізм полягає в обмеженні предметної сфери порівняльно-правових досліджень лише випадками можливості застосування презумпції ідентичності.

Поясненням цього є те, що презумпція ідентичності відкидає конкретний зміст правового досвіду і цінностей і, зрештою, замовчує й уникає конкретного права. З огляду на це можна стверджувати, що функціоналізм зводить право до формальної техніки вирішення конфліктів, позбавляє його політичного чи морального підґрунтя, а тому виявляє фундаментально тех-

нічну перспективу, наслідком чого є суто утилітарне розуміння сутності порівняльно-правових досліджень.

Функціоналізм виступає інструментом сцієнтифікації порівняльного правознавства, метою якої є створення універсальної правової науки. І оскільки, за вказівкою К. Цвайгерта і Х. Кьотца, «не існує більше німецької фізики, бельгійської хімії чи американської медицини» (Цвайгерт, Кетц, 2000: 27), така універсальна правова наука «з єдиним понятійним апаратом, матеріалом, структурованим за загальною схемою, може бути лише наднаціональною за своїм характером» (Цвайгерт, Кетц, 2000: 73).

Для функціоналізму включення правознавства у сферу цієї уніфікованої науки, тобто надання йому наукового статусу, здійснюється шляхом протиставлення його тому, що він називає догматичною юриспруденцією: «просто тлумачення закону, як це традиційно практикується юристами, навряд чи може бути віднесене до сфери гуманітарних чи соціальних наук» (Цвайгерт, Кетц, 2000: 11).

Каузальна універсальність виявляється сумісною з доктриною економічного детермінізму. Причинами універсальності права проголошуються всесвітня інтенсифікація транснаціональної торгівлі й переміщення людей, товарів і капіталів, які призвели до глобалізації правничої професії й, відповідно, до переміщення акцентів порівняльного правознавства в бік подібностей (Schlesinger, 1995: 479). Підсумком такої аргументації є ствердження, що відмінності між правопорядками знаходяться винятково у формі, а не у змісті права.

Універсальний правовий смисл виступає дієвою причиною, що існує об'єктивно, для якого національне право є лише формою зовнішнього вияву. Такий детермінізм також свідчить про принципову узгодженість ідеї каузальної універсальності права з постулатами класичного природного права.

Парадигма каузальної універсальності права функціоналізму порівняльного правознавства дозволяє стверджувати його як невід'ємну складову частину тієї інтелектуальної традиції, яка дістала назву природничої парадигми і яка з філософсько-методологічного погляду як класична наукова раціональність. Характерними рисами останньої є розподіл на суб'єкта й об'єкт, механічність, експеримент, відношення панування – підкорення (Честнов, 2000: 15–16); постулати паралелізму, автономності та єдності мислення (Розин, 1996: 122–123); ідея абсолютного спостерігача (Дудина, 1999: 58–59); а також об'єктна гносеологічна настанова – «бажання максимально виключити із процесу наукового пізнання все, що стосується суб'єкта, засобів і процедур його пізнавальної діяльності, і абсолютна математизація наукового мислення» (Тарасов, 2002: 84).

Оскільки функціоналізм повною мірою репрезентує раціоналістичний підхід до права, властивий західному світосприйняттю, відповідно до якого «право є передусім системою, формою логіки, геометрією, формою рівноваги, збірним поняттям, у якому все може бути зведеним до принципів, концептів і категорій» (Van Hoeseke, Warrington, 1998: 504–505), він є спробою застосування картезіанської епістемологічної моделі у сфері правового пізнання, прагнучи зводити світ до єдності однорідної речовини, до простоти і ясності, обмежити об'єкт дослідження компаративістів тим, що є класичним, розпізнаваним і звичайним: «так само, як геометричний метод (*mos geometricus*) Р. Декарта підкоряється ідеї підміни реального світу світом уявним, живої людини уявною людиною, функціоналізм замінює конкретного юриста юристом як таким» (Legrand, 2005: 651).

Інше розуміння природи правової універсальності побудоване на ідеї телеології. Універсальне вже не є апіорним щодо правознавства порядком об'єктивної реальності, смисл якої для правознавства є завжди наперед сформованим, до якої право долучається лише постфактум для набуття образу і змісту науковості. Натомість формується уявлення про універсальність права, сконструйовану самим правознавством; яка не відображає природний порядок, а виступає результатом активності професійного юридичного мислення.

Універсализація права стверджується індикатором внутрішнього розвитку самої правової матерії поза яким-небудь її виокремленим зв'язком із позаюридичними явищами. Універсальне виявляється питанням установлення і балансування взаємозалежності між правовими системами, їхньої постійної взаємодії, яка утворює спільний для них (і гіпотетично універсальний) семантичний простір.

Ідея телеологічної універсальності права, як ідея переміщення норм, незважаючи на контексти національних правових систем, є близькою позитивістській тезі, згідно з якою «дійсність і дієвість, або чинність, права визначається суто юридичними нормами і не потребує додаткової легітимації шляхом посилення на метаюридичні цінності етичного, релігійного чи іншого характеру» (Дудченко, 2005: 13).

Така концептуалізація універсальності найбільш повно і виразно втілюється в межах інтелектуального руху, який дістав назву підходу «правових трансплантантів». Телеологічна універсальність права є спробою вирішення тисячолітнього диспуту, що є первинним – мислення чи мова, і відповіді на запитання: чи визначає наша національна мова способи бачення нами світу, чи є обхідний шлях? Таким обхідним шляхом і стверджується правова трансплантація.

Представлення цієї відповіді мовою гуманітарної епістемології дає змогу визнати, що підхід правових трансплантантів є одним із дискурсів у межах парадигми «можливості перекладу». Своєю чергою, «можливість перекладу» є різновидом натуралістичної епістемології – двоєдиної тези, яка, з одного боку, припускає об'єктивну локалізацію смислів, з іншого – стверджує металінгвістичну природу таких смислів.

Епістемологія можливості перекладу стверджує, що наявність багатьох мов, попри всю відмінність між ними, уможливорює спільну семантику. Тобто відмінність між мовами не обов'язково конвертується у відмінність між значенням слів (сми́слів) цих мов. Сми́слова єдність, як певний трансцендентний стаціонарний простір, що охоплює різні мови, може бути наслідком перекладу – трансляції того ж самого смислу між різними мовами. Екстраполяція цієї схеми на правознавство виявляється у ствердженні можливості правової трансплантації – трансляції тієї самої норми (як нормативного смислу) між різними правопорядками.

Парадигмою телеологічної універсальності, з одного боку, стверджується фундаментальне значення розуміння того, чому і коли змінюється право, у яких напрямках відбуваються ці зміни, а також як розвивається право в суспільстві, де воно діє. Однак, і це є найважливішим, з іншого боку, А. Ватсон вказує на відсутність абстрактної філософії права «про те, що повинно бути», яка б уможливила наше розуміння співвідношення права і суспільства, тому право і правові зміни в цьому аспекті можуть вивчатися лише в межах взаємодії конкретних правових систем одна з одною, а не за схемою прив'язки права до якоїсь метаправової сфери, яка б розглядалася як місце локалізації універсальних правових смислів. Тобто правова трансплантація вказує і на процес переміщення правових норм, і на наслідки такого переміщення, якими є універсализація права.

Та обставина, що трансплантанти є основним джерелом правових змін, пояснюється укоріненним у природі юридичної професії прагненням юристів імітувати та приймати норми і принципи зарубіжних правових порядків, а не безпосередньо реагувати на зовнішні стимули суспільства і творити нові, оригінальні норми. Мізерний креативний потенціал власних інновацій є фундаментальною рисою юридичної професії. За словами А. Ватсона, «оскільки створення нового автохтонного права складне, набагато простіше запозичувати в існуючій, більш розвиненій системі, яка може бути використана як модель – насамперед коли система-донор має кодифіковане право» (Ватсон, 2013: 41–42). Тому юристи вважають за краще виводити свої рішення із правових традицій та ненавидять «створене з нічого» (Тюбнер, 2013: 82).

Парадигма телеологічної універсальності кидає виклик усталеному із часів Монтеск'є припущенню, що право змінюється у відповідь на виклики, що є зовнішніми щодо нього, від-

бражає силові відносини в суспільстві чи функціонування ринку, чи ідеології власницького індивідуалізму, чи спонукання юридичного підсвідомого, чи мистецтво Абсолютного Духу, чи егоїзму панівного класу, чи політичної ідеології часу; тобто такому розумінню права, згідно з яким воно не має автономного буття, а вчені-юристи повинні зануритися в інші дисципліни, зокрема в соціологію чи антропологію, чи філософію, чи економіку, літературну критику, чи критичну теорію.

Здійснюється спроба демонстрації того, що право не є дзеркалом культури суспільства, а змінюється внаслідок внутрішнього розвитку, для якого трансплантація правових норм виконує центральну роль (Langer, 2004: 29). Запозичення, на думку А. Ватсона, – це найменування юридичної гри і найважливіший засіб правових змін, і те, що це так часто залишається поза увагою, може бути пояснене тільки крайнім упередженням, спричиненим такими ідеями, як «право – це дух народу» або «право відображає структуру влади панівного класу» (Ватсон, 2013: 40).

Парадигма телеологічної універсальності виступає обґрунтуванням тези ізоляції права. Розвиток романо-германського права є результатом «чистої правової історії» і може бути пояснений без зв'язку із соціальними, економічними чи політичними чинниками. Більша частина правової сфери, зокрема приватне право, є вільною від більшості політичних і економічних обставин, а політичні еліти не зацікавлені у визначенні того, які норми права є чи повинні бути (обмежуючись лише збиранням податків і забезпеченням дотримання публічного порядку). Правителі і їхні чиновники можуть бути, і часто є, байдужими до природи правових норм, які діють. На думку А. Ватсона, неспроможність прийняти це є основною причиною нерозуміння природи права, відносин права і суспільства, курсу правового розвитку (Ewald, 1995: 500–501).

Поняття телеологічної універсальності неминує містить і онтологічне твердження, тобто твердження про природу права, про те, чим воно є. М. Гражде значно загострює це питання і підвищує його статус. За його словами, подолання невизначеності поняття «правові зміни» є основним завданням порівняльного правознавства як дослідження трансплантантів і запозичень. Будь-яке таке дослідження повинно починатися з питання про те, що саме змінюється. Чи досліджувана зміна залучає лише чинні норми правової системи? Чи торкається вона рівня чинних норм та інших рівнів правової системи як таких? Фокусуючись на цих питаннях, порівняльне правознавство полегшить наше розуміння того, наскільки наступність і зміни є тісно переплетеними (Graziadei, 2006: 462).

Отже, актуалізація онтологічного виміру зумовлюється необхідністю відповіді на питання: що саме переміщується; про що можна сказати, що воно однаково наявне в різних правових системах, водночас будучи «не рідним» для них, а привнесеним зовні, з іншого місця?

Як зазначає П. Легран, відповіді на ці питання є обов'язковими, необхідно знайти герменевтичне значення, якщо компаративісти прагнуть окреслити, що поєднує правові феномени в різних країнах (Legrand, 2001: 55). Учений пропонує такий алгоритм міркування. Трансплантант передбачає переміщення. В інтересах юристів переміщенням є те, що відбувається понад правовими системами: у певній правовій системі є дещо, що не є для неї рідним, а було взяте до неї з іншої правової системи. Що ж переміщується? Це «правове» або «право». Що ми маємо на увазі під «правовим» чи «правом»? Хоча компаративісти не схильні відкрито порушувати це питання, студенти, які вивчають «правові трансплантанти», рішуче приймають формалістське розуміння «права». Отже, «правове», по суті, зводиться до норм, які зазвичай не визначаються, але під якими конвенційно розуміються і законодавчі інструменти, і, хоча й менш безапеляційно, судові рішення (Legrand, 1995: 111–112).

На думку А. Ватсона, правові трансплантанти є загальним законом розвитку людських суспільств, починаючи від найдавнішої писаної історії (Watson, 1993: 21). Основне завдання підходу правових трансплантантів можна сформулювати як знаходження і формулювання

загального закону виникнення і розвитку фактів і явищ у галузі права. Прикладом індуктивного узагальнення, який становить перехід від емпіричного до загального закону розвитку права, є ствердження А. Ватсоном, що рецепція римського права в Європі, значне поширення французького Цивільного кодексу протягом XIX ст., сучасне поширення інших європейських кодексів у незахідних країнах (емпіричні факти) свідчать про те, що правова система не є тісно пов'язаною з окремими культурними і політичними структурами (загальний закон).

Отже, статус загального й універсального закону розвитку феномену права набуває визнання підходом правових трансплантантів того, що поняття права як відображення суспільства є міражем (Brand, 2006–2007: 415), тобто норми, концепти й інститути можуть розглядатися незалежно від будь-якого вихідного їхнього положення в особливому історичному, політичному, соціальному чи економічному контексті; що римське право є основою загального права (*ius commune*), природного права (*ius naturale*) і правової науки (*scientia iuris*) (Samuel, 2007: 226).

Парадигма телеологічної універсальності – це концепція, згідно з якою зміни у праві є незалежними від роботи жодних соціальних, історичних або культурних основ. Отже, питанням правового порівняння є вивчення відносин між однією правовою системою та її нормами й іншими. За такого вивчення компаративіст повинен розглядати лише існування подібних норм, а не як ці норми діють у суспільстві. Зміни у праві є незалежними від дії будь-якої соціальної, історичної чи культурної основи; вони, імовірно (і простіше), є функцією норм, імпортованих з іншої правової системи.

Висновки. Найбільш впливовим і методологічно забезпеченим напрямом порівняльно-правового пізнання є універсалізація права, приведення множинності правових світів до єдиного спільного знаменника. Порівняльне правознавство претендує на знаходження і зберігання універсальних правових смислів. З периферії юридичних наук воно претендує на роль ядра, визначаючи, у дусі платонізму, ні що таке право окремої країни, а що таке «право як таке». Серед найбільш концептуально оснащених є дві парадигми універсалізації права. Перша – каузальна – транслює зміст універсальності із зовнішньої для права сфери суспільних і природничих наук. Друга – телеологічна – наділяє саме правознавство здатністю концептуалізації універсального у праві. Між цими парадигмами наявна діалектична напруга, що торує шлях формуванню третьої, синтетичної, парадигми універсальності права в порівняльному правознавстві.

References:

1. Alekseev S.S. (2006). *Liniya prava* [Line of law]. Moscow: Statute [in Russian].
2. Watson A. (2013). *Pravo v knigah, pravo i realnist: porivnyalno-pravova perspektiva* [Law in books, law and reality: comparative law perspective]. – *Comparative jurisprudence*. № № 1–2. P. 37–45 [in Ukrainian].
3. Dovgert A.S. (2009). *Vsesvitnocivilne pravo – mif chi realnist* [Worldwide civil law – myth or reality?] – Y.S. Schemschuchenko, L.V. Gubersky, I.S. Grizenko (ed.) *Porivnyalne pravoznavstvo: suchasniy stan i perspektivi rosvitku* [Comparative law: current state and prospects of development]: collection of articles. Kyiv: Logos. P. 401–403 [in Ukrainian].
4. Dudina V.I. (1999). *Soziologicheskiiy metod: ot klassicheskoy k postneklassicheskoy tochke zreniya* [Sociological method: from classical to post-non-classical point of view]. – *The Journal of sociology and social anthropology*. Vol. II. № 3. P. 57–65 [in Russian].
5. Dudchenko V.V. (2005). *Konzept pozitivizmu v iurisprudenzii: genesis i vipravdannya* [Concept of positivism in jurisprudence: genesis and justification]. – *Actual problems of state and law*. Issue 25. P. 6–14 [in Ukrainian].
6. Nikitin E.P. (1970). *Obyasnenie – funkziya nauki* [Explanation – function of science]. Moscow: Science [in Russian].

7. Ovchinnikov N.F. (2003). Metodologicheskiye prinzipi v istorii nauchnoy misli [Methodological principles in the history of scientific mind]. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
8. Rozin V.M. (1996). Kontekstnoe, polyfonicheskoye myschenie – perspektiva XXI veka [Contextual polyphonic thinking – prospect of XXI century]. – Social science and contemporary. № 5. P. 120–129 [in Russian].
9. Tarasov N.N. (2002). Metodologicheskie problemy sovremennoy iurisprudenzii [Methodological problems of contemporary jurisprudence]. – Thesis for a degree doctor of legal sciences. Ekaterinburg [in Russian].
10. Teubner G. (2013). Pravovi podrazniki: princip dobrosovestnosti u britanskomu pravi, abo yak unifikaziya prava prizvodit do novoi divergenzii [Legal irritants: Good Faith in British Law or how unifying law ends up new divergences]. – Comparative jurisprudence. № № 1–2. P. 77–101 [in Ukrainian].
11. Chestnov I.L. (2000). Pravo kak dialog: k formirovaniyu novoi ontologii pravovoi realnosti [Law as dialog: to the formation of a new ontology of legal reality]. Saint Petersburg [in Russian].
12. Zweigert K., Kötz H. (2000) Vvedenie v sravnitelnoe pravovedenie v sfere chastnogo prava [An Introduction to the comparative law in the sphere of private law]. – Vol. 1. Moscow: International relations [in Russian].
13. Brand O. (2006–2007). Conceptual comparisons: towards a coherent methodology of comparative legal studies. – Brooklyn journal of International law. Vol. 32. P. 405–466.
14. Ewald W. (1995). Comparative Jurisprudence (II): The logic of legal transplants. – American journal of Comparative law. Vol. 43. P. 489–510.
15. Fletcher G.P. (1987). The universal and the particular in legal discourse. – Brigham Young University Law Review. P. 335–351.
16. Gordley G. (1995). Comparative legal research: its function in development of harmonized law. – The American journal of comparative law. Vol. 43. № 3. P. 555–568.
17. Graziadei M. (2006). Comparative law as the study of transplants and receptions. – M. Reimann, R. Zimmermann (ed.). The Oxford handbook of Comparative Law. Oxford: Oxford University Press. P. 441–475.
18. Kjaer A.N. (2004). A common legal language in Europe? – M.V. Hoecke (ed.). Epistemology and methodology of Comparative law. Portland: Hart Publishing. P. 377–398.
19. Langer M. (2004). From legal transplants to legal translations: the globalization of plea bargaining and the Americanization thesis in criminal procedure. – Harvard International law journal. Vol. 45. № 1. P. 1–64.
20. Legrand P. (2005). Paradoxically, Derrida: for a comparative legal studies. – Cardozo Law Review. Vol. 27. Issue. 2. P. 631–717.
21. Legrand P. (1995). The impossibility of legal transplants. – Maastricht journal of European and Comparative Law. Vol. 4. P. 111–124.
22. Legrand P. (2001). What legal transplants. – D. Nelken, J. Feest (ed.). Adapting legal cultures Oxford: Portland Oregon. P. 55–70.
23. Samuel G. (2007). Taking method seriously (part two). – The journal of Comparative law. Vol. II. Issue II. P. 210–237.
24. Schlesinger R.B. (1995). The past and future of Comparative law. – The American journal of Comparative law. Vol. 43. № 2. P. 477–481.
25. Van Hoecke M., Warrington M. (1998). Legal cultures, legal paradigms and legal doctrine: towards a new model for comparative law. – International and Comparative Law Quarterly. Vol. 47. № 4. P. 495–536.
26. Watson A. (1993). Legal transplants. An approach to Comparative law. Athens, 1993.
27. Whitman J.Q. (2003). The neo-Romantic turn. – P. Legrand, R. Munday (ed.). Comparative legal studies: traditions and transitions. Cambridge: Cambridge University Press. P. 312–344.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-20>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЄДИНОГО МЕДИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Олена Устименко,

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-1861-8306

oaustymenko@karazin.ua

Анотація. У науковій статті автор проводить аналіз законодавчого регулювання та доктринальних положень щодо єдиного медичного простору України. Зроблено акцент на доречності дослідження питання створення єдиного медичного простору в Україні з урахуванням курсу на впровадження найкращих міжнародно визнаних механізмів та стандартів у сфері охорони здоров'я в усталену вітчизняну систему. Розглянуто проблемні аспекти ключових дефініцій у сфері правового регулювання єдиного медичного простору України. Зроблено висновок про те, що єдиний медичний простір України має стати гарантією доступної та якісної медицини, а основні вимоги закону до всіх його функціональних складових частин мають бути уніфіковані та закріплені у відповідному нормативно-правовому акті.

Ключові слова: здоров'я, єдиний медичний простір, правове регулювання, медичний працівник, медична діяльність, реформування.

CERTAIN ASPECTS OF LEGAL REGULATION OF THE SINGLE MEDICAL SPACE OF UKRAINE

Olena Ustymenko,

PhD in Law,

Head at the Department of Civil Law Department

V.N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-1861-8306

oaustymenko@karazin.ua

Abstract. The author analyzes the legislative regulation and doctrinal provisions on the single medical space of Ukraine. Emphasis is placed on the relevance of the study on the creation of a single medical space in Ukraine, taking into account the course of implementing the best internationally recognized mechanisms and standards in the field of health care in the established domestic system. Problematic aspects of main definitions in the field of legal regulation of the single medical space of Ukraine are considered. It is concluded that the single medical space of Ukraine should be a guarantee of affordable and quality medicine, and the basic requirements of the law to all its functional components should be unified and enshrined in the relevant regulations.

Key words: health, single medical space, legal regulation, medical worker, medical activity, reform.

Вступ. Трансформація системи охорони здоров'я є одним із пріоритетних напрямів сучасних динамічних реформаційних процесів в Україні. З урахуванням курсу на впровадження найкращих міжнародно визнаних механізмів та стандартів у сфері охорони здоров'я в усталену вітчизняну систему доречним нині вбачається дослідження питання створення єдиного медичного простору в Україні.

Варто визнати, що натепер в українській цивілістичній доктрині наявні окремі дослідження проблематики створення єдиного медичного простору в Україні. Проте в наукових пошуках

окресленій проблематиці приділяється все більше уваги. Зокрема, систематичним стає проведення профільних спеціалізованих круглих столів, конференцій та конгресів, наукові праці сучасних українських учених: В. Кисіль, Р. Майданіка, О. Первомайського, І. Сенюти й інших, присвячені всебічному аналізу різноманітних аспектів упровадження єдиного медичного простору України.

Основна частина. Визначення поняття «єдиний медичний простір» у законодавстві України закріплене в постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України», де зазначено, що «<...> єдиний медичний простір – це система організації надання медичної допомоги, яка об'єднує всі медичні ресурси держави спільним управлінням і визначеними механізмами фінансування та забезпечує доступність, якість і ефективність усіх видів медичної допомоги всім громадянам України, у тому числі і військовослужбовцям» (Постанова КМУ № 910).

У науковій доктрині єдиний медичний простір розглядається фахівцями як один із ключових стандартів у сфері охорони здоров'я, що передбачає забезпечення рівного доступу всіх громадян у межах усієї країни до фінансованої державою медичної допомоги як за територіальним критерієм, так і за економічними показниками, незалежно від місця знаходження, матеріального становища пацієнта чи його роботи (Zhakhovskiy, 2016: 83). Отже, можна дійти висновку про те, що єдиний медичний простір України має об'єднувати всі заклади охорони здоров'я в єдину систему із центральним управлінням для забезпечення доступності якісної медичної допомоги для населення. Інакше кажучи, метою створення єдиного медичного простору України є захист та покращення стану здоров'я населення країни.

Окреслюючи зазначену мету, доречним буде вказати на найбільш типові ключові елементи дефініції «здоров'я». Так, О. Федько до них відносить:

1. Нормальну функцію організму на всіх рівнях його організації (органів, гістологічних, клітинних і генетичних структур, нормальний перебіг фізіологічних і біохімічних процесів, що сприяють індивідуальному виживанню і відтворенню).

2. Динамічну рівновагу організму і його функцій із навколишнім середовищем.

3. Здатність до повноцінного виконання основних соціальних функцій, участь у соціальній діяльності і суспільно корисній праці.

4. Здатність організму пристосовуватися до постійно змінюваних умов у навколишньому середовищі, здатність підтримувати сталість внутрішнього середовища організму, забезпечувати нормальну та різнобічну життєдіяльність і збереження живого начала в організмі.

5. Відсутність хвороби, хворобливих станів, хворобливих змін.

6. Повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя (Fedko, 2010: 113).

Упровадження в Україні єдиного медичного простору є актуальним у контексті закріпленості на конституційному рівні обов'язку держави створювати умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування (ст. 49 Конституції України) (Конституція України, 1996). Окрім цього, упровадження єдиного медичного простору в Україні є логічним продовженням права пацієнта на кваліфіковану медичну та реабілітаційну допомогу, зокрема й вільний вибір лікаря та фахівця з реабілітації, вибір методів лікування та реабілітації відповідно до рекомендацій лікаря та фахівця з реабілітації, вибір закладу охорони здоров'я (ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я) (Основи законодавства України про охорону здоров'я, 1992). З урахуванням наведених законодавчих норм варто акцентувати увагу на тому, що натеper зазначене право пацієнта деякою мірою проблематично реалізовується на практиці, адже реальний вибір пацієнта обмежено зовнішніми чинниками. Так, наприклад, пацієнт, якому потрібна третинна (високоспеціалізована) медична допомога, може не мати реального доступу до неї через проживання у віддаленому населеному пункті або через відсутність мобільності тощо.

Як слушно зауважує Р. Майданик, доступна та своєчасна медична допомога означає, що: а) кожен громадянин України (а також на умовах, визначених законом, іноземець або особа без громадянства) повинен мати однаковий доступ до всіх видів медичної допомоги, визначених законом; б) умови доступу до медичної допомоги та її надання повинні бути однаковими для всіх і визначені законом; в) кожен може очікувати отримання медичної допомоги в розумні строки, однакові для всіх. У продовження аналізу характерних рис категорії «медична допомога» варто визначити, що рівна та якісна медична допомога означає, що: а) кожен може очікувати на отримання гарантованих законом медичних послуг однакової якості відповідно до затверджених стандартів, клінічних і локальних протоколів медичної допомоги, незалежно від свого соціального статусу, фінансового забезпечення, місця проживання, професійної приналежності чи інших ознак; б) перелік послуг, отримання яких гарантує держава, а також стандарти таких послуг повинні бути визначені законом (Maidanyk, 2013: 38).

Також доцільно погодитись із думкою О. Дзюби та Н. Кучеренко про те, що державна політика у сфері реформування системи охорони здоров'я має бути спрямована на формування моделі, яка найбільш відповідає соціально-економічним реаліям України. Головним завданням такого реформування є створення механізмів підвищення рівня медичного обслуговування населення, розширення можливості щодо його доступності та якості тощо (Dziuba, Kucherenko, 2015: 25).

Отже, створення єдиного медичного простору України є логічним і актуальним етапом реформування системи охорони здоров'я загалом, а тому доцільним убачається аналіз основних правових вимог до діяльності медичних закладів як функціональної складової частини єдиного медичного простору України. Так, за загальним усталеним підходом, до єдиного медичного простору мають увійти державні, комунальні та приватні медичні заклади, які повинні стати функціональними складовими частинами єдиного медичного простору України. До цієї системи також варто віднести й лікарів, які провадять господарську діяльність із медичної практики як фізичні особи – підприємці.

У ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я вказано, що провадити медичну, фармацевтичну діяльність та надавати реабілітаційну допомогу можуть особи, які мають спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, які встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я. Відповідальність за дотримання зазначених кваліфікаційних вимог несуть керівники закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів, а також органи, яким надано право видавати ліцензію на провадження відповідних видів господарської діяльності. Особи, які пройшли медичну, фармацевтичну або реабілітаційну підготовку в навчальних закладах іноземних держав, допускаються до професійної діяльності після перевірки їхньої кваліфікації в порядку, установленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, якщо інше не передбачено законодавством або міжнародними договорами, у яких бере участь Україна (Основи законодавства України про охорону здоров'я, 1992).

Проте зазначена норма не дає відповіді на гостре питання: хто саме персоніфіковано може виступати функціональною складовою частиною єдиного медичного простору – адже ані лікар, ані інший медичний працівник не входять безпосередньо особисто до єдиного медичного простору, який складається із суб'єктів господарювання, тобто з юридичних осіб або фізичних осіб – підприємців.

Тут варто деталізувати, що не лише лікар може бути медичним працівником, під яким розуміють особу, яка здобула вищу або середню медичну освіту, працює в державних, комунальних або приватних закладах охорони здоров'я чи провадить господарську діяльність із медичної практики як фізична особа – підприємець і надає професійні медичні послуги. Зазначеним

поняттям також охоплюється коло осіб різного кваліфікаційного рівня, які можуть бути фактичними виконавцями медичних послуг відповідно до договору про їх надання (старші медичні сестри, палатні медичні сестри, операційні медичні сестри; лаборанти, рентгенотехніки; зубні техніки; патронажні сестри; фельдшери, зокрема й фельдшери з медицини невідкладних станів; акушери тощо). Усі перелічені категорії осіб можуть бути фактичними виконавцями договору про надання медичних послуг (Savchenko, 2014: 106).

Медичні заклади, які можуть входити до єдиного медичного простору України, виступатимуть надавачами медичних послуг та медичної допомоги в межах єдиної цілісної системи. Щодо цієї тези існує декілька правових нюансів. Виходячи з норм, установлених у законодавстві, здійснювати медичну практику можуть тільки спеціальні суб'єкти правовідносин, які відповідають вимогам, установленим для зайняття медичною діяльністю. Тобто увійти до функціональної складової частини єдиного медичного простору України можуть лише ті медичні заклади та лікарі, які провадять господарську діяльність із медичної практики як фізичні особи – підприємці, які ліцензовані відповідно до порядку й умов, закріплених у «Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з медичної практики», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 285 (Постанова КМУ № 285, 2016).

Водночас саме медичний працівник виступає фактичним надавачем медичної послуги та медичної допомоги. Доцільно відзначити, що лише юридична особа або фізична особа – підприємець можуть входити до складу єдиного медичного простору України, а не окремих медичний працівник. Отже, важливо відокремлювати реального учасника єдиного медичного простору держави – заклад охорони здоров'я або лікаря, який провадять господарську діяльність із медичної практики як фізична особа – підприємець, – та медичного працівника як особу, з якою пацієнт фактично контактує.

Також потрібно наголосити на тому, що в чинному законодавстві України не закріплено дефініції поняття «медичний працівник» (окрім визначення категорії «медичний працівник» закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України у форматі диференціювання), а лише наводиться поняття «медичний персонал». Зокрема, наприклад, у Законі України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» визначено медичний персонал як лікарів, медсестер, санітарів та інших осіб, що задіяні на постійних або тимчасових засадах суто в медичних формуваннях або в санітарних перевезеннях (Закон № 862–XIV, 1999). З одного боку, поняття «медичний працівник» та «медичний персонал» убачаються досить тотожними, з іншого ж боку, надане нормативне визначення не розкриває специфіки правового статусу суто медичного працівника, оскільки, наприклад, воно не встановлює кваліфікаційні вимоги та не окреслює коло осіб, які можуть займатися медичною діяльністю. Проте, як зазначалось вище, з аналізу ст. 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я можна дійти висновку про те, що право на заняття медичною діяльністю в Україні мають особи, які здобули вищу або середню медичну освіту та відповідають єдиними кваліфікаційним вимогам. Так, до таких вимог належать проходження інтернатури за однією зі спеціальностей медико-профілактичного профілю з наступною спеціалізацією; підвищення кваліфікації (курси вдосконалення, стажування, передатестаційні цикли тощо); наявність сертифіката лікаря-спеціаліста та посвідчення про присвоєння (підтвердження) кваліфікаційної категорії із цієї спеціальності; стаж роботи за фахом; безперервний професійний розвиток тощо (Наказ МОЗ № 717, 2002). Отже, закон вимагає наявності відповідного сертифіката спеціаліста, посвідчення про присвоєння (підтвердження) кваліфікаційної категорії, та, в окремих випадках, дозволу на заняття відповідними видами діяльності та ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики. Варто акцентувати увагу на тому, що відповідну ліцензію може отримати суто суб'єкт господарської діяльності –

юридична особа та фізична особа – підприємець, які провадять господарську діяльність із медичної практики.

За таких обставин варто погодитись із думкою Р. Майданика про те, що мета єдиного медичного простору полягає в охороні здоров'я всіма допустимими соціальними регуляторами (правові, економічні, етичні, релігійні тощо) на засадах самовідтворення (усталеного розвитку) і справедливого (однакового для всіх) гарантованого рівня медичної допомоги, що відображає реалії та практичні можливості для покращення ситуації у сфері охорони здоров'я (Maidanyk, 2013: 41).

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна дійти висновку про те, що єдиний медичний простір України має стати гарантією доступної та якісної медицини, що є базисом для реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я і медичну допомогу. Тому основні вимоги закону до всіх функціональних складових частин єдиного медичного простору України мають бути уніфіковані та закріплені у відповідному нормативно-правовому акті.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). Pro zatverdzhennia Voienno-medychnoi doktryny Ukrainy: postanova Kabinetu Mynustriv Ukrainy vid 31 zhovtnia 2018 r. № 910 [On approval of the Military Medical Doctrine of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 31, 2018 № 910]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018>.
2. Zhakhovskiy, V. (2016). Yedynyi medychnyi prostir yak element formuvannia medychnoho potentsialu derzhavy [A single medical space as an element of forming the medical potential of the state]. *Zbirnyk statei naukovoї konferentsii "Ukraina. Zdorovia natsii"*, 4/1, 82–86 [in Ukrainian].
3. Fedko, O. (2010). *Perspektyvy upravlinskoho vplyvu na formuvannia ta zberezhennia zdorovia naseleння z urakhuvanniam tsinnisno-svitohliadnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva v umovakh sotsialnoi nestabilnosti* [Prospects for managerial influence on the formation and preservation of public health, taking into account the value and ideological transformation of Ukrainian society in conditions of social instability]. Monograph, NADU, 384 [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254к/96-ВР [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254к/96-VR]. *News of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (1993). Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 r. № 2801–XII [Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care: Law of Ukraine of November 19, 1992 № 2801–XII]. *News of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 19.
6. Maidanyk, R. (2013). Yedynyi medychnyi prostir yak kliuchovyi standart prav liudyny i yurydychnyi vyklyk u sferi okhorony zdorovia Ukrainy [A single medical space as a key standard of human rights and a legal challenge in the field of health care in Ukraine]. *Medychne parvo*, 1 (11), 33–42 [in Ukrainian].
7. Dziuba, O., Kucherenko, N. (2015). Ekonomichni mekhanizmy stvorennia yedynoho medychnoho prostoru v Ukraini [Economic mechanisms for creating a single medical space in Ukraine]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*, 3 (65), 22–26 [in Ukrainian].
8. Savchenko, V. (2014). Medychni posluhy yak ob'ekt tsyvilnykh pravovidnosyn [Medical services as an object of civil law]. [PhD dissertation, The F.G. Burchak "Scientific Research Institute of Private Law and Business of Nationality Academy of Law Sciences of Ukraine"], 200 [in Ukrainian].
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016). Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 bereznia 2016 r. № 285 [On approval of licensing conditions for conducting economic activity in medical practice: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 2, 2016 № 285]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF>.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (1999). Pro symvoliku Chervonoho Khresta, Chervonoho Pivmisiatsia, Chervonoho Krystala v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 8 lypnia 1999 r. № 862–XIV [About the symbols of the Red Cross, Red Crescent, Red Crystal in Ukraine: Law of Ukraine of July 8, 1999 № 862–XIV]. *News of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, 316.
11. Ministry of Healthcare (2002) Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv. Vypusk 78 Okhorona zdorovia: Nakaz Mynysterstva okhoroni zdorovia vid 29 bereznia 2002 r. № 117 [Handbook of qualification characteristics of employees' professions. Issue 78 Healthcare: Decree of Ministry of Healthcare of March 29, 2002 № 117]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va117282-02>.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-21>

СЕМИОСФЕРА БРОДВЕЯ В НОСТАЛЬГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ВЕРЫ ЗУБАРЕВОЙ

Светлана Фокина,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры общего и славянского литературоведения, докторант

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ORCID ID: 0000-0002-2406-0978

svetlana_fokina@ukr.net

Аннотация. Лирику В. Зубаревой отличает внимание к семиосфере современного места жительства, к примеру к топографии Нью-Йорка, и вместе с тем диалог с традициями русской литературы. Выбор Бродвея в качестве объекта поэтической рефлексии на подтекстовом уровне задает отсылки к И. Бродскому. Текст «бродвейского» стихотворения В. Зубаревой коррелирует с метаморфозами Нью-Йорка – крупнейшего города эмигрантов, такой ракурс позволяет актуализировать мотивы судеб римского поэта-изгнанника Овидия и его своеобразного «наследника» И. Бродского. В поэтическом решении В. Зубаревой бродвейский сюжет эксплицирует трикстерское начало и дух трансформаций и метаморфоз. В ходе метаморфоз, воссоздающих нью-йоркскую фантазмагорию, театральными подмостками оказывается сам город. В стихотворении реализуется поэтическая линия с установкой на эксперимент, объединяющая факторы влияния раннего русского авангарда и поэтического наследия И. Бродского на «бродвейский текст» В. Зубаревой. Ностальгический дискурс автора как поэта-эмигранта модифицирует семиосферу Бродвея.

Ключевые слова: семиосфера Бродвея, Нью-Йорк, ностальгический дискурс, поэт-эмигрант, метаморфозы, мистерия, Бродский, Овидий.

BROADWAY SEMIOSPHERE IN NOSTALGIC DISCOURSE OF VERA ZUBAREVA

Svitlana Fokina,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at Department of General and Slavic Literature,

Doctoral Candidate

Odessa I.I. Mechnikov National University (Odessa, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2406-0978

svetlana_fokina@ukr.net

Abstract. Lyric of Vera Zubarev is distinguished by attention to the semiosphere of a modern place of residence, for example, to the topography of New York, and at the same time to dialogue with the traditions of Russian literature. The choice of Broadway as an object of poetic reflection sets references to J. Brodsky at the subtext level. The text of the “Broadway” poem by Vera Zubarev correlates with the metamorphoses of the largest city of emigrants New York, this angle allows you to update the motives of the fate of the Roman exile poet Ovid and his kind of “heir” J. Brodsky. The Broadway plot exposes the trickster beginning and the spirit of transformations and metamorphosis in the poetic decision of Vera Zubarev. The city itself turns out to be theatrical stage during the metamorphoses that recreate the New York phantasmagoria. In the poem a poetic line is being implemented with installation on the experiment, combining the factors of the influence of the early Russian avant-garde and the legacy of I. Brodsky on the “Broadway text” by Vera Zubarev. The Broadway semiosphere is modified due to the manifestation of the author’s nostalgic discourse as an emigrant poet.

Key words: Broadway semiosphere, New York, nostalgic discourse, emigrant poet, metamorphoses, mystery, Brodsky, Ovid.

Введение. Избранный ракурс исследования обусловлен интересом современного литературоведения к осмыслению вех развития эмигрантологии и своеобразия современной поэтической культуры, которая развивается в XXI веке. Постановка проблемы данной статьи мотивирована несомненным вниманием сегодняшней литературоведческой мысли к ностальгическому дискурсу современных русских поэтов-эмигрантов. **Ситуация изученности** лирики русских поэтов-эмигрантов конца XX – начала XXI века представляется открытой и неоднозначной. Несомненно, накоплен огромный исследовательский багаж в осмыслении и интерпретации текстов И. Бродского, которые стали своего рода эталоном современной эмигрантской лирики. Но остается вне необходимого внимания литературоведов фактор диалога с И. Бродским современных поэтов-эмигрантов, в частности В. Зубаревой. Реализация поставленной цели – осмыслить «бродвейский сегмент» зубаревского нью-йоркского текста – связана с необходимостью применения системного подхода, включающего взаимодействие элементов семиотического (Ю. Лотман, М. Липовецкий, Ю. Щеглов), культурологического (С. Бойм, А. ванн Геннеп, М. Хренов), контекстуального (Л. Панн, И. Дуардович) и эмигрантологического (К. Ичин, Я. Клоц, О. Матич) подходов и метода интерпретации авангардного текста (Ю. Гирин, Н. Злыднева, Е. Тыришкина).

Постановка проблемы. Современная литературная ситуация и связанные с ее изучением исследовательские поиски не утрачивают интереса к феномену поэта-эмигранта. Представляется перспективным изучение проявления в сегодняшней поэтической диаспоре ностальгического дискурса как показателя лиминальности семиотического статуса эмигранта. Эквивалентом такой пограничности становится амбивалентность взгляда на мир и в соответствии с этим порождение того или иного лирического сюжета. Для эмигранта характерны освоение поэтическим сознанием новой среды и стремление постигнуть знаковые реалии, включив их в свое творчество. При этом активация ностальгического дискурса стимулирует обращенность к своим корням, обнажая архетипический пласт картины мира и ориентированность на определенный литературный опыт предшественников. В этом плане показательно творчество самобытного современного поэта, председателя русских литераторов Америки – Веры Зубаревой. Если обращенное к воспоминаниям о родной Одессе «стихотворение В. Зубаревой «Мне снится возвращение домой <...>» проникнуто чувством ностальгии (*Всплывет как ностальгирующий опыт?*) <...>» (Фокина, 2021: 519), где Одесса соответствует модели покинутого Рая, то зубаревский нью-йоркский текст являет меланхолическую окрашенность бытия в восприятии поэта-эмигранта и ностальгика. Лирику В. Зубаревой отличает внимание к семиосфере сегодняшнего места жительства, к примеру к топографии Нью-Йорка, и вместе с тем диалог с традициями русской литературы. В данном плане показательно стихотворение В. Зубаревой, раскрывающее тему Бродвея.

*Час пик накатывает на Бродвей.
Яблоко солнца с червяком самолета в срезе
Плавит мобильники у шизофреников в голове,
Вызывая перебои в сервисе.*

*Каждый разговаривает сам с собой.
Спутник-стукач все разносит поспешно.
Монологи, звучащие наперебой,
Складываются в диалог городских сумасшедших.*

*Костюмы движутся по направлению к метро.
Мыши со звоном бросаются врассыпную.*

*Их потертое серебро
Боязливо закатывается под стулья.*

*Салфетка парусника пересекает канал.
Огрызок солнца уносится водами.
Рестораны ожили. Где-то маяк заикал,
И аист откликнулся:
– Кушать подано!*

Основная часть. Внимание В. Зубаревой, проявленное в стихотворении «Час пик накатывает на Бродвей <...>» к легендарному театральному пространству Нью-Йорка, способствует актуализации ряда смыслов, связанных с кодами лицедейства, метаморфоз и даже мистерии. Лирический сюжет последовательно реализует поэтическую визию современного Вавилона, как и мифологический прототип, являющего идею «языковой <...> разобщенности людей» (Левин, 1991: 207), и проникнутого духом эсхатологии. Бродвей предстает в предчувствии брэнности и даже гибельности современного мира.

Специфику ностальгического сознания определяет установка на высокую степень диалогичности при размытом образе адресата. Согласно С. Бойм, «ностальгирующий человек ищет духовного адресата. Сталкиваясь с молчанием, он пытается отыскать знаки памяти, делая отчаянные ошибки в попытке их прочесть» (Бойм, 2019: 40). Значимость для ностальгика вариаций сюжета «изгнания из Рая» высвечивает не только фантазийный модус, но также мифогенный и автометаописательный ракурсы ностальгического дискурса.

Выбор Бродвея в качестве объекта поэтической рефлексии на подтекстовом уровне задает отсылки к И. Бродскому. Показательно акцентирование В. Зубаревой определяющего бродковского авторитета для современной русской лирики: «Кто действительно кардинально повлиял на поэтический строй русской поэзии, был Бродский» (Все что <...>, 2019: 187). Данный комментарий способствует расширению ракурса бродвейской темы в лирике В. Зубаревой, задавая имплицитные коды присутствия в лирическом сюжете знакового поэта-эмигранта и укоренившегося жителя Нью-Йорка – И. Бродского. С. Волков в одном из своих интервью с поэтом отозвался о Бродвее – месте жительства И. Бродского, как о «фешенебельном, с богемным оттенком районе» (Волков, 2000: 167). Вписанность биографии И. Бродского в семиосферу Бродвея реализует ситуацию, очерченную Ю. Лотманом, когда «реальное пространство становится иконическим образом» (Лотман, 2004: 320), выражая «разнообразные внепространственные значения» (Лотман, 2004: 320). Подобный ракурс открывает для обращающихся к бродвейской теме современных поэтов-эмигрантов потенциальный диалог с выдающимся предшественником – И. Бродским.

Говоря о своеобразии нью-йоркского пространства, Я. Клоц обозначает «проклятый вопрос» русской эмигрантской поэзии: «<...> почему так мало стихов о Нью-Йорке, надо сказать, что их почти нет и у Бродского, жившего здесь без малого 20 лет» (Клоц, 2017: 9). Все же, осмысляя немногочисленные «нью-йоркские» бродковские стихи – их всего 4: два на русском языке, два на английском, Я. Клоц отмечает две важные закономерности в бродковском наброске нью-йоркского текста. Город определяют его гигантский масштаб и тенденция метаморфоз. По словам Я. Клоца, в бродковском решении нью-йоркской темы «звучат мотивы болезни и несоразмерности человека масштабам гигантского города <...>» (Клоц, 2017: 10). Сам И. Бродский говорил в беседе с С. Волковым о невозможности охвата всего Нью-Йорка поэтическим словом, так как «<...> естественным путем Нью-Йорк в стихи <...> не вписывается» (Волков, 2000: 170).

Согласно Л. Панн – соавтора термина «гудзонская нота», «Бродский говорил, разумеется, о поэтических удачах <...>» (Панн). Л. Панн предлагает рассматривать в качестве такой удачи *Большое Яблоко* Д. Бобышева и считать его зарождением нью-йоркского мифа в русской эмигрантской поэзии. Так в интерпретации Д. Бобышева лирический сюжет о сердце Нью-Йорка Манхэттене развивается как «покалипсический миф о городе гедонизма, обреченного на гибель» (Панн). Для бобышевского поэтического решения показательны библейские коды и идея того, что «животное в человеке особенно стимулируется обществом потребления» (Панн). В. Зубарева в рамках ностальгического дискурса переосмысляет как библейский контекст, так и бестиарные смыслы. Подчеркивая значение И. Бродского для современной поэзии, В. Зубарева в своем постижении нью-йоркского топоса и, в частности, Манхэттена учитывает и манхэттенскую поэтическую модель А. Бобышева. В семиотическом плане подобное совмещение бродского и бобышевского взглядов на мировой мегаполис эквивалентно пестроте, многоплановости и карнавальности бродвейского пространства, а шире – и Нью-Йорка в целом.

И. Бродский являет своим жизненным и поэтическим опытом важное звено потенциальной преемственности не только бродвейского, но и нью-йоркского мифа овидиевскому наследию. В нью-йоркских бродсковских стихах чувствуется фантазмагоричность атмосферы города. По словам Я. Клоца, «детали нью-йоркской реальности утрируются <...>, нужен новый Овидий, чтобы описать эти метаморфозы <...>» (Клоц, 2017: 10). В данном плане знаковы две овидиевские ипостаси: автор поэмы *Метаморфозы* и легендарный поэт, завершивший свои дни вдали от Рима в ссылке. О. Матич отмечает, что «в классической литературной традиции образцовый экспатриант – Овидий <...>» (Матич, 1996: 158). Несомненно, Овидий занимает важное место в эмигрантской мифологии, задавая прототипические ориентиры для лирического дискурса, стратегий поведения и даже мировосприятия. С точки зрения И. Дуардовича, «в эмиграции творчество должно как-то преображаться, видоизменяться, обогащаться новыми образами и идеями» (Дуардович, 2015). Овидиевский контекст акцентирует идею, что для эмигранта, особенно поэта-эмигранта, различные превращения и трансформации становятся соприсродными.

Овидий соответствует прототипу поэта-изгнанника, что не раз было обыграно при осмыслении вех своей эмиграции в бродсковском лирическом дискурсе. По меткому замечанию К. Ичин, отношение «Овидия к собственному горю» изгнания соответствует «в мифопоэтическом плане <...> ситуации живого мертвеца, к которой примыкает и ироник Бродский <...>» (Ичин, 1997). В восприятии современников и последователей вышеуказанной поэтической линии сам И. Бродский в определенном смысле становится новым Овидием, воплощающим своей судьбой и творчеством эмиграционный статус и множественные метаморфозы.

В текст «бродвейского» стихотворения В. Зубаревой в соотнесении с метаморфозами Нью-Йорка – крупнейшего города эмигрантов, включаются мотивы судеб римского поэта-изгнанника и его своеобразного «наследника» И. Бродского. Зубаревский лирический сюжет в определенном смысле усваивает принципы овидиевской поэтики, где проявлена «стихия парадокса и фокуса» (Щеглов, 2002: 105). Преемственность И. Бродский / Овидий, которая вполне может дополняться фаустианскими аллюзиями, несомненно дорога для В. Зубаревой и представляет глубинные смыслопорождающие слои лирического сюжета. В данном аспекте сама В. Зубарева, следуя завету И. Бродского, становится «новым Овидием», описывающим Нью-Йорк и его метаморфозы.

Автор предисловия к книге стихов В. Зубаревой «Тень города, или Эм цэ в круге» – Д. Чкония, верно отмечает, что явленный «образ Города <...> звучит сквозной темой книги, внушает тревогу, напоминает о жизненной драме, о трагедийности жизненного пути <...>» (Чкония, 2016: 10). Эсхатология, ощущаемая Верой Зубаревой как поэтом-эмигрантом, в дионисийском ключе обнажает мистериальность бродсвейского действия, его архетипический характер и закономерность проявления апокалиптической эстетики.

В анализируемом стихотворении В. Зубаревой на уровне моделируемой экспрессии безумия проявлен диалог с авангардом. По свидетельству Е. Тырышкиной, ранний русский авангард «снимает оппозицию материи и духа <...>» и наделяет материю способностью быть «источником трансцендентного» (Тырышкина, 2001: 319). По словам самой В. Зубаревой, «русская литература и русский писатель нацелены на Иное» (Зубарева, 2014). Такой ракурс подразумевает оптику сакрального при взгляде на мир и место человека в нем. Приведенный выше комментарий высвечивает авторский приоритет в области именно духа.

При высокой степени лиричности поэтического дискурса В. Зубаревой ей, поэту-эмигранту, чей взгляд ориентирован на противоречивость мира и человека в нем, и непосредственно как самобытному автору также присущи ироничность и тенденция внимания к потенциальному семиотическому взрыву. По наблюдению В. Китика, зубаревская «сатирическая манера, намеки и гротески, ирония, порой доходящая до колкого укора, и комическая парадоксальность образов перерастают в проблему дальнейшей выживаемости, напрямую зависящей от культурного уровня общества» (Китик, 2021: 233). Интерпретация В. Зубаревой утраты ориентиров человеком в эсхатологической атмосфере Нью-Йорка эксплицируется с помощью топонимики легендарного театрального Бродвея.

Результаты и их обсуждение. Лирический сюжет фиксирует час пик – время заката, актуализируя различные трансформации солнечной символики и солярной мифологии. Закат солнца благодаря особому явлению – Манхэттенхендж – предстает своего рода мистерией, в которой ««мертвые» возродились при свете «истинного дня»» (Геннеп, 1999: 90). Возникающий в стихотворении хаос фиксирует «временную отмену всех норм и границ» (Хренов, 2002: 292), передавая дух театрализации, связанной с темой Бродвея. В ходе метаморфоз, воссоздающих нью-йоркскую фантасмагорию, театральными подмостками оказывается сам город. Зубаревское *Яблоко солнца с червяком самолета в срезе* не только обыгрывает эмблематику бренда Apple, но и расширяет ассоциативный ряд текста до архетипических слоев. По наблюдению Н. Злыдневой, «в мифологической картине мира *солнце* и *глаз* эквивалентны» (Злыднева, 2013: 124). Семантический ряд *яблоко солнца, плавит, огрызок солнца* центрирует солярный и зрительный коды зубаревского стихотворения, воссоздавая убывание светила, что может подразумевать и ослепление. Для авангардной картины мира показателен образ черного солнца, включающий топику «мира мертвых, видящих, но не узнающих друг друга людей <...>» (Злыднева, 2013: 124). В зубаревском стихотворении *яблоко солнца* эксплицирует символический потенциал запретного плода с Древа познания, а червь заменяет Змия-искусителя. К данной смысловой парадигме подключается номинация Нью-Йорка – *Большое яблоко*, ассоциативно возникает образ глазного яблока, а шире – Божьего глаза над городом, или же, учитывая inferнальный контекст, ока лукавого.

В бродвейском тексте В. Зубаревой солнце явлено в зените, а его закат предстает порчей от поедания червяком. Коды разрушения, приносимого падением светила (расплавленность, сумасшествие, обезличность, пожирание), способствуют inferнализации пространства. При этом ностальгический дискурс, соответствуя меланхолическому модусу сознания, в то же время актуализирует смысловой комплекс возрождения. По наблюдению Ю. Гирина, еще в раннем русском авангарде «танатологический код включал в себя компоненты героизма, мученичества, жертвенничества, трансцендентности, *иммортализма*» (Гирин, 2013: 177). Подобная парадигма, коррелирующая с солярными кодами и различными модификациями «икарийского комплекса», активизирует смысловые пласты, на разных уровнях обозначающие символический переход от смерти к воскресению и бессмертию.

Выводы. При множественных соответствиях авангардной эстетике поэтического текста В. Зубаревой проявлены и тенденции, связанные с классической парадигмой. В зубаревском

бродвейском мифе сохранена архетипическая бинарность в познании мира. Так, вечер, опускающийся на город, обыгрывает мифологический дуализм: день / ночь, свет / тьма, сакральное / inferнальное. В то же время бродвейская тема метаморфоз, несомненно, ориентирована на совмещение противоречий и даже взаимоисключающих черт, реализуя трикстерскую «способность пересекать границы и создавать монструозные гибриды» (Липовецкий, 2019: 290). Решение центрального нью-йоркского топоса как пространства спектакля, обыгрывает не только тему театрального Бродвея. Такой ракурс акцентирует трикстерское мироощущение, во многом потенциально присущее эмигрантам, ментально находящимся в лиминальной зоне.

References:

1. Boim S. (2019). *Budushhee nostalgii* [The future of nostalgia]. Moscow: NLO [in Russian].
2. Volkov S. (2000). *Dialogi s Iosifom Brodskim* [Dialogues with Joseph Brodsky]. Moscow: *Nezavisimaya Gazeta* [in Russian].
3. Vse chto est' u menja, – moj jazyk: kruglyj stol [All I have is my language: a round table]. (2019). *Neva*. № 4. Pp. 182–196 [in Russian].
4. Gennep A., van. (1999). *Obrjady perehoda. Sistematischeskoe izuchenie obrjadov* [Rites of transition. Systematic study of rites]. Moscow: Eastern Literature of the Russian Academy of Sciences [in Russian].
5. Girin Yu. (2013). *Kartina mira jepohi avangarda. Avangard kak sistemnaja celostnost'* [Picture of the world of the avant-garde era. Avant-garde as systemic integrity]. Moscow: IMLI RAN [in Russian].
6. Duardovich I. (2015). *Amerikanskaja mechta russkogo pojeta* [American dream of a Russian poet]. *Arion*. Issue. 2. URL: <https://magazines.gorky.media/arion/2015/2/amerikanskaya-mechta-russkogo-poeta.html> [in Russian].
7. Zlydneva N. (2013). *Vizual'nyj narrativ: opyt mifopojeticheskogo prochtenija* [Visual narrative: experience of mythopoietic reading]. Moscow: Indrik [in Russian].
8. Zubareva V. (2014). *Russkoe bezrubezh'e. Polemicheskie zametki* [Russian frontier. Polemic notes]. *Friendship of the Peoples*. № 5. URL: <https://magazines.gorky.media/druzhba/2014/5/russkoe-bezrubezhe.html> [in Russian].
9. Ichin K. (1997). *Brodskiy i Ovidij* [Brodsky and Ovid]. *Literature of the third wave of Russian emigration*. URL: http://netrover.narod.ru/lit3wave/4_4.htm [in Russian].
10. Kitik V. (2021). *A potom – t'ma – formula obratnogo dvizhenija* [And then – darkness – the formula of the reverse movement]. *Neva*. № 1. Pp. 232–234 [in Russian].
11. Klotz J. (2017). *Pojety v N'ju-Jorke. O gorode, jazyke, diaspore* [Poets in New York. About the city, language, diaspora]. Moscow: NLO [in Russian].
12. Levin I. (1991). *Vavilonskaja bashnja. Mify narodov mira: v 2. t. T. 1: A – K* [Babylonian Tower. *Myths of the peoples of the world: in 2. vols. Vol. 1: A – K*]. Moscow: Soviet Encyclopedia. Pp. 206–207 [in Russian].
13. Lipovetsky M. (2019). *Dva trikstera: Abram Terc vs D.A.P. Jenergija krizisa* [Two tricksters: Abram Terts vs D.A.P. *Energy of the crisis*]. Moscow: NLO. Pp. 289–319 [in Russian].
14. Lotman Yu. (2004). *Vnutri mysljashhih mirov. Semiosfera* [Inside thinking worlds. *Semiosphere*]. St. Petersburg: *Iskusstvo – SPB*. Pp. 150–390 [in Russian].
15. Matic O. (1996). *Diaspora kak ostranenie (russkaja literatura v jemigracii)*. *Russian Studies: Ezhekvartal'nik russkoj filologii i kul'tury* [Diaspora as an exile (Russian literature in exile). *Russian Studies: Quarterly of Russian philology and culture*]. St. Petersburg. Vol. 2. № 2. Pp. 158–179 [in Russian].
16. Pann L. (2002). *Formula Bobysheva-Brodskogo. Letnie razmyshlenija o n'ju-jorkskoj teme v russkoj poezii* [Bobyshev-Brodsky Formula. Summer reflections on the New York topic in Russian poetry]. URL: <http://www.vavilon.ru/diary/020815.html> [in Russian].

17. Tyryshkina E. (2001). Source of inspiration in the Russian literary avant-garde (1910–1920's) *Russian Literature*. № 50. Pp. 319–333.
18. Fokina S. (2021). Diskursivnye konteksty obraza Odisseja-nostal'gika [Discursive contexts of the image of Odysseus-nostalgic]. *Slavia orientalis*. T. LXX. № 3. Pp. 507–521 [in Russian].
19. Khrenov N. (2002). Kul'tura v jepohu social'nogo haosa [Culture in the era of social chaos]. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
20. Chkonia D. (2016). K morskim glubinam tjanetsja dusha: predislovie [A soul stretches to the sea depths: a preface]. *Zubareva V. Ten' goroda, ili Jem ce v kruge: stihy i pojemy raznyh let [Shadow of the city, or Em tse in the circle: poems and poems of different years]*. Idyllwild: Charles Schlacks. Pp. 7–11 [in Russian].
21. Shcheglov Yu. (2002). Opyt o "Metamorfozah" [Experience on "Metamorphoses"]. St. Petersburg: Hyperion [in Russian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-22>

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ СЦЕНАРІЇВ ВИРІШЕННЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Олег Цевельов,

*кандидат наук з державного управління,
головний спеціаліст відділу міжвідомчої координації управління воєнної політики
Департаменту воєнної політики та стратегічного планування
Міністерства оборони України (Київ, Україна)
ORCID ID: 0000-0003-4549-5505
Olegs8989@ukr.net*

Анотація. У статті проаналізовано соціально-політичну обстановку в державі, яка вимагає натеper визначення пріоритетних механізмів державного реагування щодо досягнення результатів з установленням миру в Україні.

Актуальність дослідження визначається необхідністю вирішення проблем збройного конфлікту на Донбасі та потреб узгоджувальних позицій влади і суспільства, створення передумов до налагодження дієвого переговорного процесу.

Мета дослідження полягає в аналізі можливих сценаріїв розвитку подій на сході України в сучасних умовах та виробленні оптимальних механізмів урегулювання конфлікту на законодавчому, економічному, воєнному, дипломатичному, соціальному та гуманітарному ґрунті.

Водночас система національної безпеки України постійно трансформується й актуалізується відповідно до нових загроз, тому потребує постійного аналізу та вивчення як на науковому, так і на державному рівнях.

Ключові слова: збройний конфлікт, Мінські угоди, тимчасово окуповані території, модель вирішення конфлікту, окремі райони Донецької і Луганської областей.

ANALYSIS OF CURRENT WEAPON SOLUTION SCENARIOS CONFLICTS: THEIR CONSEQUENCES FOR UKRAINE

Oleg Tsevelyov,

*Candidate of Sciences in Public Administration,
Chief Specialist of the Department of Interdepartmental Coordination
Department of Military Policy of the Department of Military Policy and Strategic Planning
of the Ministry of Defense of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0003-4549-5505
Olegs8989@ukr.net*

Abstract. The article analyzes the socio-political situation in the country, which requires the definition of priority mechanisms of state response to achieve results with the establishment of peace in Ukraine.

The urgency of the study is determined by the need to resolve the problems of the armed conflict in the Donbass and the needs of the conciliatory positions of government and society, creating the preconditions for an effective negotiation process.

The purpose of the study is to analyze possible scenarios in the east of Ukraine in modern conditions and to develop optimal mechanisms for resolving the conflict on legislative, economic, military, diplomatic, social and humanitarian grounds.

At the same time, Ukraine's national security system is constantly being transformed and updated in line with new threats and therefore requires constant analysis and study at both the scientific and state levels.

Key words: armed conflict, Minsk agreements, temporarily occupied territories, conflict resolution model, separate districts of Donetsk and Luhansk oblasts.

Вступ. Сучасна воєнно-політична ситуація в Україні характеризується низьким її рівнем стабільності та безпеки. На сході країни триває збройний конфлікт, де проросійські сепаратисти взяли контроль над окремими районами Донецької і Луганської областей та 409,3 км державного кордону. Незважаючи на наявність мирних угод (Мінський протокол від вересня 2014 р. й оновлення його положень у лютому 2015 р.), дотепер у державі немає узгоджувальних позицій та конкретних механізмів державного реагування щодо кінцевого вирішення даного конфлікту.

Невирішеність конфлікту суттєвим чином погіршує соціальну обстановку у країні, знижує рівень довіри населення до урядових органів та політичних партій, які мають суперечливі та політично поляризовані позиції щодо питань історії, мови та державності, що також впливає на підходи до вирішення проблеми. Наслідки протистояння суттєвим чином вплинули на добробут населення, соціальні й економічні умови життєдіяльності держави, розрив економічних зв'язків і потужний приплив внутрішньо переміщених осіб. Загалом початкові оцінки щодо потреб у фінансуванні на відбудову, реконструкцію та встановлення миру в Україні становлять приблизно 1,52 млрд дол. США, однак це лише попередні оцінки втрат, що не може відразу відновити добрі людські стосунки, погіршення яких спричинено війною (Policy paper, 2017: 12).

Ситуація на сході України продовжує змінюватися не на користь державі, військові дії так чи інакше тривають, а перспективи мирного вирішення збройного конфлікту та відновлення територіальної цілісності є непевними.

Проблему вирішення конфлікту на сході України й аналізом ситуації всередині держави висвітлювали багато політологів, науковців і аналітиків, а саме А. Бандурка, В. Друзь, В. Горбулін, О. Литвиненко, Л. Герасіна, А. Ручка, Г. Лоткене й інші.

Проблемами збройного конфлікту та виробленням державних шляхів його вирішення також переймаються вітчизняні та закордонні політики, серед них А. Аваков, П. Клімкін, І. Резников, К. Волкер та інші. Натепер багатьма спеціалістами запропоновано декілька практичних варіантів установами миру в Україні та політичні, економічні, соціальні і воєнні шляхи, натомість жодного консолідованого та реального варіанта досі немає.

Останні публікації Л. Чупрія, О. Заболотного, А. Луньова, А. Розумкова розкривають історичні аспекти виникнення конфліктів, приводиться аналіз вирішення збройних протистоянь і обґрунтовується значення «гібридної війни», пропонуються стратегічні завдання подолання наслідків сучасних збройних конфліктів (Чупрій, Загребельний, 2017: 66–72).

Результати та їх обговорення. За словами народного депутата України VIII скликання, члена мережі захисту національних інтересів «АНТС» Наталії Веселової, «натепер проблеми людей на прифронтових територіях Донбасу вирішують здебільшого гуманітарні організації, а не держава». Політичний аналітик Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва Марія Золкіна наголошує, що «за останній рік населення Донбасу перестало відчувати погіршення ситуації. У них з'явилася надія, що ініціативи Президента України можуть зрушити з мертвої точки мирний процес, але настрої щодо компромісів із Росією заради миру в Луганській і Донецькій областях зростають: прості люди більше схильні до компромісів» (Демократичні ініціативи, 2021).

Збройний конфлікт на Донбасі та тимчасова окупація Криму є одними із ключових викликів національній безпеці України, отже, невирішеність даного питання гальмує процеси розвитку країни за всіма напрямками. За оцінками ООН, збройний конфлікт на сході України «є одним із найбільш смертоносних у Європі із часів Другої світової війни». Так, за сім років війни на Донбасі загинуло понад 14 тис. людей, 28 тис. поранені, приблизно 1,8 млн жителів Донбасу і Криму стали внутрішніми переселенцями. Окуповано понад 20 тис. кв. км Донецької і Луганської областей, разом із Кримом це становить 43,7 тис. кв. км, тобто 7,2% території

України (еквівалент площі Словенії), залишаються неконтрольованими 409,3 км українсько-російського кордону. Держава зазнала величезних фінансово-економічних втрат, а саме втрачено 27% промислового потенціалу Донбасу (Капітоненко, 2016).

Попри зусилля української влади з мирного врегулювання конфлікту, керівництву держави бракує стратегічних підходів, комплексності, ефективності та послідовності з виробітки механізмів державного реагування у вирішенні даного питання. Загалом спостерігається відсутність прогнатичної, цілісної стратегії на східному напрямі, у більшості підходи до мирного врегулювання конфлікту мають відверто популістський характер, тому продовження конфлікту йде не на користь Україні. Усе це потребує розроблення комплексних підходів у політиці деокупації та реінтеграції Донбасу з урахуванням як зовнішніх обставин, так і процесів усередині України та на окупованих територіях.

Державна політика України з урегулювання конфлікту на сході держави формувалася у важких, кризових умовах, іноді спровокованих політичними й іншими рухами в державі чи невирішенням владою соціально-економічних питань населення. Загроза суверенітету країни, національній державності посилювалася на тлі складної соціально-економічної ситуації, неефективності владних структур та кризи силових відомств. Значний вплив у цій ситуації мали й соціокультурні міжрегіональні розбіжності, різні погляди на болючі внутрішньополітичні питання в регіонах держави. Через це неоднозначною є громадська думка щодо подій на Донбасі. Так, наприкінці 2014 р. 42% громадян України вважали, що на Сході триває війна між Росією й Україною; 23% сприймали те, що сталося, як сепаратистський заколот, підтриманий зовні, а 15% – як громадянську війну між проукраїнські та проросійські налаштованими громадянами України, ще 11% уважають, що йде боротьба за незалежність так званих «народних республік». Причому в Донецькій і Луганській областях найбільші частки опитаних (33 і 34% відповідно) були переконані, що в регіоні йде або громадянська війна, або боротьба за незалежність (Розумков, 2019: 36).

Специфіка державної політики з урегулювання конфлікту на Донбасі багатогранна та суперечлива. На початковому етапі (весна – літо 2014 р.) події на сході України на офіційному рівні трактувалися як локальний конфлікт із місцевим «сепаратизмом», хоча багато чинників вказували на втручання зовнішніх сил. У цей період Верховна Рада України ухвалює постанову «Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основи національної безпеки України», де йшлося про загрозу «спроб окремих політиків, представників органів місцевого самоврядування, лідерів об'єднань громадян <...> створити підґрунтя для ескалації громадянського конфлікту, поширення сепаратистських настроїв, що може призвести до виникнення загроз територіальній цілісності <...>» (Постанова ВРУ, 2014).

Уже 20 червня 2014 р. було представлено «Мирний план П. Порошенка», який містив політичні, воєнні, безпекові, економічні та соціальні шляхи вирішення збройного конфлікту. Він включав у себе питання безпеки та відновлення державної влади, а саме: гарантії безпеки для всіх учасників переговорів; звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які склали зброю і не скоїли тяжких злочинів; звільнення заручників; створення 10 км буферної зони на кордоні; створення у структурі Міністерства внутрішніх справ підрозділів для здійснення спільного патрулювання та відновлення діяльності місцевих органів влади тощо (Порошенко, 2015).

На той період цей план був компромісом і розрахований насамперед на мешканців Донбасу, з метою врегулювання ситуації та примирення з обох сторін. Однак переговорний процес не приніс позитивних результатів, тому що конфлікт на сході України вже мав зовнішньополітичну природу.

Надалі за допомогою зовнішніх гравців для врегулювання гарячої стадії конфлікту ухвалено Мінські угоди (Мінський протокол від 5 вересня та Мінський меморандум від 19 вересня

2014 р.). Перший документ в основному продовжував попередню ініціативу української влади, а другий стосувався військових питань і мав на меті тимчасове перемир'я між сторонами.

Зазначимо, що українським суспільством надано неоднозначну оцінку результатам Мінських домовленостей. Так, лише 11% громадян України ставляться до результатів Мінських домовленостей позитивно, 33% опитаних висловлюють негативне ставлення, 25% – нейтральне, решта 13% вагаються з відповіддю. Варто звернути увагу й на те, що 27% громадян наголошують на тому, що практично не мають достовірної інформації про ситуацію в зоні конфлікту (Розумков, 2019: 54).

З огляду на те, що конфлікт не вирішений протягом восьми років, керівництвом держави, органів державної влади не втрачається надія на його врегулювання та встановлення територіальної цілісності України. На основі міжнародного досвіду вивчаються й аналізуються декілька моделей вирішення конфлікту, основні з них: боснійська, хорватська, пакистанська та німецька, однак таких моделей існує багато, а саме: кіпрська, курильська, тайванська тощо. З урахуванням досвіду моделей вирішення міжнародних конфліктів керівництвом держави вживаються власні кроки щодо подолання кризи та вирішення конфлікту на Донбасі, основні з них такі: внесення змін до законодавства України у сферах відновлення промисловості та соціальних проблем населення, посилення воєнної складової частини для стримування агресії та боротьби зі злочинністю і подолання наслідків ідеологічного впливу тощо.

Водночас позиції керівництва держави та представників різних партій і рухів характеризуються розбіжностями та мають протилежні підходи до вирішення конфлікту в Україні, від поступового дотримання Мінських угод чи виходу із цього глухого кута воєнним шляхом. Окрім того, більшість політичних партій виступають за розширення Нормандського формату завдяки включенню в переговорний процес США та Великої Британії.

Для вироблення послідовних і виважених механізмів державного реагування щодо вирішення конфлікту потрібно здійснити глибинний аналіз досвіду інших країн, які мали внутрішні та міждержавні конфлікти та втрачали контроль над власними територіями, беручи до уваги особливості України. За нинішньої ситуації глибокий аналіз можливих варіантів вирішення конфлікту всередині країни з погляду військових і матеріальних втрат, суспільних настроїв, позиції зовнішніх гравців та інших чинників надасть можливість знайти оптимальний шлях подолання наслідків конфлікту в Україні. Водночас розгляд різних моделей урегулювання конфлікту і будь-яке порівняння їхніх наслідків із ситуацією в Україні є умовними, зважаючи на унікальність кожного конфлікту та особливості подій, що відбулися в державі.

Так, боснійська модель передбачає проведення мирних переговорів та досягнення певних компромісів, збереження територіальної цілісності держави за умов її федералізації. Отже, можливість відновлення контролю над втраченими територіями та реінтеграція Донбасу на основі боснійської моделі несе низку загроз для цілісності України. Так, вона спрямована на тимчасове припинення конфлікту, однак не ліквідацію конфліктного потенціалу. За цим сценарієм, реінтеграція тимчасово окупованих територій означатиме фактичну федералізацію України, а створення нового територіального утворення у складі держави буде перешкоджати політиці інтеграції України до Європейського Союзу (далі – ЄС) і НАТО. Також це неможливо провести без відновлення контролю над державним кордоном та проведення виборів в окремих районах за українським законодавством, що ставить Україну в несприятливу позицію. Боснійська модель здатна гарантувати тимчасовий мир в Україні, однак не сприятиме виходу із кризи всередині держави, а на регіональному та глобальному рівнях поглибить суперечності через високі ставки зовнішніх гравців (Ярошенко, 2016).

Хорватська модель передбачає силовий (воєнний) варіант, що спирається на односторонні дії та силу (збройну) перевагу держави над непідконтрольними територіями. Силове вирішення територіальної проблеми було продемонстровано не лише в Сербській Країні, а також

урядом Шрі-Ланки проти сепаратистського формування «Тигри визволення Таміл-Іламу» та Туреччиною, застосовуючи війська проти Курдської робітничої партії (КРП). Під час вирішення збройного конфлікту за хорватською моделлю Україна зіткнеться з багатьма військовими, економічними та політичними ризиками. Варто пам'ятати, що на початковому етапі проведення Антитерористичної операції Україна обрала саме хорватську модель урегулювання конфлікту, однак втручання у конфлікт зовнішніх сил призвело до поразки урядових сил, втрати ініціативи та людських ресурсів і завершення активних військових дій, що змусило перейти до оборонних заходів (Каменецький, 2016).

У разі переходу України до силового вирішення конфлікту існують суттєві загрози, а саме: військово-політичний потенціал держави нерівнозначний із воєнною силою Росії; незаконні військові формування контролюють 409,3 км україно-російського кордону, через який здійснюється безперешкодна підтримка даних утворень; розташування поблизу кордону угруповання військ Російської Федерації, які в разі застосування даного сценарію будуть задіяні проти України (за грузинським сценарієм 8 серпня 2008 р.) [10]. З огляду на сучасну ситуацію з розгортанням потужного угруповання збройних сил Російської Федерації на українсько-російському кордоні та переміщенням окремих військових формувань російської армії на територію Білорусії, силовий сценарій піде не на користь Україні та може спричинити розв'язання повномасштабної війни між Росією й Україною. Водночас варто врахувати, що західні партнери країни – члени НАТО та ЄС не готові вступитися за Україну, а лише можуть надавати економічну та політичну підтримку шляхом уведення санкцій проти Росії та здійснювати дипломатичний тиск.

За висновками аналітичних досліджень, українське суспільство також не поділяє інтересу щодо продовження активних бойових дій для приєднання Донбасу. Так, у 2016 р. частка прихильників продовження АТО до повного відновлення українського контролю над зайнятими сепаратистами районами не перевищувала 30%, а у 2020 р. така частка становить понад 56%. Водночас більшість населення України (54,2%) виступає за мирне врегулювання конфлікту та започаткування офіційних переговорів української влади з нинішнім керівництвом самопроголошених утворень (41%) (Розумков, 2019: 62).

Пакистанська модель передбачає відмову держави від окупованих територій унаслідок затяжного та кривавого конфлікту та неможливості перемогти сили сепаратистів воєнним шляхом. Як показує історичний досвід, так звана пакистанська модель застосовується в основному в разі переростання збройного конфлікту у тривалі громадянські війни всередині держави.

Так, Пакистан змирився із втратою Бангладеш після жорстокого дев'ятимісячного протистояння в 1971 р., Судан визнав право Південного Судану на самовизначення після 22-річного збройного конфлікту в 1983–2005 рр., а Ефіопія усвідомила неможливість утримання Еритреї лише після 30 років виснажливої війни в 1961–1991 рр. Мирний поділ різних частин єдиної країни через небажання йти на поступки в питаннях державного устрою зумовив розпад Чехословаччини в 1992–1993 рр., Державного Союзу Сербії і Чорногорії у 2006 р., виключення Сінгапуру зі складу Малайзії в 1965 р. (Окистюк, 2016).

Застосування пакистанської моделі для України матиме суперечливі наслідки. Так, погодження України на відокремлення Донбасу та Криму, можливо, позбавить представників про-російських сил можливості впливати на політичне життя країни, водночас втрата території матиме негативні наслідки та призведе до подальшого дроблення держави. Так, у 2016 р. частка прихильників відокремлення окупованих територій сходу України становила лише 21,5%, хоча їх кількість дещо зросла за попередній рік порівняно із 18% у 2015 р. У нинішніх умовах таких прихильників поменшало в рази (8,7% виступають за відокремлення територій), тому ухвалення рішення на офіційному рівні щодо відмови від цих територій спровокує суспільний розкол, який може дестабілізувати ситуацію в державі (Розумков, 2019: 64).

Привабливим і водночас найскладнішим варіантом довготривалого вирішення конфлікту на теренах України є німецька модель, яка передбачає повернення відторгнутих територій шляхом мирних переговорів із залученням зовнішніх гравців, тобто створення Україною сприятливих політичних, економічних та соціальних умов для іншої сторони конфлікту, водночас застосування воєнної сили виключається. Проте варто врахувати, що повернення втрачених територій за прикладом Східної Німеччини – це дуже довгий процес, який можливий лише за умови прогресивних перетворень усередині України та глобальних змін у міжнародному середовищі.

Однак відмінність міждержавного конфлікту не дозволяє Україні скористатися німецькою моделлю повною мірою. По-перше, між двома частинами Німеччини ніколи не велися бойові дії, на відміну від України, як наслідок, відсутність воєнних злочинів та злочинів проти людяності. По-друге, так звані самопроголошені утворення не визнані міжнародним суспільством та не є суб'єктами міжнародних відношень, натомість східнонімецька держава змогла стати повноправним суб'єктом міжнародного права, державою – членом ООН та інших міжнародних структур. По-третє, Україна – єдина держава світу, яка вважає незаконні збройні формування терористичними організаціями (Електронна відповідь, 2007).

Аналіз представлених моделей вирішення збройного конфлікту в Україні дає можливість зробити такі висновки: боснійська модель розглядається як найгірший варіант урегулювання цього конфлікту з огляду на мир ціною обмеження суверенітету та посилення внутрішніх загроз і розколу держави. Натомість реалізація хорватської моделі призведе до серйозних людських, матеріальних та іміджевих втрат України, а застосування пакистанської моделі також загрожуватиме подальшим розділенням України. Тому більшість спеціалістів у сфері національної безпеки вважають за доцільне застосування німецької моделі, хоча вона орієнтована не на сьогоднішні реалії, а на створення сприятливих передумов у майбутньому.

Натепер ситуація на сході держави через блокаду окремих районів із боку України, а з іншої сторони – залучення мешканців тимчасово окупованих територій до виборів у Державну Думу Російської Федерації та масову видачу російських паспортів, розвивається за південно-осетинським чи абхазьким сценарієм. Останній Указ Президента Росії від 15 листопада 2021 р. № 657 «Про надання гуманітарної підтримки населенню окремих районів Донецької і Луганської областей України» надає права безмитної торгівлі продукції тимчасово окупованих території та визнання сертифікатів продукції в Російській Федерації, підтверджує висновок про розвиток ситуації саме за цією моделлю (Указ Президента РФ, 2021). Тобто ці окремі райони не будуть повноправно входити до складу Росії, а для України – це буде заморожений конфлікт, тимчасово відокремлена територія, на кшталт Придністров'я в Молдавії, Абхазії та Південної Осетії у Грузії, поступово буде інтегруватися в економічний російській простір.

З огляду на різні політичні підходи до вирішення збройного конфлікту в Україні, неоднозначні оцінки експертів, ставлення з боку суспільства й упушення деяких можливостей із боку влади спеціалістами окреслюються декілька сценаріїв розвитку подій та врегулювання ситуації в державі.

Оптимістичний сценарій – коли Росію за допомогою санкцій та міжнародного тиску вдасться примусити припинити підтримку сепаратистських утворень і вивести з окупованих територій війська та найманців; установити повний контроль над державним кордоном; на звільненій території відновлюється юрисдикція України; уживаються заходи з очищення територій від вибухових засобів; здійснюється амністія відповідно до вимог законодавства України; забезпечується повернення вимушено переміщених осіб, відновлення їхніх прав; проводяться прозорі та чесні вибори; для Росії поступово скасовується частина санкцій, пов'язаних із дотриманням Мінських домовленостей.

Проте такий сценарій маловірогідний. По-перше, натепер Росія добровільно не піде на поступки та буде і далі надавати допомогу так званим новоствореним державним утворенням. По-друге, через економічну й інституційну слабкість, обмеженість внутрішніх ресурсів Україна не здатна в найкоротший час самотужки вирішити завдання реінтеграції деокупованих територій. По-третє, подальша підтримка окремих районів Донбасу з боку Росії та співпраця їх із невизнаними республіками Кавказу та Молдови не сприятимуть пошуку компромісу в переговорах з Україною.

Песимістичний сценарій – зважаючи на те, що Україна не може самотужки вирішити питання деокупації, а Захід зациклений на вирішенні внутрішніх проблем (енергетична і міграційна криза тощо), держава відмовляється від курсу на вступ до НАТО та ЄС, залишаючись у сфері впливу Росії; на президентських та парламентських виборах перемагають представники проросійських сил; здійснюються кроки до вступу України до ЄАЕС і ОДКБ; скасування західних санкцій.

Такий сценарій можливий через те, що подальше затягування збройного конфлікту може цілком виснажити економічний потенціал країни, а країни – члени НАТО та ЄС навряд чи практично будуть допомагати нам вирішувати власні внутрішні питання. Так, експрезидент Естонії Керсти Кальюлайд у своєму інтерв'ю українському виданню «Європейська правда» нагадала, що «вступ до ЄС має багато умовностей. І відверто, жодна з ваших держав (Україна, Молдова та Грузія) не відповідає критеріям членства. Вам знадобиться десь 20 років роботи, поки ви дійдете до цієї готовності <...>». Віцепрезидент Єврокомісії Марош Шефчович зазначив, що «<...> процедура вступу України в ЄС не буде запущена протягом найближчих п'ять років». Теж саме із вступом України в НАТО, за словами експрезидента Естонії, «Україні потрібно вирішити територіальні питання для того, щоб бути готовими до вступу в НАТО». Про це нагадує й остання зустріч президентів України та США, за підсумками якої доведено, що «чинна адміністрація США не готова підтримувати зближення України з НАТО» (Європейська правда, 2021).

Натомість деякі політичні партії та націоналістичні рухи розглядають силовий варіант вирішення збройного конфлікту на сході України як основний, але він маловірогідний через те, що ані Росія, ані Україна не наважаться на силовий варіант та ведення повномасштабної війни. Так, у 2016 р. 26% росіян ставилися до України позитивно, натомість у лютому 2021 р. кількість таких прихильників зросла до 55%; молодь ставиться до України краще (66%) за людей старшого покоління (49%). Понад половину мешканців Росії (57%) та половина громадян України (49%) вважають, що країни повинні бути незалежними, водночас дружніми (без виз і митниць) і економічно інтегрованими (Розумков, 2019: 72).

Щодо сценарію про введення на територію Донбасу повномасштабної миротворчої місії та здійснення операції із запровадженням Тимчасової міжнародної адміністрації, мандат якої поширюється на всю окуповану територію України, то він розглядається керівництвом держави, але такий сценарій теж маловірогідний. Однією з головних передумов реалізації такого варіанта є згода Росії, яка є постійний членом Ради безпеки ООН та не позбавлена права вето з питань врегулювання російсько-українського збройного конфлікту.

З огляду на те, що ні силовий варіант, ні варіант замороженого конфлікту не йдуть на користь Україні, потрібно виробляти такий сценарій, який би не задовольняв лише амбіції й інтереси однієї партії чи вузького кола українського суспільства, а відповідав інтересам держави та враховував думку більшості населення України. Подальше гальмування цього питання з боку України в надії змінити Мінські угоди та постійне сподівання на допомогу західних партнерів навряд чи змусить Російську Федерацію відмовитися від важелів тиску на нашу державу за допомогою самопроголошених регіонів Донбасу.

На нашу думку, потрібно самим розуміти, що проблему подолання наслідків конфлікту необхідно вирішувати власними силами. Практика доводить, що за посередництва розв'язання кон-

флікту не йде на користь державі, оскільки кожний із зовнішніх гравців у такому разі обстоює свої глобальні інтереси, не враховує внутрішні інтереси держав, де відбувається збройний конфлікт. Отже, необхідно знаходити механізми державного реагування на зближення переговорної площадки між сторонами конфлікту, спільними зусиллями шукати точки дотику на користь українському суспільству та національним інтересам України. Чим швидше ми знайдемо сили та прагнення на подолання суперечностей усередині держави, тим простіше буде вирішити всі інші питання, а головне – встановити мир та розпочати відновлення країни.

Висновки. Мінські угоди являють собою стратегію врегулювання конфлікту, нав'язану Україні зовнішніми гравцями, насамперед Німеччиною, Росією та Францією. Їх дотримання, у тому вигляді, у якому вони прописані, не вигідно для України та створює загрози подальшого розколу держави, через саме нав'язування домовленостей зовнішніми гравцями.

За таких умов Україні потрібно розробити власну стратегію врегулювання збройного конфлікту на Донбасі з урахуванням аналізу сильних та слабких сторін представлених моделей, що надасть можливість зробити узагальнення та виробити чіткі механізми державного реагування для виходу із кризової ситуації. Головним у стратегії вирішення конфлікту має стати питання об'єднання людей, що мешкають на одній території. Зрозуміло, що подальше затягування часу у вирішенні збройного конфлікту все більше роз'єднує населення, а такі гострі питання, як мова, культура, історичні події (героїзація окремих історичних осіб), не є основними для переговорного процесу та нав'язування їх для мешканців повсталих регіонів.

Поступки та компроміси в багатьох питаннях натепер є, та керівництву держави необхідно ними скористатися для встановлення миру. Україна – багатонаціональна, неоднорідна країна, має дуже трагічну але славетну історію, тому необхідно знаходити такі точки дотику, які б улаштовували всі шари населення держави.

References:

1. Policy paper (2017). Propozytzii do polityky shchodo vrehuliuvannia konfliktu na tymchasovo nepodkontrolnykh terytoriiakh na Skhodi Ukrainy [Proposals for a policy to resolve the conflict in the temporarily uncontrolled territories in eastern Ukraine]. Retrieved from: <https://parlament.org.ua/2017/09/08/propozytsiyi-do-polityky-shhodo-vregulyuvannya-konfliktu-na-tymchasovo-nepidkontrolnyh-terytoriyah-na-shodi-ukrayiny-policy-paper>.
2. Chyprii L., Zagrebelnui O. (2017). Osoblyvosti ta shliakhy vyrishennia voienno-politychnoho konfliktu na Skhodi Ukrainy [Features and ways to resolve the military-political conflict in eastern Ukraine]. *Bulletin of Vasyl Stus Donetsk National University. Political Science*. Pp. 66–72.
3. Fond “Demokratychni initsiatyvy” (2021). Zhodnykh istotnykh zmin v sviti vrehuliuvannia konfliktu chekaty ne varto [We should not expect any significant changes in the world of conflict resolution]. Retrieved from: <https://dif.org.ua/article/mariya-zolkina-nikakikh-sushchestvennykh-izmeneniy-v-sfere-uregulirovaniya-konflikta-ozhidat-ne-stoit>.
4. Kapitonenko I. (2016). Liniy rozmezhuvannia v konflikte na Donbasi [Demarcation lines in the Donbas conflict]. *Analytics*, Issue 1 (3).
5. Tsentr Rozymkov (2019). Viina na Donbasi [The war in the Donbass]. *Working version of the analytical report*. Kyiv. 144.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014). Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 22 liutoho 2014 r. № 756–VII “Pro zapobihannia proiavam separatyzmu ta inshym posiahanniam na osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy” [Decree The Verkhovna Rada of Ukraine 22 february 2014 № 756–VII “On prevention of separatism and other encroachments on the basis of Ukraine’s national security”].
7. Poroshenko P. (2014). Mirnyi plan Prezydenta Ukrainy po vrehuliuvanniu sytuatsii v skhidnykh rehionakh Ukrainy [Measurement plan of the President of Ukraine to resolve the situation in the eastern regions of Ukraine] *Political text*.

8. Yaroshenko E. (2016). Smozhet li Ukraina razbit' DNR i LNR: pljusy i minusy "horvatskogo scenarija" [Will Ukraine be able to beat the DPR and LPR: the pros and cons of the "croatian scenario"]. *Apostrophe*, August 7.
9. Kamenetskii M. (2016). Vojna v Horvatii: likvidacija separatistov za 84 chasa i zadacha geroev [War in Croatia: elimination of separatists in 84 hours and the task of the heroes]. *ICTV Facts*, 18 April 2016.
10. Yaroshenko E. (2016). Otpustit ili ostavit: dast lich to-to Ukraine otdelenie Donbassa [Will let go or leave: will give a person to Ukraine a branch of Donbass]. *Apostrophe*, 18 September 2016.
11. Oktusyuk A. (2016) Posledstvija krymskoj "diversii": Ukrainu zhdu chetyre scenarija razvitija sobytij [Consequences of the Crimean "sabotage": Ukraine will face four scenarios for the development of events]. *Apostrophe*, 12 August 2016.
12. Report (2017). Ukraina u 2017 rotsi: vnutrishnie ta zovnishnie stanovishche ta perspektyvy rozvytku [Ukraine in 2017: internal and external situation and development prospects]. Retrieved from: http://old.niss.gov.ua/book/Eks_d2007/index.htm.
13. Ukaz Prezidenta Rosyiskoi Federatsyy (2021) [Decree of the President of the Russian Federation 15 november 2021 № 657] "Pro nadannia humanitarnoi pidtrymky naselenniu okremykh rehioniv Donetskoi i Luhanskoj oblasti Ukrainy" ["About the improvement of the humanitarian community for the population of the surrounding regions of Donetsk and Luhansk regions of Ukraine"]. Moscow.
14. European truth (2021). Yevrointehratsiia [European integration]. Newspaper.

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-23>

ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ ПРОСТОРІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Ганна Швед,

*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії поза аспірантурою,
викладач кафедри теорії й методики дошкільної, початкової освіти та мовних комунікацій
Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти»*

(Херсон, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-7931-885X

sone4ko86@ukr.net

Анотація. Статтю присвячено особливостям професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти України в умовах реформування та модернізації освітньої галузі, зокрема на початковому, базовому й дошкільному рівнях. Представлено огляд змін, які відбулися в освітньому просторі України у зв'язку з ухваленням концепції Нової української школи, а саме: переорієнтування початкової, базової середньої та дошкільної ланок освіти на формування життєвої компетентності здобувачів освіти, розвиток їхніх базових якостей у різних видах діяльності. Охарактеризовано нормативно-правове забезпечення, що регламентує діяльність закладів післядипломної освіти та визначає порядок підвищення кваліфікації педагогічних працівників зазначеної категорії, зокрема основні його види. Увагу приділено особливостям удосконалення професійної компетентності педагогічних працівників дошкільної галузі в сучасному просторі післядипломної освіти України згідно із кваліфікаційними характеристиками, визначеними професійним стандартом означеної категорії, вимогами оновленого Базового компонента дошкільної освіти як державного стандарту дошкільної освіти та професійних запитів педагогічної спільноти дошкільної галузі.

Ключові слова: професійний розвиток, післядипломна освіта, педагогічні працівники, заклади дошкільної освіти, Базовий компонент дошкільної освіти.

TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE MODERN SPACE OF POSTGRADUATE EDUCATION OF UKRAINE

Hanna Shved,

*Graduate of the Degree of Doctor of Philosophy Outside of Postgraduate Studies,
Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Preschool, Primary Education
and Language Communications*

Kherson Academy of Continuing Education (Kherson, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-7931-885X

sone4ko86@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the peculiarities of professional development of pedagogical workers of preschool educational institutions of Ukraine in the conditions of reformation and modernization of the educational sector, in particular at the primary, basic and preschool levels. The overview of changes in the educational space of Ukraine in connection with the adoption of the concept of the New Ukrainian School has been represented, namely reorientation of primary, basic secondary and preschool education to the formation of students' life skills and development of their basic qualities in various activities. The normative legal provision has been characterized, which regulates the activity of postgraduate educational institutions and determines the order of professional development of pedagogical workers of the specified category, in particular its main types. Attention is paid to the features of improving preschool teachers' professional competence in the

modern space of postgraduate education in Ukraine according to the qualification characteristics defined by the Professional standard of this category, the requirements of the updated Basic preschool education component as a State standard of preschool education.

Key words: professional development, postgraduate education, teachers, preschool educational institutions, Basic preschool education component.

Вступ. На сучасному етапі розвитку вітчизняна система освіти перебуває у стані реформування та постійного вдосконалення на всіх її рівнях. Зокрема йдеться про переорієнтування початкової та базової середньої школи на навчання та виховання дітей сучасного покоління на засадах концепції Нової української школи і, як наслідок, оновлення Державного стандарту початкової (2018 р.) та базової середньої освіти (2020 р.). За принципом наступності змісту дошкільної і початкової ланок освіти відбулося й оновлення Базового компонента дошкільної освіти (2021 р.) як державного стандарту в галузі дошкільної освіти. У зв'язку зі змінами у вищезазначених галузях зміст сучасної післядипломної освіти також перебуває у стані розвитку й удосконалення відповідно до новацій і професійних потреб педагогів.

Важливу роль у розвитку й удосконаленні професійної компетентності педагогічних працівників в умовах модернізації національної освіти відіграє система післядипломної освіти, метою якої є забезпечення потреби держави у кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму. Варто зазначити, що сучасне законодавство передбачає вільний вибір педагогами форм підвищення кваліфікації, що свідчить про надання академічної свободи, яка передбачена Законом України «Про освіту».

Основна частина. Дошкільна освіта як базова складова частина системи неперервної освіти та перша ланка, яка спрямовує освітній розвиток людини протягом життя, повинна гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити. Саме тому необхідно звернути увагу на напрями професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти.

Метою статті є висвітлення тенденцій професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти в сучасному просторі післядипломної освіти України.

Питання професійного розвитку в умовах сучасної післядипломної освіти досліджують такі науковці, як І. Жорова, А. Зубко, Н. Клокар, В. Примакова, Н. Протасова.

З метою підвищення методичного та практичного рівнів професійної компетентності педагогічних працівників закладів дошкільної освіти, які забезпечують здобуття дошкільної освіти дітей відповідного віку, діяльність закладів післядипломної освіти спрямована на висвітлення актуальних питань розвитку дошкільної галузі, зокрема під час курсів підвищення кваліфікації. Підвищення кваліфікації є складовою частиною післядипломної освіти, яке передбачає їхній професійний розвиток відповідно до державної політики в галузі освіти та забезпечення якості освіти (Постанова КМУ, 2019).

Діяльність закладів післядипломної педагогічної освіти в напрямі підвищення кваліфікації регламентована постановою Кабінету Міністрів України № 800 від 21 серпня 2019 р. «Порядок підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників», згідно з якою сучасним законодавством передбачено обов'язкове підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів дошкільної освіти не рідше одного разу на п'ять років, загальний обсяг якого становить не менш ніж 120 годин (Професійний стандарт, 2021).

Основними видами підвищення кваліфікації, згідно з Порядком, визначено навчання за програмою підвищення кваліфікації, зокрема й участь у семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах і стажування (Постанова КМУ, 2019).

Питання професійного розвитку педагогів освітньої галузі є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Так, В. Хрипун (2013 р.) визначає професійний розвиток педагогічних працівників як цілеспрямований процес набуття професійної компетентності та розви-

тку професійних якостей відповідно до умов професійної діяльності та власної мотивації на саморозвиток.

О. Жигло (2009 р.) розглядає професійний розвиток як сталий процес якісних змін педагога в результаті виконання професійної діяльності.

В. Ягупов (2015 р.) досліджує методологічні підходи до обґрунтування професійного розвитку особистості фахівця і визначає професійний розвиток як багатогранний процес розвитку особистості, зумовлений соціальними, віковими, особистісними, посадовими якостями, а також як умову і результат професійної діяльності педагога.

Якщо узагальнити визначення професійного розвитку педагогічних працівників у наукових доробках сучасних учених, зауважимо виокремлення кожним із них власних, важливих, на їхню думку, умов і аспектів, які не суперечать один одному, навпаки, взаємодоповнюють.

На нашу ж думку, професійний розвиток педагогічних працівників закладів дошкільної освіти – це процес розвитку й удосконалення професійної компетентності для успішного виконання професійних обов'язків та особистісно-професійного зростання як фахівця.

Питання професійного розвитку неможливо розглядати без нормативно-правових документів, що регламентують діяльність у галузі дошкільної освіти, серед яких закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти та галузеві професійні стандарти («Вихователь закладу дошкільної освіти», «Керівник закладу дошкільної освіти»).

Зазвичай на рівні держави визначено як критерії допуску до професійної діяльності, так і відповідність особи професійним кваліфікаційним вимогам, які зафіксовано у професійному стандарті. Основною метою діяльності вихователя, згідно з таким професійним стандартом, є організація навчання, виховання та розвитку вихованців під час здобуття ними дошкільної освіти, що відбувається шляхом формування компетентностей відповідно до Базового компонента дошкільної освіти як державного стандарту дошкільної освіти (Професійний стандарт, 2021). Нову редакцію Базового компонента дошкільної освіти, який визначає вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів освіти дитини дошкільного віку 6/7 років, а також умови, за яких вони можуть бути досягнені відповідно до міжнародних стандартів якості освіти, було затверджено 12 січня 2021 р. (Наказ МОН України, 2021).

Вимоги, зазначені в оновленому державному стандарті дошкільної освіти, орієнтують сучасних педагогів на потреби суспільства в підвищенні якості дошкільної освіти, яка б відповідала критеріям міжнародних стандартів якості освіти. Для роботи над новою редакцією Базового компонента дошкільної освіти на рівні Міністерства освіти і науки України було створено робочу групу, до якої увійшли як провідні науковці та фахівці дошкільної галузі України, так і міжнародні експерти Норвегії, Польщі, Швеції.

Для визначення тенденцій професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти необхідно проаналізувати актуальні проблеми дошкільної галузі, які нині є орієнтиром для вдосконалення професійного розвитку педагогів дошкільної освіти.

Визначена Базовим компонентом дошкільної освіти України ідея солідарної відповідальності держави, суспільства, родини та педагогічних працівників дошкільної галузі (рівний доступ до освітніх послуг, кваліфіковані педагоги, організація безпечного та розвивального освітнього середовища, усебічний розвиток дітей, партнерська взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу) суголосна із цінностями, представленими у стандартах дошкільної освіти таких країн, як Великобританія, Швеція, Норвегія та США.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики в галузі дошкільної освіти є проблема покращення її якості, яка нерозривно пов'язана із професійним розвитком педагогічних працівників, які організують освітній процес у закладі дошкільної освіти. Серед ключових показників якості дошкільної освіти, представлених Європейською рамкою якості дошкіль-

ної освіти та догляду за дітьми, розробленою у 2014 р., зазначені кваліфіковані й умотивовані педагогічні працівники, які будуть сприяти всебічному розвитку дітей, а не тільки їхнього академічного складника (Ключові показники якості дошкільної освіти, 2018). Натепер серед найбільших запитів батьків, як учасників освітнього процесу, є орієнтація педагогічних працівників закладів дошкільної освіти на когнітивний розвиток дітей, зокрема підвищена увага до формування основ грамоти та розвитку математичних уявлень. Водночас є й педагоги, які метою дошкільної освіти вважають досконало підготовлену дитину до школи, проте забувають, що дошкільна зрілість передбачає сформовану, у різних видах діяльності, життєву компетентність дитини. Тож під час професійного розвитку увагу педагогів цієї категорії варто спрямовувати на важливість балансу різних сфер розвитку дошкільнят, що передбачено Базовим компонентом дошкільної освіти та низкою освітніх програм розвитку, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, що передбачають усебічний розвиток дітей дошкільного віку.

Загальновідомо, що освітня галузь України орієнтується на кращі міжнародні стандарти. Не випадковим є факт визначення Європейською рамкою якості дошкільної освіти проблеми використання гри та взаємодії педагога з дітьми, що є критично важливим нині для більшості країн, серед яких Україна не є винятком. У зв'язку із цим сьогодні велику увагу приділено використанню ігрових підходів та принципів навчання дітей через гру, оскільки гра як провідний вид діяльності дітей дошкільного віку дуже часто є лише формальністю, яку задекларовано у програмовому забезпеченні. Важливою складовою частиною професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти є розвиток готовності педагогів до використання ігрових методів розвитку, навчання та виховання у взаємодії з дитиною. Упровадження ігрових та діяльнісних методів навчання в освітній процес закладів дошкільної, загальної середньої та вищої освіти здійснюється в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством освіти і науки України та The LEGO Foundation (Королівство Данія) (Меморандум про взаєморозуміння, 2021). Отже, в обласних інститутах підвищення кваліфікації та закладах післядипломної освіти з метою переосмислення та зміни підходів педагогів в організації всебічного розвитку дітей реалізується впровадження модулів і спецкурсів «Педагогіка гри у закладах дошкільної освіти», головними завданнями яких є переосмислення концепту гри, розвиток професійних умінь педагогів із використання ігрових методів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти та забезпечення формування ігрової компетентності дітей відповідно до завдань нової редакції Базового компонента.

Останнім часом серед професійних запитів педагогів дошкільної галузі є проблема організації роботи з дітьми в умовах інклюзивного навчання та принципів універсального дизайну під час організації розвивального освітнього середовища закладу дошкільної освіти, що пов'язано з поступовим збільшенням дітей з особливими освітніми потребами. Так, у вітчизняних освітніх програмах підвищення кваліфікації нині 10% від загальної кількості годин присвячено питанням інклюзивної освіти.

У статті приділяємо увагу найбільш актуальним напрямам роботи закладів післядипломної освіти, що є важливими для професійного розвитку педагогічних працівників галузі дошкільної освіти. Маємо підкреслити, що в сучасному просторі післядипломної педагогічної освіти відбувається формування загальної та фахової компетентності; поглиблення знань у галузі соціально-гуманітарних і психолого-педагогічних наук; створення інноваційного освітнього середовища, що передбачає підготовку педагогів, адаптованих до сучасних соціокультурних умов.

Тож зміни, що відбулися у зв'язку з оновленням Базового компонента дошкільної освіти, транслюються у просторі післядипломної освіти України, зокрема під час курсів підвищення кваліфікації, які орієнтовано на вдосконалення методичного і практичного рівнів професій-

ної компетентності педагогічних працівників, що забезпечують здобуття відповідної освіти дітьми дошкільного віку.

Висновки. Отже, для здійснення професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти в сучасному просторі післядипломної освіти України виділяємо такі тенденції, як модернізація програм професійного розвитку відповідно до державної освітньої політики та вимог професійних стандартів відповідної категорії; поглиблення вивчення особливостей упровадження оновленого Базового компонента дошкільної освіти як державного стандарту дошкільної освіти; запровадження ігрових та діяльнісних методів навчання в освітній процес закладів дошкільної освіти; висвітлення питань інклюзивної освіти; здійснення науково-методичного супроводу й організація консультативної допомоги педагогічним працівникам закладів дошкільної освіти.

Перспективним видається більш детальне дослідження професійного розвитку педагогічних працівників дошкільної галузі в системі післядипломної освіти різних країн у порівняльному аспекті.

References:

1. Kabinet ministriv Ukrainy (2019). Deiaki pytannia pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh ta naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv: postanova kabinetu ministriv Ukrainy vid 21 serpnia 2019 r. № 800 [Some issues of professional development of pedagogical and scientific-pedagogical workers: the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 21, 2019 № 800]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#Text>.
2. Zhyhlo, O. (2009). Rozvytok informatsiinoi kultury vykladacha [Teacher's information culture development]. Retrieved from: <http://eprints.kname.edu.ua/31237/1/25.pdf> [in Ukrainian].
3. Kliuchovi pokaznyky yakosti doshkilnoi osvity (2018) [Key indicators of the quality of preschool education]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/01/25/Klyuchovi%20pokaznyky%20yakosti%20doshkilnoyi%20osvity.pdf>.
4. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2021). Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy ta The LEGO Foundation shchodo spivpratsi u sferi osvity ta nauky [The Memorandum of Understanding between the Ministry of Education and Science of Ukraine and the LEGO Foundation on cooperation in the field of education and science]. Retrieved from: <https://cutt.ly/1Y7kZwx>.
5. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2021). Pro zatverdzhennia Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity (Derzhavnoho standartu doshkilnoi osvity) nova redaktsiia: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12 sichnia 2021 r. № 33 [On approval of the Basic preschool education component (State standard of preschool education): a new edition. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of January 12, 2021 № 33]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
6. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy (2021) Profesiinyi standart za profesiieiu “Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity”: nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19 zhovtnia 2021 r. № 755–21 [Professional standard for the profession “Educator of a preschool educational institution”: order of the Ministry of Economy of Ukraine of October 19, 2021 № 755–21]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennia/2021/07/01/Proyekt.prof.stand.Vykhov.ZDO.01.07.pdf>.
7. Khrypun, V. (2012). Profesiinyi samorozvytok pedahohichnoho pratsivnyka doshkilnoho navchalnoho zakladu u skhemakh i tablytsiakh. [Professional self-development of a pedagogical worker of a preschool educational institution in diagrams and tables]. Cherkasy: vydavnytstvo ChOIPOPP [in Ukrainian].
8. Yahupov, V. (2015). Profesiinyi rozvytok osobystosti fakhivtsia: poniattia, zmist, osoblyvosti [Professional development of a specialist's personality: concept, content and features]. Retrieved from: <https://cutt.ly/9Y7kD7m> (Last accessed date: 13.11.2021) [in Ukrainian].

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-24>

РОЗКРИТТЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ У РАМКАХ МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ РІВНЯХ

Віктор Щербак,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3655-8087

viktor.scherbak75@ukr.net

Анотація. У статті розглядаються управлінські інструменти підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіонів: стимулювання міжрегіональної співпраці, збільшення динаміки економічних інтеракцій у рамках реалізації спільних проєктів модернізації інфраструктури, розв'язання важливих проблем територіальних громад. Проаналізовано специфіку використання транскордонної міжрегіональної співпраці в умовах впливу міжнародних організацій, розбудову суб'єктної ролі регіонів, покращення умов взаємодії з іноземними партнерами. Представлено значення інноваційного компоненту регіонального розвитку та міжнародної регіональної економічної співпраці на стадіях ухвалення основних рішень регіонального публічного врядування. Акцентовано увагу на розкритті інноваційного потенціалу регіону в рамках обрання моделі, спрямованої на ефективне врядування, досягнення цілей на проміжному та фінальному етапах реалізації програм регіонального розвитку. Наголошено на інституційних формах залучення місцевих громад прикордонних регіонів для вирішення спільних завдань економічного зростання, зняття штучних бар'єрів, забезпечення руху послуг та капіталу. На основі проведеного аналізу обґрунтовано параметри підвищення ініціативності відповідних регіонів, їхньої здатності формулювати прозорі та дієві правила, плани і програми розвитку на тривалий період.

Ключові слова: регіональний розвиток, міжрегіональна економічна співпраця, транскордонна співпраця, публічне врядування, інноваційний потенціал.

DISCLOSURE OF INNOVATIVE POTENTIAL OF REGIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERREGIONAL COOPERATION AT THE NATIONAL AND INTERNATIONAL LEVELS

Viktor Shcherbak,

Candidate of Political Science,

Associate Professor at the Department of International Relations

Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3655-8087

viktor.scherbak75@ukr.net

Abstract. The article considers management tools to increase the efficiency of socio-economic development of regions: stimulating interregional cooperation, increasing the dynamics of economic interactions in the implementation of joint projects, modernization of infrastructure, solving important problems of local communities. The specifics of the use of cross-border interregional cooperation, under the influence of international organizations, the development of the subjective role of the regions, improving the conditions of interaction with foreign partners are analyzed. The importance of the innovative component of regional development and international regional economic cooperation at the stages of making major decisions of regional public governance is presented. Emphasis is placed on the study of the innovation potential of the region in the framework of choosing a model aimed at effective governance, achieving goals at the intermediate and final stages of implementation of regional development programs. Emphasis is placed on institutional forms of involving

local communities in border regions in order to solve common problems of economic growth, remove artificial barriers, ensure the movement of services and capital. On the base of analysis, the parameters of increasing the initiative of the respective regions, their ability to formulate transparent and effective rules, plans and development programs for the long term are substantiated.

Key words: regional development, interregional economic cooperation, cross-border cooperation, public governance, innovation potential.

Вступ. Науки державного управління в сучасний період роблять акцент на інноваційних підходах щодо вирішення завдань забезпечення сталого розвитку регіонів. Регіон як базова адміністративно-територіальна одиниця в сучасних умовах виступає однією із провідних передумов досягнення запланованих економічних показників та досягнення рівня соціального добробуту населення. Інструментами підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіонів є стимулювання міжрегіональної співпраці, збільшення динаміки економічних інтеракцій у рамках реалізації спільних проєктів, модернізації інфраструктури, розв'язання важливих проблем територіальних громад

В умовах сучасної України наявна проблема нерівномірності регіонального розвитку, яку необхідно розв'язувати на основі нових ідей і технологій управлінням. Інноваційний розвиток передбачає не лише технологічну модернізацію регіональної економіки та залучення науково-технічних розробок. Важливими елементами управління регіональним розвитком є експертиза інноваційних можливостей регіону, аналіз кадрового складу управління територіями, взаємодія різних компонентів регіональної еліти, репрезентація повної картини інтересів підприємців і громадськості. Це вимагає нестандартності мислення та нових креативних ідей.

Глобальна трансрегіональна співпраця також вимагає інвентаризації можливостей інноваційного розвитку регіонів і використання «проривних» ідей у менеджменті. Основним напрямом є якнайповніше використання транскордонної міжрегіональної співпраці, наявність системи міжнародних організацій та розбудова суб'єктної ролі регіонів, покращення умов взаємодії з іноземними партнерами. Отже, проблемою статті є встановлення оптимальних інструментів стимулювання міжрегіональної економічної співпраці в контексті інноваційного розвитку.

Аналіз публікацій. Пришвидшення темпів регіонального розвитку привертає увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, О. Благодарний, І. Коршикова, Є. Плужникова розглядають і оцінюють міжрегіональні відмінності в економічному розвитку (Blahodarnyi et al., 2013), Т. Бутенко аналізує рівень міжрегіональної економічної інтеграції в Україні (Butenko, 2013), Н. Гаст-Бардон вивчає регіональний розвиток у контексті інноваційного процесу (Gust-Bardon, 2012), Ф. Сьодербаум, Х. Рін'єр, М. Шульц підготували підсумковий звіт про міжрегіональне співробітництво країн Європейського Союзу (Söderbaum et al., 2011). Проте потребують окремого розгляду сучасні підходи до об'єднання інноваційного потенціалу різних регіонів з урахуванням пріоритетів функціонування основних інституційних рівнів публічного врядування.

Метою статті є встановлення специфіки менеджменту міжрегіональної економічної співпраці на основі інноваційного потенціалу територій. Завданням статті є ідентифікація основних менеджерських підходів на сучасному етапі та пошук їх оптимальної конфігурації в умовах викликів глобального розвитку.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання: системний підхід, діалектичний метод, аналіз документів.

Основна частина. Міжрегіональний розвиток нині пов'язаний із глобальними тенденціями міжнародної інтеграції. Організація застосування інноваційного потенціалу кожного

регіону вимагає уваги до інституалізації інтеграційних об'єднань. Зазначені об'єднання стандартизують міжрегіональні економічні взаємини та висувають низку вимог до публічного менеджменту конкретних регіонів. С. Шергін аналізує економічну інтеграцію в рамках АСЕМ і слушно відзначає, що «діяльність інтеграційних об'єднань за умов глобалізації є відносно новим явищем у міжнародних відносинах. Інтеграційний процес, пов'язаний із тенденціями регіоналізації глобального простору, спричинив посилення міжрегіональних зв'язків, зокрема на основі взаємодії регіональних угруповань» (Sherhin, 2013: 32).

Інноваційна складова частина економічного розвитку вимагає активізації діяльності економічних суб'єктів із залучення передових технологій і організаційного досвіду. Водночас менеджмент регіонального розвитку з боку публічного врядування має забезпечити відповідні умови для розгортання інноваційного процесу в багатьох секторах економіки. Усе це вимагає синхронізації в міжрегіональній економічній співпраці. В. Єсіна слушно зауважує, що «під час розроблення стратегії розвитку регіонів інноваційний потенціал слід розглядати як інтеграційно впливовий, стимулюючий фактор, що забезпечує ефект синергії групи регіонів. З погляду конкуренції регіонів один з одним важливо використовувати свій потенціал, розвивати переваги даного регіону перед іншими. З погляду внеску у стратегію національного розвитку важливіше орієнтуватися на потенціал міжрегіональних взаємодій» (Iesina, 2013).

Пряма економічна взаємодія між регіонами в сучасному світі є досить поширеною тенденцією. Однак варто брати до уваги, що рівень співпраці залежить від стану інфраструктури, належного кадрового забезпечення, специфіки системи планування тощо. Тому інноваційний компонент регіонального розвитку та міжнародної регіональної економічної співпраці має бути закладений на стадії ухвалення основних рішень. Як стверджує В. Єсіна, «розвиток міжрегіональних взаємодій більшою мірою належить до компетенції практичної діяльності самих регіонів. Прямий зв'язок регіонів один з одним за умови орієнтації на законодавчі положення й основи державної політики, на наш погляд, може забезпечити більш корисні результати в реальному часі виконання завдань і зобов'язань, що несуть взаємовигоду регіонам-учасникам» (Iesina, 2013).

Питання щодо оптимізації ухвалення рішень щодо стратегічного розвитку регіонів загострюється внаслідок зростання глобальної конкуренції. У зв'язку із цим на регіональному рівні сучасної України необхідним є формування аналітичних та науково-дослідних інституцій, здатних здійснювати моніторинг інноваційного процесу, надавати інформаційне забезпечення для суб'єктів економічної діяльності (How does interregional, 2019). Регіон має стати самодостатнім суб'єктом упровадження інноваційних реформ. Згідно з В. Єсіною, «розробки стратегій розвитку на регіональному рівні та врахування зростання ролі міжрегіональних взаємодій в активації інноваційного процесу в Україні концентрують увагу на трьох складниках регіональної політики, а саме: оцінці інноваційного потенціалу, проєктуванні стратегічних програм і реформуванні механізмів їх реалізації» (Iesina, 2013).

Поява нових організаційних форм щодо стимулювання інноваційного економічного розвитку регіонів визначає новий рівень відповідальності для центрів ухвалення рішень. Розкриття значення інноваційного потенціалу регіону передбачає сукупність дій, зокрема щодо обрання моделі, спрямованої на ефективне врядування, досягнення цілей на проміжному та фінальному етапах реалізації програм регіонального розвитку. Ю. Леонт'єва та Н. Влащенко визначають принципи контури туристських кластерів, до яких відносять «єдину систему стратегічного управління, налагодженість виробничих зв'язків і стабільність грошових потоків, корпоративну відповідальність і гнучкий механізм управління прибутком та інвестиціями. Як нова організаційна структура туристський кластер формує свою нормативно-правову базу внутрішніх відносин (ціни, об'єкти постачань, квоти тощо), налагоджує управлінський облік, створює резервні фонди, тобто освоює мобільну й оперативну технологію ефективної діяльності кластера» (Leontieva, Vlashchenko, 2012: 178).

Можливості оптимізації процесів публічного врядування на рівні регіону передбачають реалізацію конкретного плану дій та застосування новітніх підходів для реалізації цілей соціально-економічного розвитку. Це передбачає й аналіз наявної економічної структури, основних економічних гравців та чинників зовнішнього впливу. Загалом успіх програм регіонального соціально-економічного розвитку залежить від відповідності світовим тенденціям та спроможності нестандартно мислити. Особливо наочно це видно на прикладі туристичної галузі. Ю. Леонт'єва та Н. Влащенко вважають, що «для забезпечення формування сприятливих умов розвитку туристських кластерів необхідним на державному рівні є здійснення в державі комплексу заходів, зокрема: розроблення і вдосконалення законодавчої бази організації туристських кластерів в Україні; проведення інформаційної кампанії серед потенційних учасників і зацікавлених осіб із роз'яснення конкурентних переваг кластерів; державна підтримка процесів кооперування, приєднання й інтеграції серед туристських підприємств; підвищення ефективності системи навчання і підготовки спеціалістів зі створення і впровадження кластерної моделі у сфері туризму; створення промислових парків і технопарків як інфраструктури для розвитку кластерів, заохочення використання технологічних інновацій у роботі підприємств туристського бізнесу; реалізація заходів податкового регулювання для учасників кластерів» (Leontieva, Vlashchenko, 2012: 179).

Можливість інноваційного розвитку регіонів на основі належного врядування наочно демонструється на прикладі трансрегіонального співробітництва. Залучення місцевих громад прикордонних регіонів для вирішення спільних завдань економічного зростання, зняття штучних бар'єрів, забезпечення руху послуг та капіталу дають можливість реалізувати масштабні програми стратегічного характеру. Досвід регіональної співпраці сучасної України є основою для нормативно-правового вдосконалення регіонального розвитку. На думку Л. Левашової та Н. Савіної, «Україна включилася у процес створення єврорегіонів на початку 1993 р. На цей момент на державному кордоні України створено шість єврорегіонів. Водночас прикордонні адміністративно-територіальні одиниці Польщі входять до сімнадцяти єврорегіонів. В українсько-польському прикордонні діють два єврорегіони – «Карпатський» та «Буг»» (Levashova, 2010: 74).

Регулювання транскордонної міжрегіональної співпраці здійснюється на основі колегіальних органів, які мають високий рівень представництва й повноваження на основі наявних інститутів публічного врядування. Такий підхід, з одного боку, забезпечує оперативність розв'язання проблем, а з іншого – надає можливість міжсекторальної співпраці, оминати центральний рівень та ухвалювати рішення на місці в рамках наявних повноважень. Згідно з Л. Левашовою та Н. Савіною, «для вирішення ключових питань міжрегіонального співробітництва на міжурядовому рівні створено інституційний механізм – українсько-польську Міжурядову координаційну раду з питань міжрегіонального співробітництва (МКРМС). Цей орган, очолений заступником Міністра закордонних справ України та заступником державного секретаря МВСіА РП, ухвалює рішення із ключових питань міжрегіонального співробітництва, визначає загальні напрями і головні принципи його розвитку, надає компетентним органам України і Польщі відповідні пропозиції, розроблює спільні програми діяльності, спрямовані на розвиток міжрегіональної співпраці, та загалом координує міжрегіональне співробітництво на рівні областей України та воєводств Республіки Польща» (Levashova, 2010: 74).

На прикладі українсько-польської співпраці можна побачити, що досягнення цілей взаємодій у транскордонному міжрегіональному розвитку ґрунтується на основі задоволення потреб конкретних територій. Прагматичний та горизонтальний підхід у міжрегіональній співпраці забезпечується на основі спілкування адміністративних органів та колегіальних асамблей (не лише виконавчих, але і представницьких інститутів публічної влади) суміжних територій. Це забезпечує прозорість та результативність міжрегіональної економічної взаємодії. Як

уважають Л. Левашова та Н. Савіна, «у контексті розвитку міжрегіонального співробітництва надзвичайно важливим заходом залишається Конференція голів обласних державних адміністрацій, обласних рад України та воєвод і маршалків воєводств Республіки Польща, яка відбувається в рамках Економічного форуму «Україна – Польща» під патронатом та за участі президентів України та Польщі» (Levashova, 2010: 77).

Як бачимо, центральний рівень міжрегіональної співпраці забезпечує стратегічні обговорення та консультації, укладання рамкових угод та визначення міжурядової і міждержавної підтримки для трансрегіональної економічної співпраці. Розроблення способів оптимізації міжрегіональної взаємодії в Україні вимагає швидкого засвоєння та поширення досвіду транскордонної співпраці на решту регіонів, оскільки міжрегіональні зв'язки в умовах економічної кризи дещо слабшають. В. Лучик обґрунтовано стверджує, що «за всіма показниками диференціація регіонів, які перебувають у різних групах ранжування, лише поглиблюється» (Luchyk, 2013: 68).

Можливості прогнозування міжрегіональної економічної співпраці в Україні на основі активації інноваційного потенціалу позначаються на рівні конкретних показників регіонів та статистичних даних. Однак важливим показником варто вважати наявність інформаційно-аналітичного забезпечення проєктів міжрегіональної економічної співпраці. Вони гарантують швидкий обмін досвідом і оперативну комунікацію між ланками публічного врядування регіонального та місцевого рівнів.

Висновки

Отже, зарубіжний досвід міжнародної інтеграції забезпечує сучасний менеджмент міжрегіонального розвитку низкою прикладів успішної взаємодії, яка набуває характеру постійної багатосторонньої співпраці зі стратегічними цілями. Приклади країн Європейського Союзу та країн Південно-Східної Азії дають змогу стверджувати, що за умови створення єдиної ціннісної спільноти міжрегіональна співпраця набуває додаткового імпульсу завдяки усуненню відомчих бар'єрів на національному рівні.

Інноваційний розвиток регіонів передбачає увагу до технологічних ресурсів та економічної матриці регіонів, а також пошуку споріднених за профілем територій, спільного вирішення проблем економічного зростання. Водночас істотною проблемою є різний рівень інноваційного потенціалу, який необхідно стимулювати для того, щоб вивести регіони на новий рівень у короткі терміни. Метою зусиль регіонального публічного врядування в Україні має бути забезпечення синергетичного ефекту від економічної взаємодії регіонів. Для цього необхідне розуміння потреб не лише власного регіону, але й відповідної трансрегіональної групи. Здатність правильно розуміти тенденції міжрегіональної співпраці є ключовою навичкою для ефективного менеджменту міжрегіональної економічної співпраці. У забезпеченні менеджменту інноваційного розвитку кількох подібних регіонів або регіонів-сусідів (регіонів-партнерів) у сфері транскордонної співпраці.

Поряд із підтримкою міжрегіональної співпраці на загальнодержавному рівні важливою ознакою ефективності менеджменту інноваційного регіонального розвитку є ініціативність відповідних регіонів, їхня здатність сформулювати прозорі та дієві правила, плани і програми розвитку на тривалий період.

Як демонструє досвід українсько-польської транскордонної співпраці між регіонами, які мають прикордонне географічне розташування, територіальні громади й управлінські інститути прямо зацікавлені в обміні досвідом та нарощуванні економічної співпраці. У зв'язку із цим необхідне поширення досвіду прикордонних регіонів на всі регіони України.

Засадничою практикою стимулювання міжрегіональної економічної співпраці необхідно вважати інвентаризацією показників інноваційного розвитку та їхню уніфікацію. Узгоджувальна та координаційна робота в рамках менеджменту регіонального розвитку вимагає масштабних

інституційних інновацій. Ідеться про посилення ланки агентств регіонального розвитку та їхнього інформаційно-аналітичного забезпечення. Перспективою подальшого розвитку теми, порушеної у статті, є аналіз функції інститутів публічного врядування в рамках стимулювання розвитку економічних субрегіонів та окремих громад.

References:

1. Blahodarnyi O., Korshykova I., Pluzhnykova Ye. (2013). Mizhrehionalni vidminnosti v ekonomichnomu rozvytku i yikh otsinka [Interregional differences in economic development and their assessment]. *Ekonomika ta pravo*, № 2. Pp. 118–125.
2. Butenko T. (2013). Otsinka mizhrehionalnoi ekonomichnoi intehratsii v Ukraini [Assessment of interregional economic integration in Ukraine]. *Ekonomika ta pravo*. № 2. Pp. 126–131.
3. Gust-Bardon N. I. Regional Development in the Context of an Innovation Process. URL: <https://www.econstor.eu/obitstream/10419/60502/1/721228771.pdf> (accessed: 29 december 2020).
4. How does interregional cooperation benefit the regions? (2019). URL: <https://www.interreurope.eu/news-and-events/news/6275/howdoesinterregional-cooperation-benefit-the-regions/> (accessed: 29 december 2020).
5. Iesina V. (2013). Rozvytok innovatsiinoho potentsialu rehionu z vykorystanniam mekhanizmu upravlinnia mizhrehionalnyimi vzaiemodiiamy [Development of innovation potential of the region using the mechanism of management of interregional interactions] *Ekonomichni nauky*, Ser. : Oblik i finansy. Vol. 10, № 1. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(1)_28).
6. Levashova L. (2010). Mizhrehionalna spivpratsia yak element rozvytku polsko-ukrainskoho ekonomichnoho spivrobitnytstva [Inerregional cooperation as an element of development of Polish – Ukrainian economic cooperation] *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment*. Vol. 3. Pp. 72–89.
7. Leontieva Yu., Vlashcenko N. (2012). Prykladni aspekty mizhrehionalnoi klasteryzatsii v turyzmi [Applied aspects of interregional clustering in tourism]. *Biznes Inform*. № 9. Pp. 177–183.
8. Luchyk V. (2013). Prohnozuvannia rehionalnoho rozvytku na osnovi optymizatsiinoi mizhrehionalnoi mizhhaluzevoi modeli [Forecasting regional development based on optimization of interregional intersectoral model]. *Visnyk KhNAU*. Seriiia : Ekonomichni nauky. № 5. Pp. 67–73.
9. Sherhin S. (2013) ASEM – diiucha model mizhrehionalnoi spivpratsi [ASEM is an existing model of interregional cooperation] *Zovnishni spravy*. № 3. Pp. 32–36.
10. Söderbaum F. Rignér H. Schulz M. (2011). Final Report on Interregional Cooperation URL: <https://cris.unu.edu/sites/cris.unu.edu/files/Del%203.4%20Final%20Report%20on%20Interregional%20Cooperation.pdf> (accessed: 29 december 2020).
11. United Nations Development Programme. Governance. URL: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/2030-agenda-for-sustainable-development/peace/governance.html> (accessed: 29 december 2020).

DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2021-2-25>

СИМФОНІЧНА МУЗИКА СУЧАСНОГО КИТАЮ: ВИКОНАВСЬКИЙ ВИМІР

Ян Цзюнь,

аспірант кафедри теорії та історії культури

Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-3270-4622

captainyangjun@163.com

Анотація. Статтю присвячено розгляду одного з важливих аспектів функціонування й розвитку симфонічної музики в соціокультурному просторі сучасного Китаю. На прикладі діяльності конкретних оркестрових колективів та диригентів висвітлено основні тенденції розвитку симфонічної музики сучасного Китаю в її виконавському вимірі. Охарактеризовано позитивні зміни, зумовлені дією політики реформ та відкритості в галузі культури. Підкреслено, що в результаті здійснених перетворень симфонічні оркестри нині успішно функціонують в різних регіонах Китайської Народної Республіки. Підкреслено важливість ролі диригентів у досягненні необхідного мистецького рівня оркестрових колективів. Продемонстровано шляхи взаємодії китайської й західної культури у сфері симфонізму, а також високий професіоналізм китайських митців та міру інтегрованості китайського мистецтва до світового музично-культурного процесу. Розглянуто приклади роботи молодіжних симфонічних оркестрів, де поєднано мистецькі й освітні завдання, а також залучення оркестрів до реалізації суспільно значущих проєктів.

Ключові слова: симфонічні оркестри Китаю, міжкультурні зв'язки, диригенти, диригентське мистецтво, молодіжні оркестри, освітні мистецькі програми.

SYMPHONY MUSIC OF MODERN CHINA: PERFORMANCE DIMENSION

Yang Jun,

Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Culture

Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-3270-4622

captainyangjun@163.com

Abstract. The article is devoted to one of the important aspects of the functioning and development of symphonic music in the social and cultural environment of modern China. By the example of the activities of specific orchestral groups and conductors, the main trends in the development of modern China symphonic music in its performing dimension are highlighted. Positive changes guided by the policy of reforms and openness in the field of culture are described. It is emphasized that as a result of the transformations, symphony orchestras are now successfully operating in various regions of China. The importance of the role of conductors in achieving the required artistic level of orchestral teams is emphasized. The ways of interaction of Chinese and Western culture in the field of symphony, as well as the high professionalism of Chinese artists and the degree of integration of Chinese art into the world music and cultural process are demonstrated. Examples of the work of youth symphony orchestras are considered, where artistic and educational tasks are combined. The involvement of orchestras in the implementation of socially significant projects is considered, as well.

Key words: symphony orchestras of China, intercultural relations, conductors, conducting arts, youth orchestras, educational art programs.

Вступ. Постановка проблеми. Процеси розвитку симфонізму в Китаї останніх кількох десятиліть набувають дедалі більшої інтенсивності. Симфонічна музика стає важливою складовою частиною соціокультурного простору країни насамперед завдяки таким чинникам, як композиторська та виконавська творчість, що перебувають у нерозривному взаємозв'язку

та чинять взаємні впливи, а також як наслідок розбудови інфраструктури, призначеної для забезпечення ефективної роботи музикантів. У різних містах засновуються нові виконавські колективи. Організація оркестрів потребує участі висококваліфікованих диригентських кадрів, покликаних забезпечити їхній високий творчий рівень. Ситуація є динамічною і потребує постійного відстеження й усебічного аналізу. Висвітлення діяльності симфонічних оркестрів – як тих, що є носіями усталених мистецьких традицій, так і новоутворених, – а також специфіки роботи китайських диригентів має сприяти гармонізації музично-культурних процесів, що розгортаються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості роботи диригента із симфонічним оркестром упродовж ХХ ст. ставали об'єктом уваги і диригентів-практиків (як-от Шарль Мюнш), і теоретиків, аж до фахівців у галузі соціології мистецтва (Теодор Адорно). Сучасні дослідники нерідко поєднують названі сфери діяльності. Так, відомий український диригент Герман Макаренко є автором низки наукових праць, де розглянуто різні аспекти взаємодії керівника оркестру і музикантів. У його монографії «Творчість диригента: естетико-мистецтвознавчі виміри» висвітлено характер взаємозв'язків формування й розвитку оркестрів (інструментальних колективів) та професії диригента, способи керування оркестром у різні історичні епохи, а також питання інтерпретації диригентом музичних творів, інші аспекти творчої діяльності диригента. Важливим є висновок про історичну зумовленість «виокремлення диригента в одноосібного творчого лідера процесу сумісного музикування», що стало одним із чинників перетворення «диригентського мистецтва на самостійний вид музичного виконавства» (Макаренко, 2005: 124). Привернути увагу до диригентсько-оркестрового мистецтва як соціокультурного явища мав на меті Борис Смирнов, який наголошував на соціальній значущості симфонічної музики, розглядав взаємодію виконавця (диригент – оркестр) і слухача (глядача) як «цілісну соціальну художньо-комунікативну систему» (Смирнов, 2017: 75).

Висвітлення виконавської складової частини симфонічної музики в Китаї здійснювалося переважно в контексті аналізу процесів становлення й розвитку китайського симфонізму загалом (Ло Шиі, 2003) та звернення до історії окремих оркестрів (Янь Ян, 2019). Цінні відомості про виконавські аспекти проблеми китайського симфонізму містить стаття Лі Ісюаня (2019).

Мета статті – на прикладі діяльності конкретних оркестрових колективів та диригентів висвітлити основні тенденції розвитку симфонічної музики сучасного Китаю в її виконавському вимірі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На межі 2018–2019 рр. Китайська Народна Республіка (далі – КНР) святкувала 40-річчя запровадження політики реформ та відкритості, що підтвердила свою ефективність у різних сферах життя суспільства, зокрема й у культурі та мистецтві. Як зазначає китайський учений і державний діяч Шень Хайсюн, «країна успішно просувалася до центру світової арени, повною мірою розкриваючи <...> переваги китайської культури» (Шэнь, 2021: 18). На Третньому пленумі ЦК КПК 18-го скликання було додатково розглянуто питання всемірного поглиблення реформ та названо шляхи подальшого просування в п'ятнадцяти сферах, поміж яких важливе місце посідає культура.

Окреслені чотири десятиліття стали періодом інтенсивного розвитку китайського мистецтва, зокрема музичного. Чи не найскладніший і найпотужніший його пласт – симфонічне мистецтво – демонструє виразну еволюцію як у композиторській творчості, так і в досягненнях виконавців.

Висвітлення виконавських аспектів проблеми розвитку симфонічної музики Китаю як результату колективної музичної творчості передбачає необхідність звернути увагу як на діяльність наявних у країні оркестрів, так і на роботу окремих диригентів. Водночас у процесі аналізу з'ясувалося, що названі компоненти (оркестри як творчі колективи й симфонічні дири-

генти як керівники-інтерпретатори) доцільніше розглядати в комплексі, оскільки їхній зв'язок найчастіше постає як нерозривний – і на подієвому, і на сутнісному рівнях.

Це підтверджується самим творчим досвідом Китаю останніх десятиліть. Рух, спрямований на розбудову симфонізму у країні, мав два річища, як-от: підтримка оркестрів (тих, що мають багаторічний досвід роботи, а також новостворених) і забезпечення сприятливих умов для діяльності висококваліфікованих диригентів. Докорінно змінилася система організації роботи творчих колективів. «Симфонічний оркестр, що не мав раніше жодного художнього управління та не встановлював систему організації музичних сезонів, тепер самостійно формує програму, репертуар, репетиційну діяльність, співвідносячи функціонування колективу із системою оплати праці музикантів», – зазначає китайський дослідник (Ли, 2019: 272).

У результаті здійснених перетворень потужні симфонічні оркестри успішно функціонують нині в різних регіонах КНР. Базуючись у великих містах, вони працюють за постійної підтримки центральної та муніципальної влади. Заходи із забезпечення ефективного творчого керівництва оркестрами дали можливість залучення високопрофесійних диригентів – як тих, хто повернувся до Китаю після тривалої роботи за кордоном, так і представників нового покоління митців.

Молодий диригент і дослідник Янь Ян, характеризуючи зміни ситуації від 1980-х рр., пише: «Популярність диригентської професії в Китаї різко зросла. Цьому сприяла відкритість країни для зовнішнього світу, можливість представляти мистецтво Китаю за кордоном» (Янь, 2019: 58).

Творчими орієнтирами для діяльності симфонічних оркестрів у Китаї стали колективи, що мають тривалу історію існування. Найстарішими з них є оркестри в Шанхаї та Харбіні. Оркестр у Шанхаї існує вже понад 140 років. Від часу свого заснування у 1879 р. оркестр багато в чому стверджував свою першість, починаючи від того, що він започаткував практику ознайомлення китайської публіки із світовою симфонічною музикою. Президентка Шанхайського симфонічного оркестру Федіна Чжоу у своєму зверненні з нагоди святкування 140-річчя оркестру також проголосила: «Це найперший оркестр, що став виконувати китайські оркестрові твори, перший, що розвиває китайські музичні таланти, перший оркестр, що виступає на багатьох сценах світового рівня, як-от Берлінська філармонія, Карнегі-Гол, Люцернський фестиваль тощо. Це також перший оркестр, що уклав ексклюзивний контракт із компанією звукозапису “Deutsche Grammophon”. Усі ці досягнення стали ще одним підтвердженням гасла нашого оркестру «Музика, що з'єднує світи» (Fedina, 2019).

Тривала історія Шанхайського симфонічного оркестру, самовіддана творча праця його керівництва і кожного артиста дали гідний результат: нині оркестр уважають «національним музичним символом усієї країни» (Янь, 2019: 61).

Окреслені у вищенаведеній цитаті зі звернення Федіна Чжоу напрями роботи оркестру є своєрідним дороговказом для інших колективів, що поєднують у своєму репертуарі світову класику й музику китайських композиторів, провадять освітню та просвітницьку діяльність, різними способами пропагують китайську музику далеко поза межами країни.

Так само продуктивною залишається мистецька діяльність Харбінського симфонічного оркестру, який існує з 1908 р. Він став своєрідною базою підготовки кадрів для ще одного колективу: у травні 1972 р. з музикантів цього оркестру на базі провінційного театру пісні й танцю було утворено Другий західний симфонічний оркестр провінції Хейлунцзян, який розпочав активну роботу. «Нині обидва харбінських оркестри входять до числа провідних колективів країни, а в Північному Китаї, як і раніше, лідирують як за кількістю виступів, так і за якістю виконання класичної і сучасної музики», – пише китайський дослідник (Ло, 2015: 128).

Десятиліття, що минули з кінця ХХ ст., було ознаменовано створенням численних симфонічних оркестрів. Водночас брак диригентів, що мали забезпечити керівництво такими творчими колективами, викликав занепокоєння керівників держави і провідних митців.

Важливий крок до розбудови китайського симфонізму було зроблено в 1993 р. проведенням першого в історії країни Національного конкурсу оркестрових диригентів. Лі Делунь, який був головою журі, вручив головний приз конкурсу Лі Сіньцао. Молодий митець через кілька років став також лауреатом другої премії Міжнародного конкурсу диригентів у Безансоні (Франція). Правильність вибору Лі Делуня та його колег була підтверджена подальшою творчою діяльністю Лі Сіньцао: нині він є диригентом Національного симфонічного оркестру Китаю.

Національний конкурс оркестрових диригентів мав величезне значення, оскільки відповідав нагальним потребам національного мистецтва. Однак кількість фахівців у галузі диригування, а також рівень деяких із них залишали бажати кращого. «У нас багато музикантів світового рівня, як-от Ланг Ланг і Цзянь Ван, – згодом говорив щодо цього Лі Сіньцао, – але ми не маємо диригентів топ-рівня» (Smith, 2012). Тому потрібно було вжити ефективних заходів, зокрема й відправляти талановиту молодь на навчання до інших країн.

Майже через двадцять років після проведення першого конкурсу, у червні 2012 р., за ініціативи Міністерства культури й Китайського фонду розвитку симфонічного оркестру в місті Циндао відбувся такий захід, що було присвячено пам'яті митця, якого називали батьком китайської класичної музики, – Перший національний конкурс диригентів імені Лі Делуня. Членами журі виступили лауреат конкурсу 1993 р. Лі Сіньцао та Чжан Гоюн. Очолив журі диригент зі світовим іменем Геннадій Рождественський (викладач пана Чжана під час його навчання в Московській консерваторії).

Потреба в конкурсі була зумовлена станом диригентського мистецтва в Китаї. Його проведення сприяло подальшому розвитку національної культури: відкриття концертних залів та заснування нових оркестрів настійливо вимагало висування й забезпечення успішної самореалізації нових талановитих диригентів. Прикметно, що поряд із музикою Я. Сибеліуса, Л. ван Бетховена, Д. Шостаковича до конкурсної програми було включено твір китайського композитора Тан Цзяньпіна, для стилю якого характерним є поєднання китайського фольклору із засадами світових композиторських технік.

Доцільність практики навчання диригентів за кордоном була доведена: лауреатка третьої премії Цзін Хуан навчалася в університеті Цинциннаті, а нагороджений срібною медаллю Цзяо Ян був випускником Музичного коледжу Єльського університету. Лауреати конкурсу, як буде показано в подальшому викладенні, посіли гідне місце поміж керівників оркестрів, зокрема й новостворених.

Нині у країні успішно функціонують численні творчі колективи, що охоплюють різні регіони материкового Китаю, зокрема й утворені впродовж перших десятиліть ХХІ ст. Так, у 2002 р. був заснований Сичуанський симфонічний оркестр. У 2009 р. розпочав роботу симфонічний оркестр у м. Гуйян (провінція Гуйчжоу), художнім керівником якого є нині композитор і диригент Чень Цзохуан. Відомий диригент, лауреат міжнародного конкурсу у Греції Ян Ян очолив у 2009 р. новостворений Симфонічний оркестр Ханчжоу – міста, що є столицею провінції Чжецзян. Ці й інші оркестри підтримуються й фінансуються державою. Єдиним недержавним оркестром, що працює на самофінансуванні, є Сяменьський філармонічний оркестр.

Розглянемо детальніше один із показових прикладів. За прямої підтримки муніципального уряду у великому портовому місті Циндао у 2005 р. був відновлений симфонічний оркестр, що посів одне із провідних місць серед виконавських колективів країни. Головне його призначення полягає в популяризації музики в масах, служінні місту та його мешканцям.

Водночас мистецький рівень Симфонічного оркестру Циндао робить його гідним репрезентантом китайського мистецтва у світі. У 2007 р. він представляв КНР у заходах «Року китайсько-російської культури», у 2009 р. – у концертах у США на честь 30-річчя встановлення дипломатичних стосунків між двома країнами. У 2014 р. оркестр брав участь у заходах «Року китайсько-французької культури», у 2016 р. – «Року китайсько-латиноамериканського культурного обміну» (зокрема, у концертах у Чилі й Аргентині).

Оркестр активно налагоджує творчі зв'язки з мистецькими установами та колективами різних країн. Так, у листопаді 2019 р. було укладено угоду про стратегічне співробітництво між Симфонічним оркестром Циндао та Державною філармонією Узбекистану, відповідно до якої сторони «будуть зміцнювати обміни та співробітництво в галузі мистецької освіти і спільного виробництва, а також продовжувати просувати видатні художні колективи чи твори двох країн на сцені іншої країни» (Симфонический оркестр, 2019).

Одним із головних чинників успіху оркестру є робота з талановитими диригентами. Художнім керівником Симфонічного оркестру Циндао є Чжан Гоюн, відомий диригент, який після навчання в Шанхайській консерваторії з 1993 р. завершував свою освіту у класі видатного диригента, професора Московської консерваторії Геннадія Рождественського. Високий професійний рівень маестро Чжана підтверджується його залученням до роботи таких поважних інституцій, як Шанхайська консерваторія, де він очолює диригентський факультет, та Шанхайський оперний театр, де він виступає як головний диригент.

Оркестр під назвою EOS (повна назва – Репертуарний оркестр EOS Китайської оркестрової академії при Центральній музичній консерваторії в Пекіні) був створений для виконання важливої місії. Прикметно, що ініціатор організації оркестру і його художній керівник Ху Юньян, усесвітньо відомий диригент, походив із родини музикантів, які були артистами Шанхайського симфонічного оркестру. Отже, маестро Ху став продовжувачем традиції, що формувалася впродовж кількох десятиліть ХХ ст.

Творчий поступ Ху Юньяня переконливо демонструє наявність взаємодії китайської та західної культури у сфері симфонізму, а також високий рівень китайських митців та міру інтегрованості китайського мистецтва до світового музично-культурного процесу.

Пройшовши складний шлях творчого самоствердження у процесі тривалого навчання – спочатку в Центральній музичній консерваторії Китаю, а потім у Єльському університеті та в магістратурі Джульярдської школи, що створена за зразком європейських консерваторій, – він упродовж 1990-х рр. працював музичним керівником і диригентом оркестрів у США. Цей досвід став дуже цінним у його подальшій роботі в Китаї, зокрема як музичного керівника і головного диригента Шанхайського філармонічного симфонічного оркестру. Вагомість його творчих досягнень підтверджується роботою запрошеним диригентом у провідних оркестрах європейських і азійських країн.

Думка про створення особливого симфонічного оркестру виникла в маестро Ху Юньяня, коли він за пропозицією від Центральної музичної консерваторії у 2004 р. заснував першу в Азії аспірантську програму підготовки оркестрових виконавців (оркестрову академію). Двома роками пізніше при академії з'явився оркестр, артистами якого стали випускники китайських консерваторій.

Назва “EOS” глибоко символічна. Ху Юньян використав ім'я прекрасної давньогрецької богині зорі, яка, за міфом, відпускала своїх дітей-зірок щоночі, щоби вони сяяли на весь світ. Оркестр має готувати своїх артистів – молодих китайських музикантів – до успішної професійної діяльності, перетворювати їх на зірок, здатних працювати у творчих колективах світового рівня. Маестро Ху стверджував, що надто швидкий розвиток класичної музики в Китаї нерідко створює труднощі у становленні представників творчої молоді, і він бачить свою місію в тому, щоб надати їм додаткові можливості й допомогти у професійній адаптації (Chen, Li, 2013).

Завдання вдосконалення творчої молоді у процесі мистецької діяльності виконує заснований у 2011 р. Симфонічний молодіжний оркестр Гуанчжоу, що успішно провадить різноманітні освітні програми. Це перший у країні молодіжний колектив, організований при професійному «дорослому» – Симфонічному оркестрі Гуанчжоу, головний диригент якого Цзін Хуан є водночас художнім керівником молодіжного ансамблю.

Сама Цзін Хуан, яка народилася в 1981 р., належить до покоління досить молодих диригентів. Після опанування школи диригування в Центральній музичній консерваторії (клас професора

Сюй Сіня) вона у 2009 р. закінчила магістратуру Музичної школи університету Цинциннаті, саме там отримала першу диригентську практику. Виникнення ідеї створення молодіжного оркестру в Гуанчжоу деякою мірою було співзвучно із практикою Молодіжного оркестру Цинциннаті, у роботі якого Цзін Хуан брала участь як диригент-асистент у 2011–2013 рр. Показово, що дорогу до професійної кар'єри відкрило для Цзін Хуан звання лауреата Першого національного конкурсу диригентів імені Лі Делуна.

Ідея створення молодіжних оркестрів, що поєднують мистецьку й освітню місії, отримала свій подальший розвиток у започаткуванні у 2015 р. проєкту Національного молодіжного оркестру Китаю. Кожен рік студенти-музиканти з усіх провінцій країни беруть участь у конкурсі на проходження двотижневого стажування та подальшу участь у концертах оркестру. Це перший і нині єдиний молодіжний колектив, що репрезентує різні регіони країни. Функціонування оркестру має переконати інструменталістів-початківців у можливостях самореалізації в ансамблевому (оркестровому) музикуванні, отриманні натхнення в колективній творчій діяльності. Таким чином, акцент на підготовку соліста-інструменталіста зміщується в бік музикування як артиста оркестру. Керівником (куратором) проєкту виступає відомий композитор Е Сяоган. Музичним директором оркестру є один із провідних китайських диригентів Лі Сіньцао. Освітня і концертна програми оркестру реалізувалися у 2017, 2018, 2019 рр. На 2020 р. було заплановано стажування в Москві (Російська Федерація) та містах КНР, однак ці плани не реалізувалися через глобальну пандемію COVID-19, що спричинила закриття концертних майданчиків.

Китайські симфонічні оркестри беруть участь у численних проєктах, що мають соціальну спрямованість. Прикладом може слугувати концерт, присвячений Всесвітньому дню охорони довкілля, що відбувся 5 червня 2013 р. в Національному центрі виконавських мистецтв.

Оркестр під керівництвом відомого китайського диригента Лю Цзя виконав п'ять спеціально написаних творів, присвячених конкретним проблемам екології, а саме: міському шумовому забрудненню, світловому забрудненню, розливам нафти, видам, що опинилися під загрозою зникнення, а також тонучим островам.

Зазначимо, що відповідно до глобального масштабу проблеми до події було залучено представників різних країн і навіть континентів. Музика була замовлена Центром митцям із різних частин світу, серед яких була і відома британська композиторка Рейчел Портман (твір «Під загрозою зникнення»), а також мексиканець Енріко Чапела («Чорний шум»). Диригент Лю Цзя, який із 2008 р. є музичним директором і головним диригентом Оркестру Макао (особливого адміністративного району КНР), розпочинав свою диригентську кар'єру в Європі (Італія, Швеція).

Тематика концерту актуалізувала проблему соціальної відповідальності, зокрема й у сфері захисту навколишнього середовища. Інтенсивність впливу на глядачів було посилено завдяки застосуванню можливостей сучасних технологій, зокрема мультимедійних, як-от демонстрація ілюструючого відео на розміщені на заднику сцени екрани.

Висновки. Наведені у статті відомості й аналіз наявних фактів дали можливість окреслити основні тенденції розвитку симфонічної музики сучасного Китаю в її виконавському вимірі: збільшення кількості оркестрів, розширення сфери їхньої діяльності, аж до участі в соціально орієнтованих проєктах; поглиблення й інтенсифікація підготовки молодих інструменталістів як оркестрових виконавців; увага до творчого зростання молодих диригентів (включно із проведінням конкурсів); збагачення репертуару як світовою класикою, так і музикою китайських композиторів; розширення контактів із зарубіжними країнами як на освітньому, так і на виконавському (гастрольному) рівнях. Як результат, китайська симфонічна музика здобуває беззаперечне визнання всередині країни та дедалі активніше інтегрується до світового культурного простору.

References:

1. Chen Nan, Li Fusheng (2013). Bringing music to gourmets. URL: https://www.chinadaily.com.cn/travel/2013-12/21/content_17188721.htm (Visited 18.05.2021).
2. Fedina Zhou (2019). Message from the President of the Shanghai Symphony Orchestra on the occasion of the 140'th Anniversary Celebration Year. URL: https://www.shsymphony.com/anniversary/index_en.html (Visited 10.11.2020).
3. Li Yixuan (2019). Obosnovanie hronologii kitajskoj simfonicheskoj muzyki (Justification of the Chronology of Chinese Symphony Music) // Manuskript. Tambov : Gramota. Vol. 12. Iss. 11. Pp. 269–273 [in Russian].
4. Luo Zhihui (2015). Istoriya Harbinskogo simfonicheskogo orkestra (History of the Harbin Symphony Orchestra) // Izvestia: Herzen University Journal of Humanities & Sciences. St. Petersburg. № 175. Pp. 125–128 [in Russian].
5. Luo Shii (2003). Simfonicheskie zhanry v kontekste kitajskoj muzykal'noj kul'tury (Symphonic genres in the context of Chinese musical culture): Thesis on ... PhD in Arts : 17.00.02 / Gnesins Russian Academy of Music. Moscow [in Russian].
6. Makarenko G.G. (2005). Tvorchist' dyrygenta: estetyko-mystecztvoznachchi vymiry : monografiya. (Creativity of the conductor: aesthetic and art dimensions) Kyiv : Fakt. 328 p. [in Ukrainian].
7. Shen Haisyun (2021). Si Czin'pin i politika reform i otkrytosti (Xi Jinping and the policy of reform and opening up / [Tr. from Chinese K. Baraboshkin, A. Baraboshkina]. Moskow : Shans. 799 p. [in Russian].
8. Simfonicheskij orkestr Cindao i Gosudarstvennaya filarmoniya Uzbekistana podpisali soglashenie o strategicheskome sotrudnichestve (2019) (The Qingdao Symphony Orchestra and the State Philharmonic of Uzbekistan signed a strategic cooperation agreement (2019) on November 19, 2019. URL: <https://podrobno.uz/cat/uzbekistan-i-kitay-klyuchi-ot-budushchego/simfonicheskij-orkestr-tsindao-i-gosudarstvennaya-filarmoniya-uzbekistana-podpisali-soglashenie-o-st/> (Visited 21.01.2021).
9. Smirnov B.F. (2017). Dirizhersko-orkestrovoe iskusstvo kak sociokul'turnoe yavlenie (k postanovke problemy) (Conducting and orchestral art as a socio-cultural phenomenon (on the formulation of the problem)) / *Culture and Arts Herald*. Chelyabinsk State Academy of Culture and Arts. № 1 (49). Pp. 72–78 [in Russian].
10. Smith C. (2012). China holds its first Li Delun National Conducting Competition. URL: <https://www.gramophone.co.uk/other/article/china-holds-its-first-li-delun-national-conducting-competition> [Visited 14.08.2021].
11. Sun Ye (2013) A concert in the key of the environment. URL: https://www.chinadaily.com.cn/entertainment/2013-06/06/content_16574913.htm [Visited 14.05.2021].
12. Yan Yang (2019). Puti razvitiya Shanhajskogo simfonicheskogo orkestra (k 140-letiyu so dnya osnovaniya) (Development Paths of the Shanghai Symphony Orchestra (on 140'th anniversary of its founding)) // *European Journal of Arts*. 2019. № 3. Pp 55–62. DOI: 10.29013/EJA-19-3-55-62 [in Russian] (Visited 25.08.2021).

INFORMATION FOR AUTHORS

“Baltic Journal of Legal and Social Sciences” publishes articles in Latvian, Russian and English. The theme of the article should be disclosed in a clear, logical and well reasoned way.

The requirements to the structure and the layout of articles are the following:

- The size of the submitted article, including the bibliography, should be within 20,000-50,000 characters with spaces. The article is presented in Microsoft Word, paper size – A4, margins along the edges of the page – 20 mm on each side.

- The text of the article: font Times New Roman; font size 12 pt; line spacing 1,5 , the first line of each paragraph with indentation 1.5 mm.

- Components of the articles should be laid out as follows:

1. the title of the article is written in capital letters (font Times New Roman, font size 12 pt, Bold, Center);

2. Information about the author (font Times New Roman, font size 12 pt, Bold, Center): the name and surname of the author(s), their scientific and academic degree, position and place of work (for postgraduate and doctoral students the full name of the university, the name of departments not specified);

3. the abstract should be in the range of 6-7 sentences, and describe the main ideas of the article (font Times New Roman, font size 12 pt);

4. after the abstract the key words (5-6) follow, which are the most important concepts discussed in the article and related to the theme (font Times New Roman, font size 12 pt).

- The article should have the following basic structural parts consecutively emphasized in the text: the statement of the problem, its relevance / importance, the analysis of recent publications on the subject of the article, the purpose of the research conducted by the author, main findings, conclusions, and the list of references. The titles of the structural elements, as well as parts of the article, in the case of their designation by the author, should be marked in bold.

- The bibliographic list of regulations, normative acts and references to literary sources is placed at the end of the article with the use of the numbering arrangement starting with the first reference to the source of information in the main body of the text (font Times New Roman, font size 12 pt).

- Illustrations, tables, figures, created by means of MS Office and MS Visio should be located within the working area of a page. Figures created in other programs are inserted into the text at the appropriate place and attached to the article in separate files in .jpeg, .tiff, .pdf, or .psd. Figures in .jpeg and .tiff should have a resolution not less than 300 pixels / inch. All graphic materials inside the articles should be in black and white.

- *Sample for the design of articles in journals:*

Johnson A., Schwartz H. (2021) Comparative analysis of political participation in Latvia and Estonia. – Baltic Journal of Legal and Social Sciences. No 1(20). pp. 59 –81.

- *Sample for the design of articles in collections of scientific articles and monographs:*

Tajfel H., Turner J. C. (1979) An integrative theory of intergroup conflict. – W. G. Austin, S. Worchel (eds.) The social psychology of intergroup relations. Monterey, CA: Brooks-Cole. pp. 33 – 48.

- *Sample for the design of a monograph:*

Rothschild J. (1981) Ethnopolitics. A Conceptual Framework. New York: Columbia University Press.

- *Sample for the design of articles on the Internet:*

Petričušić A. (2005) The Rights of Minorities in International Law: Tracing Developments in Normative Arrangements of International Organizations. – Croatian International Relations Review. Vol. XI No. 38/39. <http://bib.irb.hr/datoteka/421246>.

CIRR_Petricusic_MR_IL.pdf

If the text of the article is in Latvian or in Russian, then it is necessary to provide an English translation of the article, the author's name and place of work, an abstract and keywords, as well as a references with an English translation of the title of the cited work and its source.

Articles for publication are e-mailed to the address: bjlss@cuesc.org.ua

All articles are subject to reviewing by the Editorial Board, which is entitled to perform a literary editing of submitted texts.

The Editorial Board has the right to reject articles submitted for publication in violation of these requirements.

Baltic Journal of Legal and Social Sciences. Number 2 (2021).
Publicētie materiāli ne vienmēr atbilst redakcijas viedoklim.
Par skaitļu, faktu pareizību un sludinājumiem atbild autori.

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeku iela 62-156, Rīga, LV-1058
Iespriests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”